WŁODZIMIERZ ŁĘCKI
PIOTR MALUŚKIEWICZ

Poznań od A do Z

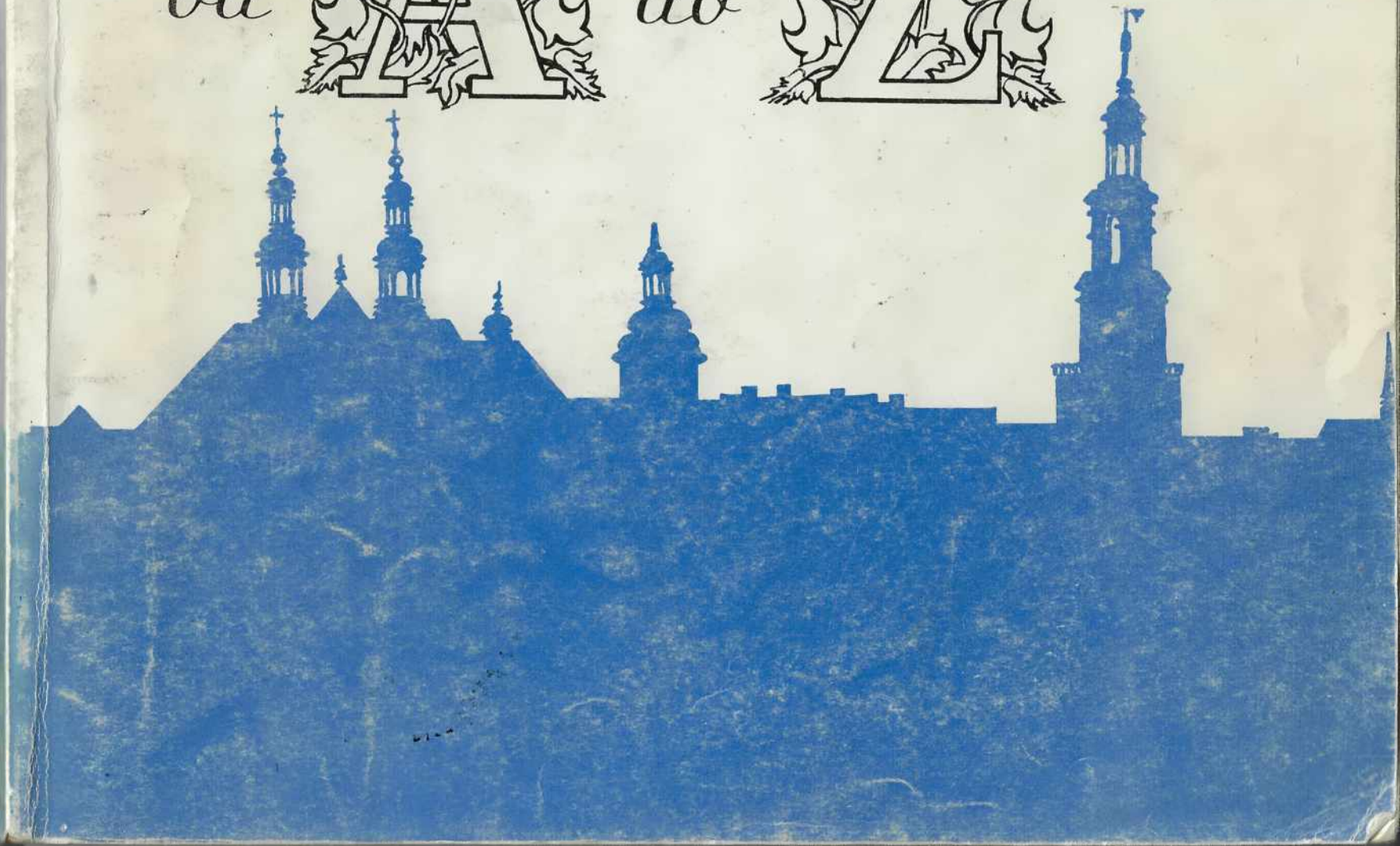

WŁODZIMIERZ ŁĘCKI
PIOTR MALUŚKIEWICZ

Poznań od A do Z

Krajowa Agencja Wydawnicza
Poznań 1986

Projekt graficzny:
CHRISTIAN GOMOLEC
Ilustracje graficzne śródtekstowe:
CHRISTIAN GOMOLEC
Opracowanie mapek i planów:
WŁODZIMIERZ ŁĘCKI
PIOTR MALUŚKIEWICZ
Wykreślił:
ANDRZEJ KOSSOWSKI
Redaktor:
JACEK RATAJCZAK
Redaktor techniczny:
ALOJZY CZEKAŁA
Korekta:
ZBIGNIEW TALARCZYK
WACŁAWA ZDROJEWSKA

ISBN 83-03-01260-6

© Copyright by Krajowa Agencja Wydawnicza
Poznań 1986

Krajowa Agencja Wydawnicza RSW „Prasa—Książka—Ruch" Poznań, ul. Słowackiego 22. Wydanie I. Nakład 30.000+350 egz. Ark. wyd. 14. Ark. druk. 15. Drukowano na papierze drukowym III/80 B1. Oddano do składu w styczniu 1985. Druk ukończono w marcu 1986. Poznańskie Zakłady Graficzne im. M. Kasprzaka, Poznań, ul. Wawrzyniaka 39. Zam. nr 70807/85 — S-7/865

OD AUTORÓW

Wśród publikacji krajoznawczych o Poznaniu nie było dotąd opracowania prezentującego główne walory miasta w formie oddzielnych — w alfabetycznym porządku ułożonych — haseł. Przyjęcie takiej konwencji umożliwiło Autorom przedstawienie szerokiego wachlarza zagadnień dotyczących miasta, zmuszając jednocześnie do skrótowej, encyklopedycznej formy opisu. Książka ta jednak, mimo zastosowania w niej układu alfabetycznego, nie ma — z różnych względów — ambicji stania się encyklopedią wiedzy o Poznaniu. Jest raczej próbą stworzenia pewnego rodzaju słownika opisującego główne atrakcje krajoznawcze miasta. Znajdzie więc tu Czytelnik opisy obiektów historycznych, takich jak: zabytki, pomniki oraz miejsca pamięci narodowej; pozna poznańskie muzea. W książce przypomniane są najważniejsze wydarzenia z dziejów miasta oraz osoby swą działalnością z nim związane. Opisany jest również dzisiejszy Poznań: jego stare i nowe dzielnice, zakłady przemysłowe, placówki oświaty i nauki, urządzenia komunalne i komunikacyjne itp. Zamieszczone są informacje o instytucjach i najważniejszych wydarzeniach kulturalnych. Są wreszcie hasła opisujące główne walory geograficzno-przyrodnicze miasta.

Zamierzeniem Autorów była prezentacja wszystkich głównych — ich zdaniem — atrakcji krajoznawczych miasta. Ograniczona objętość publikacji uniemożliwiła omówienie większej ilości tematów. Autorzy zdają sobie sprawę z tego, iż zestaw zamieszczonych haseł powstał w wyniku subiektywnego wyboru, że wiele zagadnień przedstawiono w sposób zbyt lakoniczny, a niektóre tematy pominięto. Mimo ograniczonej objętości zamieszczono w tekście pewne informacje o charakterze drugorzędnym, w istotny jednak sposób wzbogacające wiedzę o Poznaniu.

Ponieważ tworząc tę publikację założono, iż nie będzie ona posiadała charakteru leksykonu, można było odrzucić niektóre prawidła rządzące wydawnictwami encyklopedycznymi. Przede wszystkim, chcąc uatrakcyjnić lekturę książki, rozbudowano pewne hasła, włączając do ich opisu ciekawostki historyczne, legendy czy też informacje marginalne, interesujące jednak w kontekście pozostałych wiadomości. Dowolnie też potraktowano tytuły haseł, zastępując często oficjalną nazwę opisywanego obiektu czy instytucji nazwą tradycyjną, funkcjonującą do dziś w słownictwie mieszkańców miasta. Przyjęto natomiast stosowaną w encyklopediach formę odsyłaczy (→), ułatwiającą korzystanie z publikacji. Nie były one jednak stosowane automatycznie, użyto ich tylko wówczas, gdy wywoływane hasło w sposób istotny uzupełnia wiadomości hasła podstawowego.

AEROKLUB POZNAŃSKI

Aeroklub regionalny, zrzeszony w Aeroklubie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Prowadzi działalność sportową, szkoli pilotów, skoczków spadochronowych i modelarzy, prowadzi również różnego rodzaju akcje propagandowo-popularyzatorskie. Aeroklub Poznański posiada bogatą tradycję. W dniu 30 X 1919 r. utworzono w Poznaniu Aeroklub Polski — pierwszą polską, cywilną organizację lotniczą. W późniejszych latach idee lotnictwa propagowały w Poznaniu m.in.: utworzona w 1923 r. Liga Obrony Powietrznej Państwa, Związek Lotników Polskich (utworzony w 1922 r., w r. 1929 przemianowany na Wielkopolski Klub Lotników) i powstały w 1927 r. Aeroklub Akademicki. Po połączeniu dwóch ostatnich organizacji powstał w 1931 r. Aeroklub Poznański. Reaktywowany po wyzwoleniu, został w 1950 r. włączony do organizacji Liga Lotnicza, a w r. 1953 — do Ligi Przyjaciół Żołnierza. Samodzielność organizacyjną odzyskał w 1957 r.

Działalność sportową prowadzi Aeroklub w 6 sekcjach modelarskiej, spadochronowej, szybowcowej, samolotowej, balonowej i lotniowej. Największym sukcesem ostatnich lat było zdobycie w 1983 r. przez członków Aeroklubu Poznańskiego — Stefana Makne i Ireneusza Cieślaka — pucharu Gordon Benetta na zawodach balonowych w Paryżu. Aeroklub posiada lotnisko sportowe w Ligowcu koło Poznania.

AKADEMIA EKONOMICZNA

Dzieje uczelni sięgają 1926 r., kiedy Izba Przemysłowo-Handlowa utworzyła w Poznaniu trzyletnią Wyższą Szkołę Handlową. Nie posiadała ona pełnych praw akademickich. W 1938 r. przemianowano ją na Akademię Handlową. Nadal nie była szkołą państwową, utrzymywana była przez fundację. Tuż przed II wojną światową przyznano jej prawo nadawania absolwentom stopnia magistra nauk ekonomiczno-handlowych. Po wyzwoleniu uczelnia wznowiła działalność w 1945 r. W l. 1946—48 posiadała oddział w Szczecinie. W 1950 r. uczelnię upaństwowiono, przemianowując ją na Wyższą Szkołę Ekonomiczną. Od 1 IX 1974 r. nosi nazwę Akademia Ekonomiczna.

Obecnie uczelnia kształci studentów na 3 wydziałach: Planowania i Zarządzania, Ekonomiki Produkcji i Obrotu, Towaroznawstwa. W roku akademickim 1985/86 studiowało w niej 2,8 tys. osób. Rektorat uczelni mieści się w monumentalnym gmachu, wzniesionym dla potrzeb szkoły w l. 1929—32, wg proj. Adama Ballenstaedta, przy ul. Marchlewskiego 146/150.

AKADEMIA LUBRAŃSKIEGO

Uczelnia zwana także Collegium Lubranscianum, pierwsza uczelnia o charakterze wyższym w Poznaniu ufundowana została przez biskupa Jana Lubrańskiego w 1518 r. przy wsparciu króla Zygmunta Starego. Rozkwit Akademii nastąpił w 2 ćw. XVI w. Wykładowcami byli wówczas m.in. Jan ze Stobnicy, Tomasz Boderman, Grzegorz z Szamotuł, Krzysztof Hegendorfer z Lipska. Wśród wybitnych wychowanków znajdowali się m.in. Józef Struś (→) i Klemens Janicki — poeta rodem z Januszkowa k. Żnina. W 1780 r. podupadła Akademia połączona została z d. Kolegium Jezuickim w Wojewódzką Szkołę Narodową z siedzibą w gmachu pojezuickim.

Gmach Akademii położony jest na Ostrowie Tumskim przy ul. Lubrańskiego. Zbudowany w l. 1521—27, kilkakrotnie remontowany i przebudowywany, zwłaszcza w XVIII i XIX w. Wzniesiony z cegły na planie czworoboku z niewielkim, arkadowym dziedzińcem, elewacje zewnętrzne licowane cegłą. Po likwidacji uczelni umieszczono w nim bibliotekę kapitulną i seminarium duchowne. Od 1926 r. mieści Archiwum Archidiecezjalne, a od 1936 r. również Muzeum Archidiecezjalne (→). W latach siedemdziesiątych budynek został odrestaurowany, usunięto wówczas tynki na murach zewnętrznych.

AKADEMIA MEDYCZNA

Początki dziejów uczelni sięgają poł. 1920 r., kiedy na Uniwersytecie Poznańskim utworzono Wydział Lekarski. Jeszcze wcześniej, już w styczniu tego roku, pierwsze wykłady z propedeutyki lekarskiej prowadził Heliodor Święcicki (→). Samodzielną, wyższą uczelnię — Akademię Lekarską — utworzono 1 I 1950 r. W marcu 1950 r. otrzymała ona dzisiejszą nazwę — Akademia Medyczna. Na pocz. 1984 r. uczelni nadano imię Karola Marcinkowskiego (→).

Obecnie Akademia posiada 5 wydziałów: Analityki Medycznej, Farmaceutyczny, Lekarski, Pielęgniarski i Stomatologiczny. W roku akademickim 1985/86 uczelnia kształciła 3,2 tys. studentów. Rektorat mieści się w gmachu Collegium Maius przy ul. Fredry 10.

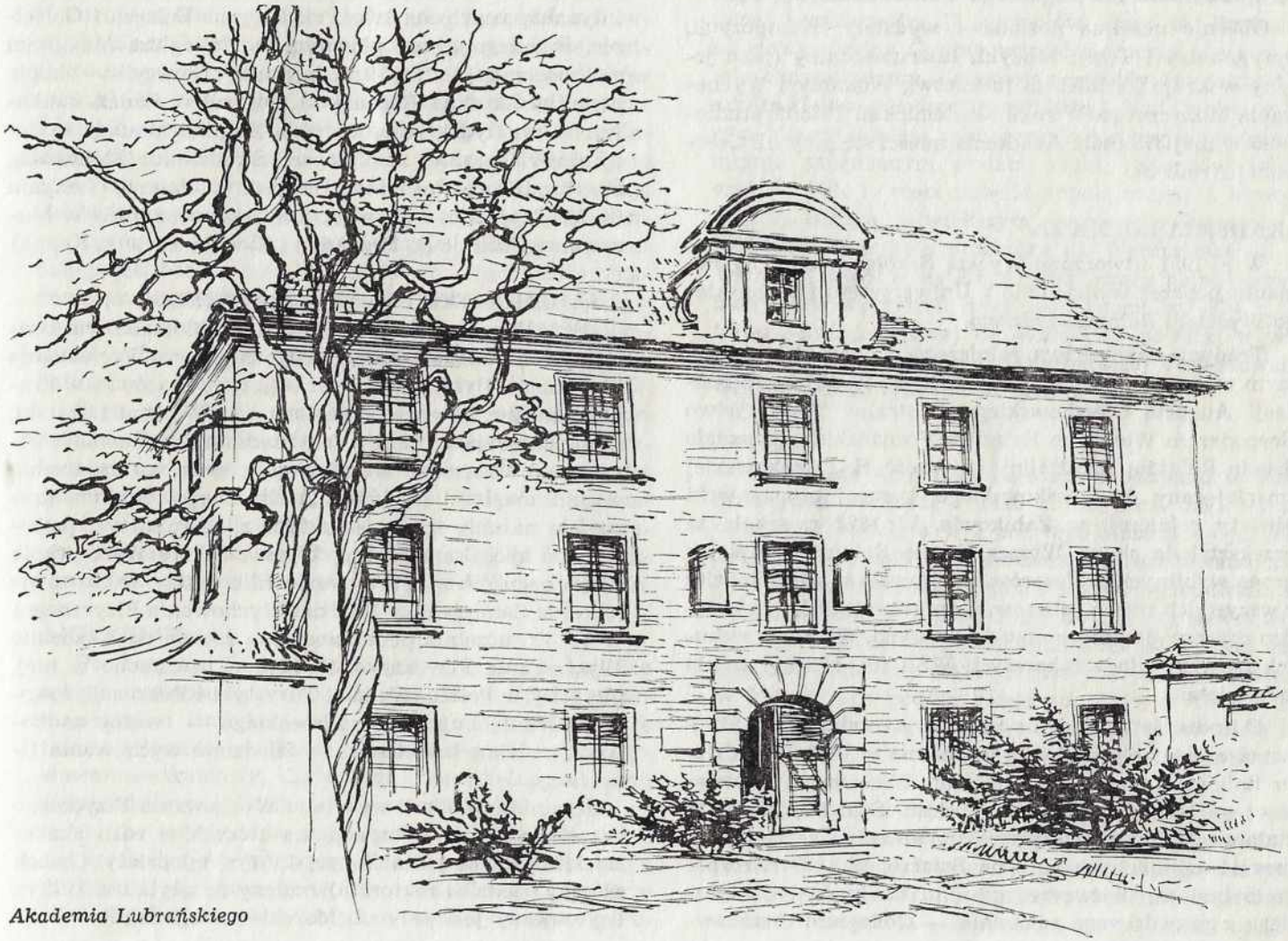

Akademia Lubrańskiego

AKADEMIA MUZYCZNA

Państwowa Akademia i Szkoła Muzyczna powstała w Poznaniu w 1920 r. Rok później zmieniono jej nazwę na Państwowe Konserwatorium Muzyczne. Od 1926 r. została definitywnie uznana za szkołę średnią. Reaktywowana w 1945 r. jako Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna. W 1947 r. powstała również Państwowa Wyższa Szkoła Operowa, w 1951 r. wchłonięta przez PWSM. W r. 1981 uczelnia nazwana została Akademią Muzyczną i otrzymała imię Ignacego Paderewskiego (→).

Obecnie uczelnia posiada 4 wydziały: Kompozycji, Dyrygentury i Teorii Muzyki, Instrumentalny (jako jedyny w kraju kształci on lutników), Wokalny i Wychowania Muzycznego. W roku akademickim 1985/86 studiowało w niej 375 osób. Akademia mieści się przy ul. Czerwonej Armii 87.

AKADEMIA ROLNICZA

W r. 1951 utworzono Wyższą Szkołę Rolniczą w Poznaniu poprzez wydzielenie z Uniwersytetu Poznańskiego Wydziału Rolniczo-Leśnego.

Tradycje szkolnictwa rolniczego o charakterze wyższym sięgają w Wielkopolsce XIX w. W 1870 r. z fundacji Augusta Cieszkowskiego Centralne Towarzystwo Gospodarcze Wielkiego Księstwa Poznańskiego powołało Szkołę Rolniczą im. Haliny (na cześć H. Cieszkowskiej zmarłej żony A. Cieszkowskiego, gorącej propagatorki oświaty rolniczej) w Żabikowie. W 1873 r. szkoła ta przekształciła się w Wyższą Szkołę Rolniczą skupiając grono wybitnych profesorów. Studiowała w niej młodzież z wszystkich trzech zaborów, a program studiów był bardzo zbliżony do programów dzisiejszych. W 1876 r. wskutek polityki władz zaborczych WSR im. Haliny została zamknięta.

Odrodzenie wyższego szkolnictwa rolniczego w Wielkopolsce nastąpiło z chwilą powołania w 1919 r. Wydziału Rolniczo-Leśnego w ówczesnej Wszechnicy Piastowskiej — Uniwersytecie Poznańskim. Siedzibą wydziału stało się 50-hektarowe gospodarstwo rolne na Golęcinie oraz 11 zakupionych willi na Sołaczu. W 1937 r. rozpoczęto budowę pierwszego gmachu naukowo-dydaktycznego z prawdziwego zdarzenia — Collegium Cieszkowskich. W latach pięćdziesiątych powstały dalsze wydziały uczelni. W latach siedemdziesiątych zbudowano szereg nowych gmachów dydaktyczno-naukowych z Collegium Maximum (rektoratem) przy ul. Wojska Polskiego. W 1972 r. nazwę uczelni zmieniono na Akademia Rolnicza w Poznaniu. W 1985 r. uczelnia posiadała 7 wydziałów: Rolniczy, Leśny, Zootechniczny, Technologii Drewna, Ogrodniczy, Technologii Żywności, Melioracji Wodnych oraz szereg jednostek międzywydziałowych. Studiowało w niej 4120 studentów. Większość zakładów naukowych i dydaktycznych ma swoje siedziby na Sołaczu i Golęcinie. Przed gmachem głównym — Collegium Maximum stoi odsłonięty w 1979 r. pomnik „Siewcy" — kopia pomnika Marcina Rożka (→). Dla celów badań naukowych oraz dydaktyki Akademia Rolnicza posiada zakłady doświadczalne, rolnicze w: Swadzimiu, Złotnikach, Przybrodzie (k. Poznania), Brodach (k. Pniew), Gorzyniu (k. Międzychodu) i Dłoni (k. Rawicza) oraz leśne w Murowanej Goślinie (k. Poznania) i Siemianicach (k. Kępna).

AKADEMIA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO

W 1919 r. utworzono na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Poznańskiego Katedrę Higieny i Wychowania Fizycznego. Była to pierwsza tego typu placówka w kraju. W 1922 r. katedrę przeniesiono na Wydział Lekarski, zamieniając ją w 1924 r. na Studium Wychowania Fizycznego. W tymże roku uzyskało ono prawo nadawania stopnia magistra wychowania fizycznego. Studium pracowało na uniwersytecie do 1950 r. W roku tym powołano do życia samodzielną Wyższą Szkołę Wychowania Fizycznego. W r. 1971 otwarto filię szkoły w Gorzowie (obecnie Zamiejscowy Wydział Wychowania Fizycznego). W 1973 r. uczelnia przemianowana została na Akademię Wychowania Fizycznego. W 1974 r. utworzono w niej, pierwszy w Polsce, Wydział Turystyki i Rekreacji. Szkoła nosi imię Eugeniusza Piaseckiego — twórcy naukowych podstaw kształcenia w dziedzinie wychowania fizycznego.

Uczelnia posiada 2 wydziały: Wychowania Fizycznego oraz Turystyki i Rekreacji, na których w roku akademickim 1985/86 kształciło się 1,9 tys. młodzieży. Gmach główny (siedziba rektoratu), oddany do użytku w 1972 r., usytuowany jest przy ul. Marchlewskiego 27/39.

AMINO

„Amino" to firmowa nazwa Poznańskich Zakładów Koncentratów Spożywczych, jednej z największych fabryk tej branży w kraju. Ważne obiekty produkcyjne zakładów położone są na Głównej, przy ul. Bałtyckiej.

Początki przemysłu koncentratów spożywczych w Poznaniu sięgają 1929 r., kiedy to na Głównej powstała ekspozytura szwajcarskiego koncernu „Maggi" produkująca przyprawy do zup, buliony oraz zupy w kostkach (ok. 500 ton wyrobów w 1938 r.). W 1932 r. w Starołęce niemiecka spółka uruchomiła fabrykę wyrobów odżywczych „Knorr" produkującą koncentraty obiadowe, płatki owsiane i przyprawy (łącznie ok. 400 ton produktów rocznie). Na bazie tych dwóch głównych zakładów oraz 3 innych mniejszych, w 1951 r. powstały Poznańskie Zakłady Koncentratów Spożywczych „Amino". Zakłady te poważnie rozbudowane w ostatnich latach wytwarzają ok. 20% krajowej produkcji środków odżywczych i koncentratów — ok. 12 tys. ton rocznie. Asortyment produkcji jest bardzo szeroki i obejmuje: koncentraty obiadowe (m.in. rosoły i zupy „błyskawiczne"), przyprawy do zup i potraw, makarony, witaminy, soki sproszkowane, koncentrat do produkcji lodów, ekstrakty kawy naturalnej i zbożowej.

Część produkcji „Amino" kierowana jest na eksport m.in. do Związku Radzieckiego. Liczne produkty fabryki nagradzane były medalami i dyplomami za wysoką jakość. Do 1981 r. zakłady podlegały Zjednoczeniu Przemysłu Koncentratów Spożywczych z siedzibą w Poznaniu, obecnie są udziałowcem Krajowej Spółki Producentów Koncentratów Spożywczych „Unisco" w Poznaniu.

ANTONINEK

Peryferyjna dzielnica położona przy wsch. granicy miasta, rozłożona po obu stronach szosy E 8 (ul. Warszawskiej) i linii kolejowej do Warszawy. W granice miasta włączona w 1940 r., posiada charakter przemysłowo-mieszkaniowy. Zabudowa mieszkalna domami jednorodzinnymi. Przemysł reprezentują huta szkła (→) i fabryka samochodów rolniczych (→). W dolinie Cybiny położony jest najstarszy obiekt przemysłowy: młyn Zieliniec (→), dawniej wodny, dziś elektryczny. Przy ul. Bałtyckiej — początku pn. obwodnicy drogowej Poznania — wśród młodych lasów brzozowych znajduje się stylowy gościniec wielkopolski „Lizawka" (zbudowany w 1974 r.) oraz strzelnica myśliwska wyposażona w liczne urządzenia do strzelectwa sportowego. Przy ul. Jaromira, wśród domów jednorodzinnych, jeden z ciekawszych nowych kościołów Poznania — pod wezwaniem św. Ducha. Zbudowany został w latach siedemdziesiątych na planie trójkąta. Wśród nowoczesnego wyposażenia szczególnie ciekawie prezentują się: ołtarz główny, droga krzyżowa i znajdujące się w elewacji frontowej płaskorzeźby 12 apostołów. Przy ul. Browarnej, na skraju doliny Cybiny wznosi się nowoczesny w formie budynek domu dla księży emerytów (projektu Aleksandra Holasa, zbudowany w 1980 r.). Nad Cybiną, w Starym Młynie istnieją zabudowania i staw po nieczynnym młynie napędzanym wodami rzeki. Nieopodal zabudowań do 1984 r. rosła potężna topola czarna o obwodzie 635 cm, będąca największym drzewem w Poznaniu.

Przez Antoninek przebiega ul. Warszawska — tzw. wschodni wylot szosy E 8, przebudowana na nowoczesną, dwujezdniową arterię szybkiego ruchu w 1974 r. Nad torami linii kolejowej do Warszawy powstał wówczas duży wiadukt połączony z najbardziej rozbudowanym węzłem drogowym w Poznaniu.

APTEKI

Najstarsza wzmianka mówiąca o istnieniu w Poznaniu apteki pochodzi z 1446 r. Na pocz. XVI w. było w mieście dwóch, a w 2 poł. tego stulecia — już kilku aptekarzy. W aptekach ówczesnych handlowano nader rozmaitymi wyrobami, oprócz leków sprzedawano tam np. wino, świece, papier, karty do gry czy nawet książki. Nic więc dziwnego, iż aptekarze należeli do cechu kupców. Oddzielny statut cechowy uzyskali oni dopiero w 1718 r. Jak podają księgi adresowe w 1835 r. było w mieście 6 aptek, w 1872 r. — 7, w 1914 r. — 16. W końcu 1985 r. było w Poznaniu 56 aptek i 10 punktów aptecznych.

Najstarszą, do dziś działającą placówką jest Apteka pod Białym Orłem (Stary Rynek 41), usytuowana naprzeciwko fasady frontowej ratusza. Istnieje ona ponad cztery i pół wieku, jej dzieje wypisane są na jednej ze ścian wewnętrznych. Niedaleko, na narożniku ul. Wiel-

kiej (Stary Rynek 37), wznosi się kamieniczka nazywana potocznie „Czerwoną Apteką". Nazwa budynku pochodzi oczywiście od apteki, która istniała tu od XVI w. do 1945 r. Po przeciwległej stronie Starego Rynku (nr 75) znajduje się Apteka pod Złotym Lwem. Również ona posiada wielowiekową tradycję, na obecne miejsce przeniesiona została w 1804 r. z posesji przy ul. Wielkiej.

ARCHIWUM

A. Archidiecezjalne. Założone w 1925 r. jako pierwsza tego typu placówka kościelna w Polsce. Od momentu powstania do dnia dzisiejszego mieści się w budynku Akademii Lubrańskiego (→). Archiwum gromadzi dokumenty kancelarii biskupiej, konsystorskiej i kapitulnej oraz dokumenty parafialne z archidiecezji. W obszernych zbiorach znajduje się m.in.: 1085 dokumentów pergaminowych (najstarszy z 1231 r.), ok. 15 000 dokumentów papierowych, ponad 7000 listów, ponad 10 000 ksiąg metrykalnych i duplikatów metrykalnych (najstarsza z 1577 r.), ponad 2500 ksiąg — rękopisów archiwalnych, akta organizacji i stowarzyszeń kościelnych.

B. Państwowe. Powstało w 1869 r. z inspiracji posłów polskich w parlamencie pruskim. Pierwotnie mieściło się w budynku Rejencji, a następnie do 1945 r. w zamku na Górze Przemysława. Po zniszczeniach wojennych na cele Archiwum odbudowano w 1951 r. gmach d. Sądu Apelacyjnego przy ul. 23 Lutego 41/43, gdzie do dziś znajduje się jego główna siedziba. Znaczna część zbiorów Archiwum zaginęła i spłonęła w czasie okupacji hitlerowskiej oraz działań wojennych. Archiwum gromadzi różnego rodzaju akta z terenu historycznej Wielkopolski m.in.: księgi dawnych archiwów ziemskich i grodzkich, archiwa poklasztorne, akta miast, akta władz pruskich, akta województwa poznańskiego z okresu międzywojennego, akta urzędów stanu cywilnego, akta urzędów z okresu okupacji. Od 1960 r. Archiwum gromadzi też akta urzędów i instytucji z okresu Polski Ludowej.

Zasoby Archiwum wraz z podległymi mu placówkami terenowymi liczą ok. 18 000 zespołów akt obejmujących ok. 700 000 jednostek akt tj. ok. 12 000 m.b. akt.

Akta staropolskie (do 1794 r.) stanowią ok. 7% zasobów, akta z okresu zaboru pruskiego ok. 50%, międzywojenne ok. 20%, okupacyjne ok. 8%, Polski Ludowej ok. 15%.

Zasoby Archiwum służą nie tylko profesjonalnym historykom, ale również instytucjom, służbom komunalnym (plany geodezyjne, budowlane) oraz indywidualnym obywatelom (np. przy odtwarzaniu dokumentów).

Archiwum prowadzi też różnorodne akcje popularyzacyjne m.in. organizuje okolicznościowe wystawy i wydaje tematyczne katalogi zbiorów.

ARENA

Hala widowiskowo-sportowa usytuowana w parku Jana Kasprowicza. Autorem koncepcji przestrzennej i generalnym projektantem obiektu — oddanego do użytku w 1974 r. — jest Jerzy Turzeniecki. Sylwetka „Areny" jest bardzo zbliżona do zbudowanego w 1958 r. Pałacu Sportowego w Rzymie, projektantem którego był wybitny architekt włoski, twórca tzw. architektury strukturalnej, Pier Luigi Nervi. Hala posiada kształt olbrzymiego, wypukłego spodka. Jej kubatura wynosi 114 tys. m^3, powierzchnia 13,5 tys. m^2, średnica 100 m, a wysokość kopuły 28 m. Dach kopuły pokryty jest blachą aluminiową, anodowaną na kolor złocisty. Sala posiada stałe trybuny na 4200 miejsc siedzących i ok. 2600 miejsc dostawnych — ustawianych w zależności od rodzaju organizowanej imprezy. Jest obiektem wielofunkcyjnym, dostosowanym do organizowania imprez sportowych w różnych dyscyplinach, przedstawień rewiowych i estradowych oraz seansów filmowych (specjalna zapadnia umożliwia chowanie ekranu). Doskonałe oświetlenie hali umożliwia przeprowadzanie kolorowych transmisji telewizyjnych. W „Arenie" odbyło się wiele ciekawych imprez sportowych m.in. Mistrzostwa Europy w koszykówce kobiet (1978 r.).

ARKADIA

Popularna nazwa budynku zamykającego zach. ścianę pl. Wolności, w którym mieści się restauracja i kawiarnia „Arkadia". Poprzednio w tym miejscu stał gmach teatru królewskiego, wzniesiony w latach 1802—04, wg projektu Friedricha Gilly. W 1825 r. — jako dar króla pruskiego — stał się własnością miasta. Klasycystyczny budynek o wyważonych proporcjach i skromnej dekora-

cji był wysoko oceniany przez współczesnych. Na jego scenie wielokrotnie gościły grupy polskich artystów z polskim repertuarem. Grywał tu m.in. Wojciech Bogusławski. Niejednokrotnie występowali znani na całym świecie wirtuozi np.: w listopadzie 1819 r. — jedna z najwspanialszych ówczesnych śpiewaczek, Włoszka Angelika Catelani, w maju 1829 r. — genialny skrzypek Niccolo Paganini, w lutym 1843 r. — Franciszek Liszt. Tutaj też 8 lutego 1873 r. po raz pierwszy w Poznaniu wystawiono „Halkę" Stanisława Moniuszki.

Obecny budynek wybudowano w latach 1878—79, wg projektu ówczesnego architekta miejskiego Cäsara Stenzla (fasadę zaprojektował Heinrich Herrmann z Berlina), z przeznaczeniem na nowy Teatr Miejski. Teatr ten potocznie nazywany był „Niemieckim" nie tylko dla odróżnienia go od otwartego w 1875 r. Teatru Polskiego (→), lecz również dlatego, że odbywać się tu miały wyłącznie przedstawienia w jęz. niemieckim. W latach 1895—96 budynek został rozbudowany, a po kolejnej przebudowie przestał w 1911 r. pełnić funkcje teatralne i zamieniony został na kamienicę czynszową. Wówczas to dobudowano doń od strony wschodniej obszerny taras wsparty na zdwojonych kolumnach. Na parterze mieściła się w nim wówczas kawiarnia „Café Hohenzollern", a od r. 1919 — popularna „Esplanada". W 1938 r., po gruntownym remoncie i modernizacji, otwarła swe podwoje kawiarnia „Arkadia". W latach 1927—39 mieściło się w budynku studio rozgłośni poznańskiej Polskiego Radia (→ Radio). Obecnie w części parterowej, oprócz kawiarni, mieści się szereg placówek handlowych (m.in. sklep „Natasza" specjalizujący się w sprzedaży wyrobów jubilerskich oraz pamiątek wzorowanych na motywach sztuki ludowej narodów słowiańskich).

ARMIA „POZNAŃ"

Siły polskie, wyznaczone w 1939 r. do obrony granic państwa, składały się z 7 armii i czterech związków operacyjnych. Jedną z tych wielkich jednostek była Armia

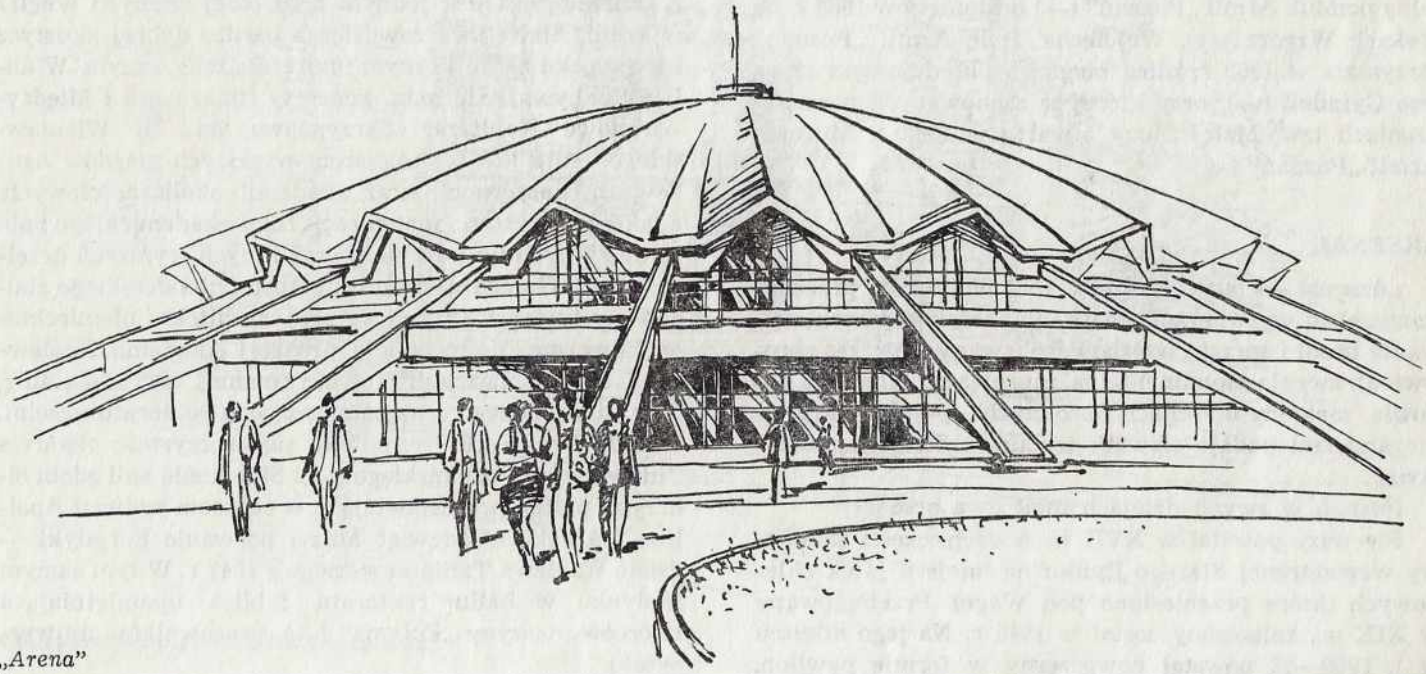

„Arena"

„Poznań". Zadaniem jej była obrona zach. rubieży kraju na kierunku z Frankfurtu n. Odrą na Poznań oraz utrzymywanie kontaktu z armiami sąsiednimi: „Łódź" (od strony pd.) i „Pomorze" (od pn.). Ostateczną pozycję obrony armii miała wyznaczać linia: Bydgoszcz—Żnin—jez. Gopło—Konin—rzeka Warta. W skład Armii „Poznań" wchodziły: 14, 17, 25 i 26 dywizje piechoty, wielkopolska i wołyńska (przemianowana później na podolską) brygady kawalerii, ponadto: artyleria, lotnictwo, broń pancerna i brygady Obrony Narodowej. Dowódcą armii był gen. dyw. Tadeusz Kutrzeba (1886—1947), a szefem sztabu płk Stanisław Lityński. Po mobilizacji armia liczyła ponad 100 tys. żołnierzy (w tym 55 batalionów piechoty i 34 szwadrony kawalerii). Dysponowała 336 działami przeciwpancernymi, 20 działkami przeciwlotniczymi, 92 lekkimi czołgami rozpoznawczymi i samochodami pancernymi oraz 53 samolotami. Żołnierze Armii „Poznań" wsławili się udziałem w bitwie nad Bzurą — największej operacji ofensywnej wojsk polskich w czasie wojny obronnej 1939 r.

Pamięć żołnierzy Armii „Poznań" czci monumentalny pomnik Armii „Poznań" (→) odsłonięty w 1982 r. na stokach Wzgórza św. Wojciecha. Imię Armii „Poznań" otrzymała w 1969 r. ulica biegnąca południowym skrajem Cytadeli (→), przy której w zachowanych pomieszczeniach tzw. Małej Śluzy otwarto w 1982 r. Muzeum Armii „Poznań" (→).

ARSENAŁ

„Arsenał — budynek lub zespół budynków przeznaczonych do wytwarzania, naprawy, a także przechowywania broni i sprzętu wojskowego (zwany wówczas zbrojownią); zwykle monumentalna, murowana, sklepiona budowla, niekiedy o cechach obronnych" — takie określenie arsenału podaje słownik terminologiczny budownictwa.

Poznań w swych dziejach miał dwa arsenały.

Pierwszy powstał w XVII w. w zach. części zabudowy wewnętrznej Starego Rynku na miejscu jatek chlebowych (które przeniesiono pod Wagę). Przebudowany w XIX w., zniszczony został w 1945 r. Na jego miejscu w l. 1959—62 powstał nowoczesny w formie pawilon, przeznaczony na siedzibę Biura Wystaw Artystycznych i związku plastyków, zwany popularnie Arsenałem (→ Galeria BWA).

Drugi arsenał — Arsenał Artyleryjski wzniesiony został przez władze pruskie w l. 1868—70 w miejscu częściowo zburzonego klasztoru Dominikanów, przy narożniku ul. Garbary i ul. Stawnej. Monumentalny gmach, o elewacjach ozdobionych wnękami arkadowymi był przykładem tzw. architektury militarnej. Arsenał, zbudowany wg planów architekta berlińskiego Augusta Fleischingera, w znacznym stopniu został zniszczony w 1945 r. i później rozebrany. Ocalał tylko niewielki fragment budowli ze sklepionymi wnętrzami, dający świadectwo potędze pierwotnego założenia. W grudniu 1918 r. Arsenał Artyleryjski opanowany został przez powstańców wielkopolskich.

AULA UNIWERSYTECKA

Aula Uniwersytecka mieszcząca się w gmachu Collegium Minus Uniwersytetu Adama Mickiewicza przy pl. A. Mickiewicza jest jednym z bardziej znanych wnętrz w kraju. Sławę swą zawdzięcza bardzo dobrej akustyce i w związku z tym licznym imprezom muzycznym. W auli tej odbywają się m.in. koncerty filharmonii i Międzynarodowe Konkursy Skrzypcowe im. H. Wieniawskiego. Aula jest też miejscem większych zjazdów naukowych, konferencji oraz akademii okolicznościowych, a także uroczystości inauguracji roku akademickiego i absolutoryjnych uniwersytetu oraz innych wyższych uczelni miasta. Gmach w stylu renesansu holenderskiego zbudowany został w 1910 r. wg proj. architekta niemieckiego Edwarda Fürstenau dla pruskiej Akademii Królewskiej. Mieści obok auli głównej również tzw. małą aulę, Salę Lubrańskiego oraz pomieszczenia rektoratu uczelni. W auli 7 maja 1919 r. odbyła się uroczystość otwarcia Uniwersytetu Poznańskiego (→). Sklepienie auli zdobi olbrzymi plafon przedstawiający w centrum rydwan Apollina, po bokach dziewięć Muz i porwanie Eurydyki — dzieło Wacława Taranczewskiego z 1947 r. W tym samym budynku w hallu rektoratu tablica upamiętniająca twórców maszyny „Enigma" (→), pracowników uniwersytetu.

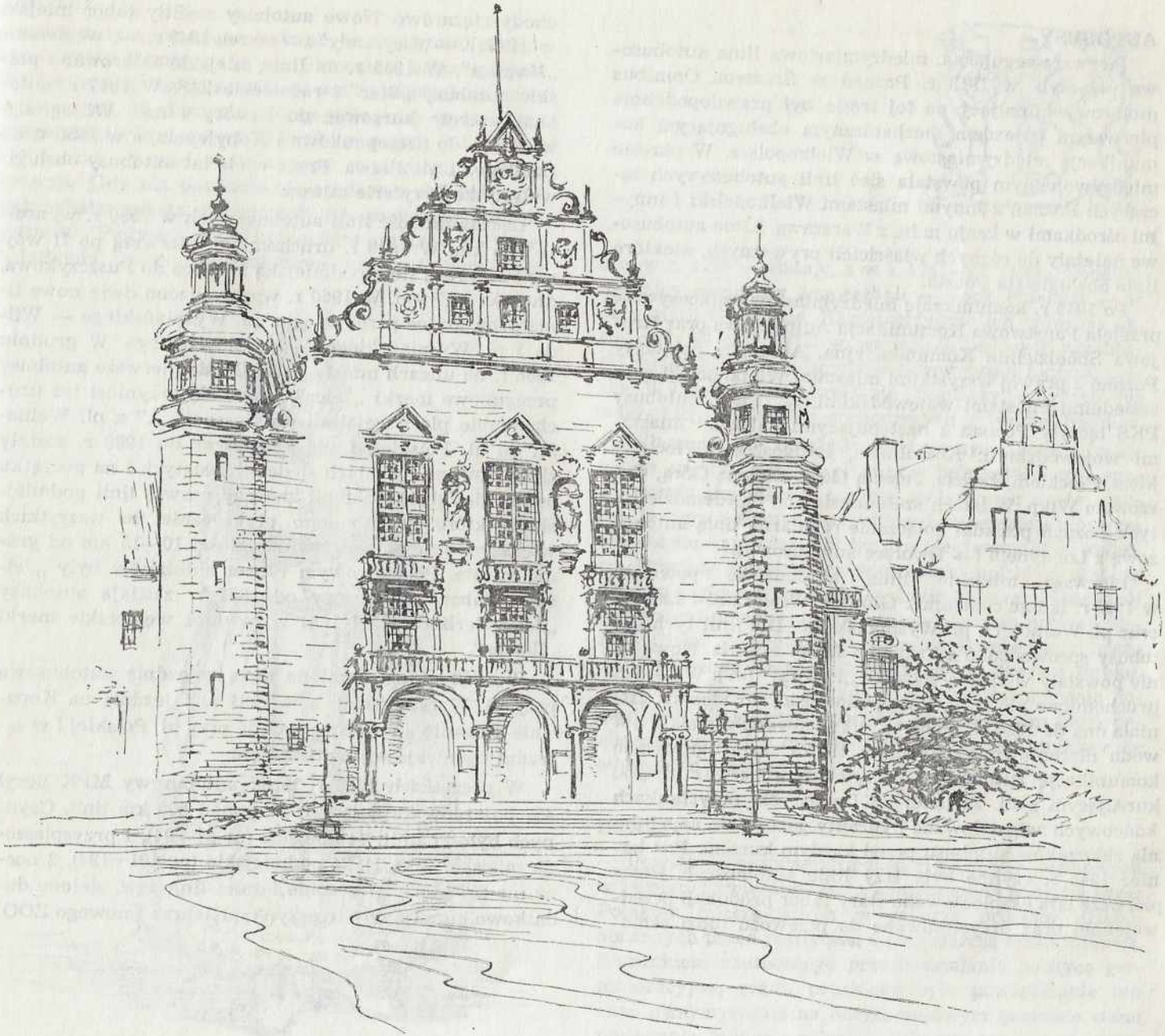

Collegium Minus (Aula Uniwersytecka)

AUTOBUSY

Pierwsza regularna, międzymiastowa linia autobusowa połączyła w 1913 r. Poznań ze Śremem. Omnibus motorowy kursujący na tej trasie był prawdopodobnie pierwszym pojazdem mechanicznym obsługującym komunikację międzymiastową w Wielkopolsce. W okresie międzywojennym powstała sieć linii autobusowych łączących Poznań z innymi miastami Wielkopolski i innymi ośrodkami w kraju m.in. z Warszawą. Linie autobusowe należały do różnych właścicieli prywatnych, niektóre linie obsługiwała Poczta.

Po 1945 r. komunikację międzymiastową sukcesywnie przejęła Państwowa Komunikacja Autobusowa oraz Krajowa Spółdzielnia Komunikacyjna. Autobusy połączyły Poznań z prawie wszystkimi miastami Wielkopolski oraz sąsiednimi miastami wojewódzkimi. W 1985 r. autobusy PKS łączyły Poznań z następującymi dalszymi miastami wojewódzkimi: Koszalinem, Bydgoszczą, Włocławkiem, Płockiem, Łodzią, Jelenią Górą, Zieloną Górą, Gorzowem Wlkp. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych Poznań posiadał połączenie regularną linią autobusową z Londynem (→ Dworzec autobusowy).

Pierwsze miejskie linie autobusowe powstały w 1925 r. łącząc centrum z Główną, Winiarami i Ławicą oraz pl. Wolności z pl. Wyspiańskiego. Dla linii tych autobusy sprowadzono z Francji z firmy Scemia. Nowe linie powstały w 1929 r. z okazji „Pewuki" (→). W 1934 r. uruchomiono pierwszą linię podmiejską do Mosiny. Istniała ona do 1936 r., kiedy to zlikwidowana została z powodu nierentowności. W maju 1945 r. zainaugurowano komunikację autobusową 1 autobusem na gaz miejski kursującym z ul. Zielonej na Dębiec. Na przystankach końcowych zainstalowano hydranty gazowe do napełniania zbiorników autobusu przed każdym kursem. Pod koniec 1945 r. czynne były trzy linie autobusowe. Przez pierwsze lata eksploatowano stary tabor produkcji przedwojennej oraz przystosowane do przewozu ludzi samochody ciężarowe. Nowe autobusy zasiliły tabor miejski w 1947 r. — „Leylandy" i w marcu 1949 r. — węgierskie „Mawagi". W 1955 r. na linie miejskie skierowano polskie autobusy „Star" i radzieckie ZIS. W 1947 r. autobusy zaczęły kursować do Ławicy i na Winogrady, w 1948 r. do Szczepankowa i Kobylepola, a w 1950 r. do Żabikowa i Minikowa. Przez wiele lat autobusy obsługiwały tylko peryferie miasta.

Łączna długość linii autobusowych w 1950 r. wynosiła 34,5 km. W 1959 r. uruchomiono pierwszą po II wojnie światowej linię podmiejską z Dębca do Puszczykowa, długości 11,7 km. W 1960 r. wprowadzono dwie nowe linie prowadzące przez miasto: pl. Wyspiańskiego — Wilda i pl. Wyspiańskiego — ul. Słowackiego. W grudniu 1966 r. na ulicach miasta pojawiły się pierwsze autobusy przegubowe marki „Jelcz". Rok 1966 przyniósł też uruchomienie pierwszej linii pośpiesznej „A" z pl. Wolności do ul. Polskiej. Linie pośpieszne do 1980 r. zostały zlikwidowane. W latach siedemdziesiątych i na początku osiemdziesiątych nastąpił znaczny rozwój linii podmiejskich, które uruchomiono praktycznie do wszystkich większych miejscowości w odległości 10—15 km od granic miasta. Podstawowym typem autobusów były „Jelcze". Tabor autobusowy od 1977 r. zasilają autobusy „Jelcz-Berliet", a od 1981 r. również węgierskie marki „Ikarus".

W 1968 r. uruchomiono dużą zajezdnię autobusową przy ul. Warszawskiej, a w 1981 r. zajezdnię na Kopaninie. Ponadto autobusy garażują przy ul. Polskiej i w zajezdni tramwajowej na Starołęce.

W początkach 1986 r. tabor autobusowy MPK liczył 457 pojazdów kursujących na ponad 800 km linii. Czynnych było 71 linii: 44 miejskie (nr 51—94), 1 przyspieszona miejska (nr 401), 24 podmiejskie (nr 101—124), 2 nocne (nr 201—202). W sezonie letnim linie tzw. zielone dodatkowo kursują do Strzeszynka, Kiekrza i nowego ZOO.

BAMBRZY

Mianem tym określano ludność, w większości pochodzącą z okolic Bamberga w pd. Niemczech, która w 1 poł. XVIII w. sprowadzona została do wsi należących do miasta Poznania. Wydarzenia wojny północnej (m.in. miesięczne oblężenie miasta w 1704 r.) i panująca w l. 1708—10 zaraza, spowodowały znaczne wyludnienie okolic Poznania. Gdy nie powiodło się osadzenie chłopów polskich, władze miasta zdecydowały się sprowadzić ludność niemiecką. Pierwsza grupa kolonistów przybyła w 1719 r. do Lubonia. Ok. r. 1730 zasiedlone zostały Dębiec i Bonin, w r. 1746 — Rataje, a w l. 1747—48 Wilda. Ponadto osadnicy niemieccy zamieszkali — obok Polaków — w Jeżycach i Górczynie. Razem przybyło ich wówczas ok. 400 osób. W poł. XVIII w. we wsiach będących własnością miasta, Bambrzy liczebnie przewyższali ludność polską. W owym czasie określenie „Bambrzy" dotyczyło już wszystkich osadników pochodzących z terenu Niemiec.

Strój Bamberki

Włączenie się Bambrów w nurt życia miasta, silny nacisk szkoły i kościoła (Bambrzy byli katolikami), spowodowały stosunkowo szybkie spolszczenie się tej grupy. Jednym z elementów kultury bamberskiej, który zachował się najdłużej, był bardzo efektowny strój kobiecy. Przejęty został przez wieśniaczki polskie i stał się strojem regionalnym kobiet z okolic Poznania. Dziś strój ten czasem oglądać jeszcze można w czasie procesji Bożego Ciała. Prezentuje go również Bamberka z brązu (→ Studzienka Bamberki) ustawiona na Starym Rynku.

Słowo „bamber" posiada dziś także zabarwienie pogardliwe. Mieszkańcy Poznania określają nim ludzi pochodzących ze wsi lub osoby prostackie, nie umiejące się odpowiednio zachować.

BANKI

Powstanie pierwszych polskich placówek bankowych w Poznaniu związane było z koniecznością podjęcia przez Polaków mieszkających w zaborze pruskim działań obronnych przed polityczną i gospodarczą eksterminacją. Warunkiem skutecznego przeciwdziałania polityce germanizacyjnej rządu pruskiego było powiększanie lub choć utrzymywanie na dotychczasowym poziomie stanu posiadania ludności polskiej. Takiemu też celowi służyły m.in.: Bank Włościański (założony w Poznaniu

w 1872 r.), Bank Związku Spółek Zarobkowych (1885 r.) i Bank Ziemski (1889 r.). Rozwój instytucji bankowych nastąpił po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. Po II wojnie światowej, w końcu lat czterdziestych działało w Poznaniu jeszcze 14 banków.

Obecnie w mieście znajduje się kilka banków. Bank emisyjny — Narodowy Bank Polski — posiada w Poznaniu, oprócz oddziału wojewódzkiego (al. Marcinkowskiego 12), 6 oddziałów miejskich. Bank prowadzi szeroki zakres operacji finansowych, zarówno krajowych, jak i zagranicznych. Bank Polska Kasa Opieki S. A. (ul. Masztalarska 8a) zajmuje się głównie obsługą finansową i współpracą z zagranicą. Z innych placówek bankowych wymienić trzeba jeszcze: Spółdzielczy Bank Ludowy (ul. Czerwonej Armii 81) i Spółdzielczy Bank Rzemiosła (ul. Szyperska 1).

BARBAKAN

Barbakan to budowla obronna wybudowana na zewnątrz średniowiecznych obwarowań, najczęściej w formie obszernej baszty połączonej z obwarowaniami mostem lub osłoniętym przejściem tzw. szyją. Celem barbakanu było umożliwienie wypadów obrońcom oraz obrona części obwarowań przez obstrzał boczny. Znane barbakany posiada Kraków i Warszawa. W Poznaniu na relikty barbakanu trafiono w czasie prowadzonych badań archeologicznych w l. 1978—81 przy ul. Wronieckiej, w sąsiedztwie dawnej bramy Wronieckiej. Odsłonięte fragmenty zabezpieczono, a część do poziomu obecnej jezdni zrekonstruowano tworząc rezerwat archeologiczno-architektoniczny. Barbakan poznański usytuowany był na przedpolu murów obronnych przy bramie Wronieckiej i miał za zadanie wzmocnienie pn. odcinka fortyfikacji miejskich.

BAZAR → HOTEL „BAZAR"

BIBLIOTEKA RACZYŃSKICH

Gmach biblioteki usytuowany jest przy pn. pierzei pl. Wolności. Jego fundatorem był Edward Raczyński (→). Klasycystyczny budynek wzniesiony został w l. 1822—29 wg proj. nieznanego arch. włoskiego. Elewacja frontowa budynku, z imponującą kolumnadą utworzoną przez 12 par żeliwnych kolumn doryckich, wzorowana jest — zgodnie z życzeniem fundatora — na fasadzie paryskiego Luwru. Był to pierwszy w Polsce budynek zbudowany wyłącznie na cele biblioteczne. Zniszczony w 1945 r. gmach został odbudowany w l. 1953—56.

Obecnie mieści się w nim Miejska Biblioteka Publiczna im. E. Raczyńskiego. Ufundowana przez E. Raczyńskiego, otwarta została 5 V 1829 r. Zgodnie ze statutem fundacyjnym przeszła na własność miasta, a zarząd nad nią pełnić miało kuratorium. Pierwszym bibliotekarzem był historyk Józef Łukaszewicz. Zaczątek księgozbioru stanowiło kilkanaście tysięcy tomów ofiarowanych przez fundatora. W przeddzień wybuchu II wojny światowej biblioteka posiadała ok. 165 tys. tomów. W czasie okupacji w 1943 r., w obawie przed nalotami alianckimi wywieziono najcenniejszą część zbiorów do majątku Józefa Aleksandra Raczyńskiego w Obrzycku. Ukrytych wówczas 17 tys. tomów — głównie rękopisów, inkunabułów i starych druków, pochodzących w przeważającej części z czasów założyciela — ocalało. Spłonęły natomiast w 1945 r. zbiory zgromadzone w gmachu biblioteki w Poznaniu.

Miejska Biblioteka Publiczna im. E. Raczyńskiego jest obecnie drugą — pod wzgl. ilości zgromadzonych zbiorów — biblioteką w Poznaniu (po Bibliotece Uniwersyteckiej). W końcu 1985 r. posiadała ok. 1,3 mln woluminów. Księgozbiór tworzą 3 odrębne jednostki: zbiory specjalne, księgozbiór podstawowy o charakterze naukowym i zbiory oświatowe w filiach i punktach bibliotecznych. Najciekawsze pozycje zebrano w zbiorach specjalnych m.in.: ponad 8 tys. rękopisów (w tym ok. 100 dokumentów pergaminowych), 17,6 tys. starodruków (w tym ok. 250 inkunabułów), ponad 7 tys. jednostek kartograficznych. Do najcenniejszych pozycji należą m.in.: rękopis kodeksu z 1460 r. zawierający zbiór traktatów teologicznych Augustyna Triumphusa z Ankony, starodruki — polonica np. dzieła Stanisława Hozjusza (1553 r.), Łukasza Górnickiego (1566 r.), Mikołaja Reja (1568 r.), druki poznańskie z oficyny Melchiora Neringa (1577 r.) i z drukarni Jezuitów (XVII—XVIII w.). Biblioteka gromadzi również dokumentację dotyczącą współczesnego życia kulturalnego miasta Poznania.

Bibliotece podlega kilka placówek muzealnych: Pra-

cownia — Muzeum Ignacego Kraszewskiego (utworzona ze zbiorów Mariana Walczaka) przy ul. Wronieckiej 14, Muzeum Literackie im. Henryka Sienkiewicza (→) (fundacji Ignacego Mosia) na Starym Rynku 84 i otwarta w pierwszą rocznicę śmierci poetki Pracownia — Mieszkanie Kazimiery Iłłakowiczówny (→ Iłłakowiczówna Kazimiera) przy ul. Gajowej 4. W kamieniczce przy ul. Wronieckiej 14 mieści się ponadto Ośrodek Dokumentacji Wielkopolskiego Środowiska Literackiego.

BIBLIOTEKA UNIWERSYTECKA

Powstała w 1919 r. w budynku byłej biblioteki cesarza Wilhelma I. W chwili przejęcia przez władze polskie księgozbiór składał się z 251 tys. tomów (w tym 90% pozycji w jęz. niemieckim). W r. 1939 biblioteka posiadała 502 tys. tomów. Straty poniesione przez placówkę w czasie okupacji szacuje się na ok. 84 tys. tomów, z czego blisko 60 tys. zostało celowo zniszczonych przez hitlerowców.

Dzisiaj Biblioteka Uniwersytecka jest jedną z największych książnic w kraju. W 1985 r. posiadała ok. 2,40 mln jednostek, w tym: ok. 1,3 mln woluminów wydawnictw zwartych, ok. 587 tys. woluminów czasopism i ok. 300 tys. jednostek zbiorów specjalnych. Ta ostatnia grupa zawiera m.in.: starodruki (ok. 90 tys. wol.), materiały ikonograficzne (ok. 32 tys. jedn.), masonika (ok. 30 tys. jedn.), muzykalia (ok. 27 tys. jedn.) i materiały kartograficzne (ok. 22 tys. jedn.). Wśród starych druków znajdują się cenne unikaty m.in.: „Missale ecclesie Caminensis" (Norymberga, 1506 r.) i „Psałterz Dawidów" Jana Kochanowskiego (Kraków, 1587 r.). Wśród materiałów kartograficznych uwagę zwraca mapa świata wyrysowana przez Jakuba z Kowalewic w polskim kodeksie zbiorowym z 1478 r. Wśród zbiorów muzycz-

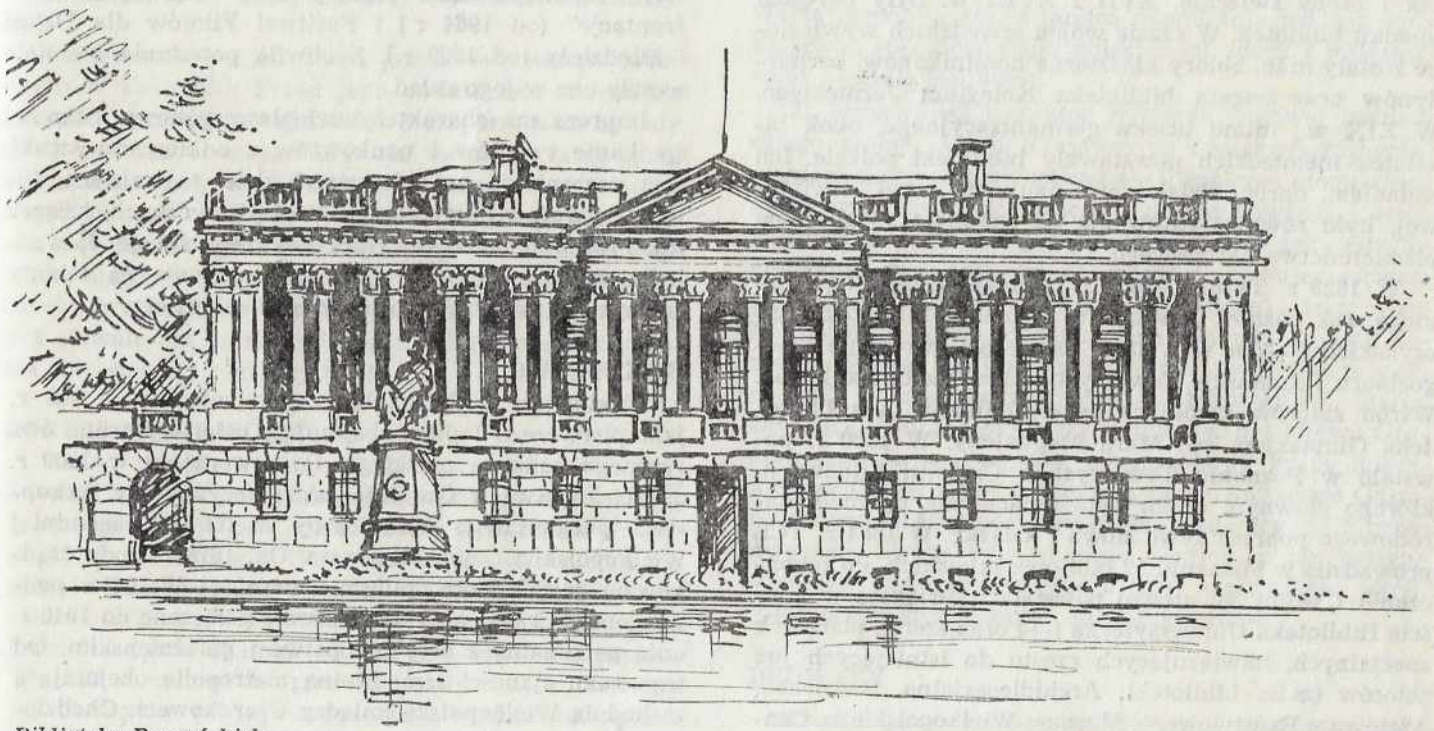

Biblioteka Raczyńskich

nych znajduje się m.in. najstarszy w Polsce rękopis kolędowy — „Kantyczki karmelitańskie" z XVIII w.

Neorenesansowy gmach biblioteki (ul. Ratajczaka 38/40) wzniesiony został w l. 1899—1902 wg proj. Karola Hinckeldeyna. Nowe skrzydło dobudowano w l. 1949—53.

BIBLIOTEKI

Pierwszym księgozbiorem Poznania była Biblioteka Kapitulna, której początki wiążą się prawdopodobnie z założeniem w 968 r. biskupstwa poznańskiego. Później powstawały biblioteki zakonne, najwcześniej — już w XIII w. — w klasztorze dominikańskim. W 1 poł. XVI w. zorganizowane zostały biblioteki Akademii Lubrańskiego i Radziecka (radnych miejskich), w 2 poł. — Kolegium Jezuickiego i Seminarium Duchownego. Odbiciem idei Odrodzenia było powstawanie księgozbiorów prywatnych, gromadzonych zarówno przez duchowieństwo, jak i osoby świeckie. XVII i XVIII w. były okresem upadku bibliotek. W czasie wojen szwedzkich wywiezione zostały m.in. zbiory klasztorne dominikanów, bernardynów oraz bogata biblioteka Kolegium Jezuickiego. W XIX w., mimo ucisku germanizacyjnego, obok bibliotek niemieckich powstawały biblioteki polskie. Ich zadaniem, oprócz działalności naukowej wzgl. oświatowej, było również ratowanie od zniszczenia zabytków piśmiennictwa narodowego.

W 1828 r. Tytus Działyński założył Bibliotekę Kórnicką, rok później powstała w Poznaniu Biblioteka Raczyńskich (→), a w r. 1857 rozpoczęło tworzenie księgozbioru Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk (→). Wśród zbiorów szkolnych najzasobniejsza była biblioteka Gimnazjum św. Marii Magdaleny. W 1880 r. powstało w Poznaniu Towarzystwo Czytelni Ludowych, którego głównym celem było umacnianie poczucia narodowego poprzez żywe słowo i książkę. W 1884 r. TCL prowadziło w Poznaniu 12 bibliotek miejskich. Po zakończeniu I wojny światowej powstała największa w mieście Biblioteka Uniwersytecka (→) oraz szereg placówek specjalnych, nawiązujących często do istniejących już zbiorów (m.in. biblioteki: Archidiecezjalna, Radziecka, Archiwum Państwowego, Muzeum Wielkopolskiego, Centralna Pedagogiczna). W czasie okupacji hitlerowskiej wiele cennych księgozbiorów zostało zniszczonych lub wywiezionych.

Obecnie w mieście istnieje rozbudowana sieć biblioteczna. Bogate zbiory naukowe gromadzą biblioteki wyższych uczelni i innych placówek naukowych. Specjalistyczne księgozbiory znajdują się w różnego rodzaju instytutach branżowych. Potrzeby czytelnicze mieszkańców miasta zaspokaja Miejska Biblioteka Publiczna im. E. Raczyńskiego.

BIENNALE SZTUKI DLA DZIECKA

Ogólnopolska impreza kulturalna organizowana w Poznaniu od 1973 r. Stanowi konfrontację działań artystycznych — adresowanych do dzieci i młodzieży — podejmowanych w dziedzinie literatury, filmu, teatru, radia i telewizji, muzyki oraz plastyki. Już przed zorganizowaniem pierwszego biennale odbywały się w Poznaniu dwie cykliczne imprezy kulturalne o podobnym charakterze: Ogólnopolskie Przeglądy Sztuk Lalkowych „Konfrontacje" (od 1964 r.) i Festiwal Filmów dla Dzieci i Młodzieży (od 1969 r.). Z chwilą powstania biennale weszły one w jego skład.

Impreza ma charakter wielopłaszczyznowy. Stanowi spotkanie twórców i naukowców z odbiorcami sztuki. Jest prezentacją najciekawszych dzieł teatralnych, filmów, utworów muzycznych, dzieł plastycznych, książek itp. Prezentacjom towarzyszą zwykle dyskusje. Równolegle organizowane są sympozja naukowe na tematy związane z twórczością dla dzieci i młodzieży.

BISKUPSTWO

Biskupstwo w Poznaniu zostało założone w 968 r. jako pierwsze w Polsce, obejmujące całe terytorium ówczesnego państwa polskiego. Po utworzeniu w 1000 r. arcybiskupstwa w Gnieźnie zasięg terytorialny biskupstwa poznańskiego ograniczony został do zachodniej Wielkopolski i części Mazowsza. Ok. 1075 r. podporządkowane zostało metropolii gnieźnieńskiej. W 1821 r. podniesione do rangi arcybiskupstwa i połączone do 1946 r. unią personalną z arcybiskupstwem gnieźnieńskim. Od tego roku stanowi samodzielną metropolię obejmującą zachodnią Wielkopolskę (między Czarnkowem, Chodzieżą, Rogoźnem, Środą, Ostrowem Wlkp., Kępnem, Rawi-

czem, Wolsztynem, Międzychodem). Pierwszym biskupem poznańskim był Jordan (w latach 968—984). W przeszłości godność biskupa ordynariusza poznańskiego piastowało 82 biskupów, 10 było arcybiskupów gnieźnieńskich i poznańskich i od 1946 r. 3 arcybiskupów poznańskich.

Poznań jest także współstolicą tytularną łódzko-poznańskiego biskupstwa kościoła prawosławnego utworzonego w 1952 r. Siedziba tego biskupstwa znajduje się w Łodzi. W Poznaniu znajdują się również siedziby władz administracyjnych — odpowiedników biskupstw innych wyznań: seniora Diecezji Pomorsko-Wielkopolskiej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, superintendenta Okręgu Pomorsko-Wielkopolskiego Kościoła Metodystycznego, zarządu Zjednoczenia Zachodniego Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego.

BOGDANKA

A. Rzeka, lewy dopływ Warty (→ Rzeki i strumienie).

B. Pierwsze — i jak dotąd jedyne — sztuczne lodowisko w Poznaniu. Przed jego powstaniem niewielkie sztucznie zamrożone tafle lodowe eksponowane bywały tylko podczas trwania MTP na terenach targowych. Usytuowane przy ul. Północnej, na zapleczu zakładów mięsnych przy ul. Garbary, skąd dostarczany jest czynnik chłodzący. Nazwa lodowiska pochodzi od rzeki Bogdanki, niegdyś tędy przepływającej (ob. skanalizowanej). Obiekt uruchomiony został w 1967 r. Wykorzystywany jest głównie dla celów dydaktycznych (lekcje wychowania fizycznego) i rekreacyjnych.

BOGUSŁAWSKI WOJCIECH

Aktor teatralny, reżyser, dyrektor teatru, pisarz. Ze wzgl. na ogromne zasługi jakie położył dla rozwoju teatru nazywany jest „ojcem teatru polskiego". Ur. się w 1757 r. w Glinnie k. Poznania. Działał głównie na terenie Warszawy, gdzie w l. 1790—94 i 1799—1814 był dyrektorem Teatru Narodowego, a także w Wilnie i we Lwowie. Żywe związki łączyły go też z Poznaniem. W 1783 r. założył tu pierwszy stały zespół teatralny (→ Teatry), a po jego rozwiązaniu wielokrotnie gościł w Poznaniu z aktorami warszawskimi. Po raz pierwszy wystąpił w 1800 r. podczas tzw. kontraktów świętojańskich, odnosząc wielki sukces. Przedstawienia odbywały się w prymitywnych warunkach, w adaptowanej ujeżdżalni Geislera przy bramie Wronieckiej. Następne wizyty w l. 1802 i 1803 cieszyły się równie dużym zainteresowaniem publiczności. W 1805 r. zespół Bogusławskiego prezentował się po raz pierwszy na scenie nowo wybudowanego teatru miejskiego (→ Arkadia). W czasach Księstwa Warszawskiego grupa Bogusławskiego występowała w Poznaniu 4 razy (zawsze w okresie kontraktów świętojańskich) w l. 1807—10. Jako aktor prezentował się Bogusławski publiczności poznańskiej jeszcze w 1816 r. i 1823 r. Zmarł w 1829 r. w Warszawie. Imię Bogusławskiego nosi jedna z ulic na Łazarzu.

BOLLWERK

Przy ruchliwej dziś trasie zwanej Trasą Chwaliszewską (ul. Estkowskiego), na skraju dawnego portu nad Wartą niewielki głaz z tablicą upamiętnia jeden z ważniejszych epizodów walki polskich sił oporu z hitlerowcami — akcję Bollwerk.

21 lutego 1942 r. pluton dywersji bojowej poznańskiego okręgu Armii Krajowej po dłuższych przygotowaniach dokonał brawurowej akcji spalenia niemieckich magazynów żywności, koców, umundurowania i opon położonych na terenie portu w Poznaniu. W toku sześciogodzinnej akcji podpalono magazyny pozorując samozapalenie się materiałów. Akcja — w której udział wzięło 17 osób — była koordynowana centralnie przez Komendę Główną AK i poprzedzała rozmowy, które w marcu 1942 r. przeprowadzili gen. W. Sikorski i J. Stalin. Dowódcą dwunastoosobowej grupy AK był Michał Graczyk, została ona wsparta pięcioosobową grupą mieszkańców Chwaliszewa kierowaną przez Antoniego Gąsiorowskiego. Groźny pożar magazynów Niemcy gasili przez dwa dni. Straty były znaczne. Podjęte przez gestapo śledztwo doprowadziło do ujęcia uczestników akcji. Większość z nich zginęła z rąk hitlerowców.

BROWARY

Produkcja piwa znana już była w Poznaniu w średniowieczu. W różnych okresach czasu istniało w mieście

od kilku do kilkunastu browarów — stosunkowo niewielkich zakładów.

Po II wojnie światowej zaczęto likwidować mniejsze zakłady, do lat siedemdziesiątych przetrwały dwa: przy ul. Półwiejskiej i w Kobylepolu, obydwa założone w XIX w. Zlikwidowane zostały w związku z rozpoczęciem produkcji przez nowy browar w Kobylepolu.

Browar ten zbudowany w l. 1978—80 jest największym i najnowocześniejszym browarem w Polsce. Jego zdolność produkcyjna wynosi 1 mln hektolitrów (200 000 000 — dwieście milionów butelek) piwa rocznie. W zbudowanej do 1984 r. słodowni produkować można 50 000 t słodu rocznie. Browar wyposażony jest w nowoczesne urządzenia sprowadzone z zagranicy m.in. z Czechosłowacji, Szwajcarii, Republiki Federalnej Niemiec. Produkcja obejmuje parę rodzajów piwa jasnego m.in. „Lech", „Poznańskie" oraz piwo ciemne.

BUDNICZE DOMKI

Budnicze domki (kamieniczki budników, budy śledziowe) stojące na Starym Rynku, w części wsch. zabudowy wewnętrznej, stanowią jeden z najlepszych przykładów zespołu szeregowej zabudowy targowej w skali europejskiej. Od XIII w. istniały w tym miejscu budy śledziowe, w których sprzedawano: sól, śledzie, ryby solone i wędzone, świece, pochodnie i przedmioty codziennego użytku. W XV w. właściciele kramów zrzeszeni w cechu budników zaczęli budować na wąskich parcelach jednoosiowe (o jednym pionie okien w elewacji frontowej), murowane domy z podcieniami, kramem na parterze i mieszkaniem na wyższych kondygnacjach. W XVI w. całość bloku była wykończona, arkady podcieni wspierały się na późnogotyckich i renesansowych kolumnach. W XIX w. domki przebudowano, a podcienia zamurowano. Po zniszczeniach w 1945 r. przywrócono domkom postać z XVI w., odtworzono podcienia, arkady wspierając na odkrytych lub zrekonstruowanych piaskowcowych kolumienkach. Fasady jedno- i dwuosiowych kamieniczek otrzymały w 1961 r. dekorację malarską wg proj. Zbigniewa Bednarowicza. W czasie Jarmarku Świętojańskiego podcienia stanowią centralny punkt handlu starociami, w pozostałym okresie coraz częściej służą one za miejsce sprzedaży dzieł plastyków poznańskich.

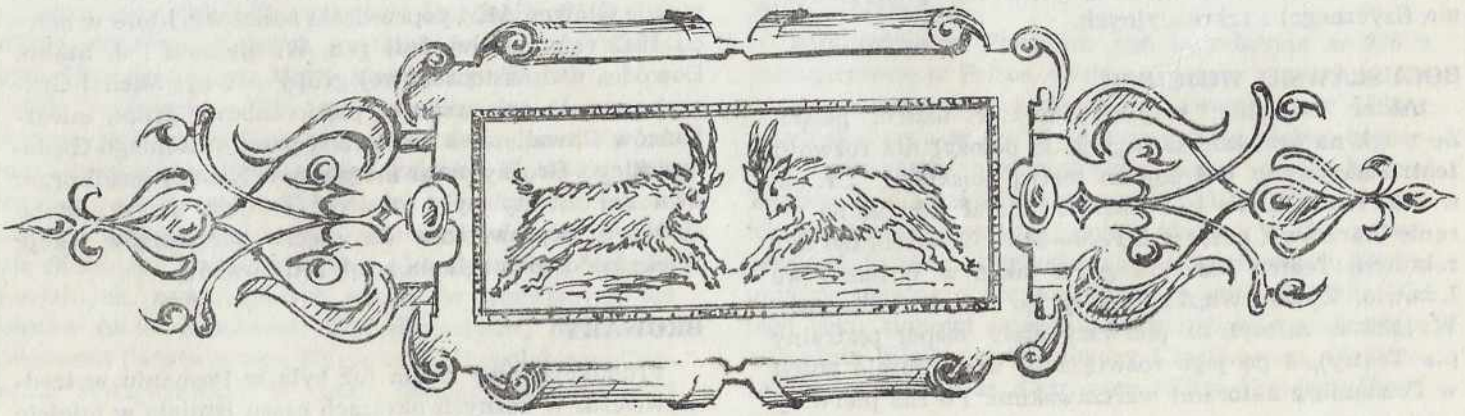

CAMPINGI

Pierwszy camping z prawdziwego zdarzenia powstał w Poznaniu w 1960 r. w Strzeszynku. Do dnia dzisiejszego jest to jedyny ośrodek tego typu w granicach miasta. Camping ten posiadający kat. I dysponuje ogrodzonym terenem mogącym pomieścić w namiotach ok. 300 osób, miejscami dla caravaningu oraz pełnym zapleczem sanitarnym i parkingiem. W sąsiedztwie znajdują się dwa zespoły domków letniskowych, restauracja, motel i kąpielisko nad Jez. Strzeszyńskim.

Drugim poznańskim campingiem — położonym już co prawda za granicą miasta, lecz funkcjonalnie z nim związanym — jest obiekt w Baranowie nad Jez. Kierskim, nieopodal szosy do Szamotuł. Camping ten, kat. II, posiada pole namiotowe dla 200 osób, 32 miejsca dla caravaningu oraz zaplecze sanitarne i parking. Przy campingu położony jest zespół domków letniskowych i bar.

CEGIELSKI HIPOLIT

Filolog, przemysłowiec, działacz społeczny i polityczny. Ur. w 1813 r. w Ławkach pod Trzemesznem. Po ukończeniu uniwersytetu w Berlinie (gdzie uzyskał doktorat z filozofii) nauczał w l. 1840—46 języka polskiego i języków starożytnych w Gimnazjum św. Marii Magdaleny w Poznaniu. Wydał wówczas kilka rozpraw naukowych i podręczników. Usunięty ze szkoły, założył w 1846 r. sklep narzędzi rolniczych, później warsztat naprawczy, który z czasem zamienił się w dużą fabrykę maszyn i narzędzi rolniczych (→ HCP). Prekursor przemysłu polskiego, nie zaniedbywał swych zainteresowań filologicznych i społeczno-narodowych. Współdziałał m.in. w Towarzystwie Naukowej Pomocy i Towarzystwie Przemysłowym. Krótki okres czasu był wiceprezesem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (→). W 1848 r. założył pierwszy niezależny dziennik w Poznaniu „Gazetę Polską", której był redaktorem naczelnym. W 1859 r. założył „Dziennik Poznański". Obie redagowane przez niego gazety miały oblicze liberalne i narodowe. Był posłem do sejmu pruskiego. Zmarł w 1868 r. w Poznaniu. Jego grób, znajdujący się na nie istniejącym cmentarzu parafii św. Marcina przy ul. Towarowej, został w 1985 r. odtworzony na Cmentarzu Zasłużonych Wielkopolan (→).

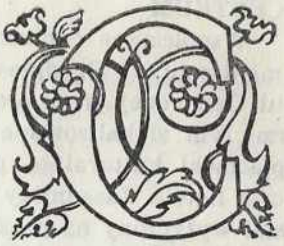

Imię Cegielskiego noszą dziś największe w Poznaniu zakłady przemysłowe (→ HCP), szkoła podstawowa na Osiedlu Rusa i ulica na Starym Mieście. Na ścianie Bazaru (→), gdzie znajdował się jego sklep z narzędziami, odsłonięto w 1981 r. tablicę pamiątkową.

CENTRA

Poznańskie Zakłady Elektrochemiczne „Centra" są największym w kraju producentem baterii i akumulatorów. Początki istnienia zakładu w Poznaniu sięgają 1919 r., kiedy przeniesiona została tu niewielka fabryka baterii istniejąca od 1913 r. w Berlinie. Jej właścicielem był Polak X. Tomaszewski. Pierwotnie wytwórnia mieściła się na Chwaliszewie, a od 1928 r. na Grochowych Łąkach. W 1963 r. fabryka przeniesiona została do nowych budynków przy ul. św. Michała. Obecnie oddziały „Centry" znajdują się w paru miejscach: w Starołęce, na Komandorii i na Głównej. Po połączeniu z fabryką „Alco" drugim działem produkcji „Centry" są akumulatory. Wytwarza się je m.in. w oddziale fabryki na Głównej, przy ul. Gdyńskiej. Fabryka ta zbudowana została w l. 1959—65 jako całkowicie nowy obiekt. Początki produkcji akumulatorów związane są z niewielką fabryką w Mechowie k. Kobylnicy założoną w 1929 r. W 1951 r. fabryka akumulatorów przeniesiona została na ul. Forteczną w Starołęce, a później powstała wspomniana wyżej fabryka przy ul. Gdyńskiej.

Obecnie „Centra" produkuje różnego rodzaju baterie oraz akumulatory kwasowe m.in. do samochodów oraz akumulatory zasadowe.

CENTRUM

Współczesne centrum Poznania to obszar zawarty między ul. 27 Grudnia i ul. Fredry, torami kolejowymi, ul. Czerwonej Armii oraz al. Marcinkowskiego. Na obszarze tym zlokalizowane jest centrum handlowe, liczne placówki kulturalne, gastronomiczne, administracyjne oraz hotele. Zasadniczy układ urbanistyczny centrum został wytyczony na pocz. XIX w., kiedy to po zburzeniu średniowiecznych murów miejskich zaczęto rozbudowę miasta w kierunku zach. Planowano wówczas, że centralnym placem będzie rynek nowomiejski (dziś pl. Młodej Gwardii). W praktyce funkcję centralnego placu miasta przejął pl. Wolności (→). Zabudowa centrum jest bardzo zróżnicowana. Najstarsze budynki pochodzą z 1 poł. XIX w. m.in. Biblioteka Raczyńskich (→) i Bazar (→ Hotel „Bazar"). Duża część budynków mieszkalnych z placówkami handlowymi w przyziemiu powstała na przełomie XIX i XX w. Część z tych budynków posiada okazałe formy eklektyczne i secesyjne.

W pierwszych latach XX w. na miejscu likwidowanych fortyfikacji pruskich (obecnie al. Stalingradzka i ul. Marchlewskiego) powstał zespół eklektycznych budynków użyteczności publicznej zbudowanych przez władze pruskie z określoną tendencją nadania miastu sylwetki zbliżonej do miast niemieckich. Część tych budynków posiada udane formy architektoniczne m.in. Teatr Wielki (→) i Collegium Minus (→ Aula Uniwersytecka). Poważnych zniszczeń doznało centrum w czasie działań wojennych w 1945 r. W miejscu zburzonych budynków powstały nowe, o nowoczesnej, konstruktywistycznej sylwetce. Pierwszym był tu budynek popularnego „Okrąglaka" (→) zbudowany w 1954 r. Wraz z odbudową centrum wprowadzono szereg zmian w charakterze zabudowy, jak też przesunięcia linii regulacyjnych związanych z poszerzeniem ulic. Jednak zasadniczy układ urbanistyczny pochodzący z XIX w. został zachowany.

W 1967 r. opracowano plan szczegółowy zagospodarowania śródmieścia Poznania do r. 1985, z uwzględnieniem tendencji rozwojowych do 2000 r. Obszar planistyczny przyjęto większy od obecnego, obejmował teren objęty ul. ul. Marchlewskiego, Towarową, Roosevelta, Gajową, Mickiewicza, Solną i al. Marcinkowskiego. W ramach realizacji tego planu i koncepcji wcześniejszych powstało m.in. pięć wieżowców i ciąg handlowy przy ul. Czerwonej Armii (1965—72), 3 wieżowce biur projektów przy ul. Piekary (1965—68), hotel „Poznań" (→).

Zmniejszenie nakładów inwestycyjnych na początku lat osiemdziesiątych odsunęło na dalsze lata realizację kolejnych elementów planu m.in. trasy komunikacyjnej przez i na przedłużeniu ul. Piekary, zamknięcia płytą torów kolejowych między mostem Dworcowym i mostem Teatralnym, budowę nowego domu towarowego przy ul. Składowej.

CHARTOWO

Dzielnica położona we wsch. części miasta, na pd. od ul. Majakowskiego. W przeszłości wieś o bardzo starej metryce: wymieniana w 1245 r. jako własność kapituły poznańskiej. W XIX w. Chartowo zostało rozparcelowane wśród kolonistów niemieckich. W 1921 r. gospodarstwa ówczesnej wsi nadano powstańcom śląskim uchodzącym przed prześladowaniami z części Śląska przyznanej Niemcom. Jedno z nich otrzymał Wojciech Korfanty, członek Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu, komisarz plebiscytowy na Śląsku. Do Poznania Chartowo przyłączono w 1940 r. W połowie lat siedemdziesiątych Chartowo stało się wielkim placem budowy. Na terenach dawnej, peryferyjnej dzielnicy powstała nowa sieć ulic oraz bloki osiedli mieszkaniowych: Lecha, Czecha, Rusa i Tysiąclecia. Osiedla te — wchodzące w skład tzw. górnego tarasu Rataj — łącząc się z osiedlami Żegrza i Rataj stanowią jeden zespół mieszkaniowy potocznie określany Ratajami (→).

CHOPIN FRYDERYK

Najwybitniejszy kompozytor polski, pianista (1810—49), gościł w Poznaniu 1 i 2 X 1828 r. W pałacu namiestnika Antoniego Radziwiłła odbył się jego koncert, w którym pianista — oprócz utworów własnych — grał m.in. kompozycje Beethovena i Mozarta. Niektóre utwory wykonał wraz z księciem. Jak wspominali uczestnicy wydarzenia, Chopin „...olśnił, oczarował, zachwycił wszystkich zdumiewającym darem improwizacji". Koncert w pałacu namiestnikowskim uwiecznił Henryk Siemiradzki na obrazie „Chopin u Radziwiłła". Kompozytor

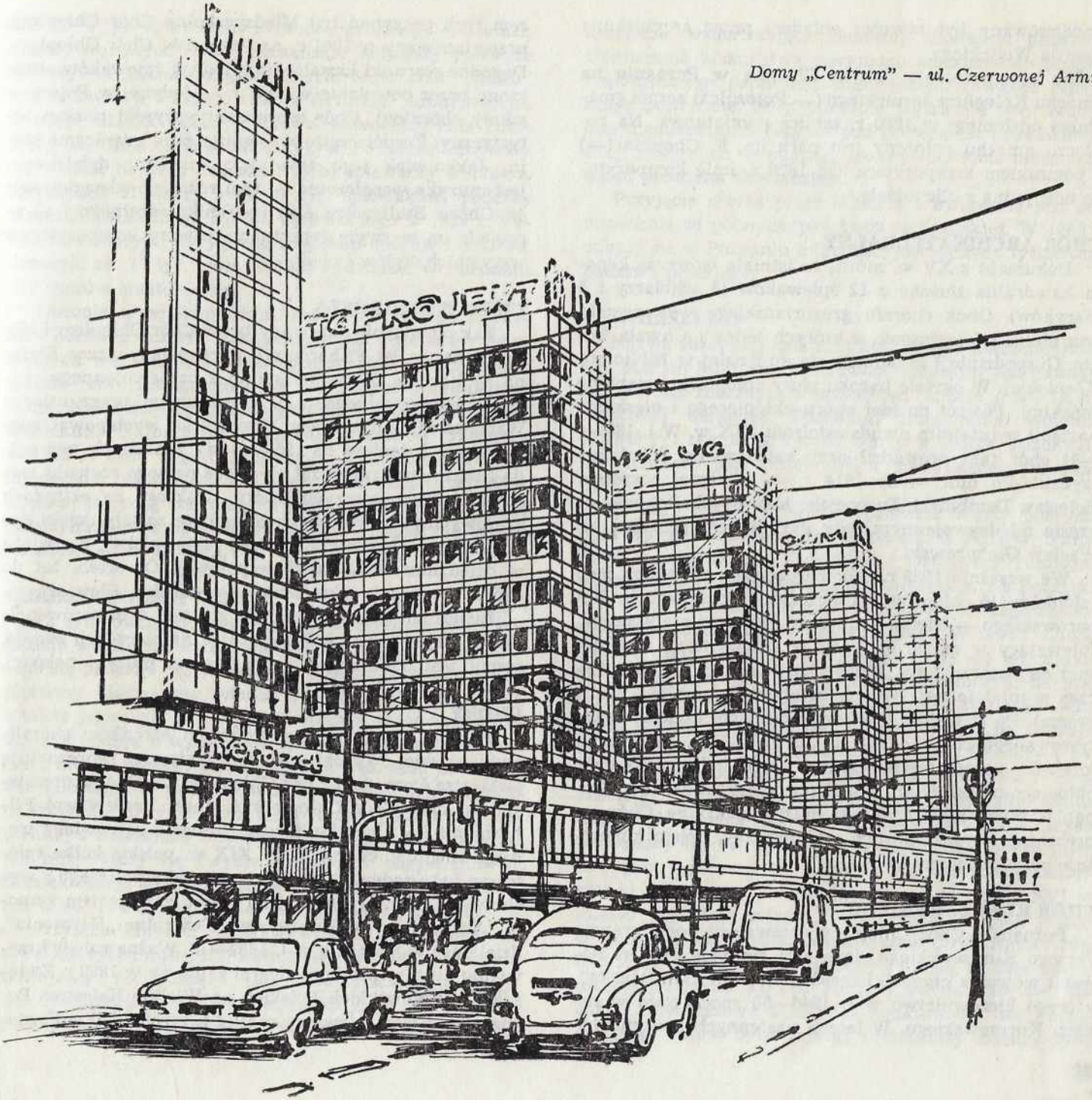

Domy „Centrum" — ul. Czerwonej Armii

podejmowany był również obiadem przez arcybiskupa Teofila Wolickiego.

Dla upamiętnienia pobytu Chopina w Poznaniu na gmachu Kolegium Jezuickiego (→ Pojezuicki zespół gmachów) odsłonięto w 1960 r. tablicę pamiątkową. Na zapleczu gmachu położony jest park im. F. Chopina (→) z pomnikiem kompozytora. Od 1920 r. imię kompozytora nosi jedna z ulic miasta.

CHÓR ARCHIKATEDRALNY

Dokument z XV w. mówi, że istniała wówczas kapela katedralna złożona z 12 śpiewaków (8 scholarzy i 4 kleryków). Obok chorału gregoriańskiego wykonywała ona pieśni wielogłosowe, z których jedna („Chwała Tobie, Gospodzinie") zachowała się do dzisiaj w Bibliotece Kórnickiej. W okresie baroku głosy chłopięce zastąpiono żeńskimi. Powrót do idei chóru chłopięcego i męskiego nastąpił w ostatnim dwudziestoleciu XIX w. W l. 1882—94 chór taki prowadził przy katedrze ks. Józef Surzyński. Po nim — do 1914 r. — kierował zespołem Bolesław Dembiński. Europejską sławę zyskał chór w okresie międzywojennym, gdy dyrygentem jego był ks. Wacław Gieburowski.

We wrześniu 1939 r. chór rozpadł się, a z grupy jego członków (16 chłopców i 8 mężczyzn) wychowanek Gieburowskiego — Stefan Stuligrosz utworzył mały zespół, śpiewający w czasie okupacji w kościołach M.B. Bolesnej na Łazarzu i św. Wojciecha, dwóch czynnych wówczas w mieście świątyniach katolickich (→ Chór Stuligrosza). Po II wojnie światowej pierwszy koncert reaktywowanego chóru odbył się 16 VI 1960 r. Pierwotnie mieszany zespół został wkrótce przekształcony na chór chłopięco-męski. Kieruje nim obecnie ks. Zdzisław Bernat. W repertuarze przeważa muzyka sakralna. Chór reprezentuje wysoki poziom wykonawczy, często koncertuje poza granicami kraju.

CHÓR KURCZEWSKIEGO

Poznański Chór Chłopięcy śpiewający pod dyrekcją Jerzego Kurczewskiego sięga swą tradycją 1945 r. Powstał wówczas niewielki zespół harcerski „Miniaturka", którego kierownictwo w l. 1946—50 spoczywało w rękach Kurczewskiego. W latach następnych kontynuatorem tych poczynań był Międzyszkolny Chór Chłopięcy, przemianowany w 1961 r. na Poznański Chór Chłopięcy. Dogodne warunki kształcenia młodych śpiewaków stworzono przez powołanie w 1957 r. — jedynej w Polsce — szkoły chóralnej. Chór reprezentuje wysoki poziom artystyczny. Zespół często występuje poza granicami kraju. Jakkolwiek jego zasadniczą dziedziną działalności jest muzyka współczesna — tym różni się zdecydowanie od Chóru Stuligrosza (→) i Archikatedralnego (→) — posiada on w swym repertuarze utwory kompozytorów wszystkich stylów i epok.

CHÓR STULIGROSZA

Tak popularnie nazywany bywa Chór Chłopięcy i Męski Państwowej Filharmonii, dyrygowany przez Stefana Stuligrosza. Wywodzi się on z przedwojennego chóru archikatedralnego (→), kierowanego przez księdza Wacława Gieburowskiego. Po wojnie występował sporadycznie i dopiero od 1950 r., gdy znalazł się pod egidą filharmonii, rozpoczął się okres pełnego rozwoju możliwości wykonawczych chóru. Sukcesy na estradach krajowych i zagranicznych osiągnięte zostały dzięki doskonałemu opanowaniu przez śpiewaków warsztatu w dziedzinie wokalistyki zespołowej. Od wielu lat do chóru przylgnęło określenie „Poznańskie Słowiki".

Repertuar chóru składa się głównie z utworów polskiej muzyki dawnej. Koncertując na estradach świata, zespół jest doskonałym propagatorem muzyki polskiej.

CHÓRY

Poznań jest jednym z głównych ośrodków chóralistyki polskiej. Wysoki poziom artystyczny reprezentują zwłaszcza Poznański Chór Chłopięcy (→ Chór Kurczewskiego) oraz Chór Chłopięcy i Męski Państwowej Filharmonii (→ Chór Stuligrosza). Bogate są również tradycje ruchu śpiewaczego. W XIX w. polskie kółka śpiewacze były jedną z form obrony języka polskiego i wychowania patriotycznego. Pierwszym zrzeszeniem zespołów polskich było Towarzystwo Centralne „Harmonia", działające w Poznaniu w l. 1869—72. Ważną rolę w krzewieniu kultury polskiej odegrał założony w 1892 r. Związek Kół Śpiewackich Polskich na Wielkie Księstwo Poznańskie. Zjazd śpiewaczy w 1914 r. zgromadził w Pozna-

niu ok. 4 tys. śpiewaków z zaboru pruskiego. W latach międzywojennych chóry poznańskie notowały pierwsze sukcesy na scenach zagranicznych. M.in. chór „Hasło" koncertował w Paryżu wraz z Arturem Rubinsteinem, w wielu miastach Europy śpiewał katedralny chór chłopięcy (→ Chór Archikatedralny). W Poznaniu odbywały się wielkie imprezy chóralne: zjazd śpiewaczy w 1924 r. zgromadził 92 chóry i ok. 5 tys. śpiewaków, podczas Wszechsłowiańskiego Zjazdu Śpiewaczego w 1929 r. Feliks Nowowiejski dyrygował zespołem chórów i orkiestr liczącym ok. 17 tys. osób. W 1939 r. działało w Poznaniu 220 chórów amatorskich.

Obecnie w wielkopolskim oddziale Polskiego Związku Chórów i Orkiestr zrzeszonych jest 16 chórów działających w Poznaniu. Wiele spośród nich (np. „Arion", „Hasło" czy „Moniuszko") ma kilkudziesięcioletnią tradycję. Nowe zespoły powstały m.in. w środowisku akademickim. Najbardziej znanymi z nich są: założony w 1952 r. Chór Męski Politechniki Poznańskiej i działający od r. akad. 1966/67 Chór Akademicki UAM. Największą imprezą chóralną, organizowaną od 1967 r., są Międzynarodowe Spotkania Chórów Chłopięcych (obecna nazwa — od 1976 r.).

CHRZEST POLSKI W 966 R.

Ta symboliczna nazwa dotyczy wydarzenia, które posiadało wielkie znaczenie dla dalszej historii kształtującego się państwa piastowskiego. W 966 r. przyjął chrzest pierwszy historyczny władca Polski książę Mieszko I, a także jego dwór i drużyna wojskowa. Choć żadne źródła nie podają miejsca tego faktu, przyjmuje się jako rzecz niemal pewną, iż stało się to w Poznaniu na Ostrowie Tumskim. W podziemiach katedry (→) oglądać można fragment misy chrzcielnej, wykonanej z zaprawy wapiennej z domieszką tłuczonego kamienia. Czas powstania misy łączy się zwykle z okresem chrystianizacji. Konsekwencją przyjęcia chrześcijaństwa było erygowanie w 968 r. biskupstwa (→) misyjnego w Poznaniu.

Przyjęcie chrześcijaństwa otwierało w dziejach państwa nie tylko nową erę kulturową, lecz także prawnoustrojową i polityczną. Polska otwarta została na wpływy cywilizacji zachodniej, wzbogacającej rdzenną kulturę polską. Powstała silna, centralistyczna hierarchia kościelna, wzmacniająca feudalny charakter państwa. Utworzenie biskupstwa misyjnego bezpośrednio podporządkowanego papieżowi miało również ważne reperkusje polityczne. Jego istnienie wytrącało oręż feudałom niemieckim, którzy — pod pretekstem prowadzenia akcji misyjnych — podporządkowywali sobie niezależne dotąd plemiona słowiańskie.

Przyjęcie chrztu przez Mieszka I uznawane jest powszechnie za początek państwowości polskiej. W 1966 r odbyły się w Poznaniu kulminacyjne obchody tysiąclecia państwa polskiego.

CHWALISZEWO

Nazwa skromnej dziś ul. Chwaliszewo położonej między Starym Miastem i Ostrowem Tumskim jest pamiątką po wcale znacznym w przeszłości mieście, a w XIX w. ruchliwej dzielnicy Poznania. Zniszczenia wojenne w 1945 r. i regulacja koryta Warty w 1968 r. pozbawiły Chwaliszewo jego odrębności i specyficznego charakteru.

W XIII i XIV w. wśród rozlewisk Warty położona była wyspa zwana Groblą Kapitulną. W XIII w. istniał most łączący Groblę Kapitulną z Ostrowem Tumskim, a sama Grobla była częściowo zamieszkała. Na początku XV w. pojawia się nazwa Chwaliszewo — zapewne od rodu Chwaliszewskich z Chwalibogowa. W 1444 r. Chwaliszewo otrzymało prawa miejskie. Stało się też wkrótce najznaczniejszym ośrodkiem rzemieślniczym na prawym brzegu rzeki. Miasto Chwaliszewo stanowiło własność Kapituły Poznańskiej. W poł. XV w. na Chwaliszewie znajdowały się dwa kościoły (św. Barbary i św. Wawrzyńca), rozebrane w pocz. XIX w. W 1498 r. obok kościoła św. Barbary wybudowano murowany szpital dla ubogich i chorych. Osią miasta była ulica o zarysie dzisiejszej ul. Chwaliszewo, zabudowana podwójnym szeregiem parterowych domków. Na wysokości dzisiejszej ul. Ciasnej znajdował się ratusz z wieżą. W XVI w. miasto posiadało własną... szubienicę, wyroki jednak wykonywał kat poznański, któremu Chwaliszewo płaciło 12 gr rocznie. Co roku odbywały się tu dwa znaczniejsze jarmarki: na św. Piotra i Pawła i na św. Michała. Chwaliszewo stanowiło konkurencję dla Poznania, stąd częste były zatargi i konflikty między tymi

miastami, a magistrat Poznania prowadził systematyczną walkę ekonomiczną z sąsiadem zza rzeki, w pewnych sytuacjach nie gardząc nawet użyciem siły. W XIV w. istniało tu 13 cechów, a w 1520 r. powstała pierwsza księgarnia sprzedająca mszały, książki do nabożeństwa i książki szkolne. W XVII w. osiedliło się na Chwaliszewie kilka rodzin obcych: Ormianie lwowscy, Grecy, Włosi. Od tych ostatnich przybyszów — z Wenecji, którzy założyli warsztaty figur gipsowych poszła nazwa ul. Wenecjańskiej.

Chwaliszewo często cierpiało od pożarów, wojen i szczególnie od powodzi. Większe powodzie niszczyły młyny nadrzeczne, groble, a nawet most Chwaliszewski łączący miasto z Garbarami. W 1800 r. włączono Chwaliszewo w granice Poznania. Liczyło wówczas 105 domów i ok. 1500 mieszkańców. Do 1846 r. egzystował na Chwaliszewie niezależny cech szewski. W 1809 r. zbudowano nowy most Chwaliszewski o murowanych przyczółkach, przebudowany w 1878 r. na most kratowy. Z ciekawszych wydarzeń w XIX w. na Chwaliszewie warto odnotować dwa. W 1843 r. w czasie przejazdu przez Poznań cara rosyjskiego Mikołaja I zwanego „żandarmem Europy" nastąpiła przy ul. Wenecjańskiej awaria powozu, co dało podejrzenie, jakoby na Chwaliszewie przygotowano zamach na cara. Skrupulatne śledztwo władz nie potwierdziło jednak tego faktu. W 1846 r. na moście Chwaliszewskim Prusacy zorganizowali zasadzkę na powstańców z Kórnika, którzy podążali do miasta z zamiarem zdobycia Cytadeli. W wyniku potyczki oddział powstańczy został rozbity.

Mieszkańcy Chwaliszewa w czasach zaboru pruskiego wyróżniali się patriotyczną postawą, wielu z nich brało udział w powstaniach 1848 r. i 1863 r. Przy założonej w 1880 r. fabryce cygar (ul. Wenecjańska 6) powstało Bractwo Cygarników, któremu przewodzili powstańcy z 1863 r. Bractwo to m.in. otaczało opieką weteranów powstania styczniowego. Po wielkich powodziach w 1888 r. i 1899 r. zaczęto myśleć o zabezpieczeniu Chwaliszewa przed tym groźnym żywiołem m.in. opracowano wówczas projekt skierowania głównego nurtu Warty między Chwaliszewem i Ostrowem Tumskim — co zostało zrealizowane dopiero w 1968 r. Dużą rolę spełniał targ na bydło, odbywający się przy ul. Wenecjańskiej. W 1900 r. przeniesiono go na teren rzeźni przy Garbarach. W pocz. XX w. znaczna część Chwaliszewa zabudowana została wielopiętrowymi kamienicami po części w formach secesyjnych i eklektycznych.

W okresie międzywojennym Chwaliszewo było poważnym ośrodkiem rzemiosła i handlu, liczne były wyszynki, oberże i winiarnie. Przy ul. Wenecjańskiej czynne były niewielkie fabryki: zapałek oraz ekstraktów i wódek, a na Tylnym Chwaliszewie lekkie piwa produkował browar. W 1945 r. zniszczenia Chwaliszewa sięgały 90%. W l. 1956—60 odbudowano dużą część budynków przy ul. Chwaliszewo. Powstały domy 3—4 kondygnacyjne o skromnym wystroju architektonicznym.

Pamiątką po dawnym Chwaliszewie sprzed lat około osiemdziesięciu są m.in. nieliczne, okazałe domy eklektyczne (m.in. ul. Chwaliszewo 70) oraz „tajemnicze" murki obok krzyża przy ul. Wenecjańskiej narożnik Chwaliszewa — pozostałości przyczółka dawnego mostu Chwaliszewskiego.

CMENTARZ BOHATERÓW POLSKICH

Położony jest na stoku Cytadeli (→), po wsch. stronie Cmentarza Bohaterów Radzieckich. Założony został w końcu 1945 r. W wydzielonej kwaterze pochowani są polegli tu „cytadelowcy" — mieszkańcy Poznania, którzy uczestniczyli w walkach o zdobycie Cytadeli. Ogółem zginęło wówczas i zmarło na skutek odniesionych ran 96 osób. Najmłodszym z nich był 17-letni Zbigniew Główczak, najstarszym — kupiec Kazimierz Jakubiak (53 lata). 41 „cytadelowców" pochowano bezpośrednio po wyzwoleniu podczas uroczystego pogrzebu na placu Zamkowym (obecnym pl. Mickiewicza) obok żołnierzy radzieckich. W październiku przystąpiono do przenoszenia tych mogił na Cytadelę. Od listopada 1945 r. do lutego 1946 r. przeniesiono na Cmentarz Bohaterów zwłoki „cytadelowców" pochowanych na poznańskich cmentarzach parafialnych. Obecnie spoczywa tu 83 mieszkańców Poznania poległych w walkach o wyzwolenie rodzinnego miasta. Pamięć o nich czci skromny pomnik, wzniesiony w 20 rocznicę wyzwolenia (projekt: Ryszard Skupin).

Tragiczne lata okupacji przypomina kwatera ofiar terroru hitlerowskiego. Przy al. Armii Poznań ustawio-

ny jest pomnik na grobie 39 żołnierzy i oficerów Wojska Polskiego, poległych 1 IX 1939 r. podczas bombardowania przez lotnictwo niemieckie lotniska w Ławicy. Wzniesiono go w 1963 r. wg projektu Ryszarda Skupina. Nieco wyżej znajdują się mogiły organizatorów ruchu oporu, działaczy Związku Odwetu Związku Walki Zbrojnej, straconych przez hitlerowców 8 I 1943 r.: Franciszka Witaszka, Henryka Günthera, Soni Górznej i Heleny Siekierskiej. Obok ustawiony jest pomnik poświęcony członkom Związku Walki Młodych, poległym na terenie Wielkopolski w latach 1945—48 w walkach o utrwalenie władzy ludowej. Na cmentarzu znajdują się również: mogiły z popiołami kilku tysięcy Polaków zamordowanych a następnie spalonych w krematorium i spalarni śmieci, wspólne groby rozstrzelanych w styczniu 1940 r. na terenie Fortu VII, mogiły straconych na terenie cmentarza na Golęcinie oraz groby Polaków zamordowanych w obozie żabikowskim.

Na cmentarzu góruje pomnik poświęcony pamięci bojowników Polskiej Partii Robotniczej zabitych w czasie okupacji hitlerowskiej. Na tablicy wyryto nazwiska 11 członków PPR zamordowanych 13 VIII 1944 r. w Żabikowie. Autorem projektu pomnika, odsłoniętego w 1967 r., jest Ryszard Skupin. Poniżej monumentu znajdują się groby działaczy ruchu robotniczego oraz ofiar tragicznych wydarzeń Czerwca 1956 r. (→).

CMENTARZ BOHATERÓW RADZIECKICH

Wśród cmentarzy leżących na południowym stoku Cytadeli (→) zajmuje centralne położenie. Decyzja o jego utworzeniu zapadła w dniu 15 III 1945 r. na naradzie w Komendzie Wojennej miasta Poznania, w której wzię-

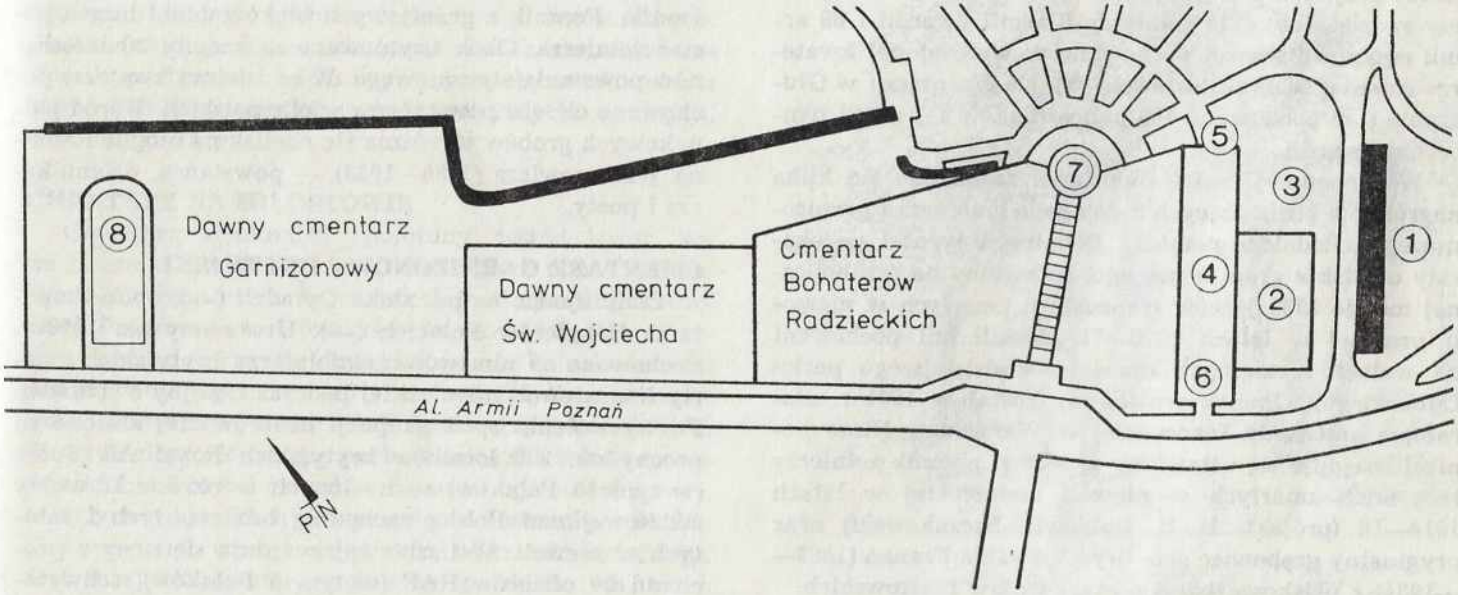

Rys. 1 Cmentarze na stokach d. Cytadeli
1 — Muzeum Armii „Poznań", 2 — Cmentarz Garnizonowy Brytyjski, 3 — pozostałości cmentarza prawosławnego, 4 — Cmentarz Bohaterów Polskich, 5 — pomnik PPR-owców, 6 — pomnik lotników, 7— pomnik Bohaterów, 8 — pomnik żołnierzy 7 Pułku Strzelców Konnych Wielkopolskich

li udział również przedstawiciele polskich władz administracyjnych. Wkrótce potem — od 10 IV do 10 V 1945 r. — dokonano ekshumacji zwłok żołnierzy radzieckich ze wszystkich mogił rozsianych na terenie Poznania i okolic oraz przeniesiono je na nowe miejsce spoczynku. Prace przy urządzaniu cmentarza zakończono w styczniu 1946 r.

Wejście na cmentarz od al. Armii Poznań zdobią 4 zdobyczne haubice niemieckie (wzór 1909, kaliber 152,4 mm). Monumentalne schody wiodą stąd pod pomnik Bohaterów (→), stojący na szczycie wzgórza. Po obu ich stronach podziwiać można bogatą kolekcję drzew i krzewów iglastych. Wśród zieleni ciągną się rzędy indywidualnych i zbiorowych mogił kryjących prochy poległych żołnierzy radzieckich. Zdobią je proste, granitowe nagrobki z gwiazdą. Ogółem na cmentarzu spoczywa 5829 żołnierzy i oficerów. Są wśród nich tacy, którzy za swe czyny bojowe otrzymali zaszczytny tytuł Bohatera Związku Radzieckiego. Cytadela nie jest jednakże jedynym w Poznaniu miejscem spoczynku żołnierzy radzieckich. 4279 żołnierzy 8 armii gwardii i 69 armii ogólnowojskowej pochowano w wydzielonej kwaterze cmentarza na Miłostowie (→). Na cmentarzu w Głuszynie (→) pochowano 139 pancerniaków z 1 armii pancernej gwardii.

W zachodniej części cmentarza zachowało się kilka nagrobków pochodzących z dawnego cmentarza garnizonowego. Niedaleko pomnika Bohaterów wznosi się okazały obelisk z granitu polnego, ustawiony na symbolicznej mogile 1333 jeńców francuskich zmarłych w niewoli pruskiej w latach 1870—71. Zostali oni pochowani na wałach fortecznych (na terenie dzisiejszego parku Lubuskiego). Obelisk wzniesiony został w 1931 r. staraniem ambasady francuskiej w Warszawie. Nieco poniżej znajduje się ustawiony w 1930 r. pomnik żołnierzy rosyjskich zmarłych w niewoli niemieckiej w latach 1914—18 (projekt: P. B. Bokiewicz-Szczukowski) oraz oryginalny grobowiec gen. bryg. Oswalda Franka (1882—1934) z płaskorzeźbami postaci wojów piastowskich.

CMENTARZ GARNIZONOWY

Cmentarz garnizonowy, położony na stokach Cytadeli (→) na zach. od Cmentarza Bohaterów Radzieckich (→), założony został w 1919 r. Naprzeciw głównego wejścia wznosi się pomnik żołnierzy 7 Pułku Strzelców Konnych Wielkopolskich, poległych w walkach z hitlerowskim najeźdźcą. Żołnierze tego pułku zapisali chlubną kartę historii oręża polskiego, uczestnicząc m.in. w słynnej bitwie nad Bzurą. Autorem projektu ustawionego w 1961 r. pomnika jest Jan Jakób. Na bocznych ścianach monumentu wyryto długą listę nazwisk poległych. Niedaleko znajduje się niewielki pomnik poświęcony żołnierzom 57 Pułku Piechoty (z 14 Poznańskiej Dywizji Piechoty) poległym w 1939 r. Zdobi go historyczna odznaka pułkowa. Poniżej, na mogile żołnierzy Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego, ustawiony jest skromny pomnik poległych w walce z reakcyjnym podziemiem. Zachodni skraj cmentarza zajmuje wydzielona kwatera lotników poznańskich. Natomiast w jego wschodniej części, wśród nowych nagrobków żołnierzy garnizonu poznańskiego, wyróżnia się grobowiec kpt. Czesława Pobóg-Prusinowskiego z 7 Pułku Saperów Wielkopolskich, który zginął w 1924 r. podczas walki z powodzią. Pomnik z granitowych bloków zdobi leżąca postać żołnierza. Obok usytuowane są mogiły 30 weteranów powstania styczniowego. W oddzielnej kwaterze pochowano ok. 450 powstańców wielkopolskich. Wśród jednakowych grobów wyróżnia się obelisk na mogile Romana Wilkanowicza (1886—1933) — powstańca, dziennikarza i poety.

CMENTARZ GARNIZONOWY BRYTYJSKI

Znajduje się na pd. stoku Cytadeli (→), obok Cmentarza Bohaterów Polskich (→). Utworzony ok. 1920 r. Pochowano na nim wówczas żołnierzy brytyjskich zmarłych w niewoli niemieckiej podczas I wojny światowej. Po wyzwoleniu spod okupacji hitlerowskiej złożono tu prochy ok. 320 lotników brytyjskich Royal Air Force (w tym 15 Polaków) zestrzelonych w okresie II wojny światowej nad Polską zachodnią lub zmarłych i zabitych w niewoli. W liczbie tej znajdują się urny z prochami 50 oficerów RAF (w tym 6 Polaków), schwytanych po masowej ucieczce z obozu w Żaganiu i rozstrzelanych z rozkazu Hitlera. Ogółem na cmentarzu pochowano ok. 480 żołnierzy z różnych krajów, wspólnie walczących w mundurach brytyjskich.

CMENTARZ GÓRCZYŃSKI

Cmentarz parafii M.B. Bolesnej, usytuowany przy ul. ul. Albańskiej i Ściegiennego. Jeden z najstarszych cmentarzy grzebalnych w Poznaniu. Zajmuje obszar 8 ha. Znajduje się na nim pomnik Powstańców Wielkopolskich, wzniesiony w 1968 r., na miejscu monumentu z 1924 r., zniszczonego przez hitlerowców. U jego stóp mogiły poległych powstańców. Pochowany jest tu m.in. Franciszek Ratajczak (1887—1918) — pierwszy poległy na ulicach Poznania powstaniec. W czasie okupacji hitlerowskiej zakopywano na cmentarzu skrzynie z prochami zamordowanych więźniów, których ciała spalono w poznańskiej spalarni śmieci.

CMENTARZ NA JUNIKOWIE

W 1927 r. Urząd Ziemski odstąpił miastu na cmentarz teren dawnego poligonu, wówczas położony poza granicami Poznania. Największy dziś cmentarz utworzono w 1948 r. lokalizując wejście główne od ul. Grunwaldzkiej. W l. siedemdziesiątych powiększony przez włączenie w jego granice części lasów komunalnych. Obecnie zajmuje obszar 100 ha. W dwóch alejach zasłużonych pochowano wielu wybitnych obywateli miasta m.in.: działaczy politycznych i społecznych, uczonych, twórców kultury.

CMENTARZ NA MIŁOSTOWIE

Cmentarz komunalny, położony wśród lasów, we wsch. części miasta. Zajmuje obszar nieco ponad 100 ha. Grzebanie rozpoczęto tu już w czasie okupacji hitlerowskiej. Pochowano tu wówczas m.in. ok. 300 Żydów zmarłych w obozie pracy w Antoninku (→). Po zakończeniu działań wojennych w 1945 r. do wspólnych mogił złożono zabitych w czasie walk żołnierzy niemieckich. W wydzielonej kwaterze pochowano 4279 żołnierzy radzieckich z 8 armii gwardii i 69 armii ogólnowojskowej, poległych w walkach o wyzwolenie Poznania i okolic. Nad mogiłami wznosi się pomnik w kształcie obelisku. Jest tutaj też kwatera żołnierzy polskich. Na teren cmentarza przeniesiono zwłoki ekshumowane z likwidowanych cmentarzy w centrum miasta. Z cmentarza przy ul. Towarowej przeniesiono tu m.in. prochy 59 mieszkańców Poznania, ofiar nalotów niemieckich we wrześniu 1939 r. Złożono je we wspólnym grobie, nad którym ustawiono surowy obelisk.

CMENTARZ ZASŁUŻONYCH WIELKOPOLAN

Położony przy ul. Księcia Józefa Poniatowskiego, na pn. stoku Wzgórza św. Wojciecha. Najstarszy z cmentarzy poznańskich, założony w 1810 r. jako cmentarz parafialny nie istniejącej już dziś kolegiaty św. Marii Magdaleny. Rangę cmentarza zasłużonych uzyskał w 1948 r. Jest miejscem spoczynku wielu zasłużonych obywateli Poznania i Wielkopolski — weteranów wojen napoleońskich i powstań narodowych, ludzi zasłużonych na polu nauki, kultury i pracy społecznej. Usytuowany na terenie o urozmaiconej rzeźbie, zajmuje ob-

Cmentarz Zasłużonych Wielkopolan

szar 1,8 ha porośnięty starodrzewem. Niedaleko głównego wejścia ustawiona jest barokowa figura M.B. przeniesiona tu w 1829 r. sprzed klasztoru Reformatów na Śródce. Wiele spośród pomników nagrobnych posiada wysokie walory artystyczne. Wyróżnia się pomnik Anieli z Liszkowskich Dembińskiej, wykonany w 1889 r. w Paryżu przez Władysława Marcinkowskiego. Najstarsze z zachowanych nagrobków pochodzą z 1813 i 1815 r. Prochy wielu zasłużonych dla Poznania osób zostały przeniesione tutaj z innych cmentarzy w l. 1959—62.

Na cmentarzu znajdują się m.in. mogiły byłych prezydentów miasta: Jarogniewa Drwęskiego (→) i Cyryla Ratajskiego (→); wybitnych lekarzy, m.in. Ludwika Gąsiorowskiego, Tomasza Drobnika, Bolesława Krysiewicza i Ireneusza Wierzejewskiego; naukowców, m.in. filologa Bolesława Erzepkiego, historyka Józefa Łukaszewicza i botanika Józefa Paczoskiego. Spoczywają tu znani artyści, m.in. pianista i kompozytor Raul Koczalski, aktorka Nuna Młodziejowska-Szczurkiewiczowa, rzeźbiarz Władysław Marcinkowski. Znajduje się tu również grób Marcelego Mottego (→) i Hipolita Cegielskiego (→).

CYBINA → RZEKI I STRUMIENIE

CYTADELA

Tą potoczną nazwą określa się blisko 100-hektarowy obszar położony na pn. od centrum miasta, na którym do 1945 r. znajdował się XIX-wieczny Fort Winiarski. Teren Cytadeli ograniczają al. Armii Poznań, ulice: Szelągowska i Winogrady.

Fort Winiary — wzniesiony w latach 1828—39 — był jednym z największych i najbardziej klasycznych przykładów dzieła fortecznego, zrealizowanego wg tzw. systemu nowopruskiego. Był dominującym elementem, pełniącym funkcję Cytadeli, twierdzy pruskiej (→), w jaką zamieniły Poznań wojskowe władze zaborcze. Fortyfikacje posiadały zarys poligonalny. W ich pd. części — górując bezpośrednio nad miastem — wznosiła się masywna, pięcioboczna reduta koszarowa. W najbardziej na pd. wysuniętym jej narożu znajdowała się kaponiera osłaniająca bramę wjazdową. Budynki reduty — w stosunku do poziomu dziedzińca — posiadały trzy kondygnacje. Od strony fosy miały przyziemia przystosowane do celów obronnych. Grubość murów zewnętrznych sięgała ok. 2,5 m. Do reduty koszarowej przylegał obwód umocnień obejmujący cały obszar Wzgórza Winiarskiego. Tworzył go wał główny wzmocniony od strony pn. trzema bastionami i osłonięty czterema rawelinami (z których dwa skrajne były właściwie półrawelinami). Na osiach pd. odcinków kurtyn wału głównego wzniesiono po dwie pełne przyłączone lunety z własnymi redutami na uskokach. Łączna długość zewnętrznego frontu wynosiła ponad 3 km. Odległość między skrajnymi obiektami (między wierzchołkami skrajnych półrawelinów) na osi równoleżnikowej wynosiła ok. 1300 m. Na osi południkowej (od czoła środkowego bastionu do kaponiery wjazdowej reduty koszarowej) — liczyła 700 m, przy czym mierzona od wierzchołków środkowych rawelinów — aż 840 m. Obszar fortu wynosił ok. 100 ha. Był on otoczony suchą fosą o szerokości i głębokości od 9 do 12 m, z przeciwskarpą licowaną ceglanym murem o grubości 1,3—1,8 m.

W czasie walk o wyzwolenie w 1945 r. (→) fortyfikacje zostały znacznie zniszczone, a w następnych latach w poważnym stopniu rozebrane. Na ich miejscu, począwszy od 1962 r. powstaje Park — Pomnik Braterstwa Broni i Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (→). Na południowym stoku wzgórza usytuowane są: Cmentarz Bohaterów Radzieckich (→), Cmentarz Bohaterów Polskich (→), Cmentarz Garnizonowy (→), Cmentarz Garnizonowy Brytyjski (→), d. cmentarz parafii św. Wojciecha (założony w 1 poł. XIX w.) i niewielki cmentarz prawosławny. Na terenie Cytadeli znajdują się dwie placówki muzealne: Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania (→) i Muzeum Armii „Poznań" (→).

DARZYBÓR

Jednostka topograficzna położona przy wsch. granicy miasta, za torami stacji kolejowej Poznań Franowo. Do Poznania włączona w 1940 r. Niewielkie osiedle mieszkaniowe pracowników kolejowych. Od wsch. przylega kompleks lasów ciągnących się od Tulc do Swarzędza.

DĄBROWSKI JAN HENRYK

Generał wojsk polskich, twórca Legionów we Włoszech (1755—1818). W l. 1807—18 był właścicielem wsi Winna Góra koło Miłosławia. Jego związki z Poznaniem datują się od 1806 r. W listopadzie tego roku przybył do miasta wraz z czołówką wojsk napoleońskich. Wraz z Józefem Wybickim (→) podpisał odezwę wzywającą Polaków do powstania. W Poznaniu natychmiast przystąpił do organizowania oddziałów wojskowych. Jego uroczysty wjazd do miasta uwiecznił Jan Gładysz na obrazie „Wjazd Henryka Dąbrowskiego do Poznania w 1806 r.", znajdującym się ob. w Muzeum Historii Miasta Poznania (→). Od końca sierpnia 1807 r. stacjonowała w Poznaniu Legia III dowodzona przez generała. Dąbrowski był członkiem poznańskiej loży masońskiej „Bracia Francuzi i Polacy Zjednoczeni". W katedrze poznańskiej odbył się 5 XI 1807 r. jego ślub z Barbarą Chłapowską.

Dąbrowski pochowany jest w Winnej Górze, natomiast urna z jego sercem — przechowywana przez wiele lat w Krakowie — została w 1966 r. sprowadzona do Poznania i umieszczona w ratuszu. Pobyt Dąbrowskiego w Poznaniu upamiętnia tablica na pałacu Mielżyńskich (Stary Rynek 91).

DĘBIEC

Teren obecnego Dębca posiada starą metrykę. Znaleziska archeologiczne dowodzą zamieszkania tej okolicy już w okresie wczesnośredniowiecznym — w X—XI w. W okresie późniejszym osada tutaj znajdująca się należała do dóbr miasta Poznania i zwana była Kurczaka, Dembice, Dębice.

Początki nazwy Dębiec sięgają XVIII w. Nazwa pochodzi prawdopodobnie od lasów dębowych rosnących w dolinie Warty, których resztki przetrwały do dziś w Dębinie.

Ok. 1730 r. osadzono na Dębcu osadników bamberskich (→ Bambrzy). Fragmenty starej zabudowy bamberskiej zachowały się do dziś przy ul. 28 Czerwca 1956, nieopodal skrzyżowania z ul. Czechosłowacką.

W granice miasta włączono Dębiec w 1925 r. W latach trzydziestych w części Dębca, głównie w rejonie ulic: św. Szczepana, Brzozowej, Akacjowej i Jodłowej powstały kolonie domów jednorodzinnych. Na dużą skalę rozpoczęła się urbanizacja Dębca w 1948 r., kiedy to na miejscu pól uprawnych za dawną szosą okrężną (ul. Czechosłowacka) rozpoczęto budowę pierwszego w Poznaniu dużego osiedla mieszkaniowego. Osiedle dębieckie podzielone na pięć kolonii powstało w kilku etapach. Stąd dziś widoczna jest różnorodność form architektonicznych poszczególnych budynków.

Pierwszy etap budowy osiedla zakończono w 1954 r., powstały wówczas budynki z cegły o formach socrealizmu wzdłuż ul. 28 Czerwca 1956. Dalsze kolonie (przy ul. ul. Łozowej, Osinowej, Orzechowej) realizowano z wielkich bloków w latach sześćdziesiątych. Z tych czasów przeważają bloki cztero- i pięciokondygnacyjne, jedynie w części centralnej zbudowano sześciokondygnacyjne punktowce. W 1970 roku zbudowano prawdziwy punktowiec przy narożniku ul. 28 Czerwca 1956 i ul. Łozowej. Powstała na początku lat siedemdziesiątych kolonia przy ul. św. Szczepana zabudowana jest budynkami pięcio- i jedenastokondygnacyjnymi. Najnowszą kolonią jest Osiedle Dębina położone w pd. części, nieopodal granicy miasta, zbudowane na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych w systemie budownictwa monolitycznego (SBM). W systemie tym podstawowe elementy konstrukcyjne budynku wylewane są z masy betonowej w specjalne, zunifikowane deskowania.

Obecnie na osiedlu dębieckim znajduje się ok. 90 bloków z ok. 4500 mieszkań i mieszka w nich ok. 20 000 osób. W dużej części mieszkańcami osiedla dębieckiego są pracownicy zakładów HCP.

Przy ul. 28 Czerwca 1956 położone są dwa duże zakłady przemysłu spożywczego zbudowane w 1966 r.: piekarnia (produkuje 30 t pieczywa na dobę) oraz mleczarnia. Na linii kolejowej do Wrocławia znajduje się przystanek Poznań Dębiec, a wzdłuż linii do Lubonia ciągną się tory dużej, towarowej stacji rozrządowej. Na linii kolejowej do Ostrowa Wlkp. położony jest przystanek Poznań Dębina.

DĘBINA

Naturalny park leśny Dębina o powierzchni 80 ha z obszernymi polanami, starorzeczami i pięknym starodrzewem położony jest na lewym brzegu Warty, w pd. części miasta. Dębina stanowi pozostałość lasu łęgowego rosnącego w przeszłości na znacznie większym obszarze na zalewowej terasie Warty. Obecnie rośnie w Dębinie ok. 400 dębów stuletnich i starszych, z których najstarsze osiągnęły obwód pnia 500 cm. Rośnie tutaj również szereg innych gatunków drzew: białodrzewie, topole, wiązy, olchy, często o wymiarach pomników przyrody. W Dębinie gnieżdżą się 52 gatunki ptaków.

W pn. części parku, przy nasypie linii kolejowej wiodącej na Śląsk, znajduje się pomnik na miejscu kaźni z czasów okupacji hitlerowskiej. W pd. części, niedostępnej dla spacerowiczów, położone są stawy infiltracyjne ujęcia wody dla miasta (→ Wodociągi). Woda do stawów pompowana jest z Warty, następnie filtruje się przez naturalne warstwy piasków i żwirów i poprzez system drenaży ujmowana jest w sieć wodociągów prowadzących do stacji wodociągowej przy ul. Wiśniowej. Dziś, pomimo zbudowania w latach sześćdziesiątych nowego ujęcia pod Mosiną, z Dębiny dostarczana jest ponad połowa wody dla Poznania. Także w części pd. Dębiny położonych jest kilka niedużych fortów będących pozostałością systemu fortyfikacji pruskich z końca XIX w.

Dębina posiada też bardzo ciekawą historię. Od XV w. należała ona do klasztoru Karmelitów, położonego przy kościele Bożego Ciała. W 1703 r. Szwedzi plądrując okolice Poznania wycięli w Dębinie ponad 300 dębów. W połowie XIX w. las dębiński przeszedł na własność miasta. Nieco wcześniej miała tutaj swoją willę księżna Ludwika — żona Antoniego Radziwiłła, namiestnika Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Dla ułatwienia komunikacji z miastem wybudowano wówczas tzw. Drogę Dębińską, dzisiejszą ul. Alfreda Bema. Na pocz. XX w. przy Drodze Dębińskiej powstały liczne ogrody, a w nich restauracje często o egzotycznych nazwach jak np. „Nowa Ameryka", „San Domingo", „Columbia", „Szwajcarski Domek". W ogrodowych restauracjach występowali artyści polscy, a w czasie I wojny światowej zespół Teatru Polskiego wystawiał tutaj sztuki narodowe. W okresie międzywojennym okolice Drogi Dębińskiej były miejscem wieców robotniczych.

W latach trzydziestych z inicjatywy społecznej otoczono starodrzew Dębiny ochroną oraz zalesiono nowe partie terenu. Do lat pięćdziesiątych, gdy wody Warty były czystsze, nad rzeką znajdowało się popularne kąpielisko.

Obecnie, pomimo licznych ingerencji człowieka, lasy Dębiny posiadają charakter najbardziej zbliżony do lasów naturalnych na terenie Poznania.

DOM PARTII

Gmach Komitetu Wojewódzkiego PZPR, na narożniku ul. T. Kościuszki i ul. Czerwonej Armii, zbudowano w 1949 r. wg proj. Władysława Czarneckiego. Od momentu powstania do dnia dzisiejszego budynek jest siedzibą władz wojewódzkich PZPR.

DOM TECHNIKA

Siedziba stowarzyszeń i związków inżynierów i techników zrzeszonych w Naczelnej Organizacji Technicznej powstała w 1960 r. przy ul. H. Wieniawskiego. Wewnątrz mieści się duża sala zebrań, biura związków oraz kawiarnia „Techniczna". Prosta architektura o cechach konstruktywizmu jest dziełem architektów: Henryka Jarosza, Jana Liśniewicza i Jana Wellengera.

DOM TRAMWAJARZA

Położony przy ul. Słowackiego, zbudowany został w l. 1925—27 wg proj. Adama Ballenstaedta w formach

neobarokowych. Jest jednym z ładniejszych przykładów architektury eklektycznej w Poznaniu. Wewnątrz mieszczą się różne agendy Miejskiego Przedsiębiorstwa Komunikacyjnego m.in. Zakładowy Dom Kultury.

DOM ŻOŁNIERZA

Budynek położony przy ul. Ratajczaka zbudowany został wg proj. Władysława Czarneckiego jako Dom Żołnierza im. Marszałka Józefa Piłsudskiego i otwarty w marcu 1939 r. W okresie okupacji mieściła się w nim siedziba gestapo. W tym czasie było to jedno z miejsc martyrologii społeczeństwa Wielkopolski. W piwnicach znajdowały się cele śledcze, hitlerowcy stosowali w stosunku do przebywających w nich Polaków wyrafinowane tortury. Przez osnuty ponurą sławą Dom Żołnierza przeszły tysiące Polaków: działaczy społecznych i politycznych z okresu międzywojennego i uczestników ruchu oporu. Budynek silnie zniszczony w 1945 r., odbudowany po 1947 r. mieści obecnie Garnizonowy Klub Oficerski, Zarząd Wojewódzki LOK, Centralny Ośrodek Szkoleniowy LOK, Aeroklub Poznański (→), Teatr Muzyczny (→) oraz Zespół Estradowy Wojsk Lotniczych „Eskadra". Na ścianie od ul. Ratajczaka tablica upamiętniająca ofiary hitlerowskiego terroru.

DRUKARNIE

Pierwszą znaną oficynę drukarską w Poznaniu prowadził w l. 1576—78 Melchior Nering. W l. 1578—1636 działała drukarnia rodziny Wolrabów sprowadzonej tu przez jezuitów. Do najwcześniejszych warsztatów typograficznych zaliczyć też należy drukarnię J. Rossowskiego, działającą w l. 1620—24. W 1677 r. uruchomiono drukarnię jezuicką. Ogółem do końca XVIII w. wydano w Poznaniu ok. 2,5 tys. druków. Znaczny wzrost liczby drukarni nastąpił w XIX w. W r. 1890 było ich w Poznaniu 18. W 1899 r. powstała drukarnia św. Wojciecha, w 1914 r. zainstalowano w niej pierwszą w Polsce maszynę rotograwiurową.

Obecnie jest Poznań jednym ze znaczniejszych w Polsce ośrodków drukarstwa. Jest tutaj czynnych kilka różnej wielkości drukarni m.in. drukarnia UAM (specjalizująca się w drukowaniu książek naukowych), drukarnia spółdzielni „Kartodruk" (produkująca głównie różne opakowania z kartonu), drukarnia kolejowa (drukująca bilety i druki wewnętrzne PKP), drukarnia RSW Prasa (najmłodsza, drukująca poznańskie dzienniki), drukarnie Księgarni św. Wojciecha i „Pallotinum" (drukujące wydawnictwa religijne), drukarnia wojskowa. Własną bazę poligraficzną drukującą skrypty ma też część uczelni poznańskich.

Największym przedsiębiorstwem poligraficznym w Poznaniu, trzecim co do wielkości w Polsce (po Domu Słowa Polskiego w Warszawie i Drukarni Wydawniczej w Krakowie) są Poznańskie Zakłady Graficzne im. Marcina Kasprzaka. Jest to przedsiębiorstwo wielozakładowe mające w Poznaniu 7 oddziałów oraz oddziały w Szamotułach i Wągrowcu. Zakład główny mieszczący się przy ul. Wawrzyniaka obejmuje dawną drukarnię św. Wojciecha, upaństwowioną w 1945 r., w latach następnych przebudowaną i zmodernizowaną. Rocznie w zakładzie tym drukuje się ok. 320 tytułów książek w nakładzie ok. 6,5 mln egzemplarzy.

Inne oddziały drukują różnego rodzaju druki akcydensowe oraz okazjonalne. Przy ul. Polnej mieści się największa w Polsce drukarnia biletowa drukująca bilety m.in. dla komunikacji miejskiej w całym kraju. Łącznie P.Z.G. im. M. Kasprzaka zatrudniają ok. 1500 osób. W zakładach tych powstają publikacje drukowane trzema technikami drukarskimi: typograficzną, offsetową i rotograwiurową.

DRWĘSKI JAROGNIEW

Prawnik, pierwszy prezydent miasta Poznania. Ur. w 1873 r. w Glinnie pod Poznaniem. Po zakończeniu studiów prawniczo-ekonomicznych w Berlinie wrócił w 1899 r. do Poznania, gdzie w l. 1904—18 prowadził kancelarię adwokacką. Na wniosek Naczelnej Rady Ludowej 11 XI 1918 r. został mianowany przez Wydział Wykonawczy Rady Robotników i Żołnierzy pierwszym polskim nadburmistrzem miasta Poznania. Szybko spolszczył administrację, 9 I 1919 r. zorganizował Główny Urząd Żywnościowy, którego skuteczna działalność usunęła braki w zaopatrzeniu miasta w podstawowe artykuły żywnościowe. Dzięki jego staraniom uruchomiono Operę (→ Teatr Wielki), na jego wniosek miasto przejęło Bibliotekę Raczyńskich (→) i Teatr Polski (→). W ce-

lu złagodzenia bezrobocia zainicjował w mieście roboty publiczne. Był projektodawcą zorganizowania Targów Krajowych, które odbyły się w 1921 r. i dały początek poznańskim imprezom targowym (→ Międzynarodowe Targi Poznańskie). Zmarł w 1921 r. w Poznaniu. Pochowany na Cmentarzu Zasłużonych Wielkopolan (→). W 1925 r. imię J. Drwęskiego otrzymał nie istniejący dziś plac w rejonie ob. dworca autobusowego. Tablica pamiątkowa poświęcona J. Drwęskiemu znajduje się na terenie Centrum Targowego.

DWORZEC AUTOBUSOWY

Dworzec autobusowy położony przy ul. Towarowej mieści się w przebudowanym w latach sześćdziesiątych dawnym magazynie. W stosunku do potrzeb kilku tysięcy osób przewijających się przez niego dziennie jest to budowla skromna, zarówno w sensie architektonicznym, jak i funkcjonalnym. Z 10 peronów dworca odjeżdżają autobusy PKS oraz KSK (Krajowej Spółdzielni Komunikacyjnej), łącznie w ciągu dnia 400 autobusów. Poznań posiada połączenia autobusowe z 12 miastami wojewódzkimi (→ Autobusy). Najdłuższą jest sezonowa linia do Rewala — 270 km, z całorocznych linie do Kołobrzegu — 250 km, Jeleniej Góry — 240 km, Płocka — 230 km. Wg rozkładu jazdy 1985/86 pierwszy autobus z dworca odjeżdżał rano o godz. 4.50, ostatni o godz. 22.50. W nocy dworzec jest nieczynny.

DWORZEC GŁÓWNY I INNE DWORCE KOLEJOWE

Pierwszy poznański dworzec kolejowy powstał w 1848 r. dla obsługi pasażerów nowo zbudowanej linii Poznań—Stargard—Szczecin. Zbudowano go poza obrębem fortyfikacji miejskich między dzisiejszymi ulicami Sienkiewicza—Zwierzyniecką, w miejscu obecnej zajezdni tramwajowej. Dworzec osobowy położony był na skraju dzisiejszego Ogrodu Zoologicznego. W związku z budową dalszych linii kolejowych powstała potrzeba utworzenia dworca centralnego. Po dziesięcioletniej budowie powstał dworzec zwany do dziś Głównym. Gmach dworcowy w formach neoromańskich oddano do użytku w 1879 r. Zniszczony w 1945 r. budynek został odbudowany w 1949 r. W okresie późniejszym sukcesywnie modernizowano zarówno jego wnętrze, jak i szatę zewnętrzną. Obecną — nowoczesną postać zawdzięcza dworzec przebudowie zakończonej w 1976 r.

Dworzec Poznań Główny jest jednym z największych dworców osobowych w kraju. W ciągu doby odjeżdżają z niego: 4 pociągi expressowe, 35 pospiesznych i 126 osobowych — łącznie 165 pociągów. W szczytowych dniach lata odjeżdżają z dworca Poznań Główny 192 pociągi. Pociągi i wagony międzynarodowe łączą dworzec poznański z Berlinem, Paryżem, Hock van Hooland (Londynem), Ostendą, Oslo, Sztokholmem, Leningradem, Moskwą, Kijowem i Pragą, a latem ponadto z Budapesztem, Bukaresztem i Warną. Dalekobieżne pociągi docierają do wszystkich znaczniejszych miast kraju. Najdłuższymi relacjami pociągów przejeżdżających przez dworzec poznański są: Szczecin—Przemyśl (dwa pociągi: przez Wrocław i przez Częstochowę), Szczecin—Lublin, Wrocław—Białystok, Gdynia—Jelenia Góra, Poznań—Zakopane. Przez 6 peronów (a licząc perony „a" i „b" i rzadko używany peron 7 — przez 11 peronów) w normalny dzień przewija się ponad 100 000 osób. Większość z nich to osoby dojeżdżające do pracy w Poznaniu.

W skład kompleksu dworca głównego wchodzi tzw. dworzec zachodni — właściwiej: wejście zachodnie — zbudowany w 1928 r. wg proj. Władysława Czarneckiego i tzw. dworzec letni (obecnie peron 4b) zbud. w 1900 r., na który m.in. przyjeżdżają pociągi przywożące do Poznania wybitne osobistości.

Oprócz dworca głównego w Poznaniu znajduje się 15 innych dworców i przystanków kolejowych. Poznań Antoninek — zbud. w 1912 r. na linii do Wrześni; Poznań Dębiec — powstał w 1940 r. na linii do Leszna, ma duże znaczenie dla dojazdów pracowników do fabryk wildeckich; Poznań Dębina — przystanek na linii do Ostrowa Wlkp., czynny od 1970 r. dla niektórych pociągów; Poznań Franowo (→) — duża stacja towarowa zbud. w 1942 r. i przystanek osobowy na obwodnicy Starołęka—Swarzędz; Poznań Garbary — ruchliwy dworzec uruchomiony w 1888 r., nieopodal Starego Miasta, na linii do Poznania Wschodniego, przy nim dworzec autobusów miejskich i pierwsza w Polsce stacja kontenerowa zbud. w 1972 r.; Poznań Górczyn — czynny od 1870 r. na linii do Zbąszynka, po gruntownej prze-

budowie uruchomiony w 1976 r.; Poznań Junikowo — przystanek na linii do Zbąszynka; Poznań Karolin — przystanek na linii do Wągrowca czynny od 1983 r.; Poznań Kobylepole — przystanek na obwodnicy przy Franowie; Poznań Krzesiny — istnieje od 1930 r. na linii do Ostrowa Wlkp.; Poznań Podolany — skromny przystanek na linii do Piły, zbud. w 1932 r.; Poznań Starołęka — jeden z ważniejszych dworców peryferyjnych, uruchomiony w 1875 r., ma duże znaczenie dla dojeżdżających pracowników fabryk w tej dzielnicy; Poznań Strzeszyn — zbud. w 1922 r. na linii do Piły; Poznań Wola — d. Poznań Ławica, zbud. w 1902 r. na linii do Krzyża; Poznań Wschód — jedyna poza Poznaniem Głównym stacja węzłowa ruchu osobowego w mieście, rozchodzą się tu linie do Wągrowca, Gniezna i Wrześni, stacja czynna od 1872 r., obecny budynek powstał w 1912 r., korzystają z niego w większości pracownicy fabryk zlokalizowanych na Głównej.

DYWIZJON 302

13 lipca 1940 r. utworzony został w Wielkiej Brytanii Dywizjon 302, któremu nadano imię Dywizjonu Poznańskiego. Tradycją Dywizjon 302 nawiązywał do 3 pułku lotniczego stacjonującego do 1939 r. na lotnisku na Ławicy w Poznaniu. Pułk ten posiadał dywizjon myśliwski (21 samolotów), 3 eskadry rozpoznawczo-bombowe (30 samolotów) i 2 eskadry rozpoznawcze (14 samolotów). Samoloty te wzięły udział w walkach z Niemcami w ramach Armii: „Poznań", „Łódź" i „Karpaty". W skład Dywizjonu 302 sformowanego wg etatów angielskich weszli m.in. piloci i obsługa techniczna walczący we wrześniu w Polsce, a później w 1940 r. we Francji. Pierwszym polskim dowódcą dywizjonu był ppłk Mieczysław Mümler. Odznaką dywizjonu był czarno-niebieski „kruk" na tle niebiesko-biało-czerwonym. „Kruk" nawiązywał do odznaki 132 eskadry myśliwskiej i 3 pułku lotniczego z Ławicy.

W pierwszym okresie dywizjon był wyposażony w samoloty Hurricane, później Spitfire V, w 1943 r. w Spitfire IX i od lutego 1945 r. w Spitfire XVI. Dywizjon stacjonował na różnych lotniskach angielskich, a po lądowaniu aliantów na kontynencie na lotniskach francuskich i w Niemczech. We wrześniu 1940 r. Dywizjon 302 wszedł w skład Głównej Obrony Londynu. W czasie „bitwy o Anglię" piloci dywizjonu zestrzelili 27 samolotów. W składzie Polskich Sił Powietrznych w Wielkiej Brytanii dywizjon miał 47 zestrzeleń samolotów pewnych, 25 prawdopodobnych i 18 uszkodzeń samolotów nieprzyjacielskich. W czasie całej wojny piloci dywizjonu zestrzelili 90 samolotów niemieckich. Dywizjon Poznański został rozwiązany 3 stycznia 1947 r.

DZIAŁYŃSCY

Stary ród magnacki wywodzący się z Ziemi Dobrzyńskiej. Znany od pocz. XV w. Z Wielkopolską związany od 2 poł. XVII w. Ich siedzibami były m.in. Kórnik i Konarzewo. Od 1808 r. posiadali również rezydencję w Poznaniu (→Pałac Działyńskich). Spośród licznych przedstawicieli rodu z Poznaniem najbardziej byli związani właściciele Kórnika: Tytus i jego syn, Jan Kanty.

Tytus Działyński (1796—1861) — działacz polityczny i kulturalny. Wielką jego zasługą było utworzenie w Kórniku cennego zbioru bibliotecznego. Jego podstawą był niewielki księgozbiór rodzinny, który T. Działyński znacznie powiększył gromadząc namiętnie przez całe życie stare druki i rękopisy. Wiele energii poświęcał działalności wydawniczej, publikując głównie źródła historyczne (m.in. 8 tomów wydawnictwa „Acta Tomiciana", zawierającego dokumenty z okresu, gdy podkanclerzym Zygmunta I był Piotr Tomicki). Był jednym z założycieli, a w l. 1858—61 prezesem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (→). Wielokrotnie wybierany posłem na sejm pruski. Uczestniczył w powstaniach 1830 i 1848 r.

Jan Kanty Działyński (1829—80) — syn Tytusa, działacz społeczny i polityczny. Kontynuował działalność kulturalną ojca: pomnożył zbiory kórnickie, wydawał źródła i opracowania historyczne. Prowadził ożywioną działalność polityczną i społeczną. Był posłem na sejm pruski. W czasie powstania 1863 r. stał na czele tzw. Komitetu Działyńskiego, organizującego na terenie zaboru pruskiego pomoc dla powstania. Brał również osobiście udział w walkach. W 1872 r. był współzałożycielem i głównym udziałowcem Banku Włościańskiego w Poznaniu. Był ostatnim z rodu Działyńskich.

DZIEDZIŃCE

„Dziedziniec — nie przykryta, wydzielona przestrzeń w obrębie budynku lub zespołu budynków, spełniająca funkcje użytkowo-reprezentacyjne". Dziedzińce często są ozdobą cennych obiektów zabytkowych, jak choćby Wawelu. Również Poznań posiada kilka dziedzińców znajdujących się w obrębie starych budowli.

Najładniejszym jest dziedziniec d. szkoły jezuickiej, obecnie budynku Państwowej Szkoły Baletowej przy ul. Gołębiej. Szkoła zbudowana w XVIII w. ozdobiona na zewnątrz elewacjami z pilastrami, wewnątrz posiada ładny dziedziniec arkadowy. W 1793 r. występował na nim zespół teatralny Wojciecha Bogusławskiego. Dziedziniec ten także obecnie jest wykorzystywany w okresie letnim jako miejsce kameralnych przedstawień teatralnych i koncertów.

Po drugiej stronie ul. Gołębiej wznosi się potężny kompleks d. Kolegium Jezuickiego (→ Pojezuicki zespół gmachów). Czworobok budynków Kolegium i kościoła obecnie farnego zamyka rozległy dziedziniec. Częściowo od strony zach. i pn. otoczony jest on krużgankami, w przeszłości krużganki otaczały cały dziedziniec. Na dziedzińcu tym obecnie mieści się parking dla samochodów Urzędu Miejskiego.

Narożnik ul. Wodnej i ul. Klasztornej zajmuje duży gmach pałacu Górków (→). Posiada on renesansowy dziedziniec arkadowy z 1 poł. XVI w. Arkady wsparte na renesansowych kolumnach z piaskowca odkryte zostały w czasie odbudowy pałacu po zniszczeniach wojennych. Od strony ul. Klasztornej wejście na dziedziniec otacza piękny, renesansowy portal kuty w piaskowcu.

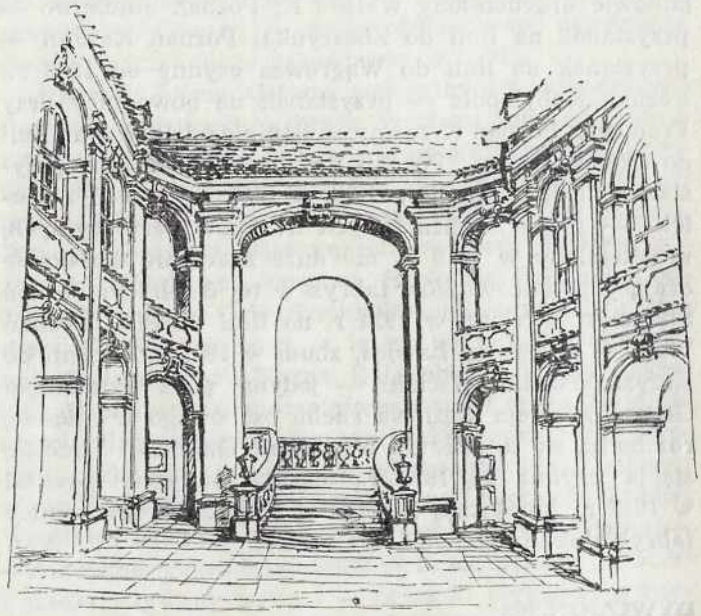

Dziedziniec szkoły jezuickiej

Na Ostrowie Tumskim w budynku Akademii Lubrańskiego (→) znajduje się kolejny dziedziniec arkadowy. Obecnie arkady otaczają ten niewielki dziedziniec tylko w przyziemiu, w przeszłości znajdowały się również na dwóch wyższych kondygnacjach.

ELEKTROWNIE

Jedną z ostatnich zdobyczy techniki XIX w. wprowadzonych w Poznaniu była energia elektryczna. Początki energetyki poznańskiej sięgają lat dziewięćdziesiątych XIX w. W tym czasie instalowano w niektórych budynkach nieduże zespoły prądotwórcze (silnik na gaz ssany i prądnica prądu stałego) o mocy od kilku do kilkudziesięciu kilowatów, zasilające jeden lub parę najbliższych budynków.

Pierwsza elektrownia powstała w Poznaniu w 1895 r. dla ówczesnej gminy Jeżyce (przy ul. Grunwaldzkiej 1, budynek za pomnikiem T. Kościuszki istniejący do dziś), w 1897 r. uruchomiono elektrownię na Łazarzu (przy obecnej ul. Sczanieckiej), a w 1898 r. na Wildzie (przy obecnej ul. Dolna Wilda). Dla zasilania sieci tramwajowej zbudowano w 1898 r. elektrownię przy ul. Grobla, która dała początek pierwszej oficjalnej elektrowni miejskiej uruchomionej w 1904 r. Moc tej elektrowni wynosiła 0,44 MW. W następnych latach wobec dynamicznie rosnącego zapotrzebowania na energię elektrownia przy ul. Grobla była systematycznie rozbudowywana. W 1914 r. osiągała ona już moc 3,8 MW. W tymże roku zbudowano pierwszą linię przesyłową poza granice miasta — do Owińsk, o napięciu 20 kV. Elektrownia produkowała prąd stały o napięciu 220 V (aż do 1958 r. istniała w Poznaniu część sieci na prąd stały, ostatnia taka sieć została zlikwidowana na Jeżycach).

W latach dwudziestych podjęto decyzję budowy nowej, dużej na owe czasy elektrowni przy tzw. Tamie Garbarskiej. Budowę rozpoczęto w 1927 r. wg proj. arch. Stefana Cybichowskiego, a elektrownię uruchomiono już w 1929 r. W 1931 r. osiągnęła ona moc 20 MW. Po poważnych zniszczeniach w czasie działań wojennych elektrownia na Garbarach uruchomiona została już w 1945 r., a po rozbudowie w 1947 r. osiągnęła moc 35 MW. W latach pięćdziesiątych zlikwidowano starą elektrownię przy ul. Grobla. W 1965 r. postanowiono elektrownię na Garbarach przebudować na elektrociepłownię. Od 1967 r. tzw. cieplik z Garbar ogrzewa domy mieszkalne na Ratajach a od 1969 r. na Winogradach. W tym czasie elektrociepłownia osiągnęła swój szczyt energetyczny — moc 63 MW i produkcję 208 tys. Gcal. W latach następnych moc energetyczna elektrociepłowni Garbary była ograniczana na rzecz produkcji energii cieplnej (w 1978 r. 13 MW i 670 tys. Gcal). Ponieważ już wcześniej od 1950 r. Poznań włączony został do krajowej sieci energetycznej, potrzeby miasta w zakresie energii elektrycznej pokrywane były z sieci państwowej. W 1985 r. obciążenie szczytowe Poznania osiągało 330 MW.

Rozwój budownictwa mieszkaniowego stworzył znaczne potrzeby produkcji energii cieplnej dla ogrzewania mieszkań, którym elektrociepłownia Garbary nie była w stanie sprostać. W 1973 r. rozpoczęto obliczoną na kilka lat budowę elektrociepłowni Karolin. W 1974 r. popłynęła z niej pierwsza ciepła woda. W zakładzie tym produkcja energii elektrycznej jest procesem wtórnym, wynikającym z obciążenia cieplnego obiektu. W 1985 r. moc cieplna elektrociepłowni Karolin wynosiła 200 tys. Gcal, energetyczna 55 MW (elektrociepłowni Garbary odpowiednio 600 tys. Gcal i 12 MW). Zapotrzebowanie miasta na energię elektryczną w ok. 80% pokrywane jest z dużych elektrowni (m.in. Pątnowa o mocy 1600 MW, Konina 583 MW, Adamowa 600 MW) za pośrednictwem energetycznej sieci krajowej.

ENIGMA

„Enigma" to nazwa niemieckiej, wojskowej maszyny szyfrującej, której zaszyfrowane depesze zaczął przejmować wywiad polski od 1928 r. Ponieważ specjaliści z referatu szyfrów niemieckich Sztabu Głównego WP nie potrafili rozszyfrować tych depesz, postanowiono do deszyfrażu zatrudnić naukowców — matematyków. W tym celu w Uniwersytecie Poznańskim zorganizowano tajny kurs kryptologiczny. Jego uczestnikami było 20 studentów starszych lat studiów matematycznych, biegle władających językiem niemieckim. Trzech naj-

lepszych absolwentów kursu: Mariana Rejewskiego, Jerzego Różyckiego i Henryka Zygalskiego w 1932 r. zatrudniono w wywiadzie wojskowym — w referacie szyfrów niemieckich określanym kryptonimem „BS-4". W stosunkowo krótkim czasie czterech miesięcy rozwiązali oni szyfr maszyny szyfrującej zwanej „Enigmą", wg jej twórców uznany za nierozwiązywalny. Sukces swój trzej naukowcy z UP osiągnęli stosując w szerokim zakresie matematykę wyższą, rachunek prawdopodobieństwa i statystykę matematyczną. Dalsze prace nad „Enigmą" trwały do wybuchu II wojny światowej, a po jej wybuchu były kontynuowane przez Polaków i ich sojuszników we Francji i Anglii. Pomimo ciągłych zmian wprowadzanych w szyfrach i stosowaniu nowych rozwiązań maszyn szyfrujących przez Niemców, alianci na bieżąco potrafili rozszyfrowywać hitlerowskie depesze.

W jednym z pism zachodnioeuropejskich przedstawiając sprawę „Enigmy" napisano: *„Można śmiało powiedzieć, że wiele aspektów II wojny światowej ukazało się w nowym świetle. Jednym z nich może być stwierdzenie, że wojna nie została rozstrzygnięta na samych tylko polach bitew i w fabrykach zbrojeniowych, ale także w równym stopniu w pracowniach specjalistów od łamania szyfrów już przed rokiem 1939 — w Polsce. Tak więc Polacy, którzy byli pierwszymi ofiarami Hitlera i najbardziej ucierpieli przez całą wojnę, byli także twórcami zwycięstwa mocarstw zachodnich".*

W grudniu 1983 r. w hallu Collegium Minus UAM (→ Aula Uniwersytecka) odsłonięto tablicę pamiątkową ku czci trzech absolwentów uniwersytetu — kryptologów, którzy rozszyfrowali niemiecką maszynę szyfrującą „Enigma".

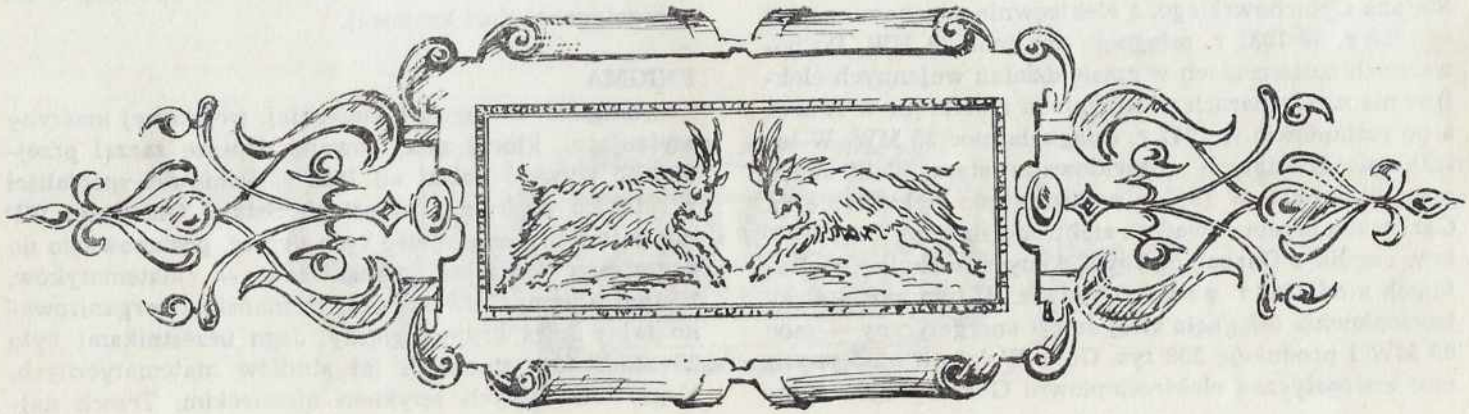

FABIANOWO

Niewielka dzielnica w pd.-zach. części miasta, na pd. od Górczyna. W przeszłości wieś w gromadzie Żabikowo, do Poznania przyłączona w 1940 r. Zabudowana w większości skromnymi domkami charakterystycznymi dla miejscowości podmiejskich i częściowo budynkami gospodarstw rolnych. W 1815 r. z inicjatywy mieszkańców wsi powstała w Fabianowie pierwsza szkoła podstawowa. Erekcja szkoły z inicjatywy chłopskiej była wydarzeniem bez precedensu w Wielkopolsce. Do tradycji tej szkoły nawiązuje istniejąca dziś w Fabianowie Szkoła Podstawowa nr 52 im. Franciszka Ratajczaka.

FABRYKA SAMOCHODÓW ROLNICZYCH

Fabryka Samochodów Rolniczych „POLMO-FSR" w Poznaniu jest najmłodszą, dużą fabryką miasta. Powstała w 1972 r. jako Zakład Samochodów Rolniczych, Oddział Fabryki Samochodów Ciężarowych w Lublinie. Tradycje fabryki sięgają jednak 1929 r., kiedy to w Antoninku powstały warsztaty mechaniczne z odlewnią żeliwa. W 1939 r. rozpoczęto w nich montaż małych ciągników rolniczych. W 1945 r. na miejscu warsztatów powstała Poznańska Fabryka Przyczep Samochodowych. W 1951 r. włączona jako filia do Poznańskich Zakładów Napraw Samochodów. W 1953 r. przedsiębiorstwo się usamodzielniło i prowadziło naprawy samochodów „Skoda", a później innych samochodów m.in. ciężkich „Tatr", „Jelczy" i „Żubrów". Od 1959 r. podjęto produkcję urządzeń do obsługi i naprawy samochodów m.in. cieszących się dużym uznaniem odbiorców myjni samochodowych.

Pierwsze samochody rolnicze „Tarpan" zaczęto produkować w fabryce w 1972 r. — wyprodukowano ich 25. W 1975 r. wyprodukowano już 5000 „Tarpanów", a w 1980 r. — 6000. Z początku samochody „Tarpan" posiadały silniki stosowane w „Warszawach", później montowano „Tarpany" z silnikami Fiata 125p 1500. W 1980 r. podjęto na szeroką skalę rozbudowę fabryki, która ma być zakończona w 1986 r. Fabryka w najbliższej przyszłości będzie produkowała samochody terenowe w liczbie ok. 10 000 szt. rocznie.

FILHARMONIA

W maju 1946 r. powstało w Poznaniu Towarzystwo Filharmonii Robotniczej. Utworzona następnego roku orkiestra zaprezentowała się publiczności po raz pierwszy 10 XI 1947 r. W 1949 r. filharmonia została upaństwowiona. Orkiestra symfoniczna filharmonii bierze udział we wszystkich ważniejszych wydarzeniach muzycznych miasta, takich jak np.: festiwal Poznańska Wiosna Muzyczna (→), Konkurs Wieniawskiego (→). Światowym uznaniem cieszy się Chór Chłopięcy i Męski Filharmonii (→ Chór Stuligrosza). Koncerty filharmoników odbywają się w Auli Uniwersyteckiej (→). Poczynaniami artystycznymi filharmonii kierowali — w czasie jej dotychczasowej działalności — wybitni muzycy i dyrygenci m.in.: Zygmunt Latoszewski, Stanisław Wisłocki, Tadeusz Szeligowski, Jerzy Katlewicz, Robert Satanowski i Renard Czajkowski.

Filharmonia posiada duże zasługi w popularyzacji muzyki. Od sezonu 1961/62 odbywają się tzw. „Koncerty Poznańskie", organizowane przy współpracy redakcji „Expressu Poznańskiego". W 1983 r. odbył się jubileuszowy, już 200 tego rodzaju koncert. Od sezonu 1967/68 realizowany jest oryginalny program umuzykalnienia młodzieży szkół średnich „Pro Sinfonika". Stworzony został zorganizowany ruch miłośników muzyki, nie mający praktycznie odpowiednika na całym świecie. Z czasem działalność umuzykalnienia przeniosła się również do szkół podstawowych („Młodzi Melomani") i nawet przedszkoli („Kolorowe Nutki"). Filharmonia jest również współorganizatorem unikatowych w skali światowej festiwali muzycznych, polegających na monograficznych prezentacjach dzieł najsławniejszych kompozytorów. Podczas imprez tych przedstawiono twórczość m.in.: Beethovena, Brahmsa, Czajkowskiego, Schumanna, Ravela i Karłowicza.

FONTANNA LWÓW

Na dziedzińcu Pałacu Kultury, przy wejściu od ul. Kościuszki w niezbyt stosownym otoczeniu pomieszczeń gospodarczych, znajduje się fontanna wzorowana na sławnej fontannie z lwami z Alhambry w Grenadzie. Warowny zespół pałacowy w Alhambrze zbudowany w l. 1232—73 i rozbudowany w XIV w. przez królów z dynastii Nasrydów należy do arcydzieł architektury arabskiej w Hiszpanii. Jednym z najpiękniejszych jego fragmentów jest Dziedziniec Lwów ozdobiony stojącą pośrodku fontanną podtrzymywaną przez 12 lwów. Znajdująca się w Poznaniu fontanna pochodzi z pocz. XX w. i wykonana została dla ozdobienia budowanego przez Prusaków zamku cesarskiego (→ Pałac Kultury). Ozdobiona jest rzeźbami 8 lwów.

FONTANNA PERSEUSZA I ANDROMEDY

Fontanna ta nie stoi na pierwotnym miejscu. Odlana w brązie wg proj. J. Pfuhla w 1891 r. stanęła pośrodku pl. Nowowiejskiego — obecnego pl. Młodej Gwardii. Częściowo uszkodzona w czasie działań wojennych w 1945 r. po rekonstrukcji postawiona została na rozległym polu kwiatowym w parku Kasprzaka (→). Rzeźba fontanny przedstawia scenę z mitologii greckiej: Perseusza ratującego Andromedę przed potworem morskim.

FONTANNY

Fontanny od czasów starożytnych stanowiły ozdobę placów, ogrodów, dziedzińców. Parę fontann zdobi place i skwery Poznania. Fontannom Perseusza, Lwów i studzience Hygiei poświęcono osobne hasła. Poza tymi fontannami inne fontanny, o skromniejszej oprawie architektonicznej — samych basenów znajdują się: na skwerze przed Teatrem Wielkim (najwyżej tryskająca fontanna — 15 m, wieczorami iluminowana kolorowymi światłami); na placu przed muszlą koncertową w parku Kasprzaka; na tzw. Zielonych Ogródkach przy narożniku ulic Strzeleckiej i Zielonej; na pl. Wolności; na ul. Marchlewskiego przy narożniku ul. Czerwonej Armii; w parku Marcinkowskiego; przy al. Marcinkowskiego na skrzyżowaniu z ul. 23 Lutego — tzw. fontanna z delfinami, Prozerpiny na Starym Rynku oraz najnowsza: przy ul. Głogowskiej obok cukierni „Hortexu".

Fontanna Prozerpiny

FORT VII

Położony przy ul. Polskiej Fort VII, jeden z osiemnastu pruskich fortów zbudowanych pod koniec XIX w. przeszedł do historii Poznania jako miejsce kaźni mieszkańców miasta w pierwszych latach okupacji hitlerow-

skiej. W październiku 1939 r. urządzono w Forcie VII przejściowy obóz śledczy przeznaczony dla ok. 1000 osób. Później w miarę narastających represji i zwiększającej się liczby aresztowań przebywało w nim jednocześnie do 2500 osób. Więźniowie przebywali w kazamatach bez światła i wentylacji, spali na pryczach lub na ceglanej posadzce, narażeni byli na liczne szykany i bestialskie znęcanie się hitlerowców.

Do więzienia zwożono działaczy społecznych i politycznych, przedstawicieli inteligencji, zawodowych wojskowych, powstańców wielkopolskich i śląskich, później również uczestników ruchu oporu. Z fortu więźniów przewożono na śledztwo do siedziby gestapo w Domu Żołnierza (→), gdzie poddawani byli dalszym torturom. Na niektórych Polakach wyroki śmierci wykonywano na wałach fortu. Tysiące więźniów pomordowano w lasach nad Rusałką oraz pod Poznaniem m.in. k. Zakrzewa i w leśnictwie Wypalanki, tysiące wysłano do obozów zagłady. Przez Fort VII przeszło łącznie ok. 40 000 osób, głównie Polaków z Wielkopolski, a także Śląska, Pomorza i Warszawy. W okresie późniejszym w Forcie VII przebywali także Anglicy, Francuzi, Jugosłowianie, Rosjanie, niemieccy antyfaszyści, wśród nich zdarzali się jeńcy wojenni. Władzę w forcie sprawowało SS. Załogę składającą się z oddziałów męskich i kobiecych cechowała wielka brutalność w stosunku do więźniów.

Obóz w Forcie VII zlikwidowany został wiosną 1944 r. Ostatni więźniowie zostali przewiezieni do obozu utworzonego w Żabikowie. W kazamatach fortu zabezpieczonych przed atakami bombowymi aliantów Niemcy utworzyli oddział fabryki sprzętu radiowego „Telefunken".

W okresie powojennym Fort VII upamiętniony został jako miejsce martyrologii ludności Poznania i Wielkopolski. W części cel utworzono muzeum, na ścianach widnieją tablice upamiętniające ofiary hitlerowskiego terroru. W Poznaniu (nad Rusałką, w Dębinie) oraz w okolicach (w lasach k. Zakrzewa, w leśnictwie Wypalanki) znajdują się pomniki i tablice pamiątkowe w miejscach, gdzie zginęli i zostali pochowani więźniowie Fortu VII.

FOTO-EXPO

Międzynarodowy Salon Fotografii Artystycznej „Foto-Expo" organizowany jest w Poznaniu co dwa lata przez Poznańskie Towarzystwo Fotograficzne (→). Po raz pierwszy odbył się w 1969 r. Od tego czasu nie zmienia się temat salonu: „Kim jesteś młody człowieku", dający szerokie możliwości interpretacyjne. Prezentowane fotogramy przedstawiają różne dziedziny życia młodych ludzi m.in.: pracę, odpoczynek, miłość. W każdym salonie bierze udział przeciętnie ok. 300 twórców, reprezentujących ok. 25 krajów z różnych kontynentów.

FRANOWO

Peryferyjna dzielnica Poznania położona w pd.-wsch. części miasta między Kobylepolem i Szczepankowem, włączona w granice miasta w 1942 r. W czasie II wojny światowej zbudowana została tutaj duża kolejowa stacja rozrządowa. Rozbudowana w okresie powojennym jest dziś jedną z największych stacji towarowych w kraju. Koncentruje się na niej prawie cały tranzytowy ruch pociągów towarowych węzła poznańskiego. Położona między liniami do Ostrowa Wlkp. i Warszawy dzięki systemowi obwodnic posiada połączenia z pominięciem dworca głównego z wszystkimi głównymi liniami kolejowymi wybiegającymi z Poznania. W 1980 r. na skraju Franowa uruchomiono nowy browar (→ Browary).

GALERIA BWA

Galeria Biura Wystaw Artystycznych mieści się na Starym Rynku w nowoczesnym, przeszklonym budynku wzniesionym wg proj. Jana Cieślińskiego. Ponieważ niegdyś w miejscu tym stał arsenał miejski (→ Arsenały), często nazywana bywa potocznie Arsenałem. Otwarcie galerii nastąpiło w 1961 r. W trzech pomieszczeniach posiada ona 620 m^2 powierzchni wystawienniczej. Jest największą galerią plastyczną miasta. W ciągu roku eksponowane są w niej przeciętnie 24 wystawy. Oprócz sal ekspozycyjnych w budynku mieści się m.in. niewielki klub plastyków.

GAZOWNIA

Poznań był jednym z pierwszych miast w kraju, które otrzymały gazownię. Jej uruchomienie nastąpiło w 1856 r. — dziewięć lat po zbudowaniu pierwszych gazowni we Wrocławiu i Wałbrzychu. Znajdujące się przy ul. Grobla zabudowania gazowni — pierwszy nowoczesny obiekt przemysłowy w Poznaniu — wzniesione zostały w l. 1853—56 pod kierunkiem wybitnego specjalisty angielskiego, działającego w Berlinie, Johna Moore'a. Budynki — w części istniejące do dnia dzisiejszego — były wysokiej klasy przykładem architektury przemysłowej. Kilkakrotnie modernizowana i rozbudowywana gazownia czynna była do 1973 r. W 1968 r. produkowała 240 tys. m^3 gazu miejskiego na dobę. Dwa lata po uruchomieniu gazowni zainstalowano w Poznaniu latarnie gazowe, w 1939 r. czynnych było w mieście ponad 5000 latarni gazowych. Jeszcze w 1960 r. miasto oświetlało ponad 1000 latarni gazowych. Ostatnie latarnie gazowe zlikwidowano w połowie lat sześćdziesiątych.

W latach siedemdziesiątych rozebrano część budynków gazowni m.in. charakterystyczny blok pieców. W lipcu 1966 r. oddano do eksploatacji nową gazownię na Głównej, przy ul. Gdyńskiej. Nowoczesny obiekt o zautomatyzowanym procesie produkcji zbudowano na licencji austriackiej firmy „Viag". W 1972 r. rozpoczęto podłączanie niektórych dzielnic miasta do sieci gazu ziemnego tłoczonego z różnych miejscowości w Wielkopolsce (m.in. k. Ostrowa Wlkp. i Grodziska Wlkp.). W 1984 r. prawie 100% odbiorców gazu otrzymywało gaz miejski zazotowany, dostarczany rurociągiem z pd. Wielkopolski. Gazownia przy ul. Gdyńskiej traktowana jest jako obiekt rezerwowy.

GŁÓWNA

Nazwa przemysłowej dzielnicy miasta, położonej na pn. wsch. od centrum, pochodzi od rzeczki Główna (→ Rzeki i strumienie), wpadającej w sąsiedztwie do Warty. Wg legendy w widłach tych rzek mieli się spotkać trzej legendarni bracia słowiańscy: Lech, Czech i Rus i stąd wyruszyli celem założenia swoich krajów. Osada tu istniejąca znana jest od 1330 r., do XVIII w. stanowiła własność biskupów poznańskich. Od XVI w. istniała nad Główną papiernia, folusz i tartak. W 1 poł. XIX w. powstał na Głównej pierwszy młyn — Nadolnik, którego tradycje kontynuuje istniejący do dziś młyn przy ul. Nadolnik. Znaczniejszy rozwój Głównej datuje się po 1872 r., kiedy to po zbudowaniu linii kolejowej do Inowrocławia powstały fabryki m.in. w 1880 r. cegielnia, w l. 1909—13 fabryka „H. Cegielski" (dziś zakłady „Pomet"), gazownia (→).

W granice Poznania włączono Główną w 1925 r., liczyła wówczas ok. 6000 mieszkańców. W 1930 r. dzielnica otrzymała połączenie ze Śródką nowoczesnym wówczas środkiem komunikacji — trolejbusem. Była to pierwsza w Polsce linia trolejbusowa. W 1967 r. zastąpiono ją autobusami. W l. 1939—40 przy ul. Bałtyckiej znajdował się obóz dla przesiedlanej z Poznania ludności polskiej, a w l. 1940—43 dla osób narodowości żydowskiej i jeńców wojennych. Przez obóz przewinęło się łącznie ok. 130 000 osób. Na miejscu obozu obecnie znajduje się głaz z tablicą pamiątkową.

O przemysłowym charakterze dzielnicy decydują o-

becnie liczne fabryki: „Amino" (→), „Centra" (→), „Pomet" (→), Poznańska Fabryka Łożysk Tocznych (→), fabryka zespołów napędowych „Zremb" oraz magazyny licznych przedsiębiorstw budowlanych.

GŁUSZYNA

Peryferyjna dzielnica położona na pd. wsch. od centrum, na skraju doliny rzeki Głuszynki. Włączona w granice Poznania w 1942 r., do dziś zachowała charakter wsi podmiejskiej. Głuszyna wymieniona została przez Długosza z okazji opisu najazdu Krzyżaków na Wielkopolskę w 1331 r. W Głuszynie w 1797 r. urodził się Paweł Edmund Strzelecki (→), wybitny podróżnik.

O znaczeniu Głuszyny w przeszłości świadczy gotycki kościół z XIII w., jedna z pierwszych ceglanych budowli w Wielkopolsce. Od 1296 r. dzierżył on tytuł kolegiaty. Do dziś doskonale zachowały się mury o wątku wendyjskim oraz krzyżowe sklepienie w prezbiterium. Ze starego wyposażenia przetrwały m.in. dwie kamienne kropielnice z XIII w., barokowa chrzcielnica i empirowa ambona. Na przykościelnym cmentarzu znajduje się grobowiec rodziny Sypniewskich. Na tzw. starym cmentarzu przy ul. Głuszyna znajduje się krzyż z tablicą z 1863 r., upamiętniającą tysiąclecie chrześcijaństwa na Słowiańszczyźnie (w 863 r. jako pierwsi chrześcijaństwo przyjęli Bułgarzy).

Na tzw. nowym cmentarzu przy ul. Daszewickiej znajduje się pomnik i wspólna mogiła 139 żołnierzy radzieckich poległych w walkach o lotnisko w sąsiednich Krzesinach i w innych bojach.

W perspektywie najbliższych lat przewiduje się utworzenie zalewu przez spiętrzenie Głuszynki i pobudowanie ośrodka wypoczynku świątecznego.

GOLĘCIN

Dzielnica położona w zach. części miasta, na pn. od doliny Bogdanki. Osią jest ul. Wojska Polskiego. Dużą część zajmują tu parki i lasy wchodzące w skład tzw. Zachodniego Klina Zieleni. W granice miasta został Golęcin włączony w 1933 r. Na pn. od ul. Wojska Polskiego położony jest kompleks gmachów Wyższej Oficerskiej Szkoły Wojsk Pancernych im. Stefana Czarneckiego. Przy głównym wejściu czołg T-34 (będący na wyposażeniu Wojska Polskiego w czasie II wojny światowej i w latach powojennych), na terenie koszar pomnik patrona szkoły.

Tereny na pd. od ul. Wojska Polskiego zajmują obiekty Akademii Rolniczej (→). Jest to obszar dawnego folwarku sołackiego. Budynek nr 71e to dawny dworek, wzniesiony na przełomie XIX i XX w. Wśród budynków wyróżnia się Collegium Cieszkowskich — siedziba Wydziału Leśnego AR. Na terenach AR ma też swoją siedzibę Instytut Krajowych Włókien Naturalnych (→ Instytuty naukowe).

Na skraju doliny Bogdanki położony jest ogród dendrologiczny AR, w którym rośnie wiele drzew krajowych i obcych. W dolinie Bogdanki ciągną się zadrzewione tereny o charakterze parkowym. Wśród nich położony jest kompleks obiektów sportowych klubu „Olimpia" m.in. stadion z boiskiem do piłki nożnej (z oświetleniem elektrycznym) i torem żużlowym, korty tenisowe, pływalnia letnia. W lasach na zach. od Golęcina znajduje się jez. Rusałka (→). Od wsch. Golęcin oddziela od Sołacza ruchliwa ul. Niestachowska i ul. Witosa — Trasa Niestachowska — oddana do eksploatacji w obecnej postaci w 1981 r. Nazwa ulicy upamiętnia wieś Niestachów istniejącą w dolinie Bogdanki od XIII w.

GONT

„Gonty, szkudły, skudły, wąskie, długie deseczki (szer. 80—100 mm, dł. 600—700 mm, grub. grzbietu ok. 15 mm) z drewna jodłowego, sosnowego, modrzewiowego, osikowego, dębowego lub bukowego używane do krycia dachów i ścian budynków" — to encyklopedyczne określenie niegdyś popularnego materiału dekarskiego. Dziś gontem kryje się tylko niektóre budowle zabytkowe. W Poznaniu dwie: dzwonnica przy kościele św. Wojciecha (→) oraz dawny wikariat przy ul. Lubrańskiego 7 na Ostrowie Tumskim, zbud. w 2 poł. XVIII w. o konstrukcji szachulcowej. W obydwu przypadkach gonty wymienione zostały na nowe w czasie remontów w okresie powojennym.

GOPLANA

Zakłady Przemysłu Cukierniczego „Goplana" należą do najpopularniejszych fabryk w Poznaniu. „Goplana"

powstała w 1912 r., mieściła się początkowo na Śródce, w obecne miejsce — na Jeżyce, na ul. św. Wawrzyńca — przeniesiona została w 1921 r. W początkowym okresie fabryka zatrudniała 50 pracowników, w 1939 r. — 500, obecnie ok. 1400. Obiekty przemysłowe zostały poważnie rozbudowane w okresie powojennym m.in. w latach sześćdziesiątych. W „Goplanie" powstaje szeroki asortyment pieczywa cukierniczego, cukierków oraz czekolad. Część produkcji przeznaczona jest na eksport.

GÓRCZYN

Dzielnica położona w pd. części miasta, na osi ul. Głogowskiej, na przedłużeniu Łazarza.

Historia Górczyna sięga XIII w., kiedy to wieś o tej nazwie wchodziła w skład dóbr książęcych. W 1299 r. część, a w 1469 r. cały Górczyn przeszedł na własność miasta, które miało tam swój folwark. Do wyniszczonej wojnami wsi sprowadzono w 1747 r. kolonistów bawarskich spod Bambergu, którzy odbudowali rolnictwo górczyńskie i wrośli w środowisko polskie. W 1 poł. XIX w. chłopi górczyńscy brali udział w polskich ruchach niepodległościowych. Na ich czele stał sołtys Górczyna, Maciej Palacz, jedna z głównych postaci powstania w 1846 r. Sylwetkę chłopskiego przywódcy i patrioty upamiętnia nazwana jego imieniem ulica. Nazwy ulic Kuźniczej i Kosynierskiej wiążą się z kuźnią Wawrzyna Łagodzińskiego, w której kuto w 1846 r. powstańcze kosy i gdzie ogniskowała się akcja spiskowa.

Pomimo włączenia Górczyna w 1900 r. w granice administracyjne Poznania, do dziś utrzymuje się dawny, wiejski układ dróg oraz zachowały się ślady dawnej zabudowy. Ulice: Sielska, Górczyńska, Kosynierska posiadają maleńkie domy parterowe, zabudowania gospodarskie, będące elementami przeszłości sięgającej XIX w. Przy ul. Głogowskiej, przed wiaduktem kolejowym (zbudowanym w 1971 r.) położone jest pierwsze kompleksowo zaprojektowane w niepodległym Poznaniu osiedle mieszkaniowe. Wzniósł je magistrat w l. 1925—28. Osiedle składa się z 16 wolnostojących budynków jedno- i dwupiętrowych, mieszczących 272 mieszkania 2-izbowe (arch. Jerzy Tuszowski).

W połowie lat siedemdziesiątych zaczęło zmieniać się oblicze Górczyna. Na zach. od ul. Głogowskiej powstało duże osiedle mieszkaniowe zabudowane m.in. jedenastokondygnacyjnymi blokami.

Na skraju Górczyna i Raszyna, przy ul. Piotra Ściegiennego położony jest cmentarz Górczyński (→), na którym spoczywają prochy wielu znanych mieszkańców Poznania.

GÓRKOWIE

Stary ród wielkopolski, pieczętujący się herbem Łodzia. W 2 poł. XV w. stał się on właścicielem potężnej fortuny. W parze z bogactwem szło duże znaczenie polityczne, jakie odgrywali w XV i XVI w. przedstawiciele tej rodziny. Piastowali liczne — zwykle intratne — godności świeckie i kościelne, wypełniali — w służbie króla lub w tajemnicy przed nim — tajne misje polityczne, kontaktowali się z władcami innych krajów, niektórzy popierali innowierców.

Twórcą podstaw zamożności rodu był Łukasz (zm. 1475 r.) — wojewoda poznański. Miał on 4 synów: Uriela, Jana, Jakuba i Mikołaja. Uriel (zm. 1498 r.) był m.in. kanclerzem koronnym a następnie biskupem poznańskim. W katedrze (→) ufundował dla siebie i ojca płyty brązowe, wykonane w Norymberdze w warsztacie Piotra Vischera. Obie płyty zostały zrabowane przez hitlerowców. Łukasz (1482—1542) — syn Mikołaja i wnuk Łukasza, pełnił urząd wojewody poznańskiego, później był biskupem kujawskim. Jego syn Andrzej (1500—51) — był kasztelanem poznańskim i starostą generalnym Wielkopolski. Uchodził za najbogatszego i najbardziej wpływowego magnata wielkopolskiego. Posiadał tu 12 miast i ok. 100 wsi, nie licząc dóbr w Małopolsce i na Rusi. Miał 3 synów: Łukasza, Andrzeja i Stanisława. Łukasz (1533—73) — był m.in. wojewodą poznańskim, przewodził wielkopolskim luteranom. Stanisław (1538—92) — najmłodszy syn Andrzeja, również pełnił godność wojewody poznańskiego. Był on ostatnim męskim przedstawicielem rodu.

Śladem dawnej świetności rodu jest pałac Górków (→) na Starym Mieście. W katedrze podziwiać można natomiast renesansowy nagrobek Andrzeja Górki (zm. 1551 r.) i jego żony Barbary z Kurozwęk (zm. 1547 r.), fundowany przez ich syna Andrzeja. Wykonał go w 1574 r. w Krakowie Hieronim Canavesi. Nagrobek

zbudowany jest z piaskowca i czerwonego marmuru. W jego części środkowej, w prostokątnych wnękach, znajdują się płaskorzeźbione płyty z leżącymi postaciami zmarłych. Po bokach stoją posągi biskupów z rodziny Górków: Uriela i Łukasza. Na cokole płaskorzeźba z klęczącymi postaciami dzieci Andrzeja i Barbary. Kaplica, w której usytuowany jest nagrobek — popularnie zwana kaplicą Górków — utworzona została w 1481 r. przez biskupa Uriela Górkę, przez połączenie dwóch sąsiadujących ze sobą pomieszczeń.

GROBY KRÓLEWSKIE

Katedra (→) poznańska, najstarsza katedra w kraju, jest miejscem spoczynku pierwszych władców państwa polskiego. Pochowani tu zostali: Mieszko I (zm. 992 r.), Bolesław Chrobry (zm. 1025 r.), Mieszko II (zm. 1034 r.), Kazimierz Odnowiciel (zm. 1058 r.) oraz w XIII w.: Władysław Odonic (zm. 1239 r.), Przemysł I (zm. 1257 r.), Bolesław Pobożny (zm. 1279 r.) i Przemysł II (zm. 1296 r.). O grobach pierwszych czterech z nich pisze Jan Długosz w swych „Dziejach Polski". Przekaz ten w odniesieniu do Mieszka I i Chrobrego przyjmuje się dziś za wiarygodny, w odniesieniu zaś do Mieszka II i Kazimierza Odnowiciela — jako wielce prawdopodobny. Jego potwierdzeniem może być fakt, że żadna z ówczesnych stolic — ani Gniezno, ani Kraków — nie rości sobie pretensji do posiadania ich grobów.

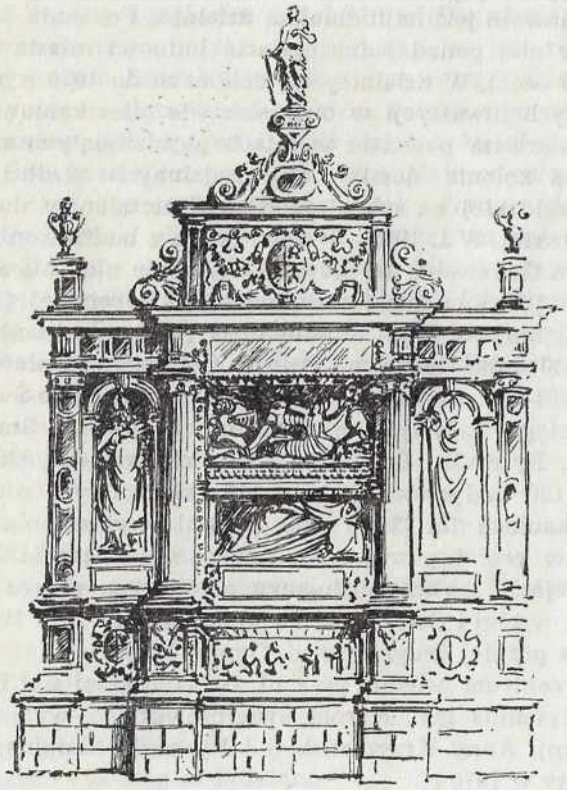

Nagrobek Górków

Zapiski historyczne wspominają grób Bolesława Chrobrego, który znajdował się pośrodku nawy głównej kościoła romańskiego, a później gotyckiego. Przykrywała go płyta kamienna nieco wystająca ponad posadzkę. W poł. XIV w. okazały grobowiec Chrobrego ufundował Kazimierz Wielki. Na wierzchniej płycie tumby z piaskowca spoczęła wykuta postać króla, nogami wsparta na lwie, odzianego w pancerz i płaszcz królewski, z tarczą herbową z orłem na piersi. W lewej ręce monarcha dzierżył tarczę i miecz, w prawej — jabłko królewskie. Na bocznych ścianach tumby znajdowały się płaskorzeźby 12 apostołów oraz sceny Zwiastowania i Wniebowzięcia NMP. Grobowiec ten, kilkakrotnie restaurowany, przetrwał do 1790 r., kiedy zdruzgotany został doszczętnie przez upadającą wieżę.

Nowe miejsce spoczynku znalazły szczątki królewskie w Złotej Kaplicy, wybudowanej w l. 1835—41 wg projektu opracowanego przez Franciszka Marię Lanciego, przy współudziale głównego fundatora Edwarda Raczyńskiego (→). Kaplica ta urządzona została specjalnie jako mauzoleum pierwszych Piastów. We wnęce po stronie pd. ustawiony jest ich kamienny, neogotycki grobowiec, zaprojektowany przez Lanciego, a wykonany przez rzeźbiarza Oskara Sosnowskiego. Wzorowany jest on na gotyckim sarkofagu Chrobrego z XIV w. Dwie, z pięciu rzeźbionych na boku tumby postaci apostołów pochodzą ze zniszczonego w 1790 r. grobowca. Na sarkofagu wyryto napis: „Tu leżą zwłoki Mieczysława I i Bolesława Chrobrego". Nad grobowcem obraz Edwarda Brzozowskiego „Bolesław Chrobry i Otton III u grobu św. Wojciecha". W niszy po przeciwnej stronie kaplicy ustawio-

ne są posągi obu władców, wykonane wg projektu Christiana Raucha, ufundowane przez Edwarda Raczyńskiego. Ciekawostką jest, iż Chrobry nosi rysy księcia Józefa Poniatowskiego. Nad posągami znajduje się obraz Januarego Suchodolskiego „Mieczysław I kruszy bałwany".

Oprócz grobowca w Złotej Kaplicy nie ma w katedrze innych nagrobków królewskich. W 1982 r. w posadzce na środku nawy głównej umieszczono napis wymieniający pochowanych niegdyś w tym miejscu władców. Wśród wymienionych brak jest Przemysła II, ten bowiem — wraz z żoną Rychezą — pochowany został w podziemiach kaplicy św. Stanisława biskupa, przy wieży pd. Kaplica ta, zwana wówczas Królewską, została zniszczona w 1371 r., a po odbudowie nie zachowały się żadne ślady królewskiego grobowca. Postać króla przypomina niewielka, owalna tablica, wmurowana w ścianę kaplicy w 1983 r.

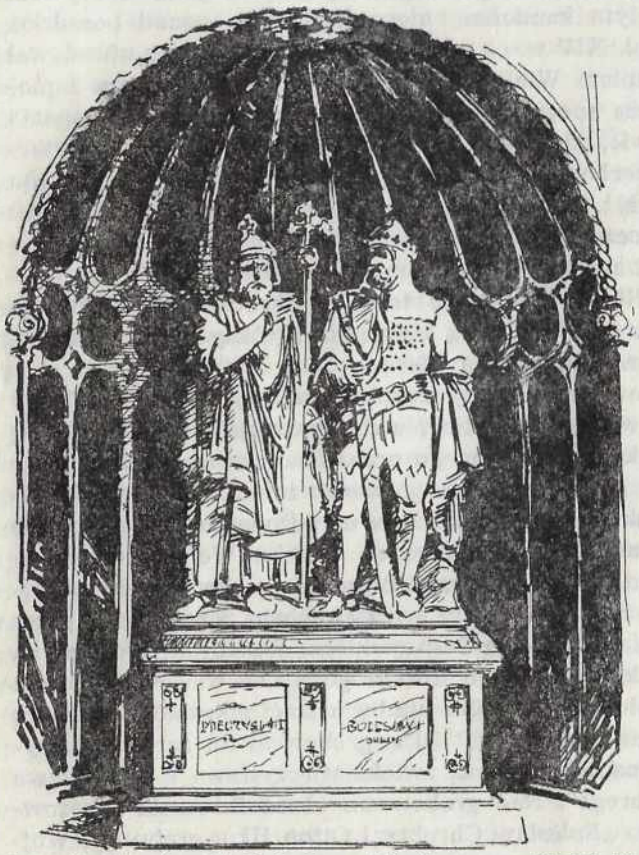

Pomnik Mieszka I i Bolesława Chrobrego w Złotej Kaplicy

GRUNWALD

Grunwald — to nazwa dużej dzielnicy, a zarazem jednostki administracyjnej miasta, obejmującej pd.-zach. część miasta. Głównymi ulicami Grunwaldu są ul. Grunwaldzka i ul. Głogowska. Na terenie makrodzielnicy Grunwald położone są m.in. Łazarz (→), Górczyn (→), Junikowo (→). Nazwa dzielnicy Grunwald przyjęła się po II wojnie światowej od ul. Grunwaldzkiej, a ulica otrzymała swoją nazwę w 1919 r. dla upamiętnienia sławnej bitwy pod Grunwaldem.

Grunwald jest najludniejszą dzielnicą Poznania. Mieszka w niej ponad jedna czwarta ludności miasta (ok. 150 000 osób). W dzielnicy tej dokonano do 1970 r. największych inwestycji w budownictwie mieszkaniowym. Jako pierwsza powstała w latach pięćdziesiątych spółdzielcza kolonia domków dwurodzinnych wzdłuż ul. Grunwaldzkiej na odcinku od ul. Kasztelanów do ul. Bułgarskiej. W l. 1958—64 zbudowano z budżetu miasta Osiedle Grunwald, usytuowane w obrębie ulic: Marszałkowskiej, Grunwaldzkiej, Bułgarskiej i Rycerskiej. Osiedle obejmuje ogółem 40 budynków (1375 mieszkań) dla ok. 5500 osób. Na pn. od Osiedla Grunwald zbudowano w l. 1961—70, również z funduszy miasta, Osiedle Świerczewskiego. Zajmuje ono obszar objęty ulicami: Szamotulską, Rycerską, Bułgarską i Świerczewskiego, składa się z 130 budynków, w tym 116 mieszkalnych o 6150 mieszkaniach dla 22 000 osób. Budynki wykonano z elementów prefabrykowanych, przeważnie o pięciu kondygnacjach. Ośrodek usługowy położony u zbiegu ulic Grochowskiej i Świerczewskiego zbudowano w l. 1966—68, a później drugi przy ul. Ognik.

W centrum osiedla, przy ul. Grochowskiej stoi betonowy pomnik gen. Karola Świerczewskiego, wykonany wg proj. Anny Krzymańskiej i Ryszarda Skupina, odsłonięty w 1975 r.

Do większych fabryk Grunwaldu należą: Wielkopol-

skie Zakłady Teleelektroniczne „Teletra" (→), Przedsiębiorstwo Konstrukcji Stalowych i Urządzeń Przemysłowych „Mostostal", Wytwórnia Wyrobów Tytoniowych (→ Tytoń i fabryka papierosów), Poznańskie Zakłady Farmaceutyczne „Polfa" (→), fabryka mebli, zakłady maszyn papierniczych, zakłady remontu maszyn drukarskich, fabryka pomocy naukowych.

Pomimo takiej ilości fabryk Grunwald nie posiada charakteru dzielnicy przemysłowej. Jest przede wszystkim dzielnicą mieszkaniową. Część budynków w okolicy ul. Matejki i ul. Małeckiego pochodząca z pocz. XX w. posiada ciekawe formy eklektyczne i secesyjne.

GWARA POZNAŃSKA

Gwara poznańska jest jedną z bardziej specyficznych gwar regionalnych. Symbolicznym słowem gwary poznańskiej jest „pyra" (ziemniak). Gwara poznańska stanowi swoisty konglomerat dialektu wielkopolskiego oraz słów wziętych z języka niemieckiego (co jest reliktem wpływu ponadstuletniego zaboru pruskiego). Charakterystycznymi elementami są m.in. formy wymowy: zamiana samogłosek a, e na o: sie śmioć — śmiać się, krzesołko — krzesełko; przyrostki zdrabniające: chłopyszek, wiaruchna (grupa ludzi), garnyszek; formy zaimków i przysłówków: do sie, cięgiem (ciągle), do cna (całkowicie); formy czasownikowe: biere (biorę), graje (gra), mogymy (możemy); germanizmy: mantel (płaszcz), ancug (ubranie), leberka (wątrobianka), kista (skrzynia).

Poniżej niektóre z bardziej charakterystycznych słów — mini słownik gwary poznańskiej:

antrejka — przedpokój
bejmy — pieniądze
bimba — tramwaj
boba, myca — czapka
chichranie — śmiech
fafoły — zanieczyszczenia, cząstki stałe w cieczy
garować — spać
gilejza — niezdara
gira — noga
glanc — połysk
gymyla — śmietnik
gzik — twaróg ze śmietaną
hyćka — czarny bez
kejter — pies
kintop — kino
klamoty — kamienie
kluka, kluber — nos
klymki — cukierki
korbol — dynia
lajsnąć — sprawić sobie coś, kupić
lyrać się — chwiać się
mela — panna
młodzie — drożdże
na szage — na ukos
nygus — leń
papcie — buty
poruta — wstyd, kompromitacja
rychtyk — dobrze, oczywiście
szczun — chłopak
sztynder — trzepak
świgać — rzucać
tytka — torebka papierowa
wymarać — wyszukać
wymborek — wiadro
żybura — brudna, mętna ciecz

W gwarze poznańskiej pisał swoje felietony popularny w latach powojennych Wuja Ceśko — Stanisław Strugarek (1911—65).

Gwarą poznańską napisane są też niektóre z wierszy w zbiorze „Żarty znad Warty" (Lech Konopiński, Włodzimierz Scisłowski, Wydawnictwo Poznańskie 1983 r.). Oto fragment jednego z nich:

Wyćpioł mnie

Jeżdżoł ze mnom do Dymbiny,
do cologu my chodzili,
czynsto brał mie na migane,
na wieprzowom giyre z chrzanem,
a roz w parku na Sołaczu
tak ślipiami na mnie patrzuł,
tak bajtlował, a zaś potem
robiół, na co miał łochote:
późni fyrał jak ta stonka...
Ech, w wymborku go utonkać!
Wyćpioł mnie
jak starom kiste albo wyro...

HCP

Te trzy litery to firmowy znak największego przedsiębiorstwa przemysłowego Poznania — Zakładów Przemysłu Metalowego im. Hipolita Cegielskiego. Historię firmy rozpoczął niewielki sklep założony w 1846 r. w budynku Bazaru (→ Hotel „Bazar") przez Hipolita Cegielskiego (→). Właściciel sprzedawał w nim tzw. towary żelazne, głównie narzędzia rolnicze. Prawdopodobnie już po 2—3 latach Cegielski uruchomił niewielki warsztat naprawczy przy dzisiejszej ul. Woźnej.

W 1855 r. powstała przy ul. Koziej wytwórnia narzędzi i prostych maszyn rolniczych. W 1858 r. Cegielski wykupił rozległy teren przy ul. Strzeleckiej. Już w roku następnym rozpoczęła tam pracę odlewnia żeliwa, w 1860 r. — kuźnia. Fabryka produkowała bardzo szeroki asortyment wyrobów: pługi, siewniki, kosiarki, młockarnie itp. W latach późniejszych również kotły parowe i lokomobile, a także urządzenia do gorzelni, krochmalni i młynów. W odlewni wykonywano też prace artystyczne, tu powstał m.in. pomnik Klonowicza w Sulmierzycach. W 1899 r. prywatna dotąd „fabryka machin i lejarnia żelaza" stała się Towarzystwem Akcyjnym. Tego samego roku nabyto nowe tereny na Głównej, lecz budowę fabryki rozpoczęto tam dopiero dziesięć lat później. Produkcja na nowym terenie ruszyła w 1913 r. Stara fabryka przy ul. Strzeleckiej, zamieniona początkowo na magazyny, była w posiadaniu firmy do 1919 r. Oprócz maszyn i narzędzi rolniczych fabryka wytwarzała seryjnie kotły parowe, produkowała też kompletne wyposażenie dla gorzelni i krochmalni, a także urządzenia cukrownicze.

Po uzyskaniu niepodległości nastąpił wyraźny rozwój przedsiębiorstwa. W 1919 r. powiększono obszar fabryki na Głównej i wykupiono z rąk niemieckich wytwórnię maszyn przy ul. Sikorskiego. W 1920 r. zakupiono rozległy teren po zach. stronie dzisiejszej ul. 28 Czerwca 1956, stanowiący dotąd własność 3 firm niemieckich. Od 1927 r. firma działała jako spółka akcyjna. W latach międzywojennych wzbogacił się znacznie program produkcyjny zakładów. Nadal wytwarzano maszyny rolnicze i urządzenia dla przemysłu rolniczego oraz kotły parowe. Spośród różnego rodzaju konstrukcji stalowych warto wymienić zbudowany tu maszt dla radiostacji w Raszynie o wys. ok. 200 m. W oddziale na Wildzie ruszyła w 1921 r. produkcja wagonów towarowych. W 1926 r. rozpoczęto produkcję parowozów, w 1928 r. — wagonów osobowych i w 1933 r. — wagonów motorowych. W 1938 r. HCP uruchomiło swą filię w Rzeszowie. Wytwarzane w niej były różnego typu obrabiarki do metalu.

W latach okupacji produkcję przestawiono na potrzeby wojska, wytwarzano głównie amunicję i maszyny amunicyjne oraz tabor kolejowy. Nalot lotnictwa amerykańskiego w kwietniu 1944 r. całkowicie zniszczył fabrykę wagonów, uszkodził też wiele innych budynków. Po wyzwoleniu w 1945 r. firmę upaństwowiono. Przyłączono wówczas do zakładów tereny położone po wsch. stronie ul. 28 Czerwca 1956. W 1952 r. wyłączono z zakładów teren na Głównej, tworząc tam oddzielną fabrykę (→ Pomet). Przez kilka lat zakłady nosiły imię Józefa Stalina („ZISPO"). Nadal trzon produkcji stanowiły parowozy i wagony osobowe, obrabiarki oraz części tłoczone i ciągnione. W 1958 r. rozpoczęto produkcję silników napędu głównego dla statków. Zaniechano wówczas wytwarzania parowozów. Kilka lat później ruszyła produkcja silników agregatowych i trakcyjnych.

Obecnie HCP to kombinat przemysłowy składający się z kilkunastu fabryk. Główne tereny zakładu usytuowane są na Wildzie. Jeden z wydziałów mieści się na Ratajach, kilka — w podpoznańskich miejscowościach. W Śremie znajduje się nowoczesna, największa w Polsce odlewnia żeliwa. Zakłady HCP produkują m.in.: silniki napędu głównego oraz silniki agregatowe i trakcyjne, lokomotywy i wagony, obrabiarki, wyroby tłoczone i narzędzia. Z historią i dniem dzisiejszym HCP za-

znajamia muzeum zakładowe, mieszczące się w gmachu dyrekcji przy ul. 28 Czerwca 1956 (dostępne po uprzednim zgłoszeniu). Przed budynkiem tym wznoszą się dwa pomniki: ku czci pracowników poległych i zamordowanych w latach okupacji hitlerowskiej oraz obrońców z 1939 r. Dwa inne pomniki — przy bramie głównej i przy wejściu do fabryki wagonów i lokomotyw — upamiętniają protest robotników w 1956 r. (→ Wydarzenia Czerwcowe 1956 r.).

HERB MIASTA

Poznań szczyci się herbem o wielowiekowej tradycji, nieprzerwanej ciągłości historycznej i bogactwie form heraldycznych. Przedstawia on fragment muru fortecznego zwieńczonego krenelażem, z trzema basztami i szeroką bramą. Na środkowej, najwyższej baszcie, posiadającej jeden otwór okienny, ustawiona jest gotycka tarcza z wizerunkiem orła polskiego bez korony. Na basztach bocznych, niższych i węższych, stoją postacie patronów miasta: z lewej św. Piotr z kluczem, z prawej św. Paweł z mieczem. Głowy świętych otaczają aureole. Przy zewnętrznych krawędziach bocznych, po każdej stronie — gwiazda i półksiężyc. W bramie dwa ukośnie skrzyżowane klucze, nad nimi — równoramienny krzyżyk.

Najstarszy znany wizerunek herbu znajduje się na pieczęci przywieszonej do dokumentu z 1344 r. Pewne szczegóły heraldyczne (m.in. orzeł bez korony) wskazują, iż herb powstał przed koronacją Przemysła II, zapewne w latach 1290—95. Oprócz opisanego wyżej herbu pełnego, używane było również godło uproszczone, o zredukowanej treści heraldycznej. Kilkakrotnie (m.in. po II rozbiorze Polski, w okresie istnienia Księstwa Warszawskiego i podczas okupacji hitlerowskiej) zmieniano niektóre elementy herbu. Po II wojnie światowej przywrócono miastu herb w historycznie uzasadnionym kształcie.

Godło Poznania utrwalone zostało nie tylko w pieczęci miejskiej. Znajduje się ono do dzisiaj na wielu detalach architektonicznych poznańskich budowli. Jedno z jego najpiękniejszych wyobrażeń podziwiać można na renesansowym sklepieniu Sali Odrodzenia w ratuszu (→).

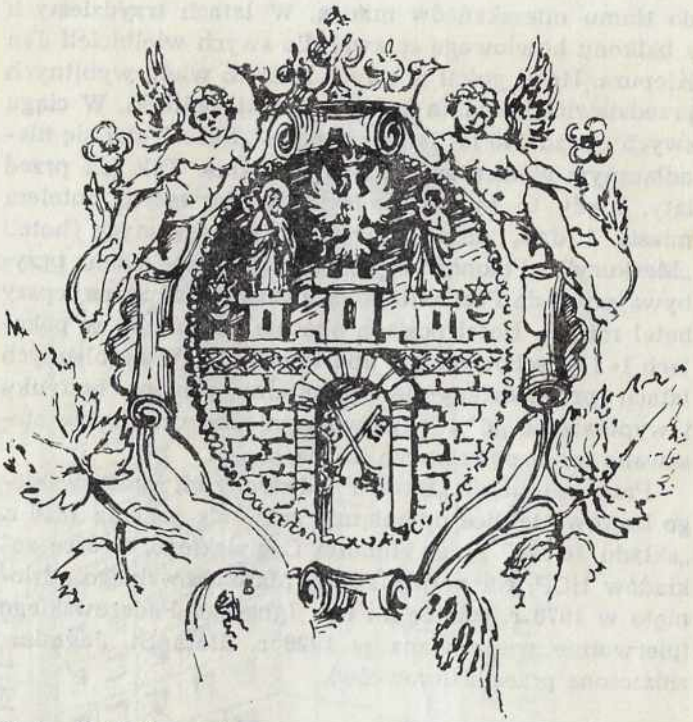

Herb miasta Poznania

HOTEL „BAZAR"

Hotel „Orbis-Bazar" w Poznaniu uważany jest za najstarszy czynny hotel Europy. Zbudowany został w l. 1838—42 z inicjatywy K. Marcinkowskiego, wg proj. Karola Fryderyka Schinkla przez budowniczego Antoniego Krzyżanowskiego. Późnoklasycystyczna budowla, zwrócona frontonem do ul. Nowej (dziś ul. I. Paderewskiego) zgodnie z zamierzeniem twórców stała się ośrodkiem polskiego życia społecznego i gospodarczego. Obok hotelu mieściła sklepy polskich kupców i rzemieślników (m.in. w „Bazarze" miał sklep maszyn rolniczych H. Cegielski (→)). W 1899 r. dobudowano wg proj. R. Sławskiego skrzydło frontowe od al. Marcinkowskiego. Zniszczony w 1945 r. budynek został obudowany w 1949 r.

W 1848 r. rezydował w „Bazarze" rząd powstańczy — Komitet Narodowy. W grudniu 1918 r. zamieszkał w „Bazarze" Ignacy Paderewski, z balkonu hotelu przemawiał

do tłumu mieszkańców miasta. W latach trzydziestych z balkonu hotelowego śpiewał dla swych wielbicieli Jan Kiepura. Hotel gościł w swych murach wielu wybitnych przedstawicieli świata kultury, nauki, polityki. W ciągu swych ponad 140 lat istnienia hotel „Bazar" stał się nieodłącznym elementem historii Poznania. Tak jak przed laty, kiedy to był bezapelacyjnie pierwszym hotelem miasta i dziś, mimo powstania nowoczesnych hoteli „Merkury", „Polonez" czy „Poznań", przez wielu przybywających do Poznania gości uważany jest za najlepszy hotel miasta. Hotel posiada obecnie 140 miejsc w pokojach 1- i 2-osobowych i w apartamentach. W najbliższych latach przewidziany jest kapitalny remont budynku i wyposażenie go w najnowocześniejsze urządzenia stosowane we współczesnych hotelach.

Przy wejściu do „Bazaru" od strony ul. Paderewskiego brązowa tablica upamiętnia założenie jesienią 1846 r. „składu żelaza" przez Hipolita Cegielskiego, twórcę zakładów HCP. Na narożniku al. Marcinkowskiego odsłonięto w 1978 r. tablicę ku czci Ignacego Paderewskiego (pierwotnie wmurowana w 1928 r. dłuta St. Jagmina, zniszczona przez hitlerowców).

HOTEL „MERKURY"

Pierwszym nowoczesnym hotelem zbudowanym w Poznaniu po II wojnie światowej jest hotel „Merkury" położony przy Kaponierze (→). Dziewięciokondygnacyjny gmach powstał w l. 1961—64 wg proj. Jana Cieślińskiego i Jana Węcławskiego. Posiada 447 miejsc noclegowych w pokojach 1- i 2-osobowych oraz apartamentach, a także 500 miejsc gastronomicznych w restauracji, kawiarni i barze nocnym.

HOTEL „POLONEZ"

Położony na uboczu od ruchliwego centrum, przy al. Stalingradzkiej hotel „Polonez" powstał w l. 1972—74 w rekordowo krótkim czasie 20 miesięcy jako pierwszy w kraju hotel zbudowany w technologii wielkopłytowej wg proj. Józefa Maciejewskiego, Jerzego Liśniewicza i zespołu. Hotel o kubaturze 99 500 m³ posiada 14 kondygnacji, 612 miejsc noclegowych i 750 gastronomicznych w restauracji, kawiarni oraz barze nocnym. Przy hotelu położony jest duży parking.

HOTEL „POZNAŃ"

Hotel „Poznań" stojący pomiędzy pl. J. H. Dąbrowskiego i ul. Marchlewskiego jest drugim co do wielkości hotelem w Polsce (po warszawskim hotelu „Forum"). Zbudowany w l. 1975—78 wg proj. Jerzego Liśniewicza, Józefa Maciejewskiego i Czesława Nawrockiego. Dolna część budynku wykonana została w konstrukcji szkieletowej, żelbetowej i stalowej, zasadniczy trzon budynku — 16 kondygnacji hotelowych — z wielkiej płyty. Wraz z tzw. częścią niską mieszczącą zaplecze techniczne i część gastronomiczną budynek posiada 21 kondygnacji. Kubatura budynku: 165 000 m³; miejsc noclegowych projektowanych: 994 (487 pokoi dwuosobowych i 10 apartamentów); użytkowych: 830 (pokoje 1-, 2-osobowe i apartamenty — zmniejszenie liczby miejsc nastąpiło poprzez zamianę części pokoi dwuosobowych na jednoosobowe); miejsc gastronomicznych: 1160 (340 w restauracji, 260 w kawiarni, 370 w salach bankietowych, 150 w lokalu nocnym, 40 w aperitif barach). Wnętrze zaprojektowane bardzo nowocześnie wyróżnia się bogatą i ładną architekturą. Od strony wsch. do hotelu przylega dwupoziomowy parking ze stacją obsługi samochodów. Największy i najnowocześniejszy hotel Poznania jest też hotelem najdroższym. W 1985 r. ceny za 1 pokój wahały się od 1500,— zł do 21 150,— zł za dobę w zależności od posiadanego obywatelstwa, sezonu, rodzaju pokoju i stosowanych zniżek.

HOTELE

Gospody, w których otrzymać można było prymitywny nocleg, istniały w Poznaniu zapewne od chwili założenia miasta. Mieściły się w kamienicach mieszczańskich, w XVIII w. częściowo już przystosowanych do przyjmowania gości. Pierwszym obiektem, o charakterze zbliżonym do współcześnie rozumianego hotelu, był zajazd założony przez pocztmistrza Henryka Augusta Keyzera, w specjalnie przebudowanej w l. 1782—83 kamienicy „Pod Kotwicą" na Starym Rynku 96, obok urzędu pocztowego. W l. 1796—97 wzniesiony został przy ul. Wrocławskiej okazały hotel „Saski". Wraz z rozbudową miasta, po rozebraniu murów średniowiecznych powstawały też nowe gmachy hotelowe. W l. 1830—70 wzniesiono w Poznaniu kilkanaście hoteli, w tym dwa wiel-

Hotel „Poznań"

kie i na owe czasy nowoczesne: w l. 1838—42 „Bazar" (→ Hotel „Bazar") i w l. 1838—41 hotel „Rzymski" (obecny „Poznański"). Ówczesne hotele pełniły różnorodne funkcje m.in.: urzędowały w nich spółki akcyjne i towarzystwa handlowe, odbywały się w nich bale, rauty i wesela, a także odczyty i koncerty. W 1910 r. istniało w Poznaniu 12 hoteli I kategorii, poza tym wiele podrzędniejszych hotelików, pensjonatów i zajazdów. Statystyki podają, iż w 1912 r. hotele poznańskie obsłużyły 73 tys. gości. Dawne obiekty hotelowe posiadały często wymyślne nazwy. I tak przed I wojną światową zatrzymać się można było m.in. w hotelach: „Royal", „De Cracovie", „Pod Lwem" czy „Pod Złotą Gęsią". W latach międzywojennych istniały m.in. hotele: „Continental", „De France", „Monopol" i „Wiktoria".

Również obecnie jest Poznań miastem o stosunkowo dobrze rozwiniętej bazie hotelowej. Ogółem znajduje się w mieście 9,7 tys. stałych miejsc noclegowych. Z liczby tej ponad 2,5 tys. stanowią miejsca hotelowe. Na 10 tys. mieszkańców przypada 45,8 miejsca w hotelach. Jest to wskaźnik najwyższy w kraju. Istnienie hoteli o wysokim standardzie w sposób naturalny predysponuje miasto do organizacji w nim różnego rodzaju kongresów i zjazdów międzynarodowych.

W Poznaniu znajduje się 5 hoteli „Orbisu": „Bazar" (→ Hotel „Bazar"), „Merkury" (→ Hotel „Merkury"), „Novotel", „Polonez" (→ Hotel „Polonez") i „Poznań" (→ Hotel „Poznań"). Łącznie dysponują one 2332 miejscami noclegowymi. Wielkopolskie Przedsiębiorstwo Turystyczne „Przemysław" posiada 3 hotele: „Lech", „Poznański" i „Wielkopolski". Ponadto dysponuje kwaterami prywatnymi. Z innych obiektów hotelowych wymienić trzeba jeszcze: Dom Wycieczkowy Państwowego Gospodarstwa Ogrodniczego w Naramowicach, Dom Turysty PTTK, motel w Strzeszynku, hotel Gwardyjskiego Klubu Sportowego „Olimpia".

Oprócz miejsc noclegowych w hotelach, domach wycieczkowych i schroniskach oraz w pokojach gościnnych, w czasie trwania Międzynarodowych Targów Poznańskich istnieje dodatkowo ponad 14 tys. miejsc w kwaterach prywatnych.

HUTA SZKŁA

Huta szkła powstała w 1933 r. w Antoninku. Produkowała różnego rodzaju szkło opakowaniowe: butelki, słoje m.in. dla przemysłu kosmetyków i z barwnymi nadrukami. W skali krajowej nie jest to zakład duży, zatrudnia ok. 500 pracowników. Surowcem do produkcji są piaski szklarskie sprowadzane obecnie z okolic Tomaszowa Mazowieckiego. W 1983 r. podjęto na szeroką skalę rozbudowę i modernizację huty. Od 1985 r. huta produkuje opakowania ze szkła borokrzemowego. Znajdują one zastosowanie głównie w medycynie. Ze szkła tego wytwarzane są też butelki dla niemowląt. W ciągu doby powstaje w hucie ponad 100 tys. różnego rodzaju butelek.

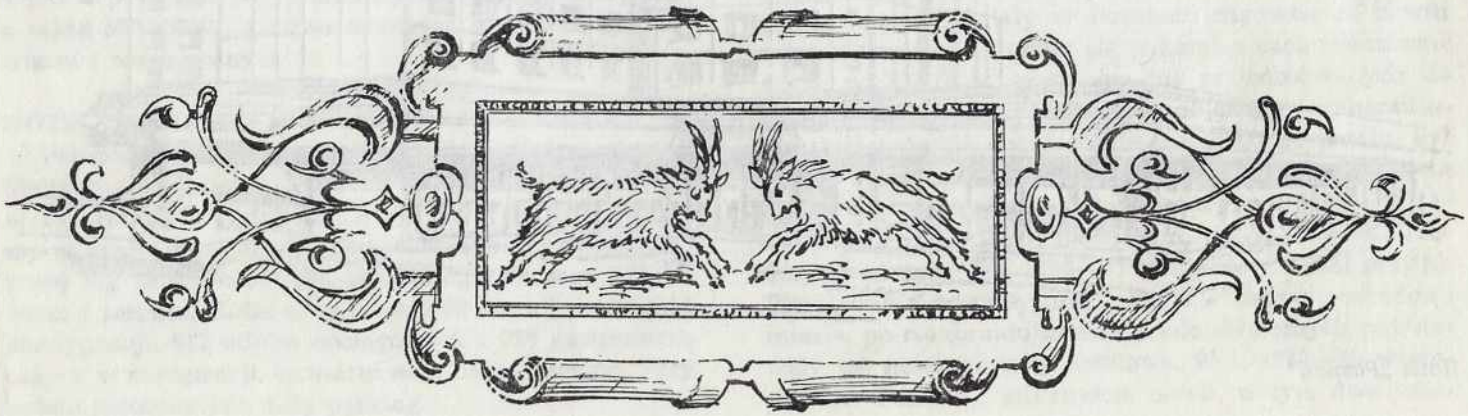

IŁŁAKOWICZÓWNA KAZIMIERA

Poetka i tłumaczka. Ur. w 1892 r. w Wilnie. W 1914 r. otrzymała absolutorium z anglistyki i polonistyki na Uniwersytecie Jagiellońskim. W czasie I wojny światowej była siostrą miłosierdzia w rosyjskiej służbie sanitarnej. W latach międzywojennych pracowała w Ministerstwie Spraw Zagranicznych w Warszawie. Po przewrocie majowym (1926 r.) została osobistą sekretarką Józefa Piłsudskiego. Okres II wojny światowej przeżyła na Węgrzech. W 1947 r. wróciła do Polski. Od tego czasu, aż do śmierci w 1983 r. mieszkała w Poznaniu. Pochowana została w grobowcu rodzinnym na Powązkach w Warszawie.

Zadebiutowała w 1905 r. wierszem „Jabłonie", drukowanym na łamach „Tygodnika Ilustrowanego". Pierwszy tomik wierszy — „Ikarowe loty" — wydała w 1911 r. Wiersze opublikowane w latach międzywojennych przyniosły jej sławę, czego wyrazem było m.in. uzyskanie Złotego Wawrzynu Polskiej Akademii Literatury. Mieszkając w Poznaniu wydała kilka tomików wierszy, tom prozy o charakterze wspomnieniowym „Trazymeński zając. Księga dygresji" (1968 r.) i tom dramatów „Rzeczy sceniczne" (1969 r.). Dokonała w tym czasie również wielu tłumaczeń. Zadebiutowała też jako dramaturg, w 1962 r. wystawiono na scenie Teatru Polskiego (→) w Poznaniu jej sztukę „Ziemia rozdarta".

Trwałym akcentem podkreślającym związek poetki z Poznaniem jest nagroda Jej imienia, przyznawana od 1983 r. przez Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Miejskiego, redakcję „Głosu Wielkopolskiego" i Wydawnictwo Poznańskie (→). Na ścianie budynku, w którym mieszkała (ul. Gajowa 4 m. 8), wmurowano w 1984 r. tablicę pamiątkową. Jej mieszkanie zamieniono na Mieszkanie-Pracownię, w której m.in. eksponowane są materiały literackie i ikonograficzne związane z życiem i twórczością Iłłakowiczówny. Placówka administrowana jest przez Miejską Bibliotekę Publiczną im. Edwarda Raczyńskiego (→ Biblioteka Raczyńskich).

INSTYTUT ZACHODNI

Mieści się w pałacu Działyńskich (→) na Starym Rynku. Projekt jego utworzenia powstał już w latach okupacji hitlerowskiej, a oficjalne powołanie do życia nastąpiło już 27 II 1945 r. Instytut posiada złożoną strukturę organizacyjną. Jest bowiem nie tylko placówką naukowo-badawczą, lecz również towarzystwem naukowym, którego władzą najwyższą jest zbierające się corocznie Walne Zgromadzenie członków.

Działalność naukowo-badawcza Instytutu koncentrowała się zawsze wokół szeroko pojętych zagadnień niemcoznawczych. W pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej wiele prac Instytutu dotyczyło problematyki ziem odzyskanych. Dziś do najważniejszych tematów należą: miejsce i rola państw niemieckich (zwłaszcza RFN) w świecie współczesnym oraz stosunki polsko-niemieckie na tle ogólnych relacji Wschód-Zachód. Instytut prowadzi szeroką działalność edytorską. Stałymi wydawnictwami są: dwumiesięcznik „Przegląd Zachodni", ukazujący się od początku istnienia Instytutu oraz dwa czasopisma obcojęzyczne — półrocznik „Polish Western Affairs" (od 1960 r.) i „La Pologne et les Affaires Occidentales" (od 1965 r.). Instytut posiada specjalistyczną bibliotekę naukową.

INSTYTUTY NAUKOWE

Poznański ośrodek naukowy tworzą oprócz wyższych uczelni (→) także różnego rodzaju placówki podporządkowane Polskiej Akademii Nauk (→), ministerstwom i urzędom centralnym oraz Centralnemu Związkowi Spółdzielczości Pracy. Osobne miejsce — zarówno ze względu na swą strukturę organizacyjną, jak i historię oraz osiągnięcia — zajmuje Instytut Zachodni (→). Ogółem w Poznaniu znajduje się 5 instytutów i zakładów PAN (zostały one opisane w haśle → Polska Akademia Nauk), 8 instytutów resortowych, 12 ośrodków badawczo-rozwojowych i 3 centralne laboratoria. Ponadto

pracuje tu Centralny Ośrodek Doskonalenia Kadr i Upowszechniania Postępu w Rolnictwie. Poniżej przedstawiono najważniejsze z ww. placówek naukowych.

Instytut Balneoklimatyczny (ul. Szamarzewskiego 84) — utworzony w 1952 r., prowadzi badania nad prawidłowym wykorzystaniem warunków klimatycznych i leczniczych zasobów uzdrowisk.

Instytut Gospodarki Magazynowej (ul. Estkowskiego 6) — działający od 1967 r. (początkowo jako Centralny Ośrodek Gospodarki Magazynowej). Przedmiotem zainteresowań instytutu jest szeroko pojęta problematyka magazynów i magazynowania.

Instytut Krajowych Włókien Naturalnych (ul. Wojska Polskiego 71b) — istnieje od 1951 r. Problematyka prac instytutu obejmuje całokształt zagadnień związanych z uprawą i wykorzystaniem lnu, konopi, jedwabiu i wełny.

Instytut Ochrony Roślin (ul. Miczurina 20) — powstał w 1951 r. w Puławach, w r. 1957 przeniesiony do Poznania. Prowadzi badania chorób i szkodników roślin uprawnych oraz metod ich zwalczania.

Instytut Obróbki Plastycznej (ul. Zamenhofa 2/4) — utworzony w oparciu o istniejące od 1951 r. Centralne Laboratorium Obróbki Plastycznej. Bada różne aspekty obróbki plastycznej metali.

Instytut Przemysłu Zielarskiego (ul. Libelta 27) — utworzony w 1947 r. Prowadzi prace nad pozyskiwaniem nowych odmian leczniczych surowców roślinnych oraz opracowuje technologie nowych leków zielarskich.

Instytut Technologii Drewna (ul. Winiarska 1) — istnieje od 1951 r. Zajmuje się kompleksowo problematyką drzewnictwa.

Przemysłowy Instytut Maszyn Rolniczych (ul. Starołęcka 31) — powołany do życia w 1954 r. Jest placówką wiodącą w zakresie konstrukcji i badań maszyn, narzędzi i urządzeń rolniczych.

Lista ośrodków badawczo-rozwojowych przedstawia się następująco: Centralny OB-R Drobiarstwa (z siedzibą w Zakrzewie), Centralny OB-R Przemysłu Elementów Wyposażenia Budownictwa „Metalplast", OB-R Aparatury i Urządzeń Komunalnych „Powogaz", OB-R Maszyn Pakujących, OB-R Meblarstwa, OB-R Obrabiarek i Urządzeń Specjalnych, OB-R Pojazdów Szynowych, OB-R Poligrafii i Opakowań (podległy Centralnemu Związkowi Spółdzielczości Pracy), OB-R Przemysłu Oponiarskiego, OB-R Stosowania i Obróbki Tworzyw Sztucznych „Proplast", OB-R Systemów Automatyki i OB-R Wysokoprężnych Silników Okrętowych i Kolejowych.

Laboratoria naukowo-badawcze to: Centralne Laboratorium Akumulatorów i Ogniw, Centralne Laboratorium Przemysłu Koncentratów Spożywczych oraz Centralne Laboratorium Przemysłu Ziemniaczanego.

Ponadto w Poznaniu znajdują się placówki naukowe podległe instytucjom mieszczącym się w innych ośrodkach.

JAN PAWEŁ II

Biskup Rzymu, Jego Świątobliwość papież Jan Paweł II jest głową Kościoła Rzymsko-Katolickiego. Właściwe nazwisko: Karol Wojtyła. Ur. w 1920 r. w Wadowicach. Święcenia kapłańskie uzyskał w 1946 r., na biskupa konsekrowany w 1958 r., kardynałem jest od 1967 r. Papieżem wybrany 16 X 1978 r.

Jako arcybiskup metropolita krakowski wielokrotnie gościł w Poznaniu. Całkowicie odmienny, uroczysty charakter miała jego wizyta w czasie II pielgrzymki do Polski. Jan Paweł II przybył do Poznania 20 VI 1983 r. Helikopter wiozący dostojnego gościa wylądował o godz. 9.20 na Łęgach Dębińskich. Po powitaniu z władzami miasta i przedstawicielami kurii metropolitalnej papież udał się samochodem na teren Parku Kultury i Wypoczynku, gdzie o godz. 10.00 rozpoczęła się — transmitowana w programie lokalnym telewizji — uroczysta msza. W czasie jej trwania odbyła się uroczystość beatyfikacji matki Urszuli Ledóchowskiej, założycielki zgromadzenia Sióstr Urszulanek Serca Jezusa Konającego. Szacuje się, iż w mszy uczestniczyło ponad milion wiernych. Było to bezsprzecznie największe zgromadzenie w dziejach Poznania. Następnie papież udał się do pałacu arcybiskupiego na Ostrowie Tumskim (→). O godz. 15.00 spotkał się w katedrze (→) z duchowieństwem, a potem — serdecznie pozdrawiany przez zgromadzone na trasie przejazdu tłumy — udał się na lądowisko helikoptera.

Wizyta Jana Pawła II, mimo swego religijnego charakteru, stanowiła ważne wydarzenie w najnowszej historii miasta Poznania.

JARMARK ŚWIĘTOJAŃSKI

Impreza handlowo-kulturalna organizowana corocznie na Starym Rynku (→) i okolicznych ulicach w okresie trwania Międzynarodowych Targów Poznańskich (→). Jej nazwa nawiązuje do tradycyjnych jarmarków, odbywających się w dawnym Poznaniu, w okolicach dnia św. Jana (24 czerwca). Największy rozkwit jarmarków świętojańskich nastąpił ok. poł. XVII w. Miały one charakter międzynarodowy, handlowano głównie zbożem i wełną. Zniszczenia spowodowane wojnami i zerwanie dotychczasowych więzów handlowych spowodowały na pocz. XVIII w. upadek jarmarków. Wznowione zostały one dopiero w 1780 r. staraniem Komisji Dobrego Porządku. W XIX-wiecznym Poznaniu jarmark świętojański (zwany wówczas „kontraktami świętojańskimi") był okresem przyjazdu do miasta okolicznego ziemiaństwa. Goście interesowali się nie tylko handlem, w mieście odbywały się liczne spotkania towarzyskie, bale, koncerty, występy trup teatralnych itp.

Wznowione w 1975 r. jarmarki świętojańskie nawiązują do tej tradycji. Spełniają — jak dawniej — głównie funkcję handlową, choć zmienił się asortyment oferowanych towarów. Zamiast zboża, wełny czy futer kupić można wyroby mistrzów rzemiosła, wykonywane na miejscu, w ustawionych tu warsztatach. Swe placówki ma również handel uspołeczniony. Powodzeniem cieszą się wyroby mistrzów rzeźnickich i piekarzy. Liczne są punkty sprzedaży pamiątek, wśród których króluje symbol jarmarków — poznańska Bamberka (→ Studzienka Bamberki, → Bambrzy). W czasie jarmarku odbywają się na Starym Rynku również różnorodne imprezy kulturalne. Występują artyści scen poznańskich, śpiewają chóry, grają zespoły muzyczne. Prezentują się także zespoły folklorystyczne. Wieczorem barwnie udekorowany rynek jest pięknie iluminowany. Nic więc dziwnego, iż stał się on w okresie jarmarku ulubionym miejscem przechadzek, zarówno mieszkańców miasta, jak i gości targowych.

JEZIORA I STAWY

W Poznaniu znajdują się 4 większe jeziora; 2 naturalne: Kierskie (→) i Strzeszyńskie (→ Strzeszynek) oraz 2 sztuczne: Maltańskie (→) i Rusałka (→). Ponadto do

wsch. granic miasta przylega leżące poza jego terenem Jez. Swarzędzkie. Największym jeziorem Poznania jest Jez. Kierskie o pow. 310 ha. Jez. Strzeszyńskie ma pow. 32 ha, Jez. Maltańskie 70 ha, jez. Rusałka 50 ha.

Poza tymi akwenami kilka mniejszych zbiorników jest położonych w dolinie Bogdanki w sąsiedztwie Jez. Strzeszyńskiego. Bardzo popularny jest Staw Sołacki, ozdoba parku Sołackiego, powstały przez spiętrzenie Bogdanki. W pd. części miasta na Rudniczu i w Kotowie, w dolinie Strumienia Junikowskiego, położonych jest kilka niewielkich zbiorników wodnych wypełniających tzw. glinianki, doły po wyrobiskach gliny dla cegielni. W Dębinie, na lewym brzegu Warty położone są stawy infiltracyjne służące do zasilania podziemnych ujęć wody dla miasta. Cztery stawki znajdują się w dolinie Cybiny, na terenie Wielkopolskiego Parku Zoologicznego (→), a nieco powyżej spiętrzona Cybina tworzy Staw Młyński. Plany perspektywiczne przewidują utworzenie kolejnego jeziora zaporowego: na Głuszynce, przy pd. granicy miasta, o pow. ok. 330 ha.

JEŻYCE

Jeżyce to dziś nazwa jednej z pięciu dzielnic administracyjnych Poznania obejmującej tereny na pn. zach. od centrum. W przeszłości Jeżyce stanowiły jedną z wsi służebnych Poznania, wymienionych w dokumencie lokacyjnym w 1253 r. Nazwa Jeżyce wywodzi się prawdopodobnie od imienia Jeż. Najstarsze Jeżyce znajdowały się w okolicach ul. Kościelnej. W 1293 r. Przemysł II osadził Jeżyce na prawie średzkim ustanawiając sołectwo złożone z 4 łanów. Sołtys Jeżyc zobowiązany był płacić określoną daninę wójtowi poznańskiemu. W 1392 r. Władysław Jagiełło nadał sołtysowi Jeżyc przywilej połowu ryb na stawie pod Niestachowem (obecnie Sołacz). Chłopi jeżyccy pańszczyznę zmuszeni byli odrabiać na folwarku wildeckim. W XVI w. czynna była na Jeżycach kuźnia miejska zwana hamernią, a w XIX w. młyn miejski. Do końca XIX w. Jeżyce zachowały charakter wiejski, z domami konstrukcji szachulcowej. Do Poznania Jeżyce przyłączono w 1900 r. Od tego okresu datuje się intensywny rozwój dzielnicy. W ciągu paru lat zabudowane zostały ulice między ul. Polną, ul. Świerczewskiego i ul. Poznańską z centrum na Rynku Jeżyckim. Znaczna część powstałych w tym okresie budynków otrzymała formy secesyjne i eklektyczne. Rynek Jeżycki posiada dziś najbardziej jednolitą zabudowę z pocz. XX w. z wszystkich placów Poznania.

W skład dzielnicy Jeżyce wchodzą m.in. Krzyżowniki (→), Golęcin (→), Sołacz (→) i Winiary (→). Osią dzielnicy jest ul. Dąbrowskiego, najdłuższa ulica miasta. Dzielnica ma charakter mieszkaniowy, znajduje się tutaj też kilka znaczniejszych obiektów przemysłowych. Są to: Fabryka Obrabiarek Specjalnych „Wiepofama" (→), Poznańskie Zakłady Graficzne im. M. Kasprzaka (→ Drukarnie), Poznańskie Zakłady Przemysłu Odzieżowego „Modena" (→), Zakłady Przemysłu Cukierniczego „Goplana" (→), Przedsiębiorstwo Aparatury i Urządzeń Komunalnych „Powogaz" (→).

JUNIKOWO

Peryferyjna dzielnica położona przy pd.-zach. granicy miasta, przy krańcu ul. Grunwaldzkiej. Do 1940 r. Junikowo było wsią w gminie Żabikowo, kiedy to włączono je do Poznania. Pozostałości dawnej zabudowy wsi widoczne są przy ul. Junikowskiej i ul. Wołowskiej. W zach. części dzielnicy położony jest największy cmentarz (→ Cmentarz na Junikowie) w Poznaniu. W latach sześćdziesiątych w rejonach ul. Jeleniogórskiej i ul. Wieruszowskiej powstały obiekty przemysłowe i magazynowe m.in. fabryka mebli, „Metalchem", bazy przedsiębiorstw budowlanych. W tym samym czasie powstała przy ul. Dziewińskiej kolonia domków jednorodzinnych. Na linii kolejowej do Zbąszynka istnieje niewielki przystanek Poznań Junikowo.

KABARETY

Tradycje kabaretowe sięgają w Poznaniu lat międzywojennych. Pierwszym kabaretem z prawdziwego zdarzenia był Klub Artystyczno-Literacki „Ździebko", założony w 1928 r. przez malarza Władysława Roguskiego i Emila Zegadłowicza. Mieszczący się w restauracji Teatru Wielkiego klub istniał tylko kilka miesięcy. Drugim kabaretem — działającym także dość krótko — była „Różowa kukułka", utworzona w 1931 r. przez Ludwika Pugeta — plastyka, niegdyś działającego w legendarnym krakowskim „Zielonym Baloniku". Najciekawszym kabaretem lat międzywojennych był Klub Szyderców „Pod Kaktusem", istniejący w latach 1932—35. Inicjatorem przedsięwzięcia i głównym animatorem był satyryk Artur Maria Swinarski, który skupił wokół siebie grono wybitnych satyryków, poetów, malarzy. Do kabaretu, mieszczącego się przy pl. Wolności, tłumnie przybywała poznańska publiczność. Po zamknięciu „Pod Kaktusem" L. Puget reaktywował swą „Różową Kukułkę".

Spośród kabaretów działających po 1945 r. największą sławę zyskał kabaret „Tey" — obecnie zwany poważniej „Teyatrem" — mieszczący się przy ul. Woźnej 44 (narożnik Starego Rynku). Od chwili powstania w 1971 r. do dziś główną postacią kabaretu jest Zenon Laskowik, u którego boku publiczność oklaskiwać mogła m.in. Janusza Rewińskiego, Rudiego Schuberta czy Bohdana Smolenia.

KANALIZACJA

Usuwanie nieczystości płynnych z miasta przez wiele wieków nie było rozwiązane właściwie i stanowiło poważny problem. Ścieki spływały rynsztokami ulic do fosy i otaczających miasto cieków. Zły stan sanitarny miasta był często przyczyną epidemii. W momencie uruchomienia nowych wodociągów (→) w 1866 r. sprawa budowy odpowiedniej kanalizacji stała się paląca. Doraźnie zbudowano rynsztoki granitowe, które były okresowo czyszczone i spłukiwane. Do budowy sieci kanalizacyjnej przystąpiono w 1888 r. W ciągu 8 lat zbudowano 22 km sieci, do której podłączono 2767 domów. Ścieki odprowadzano do Bogdanki i do Warty. W następnych latach sieć rozbudowano, włączając do niej Wildę i Łazarz, a w 1902 r. prawobrzeżne Chwaliszewo. W 1909 r. zbudowano oczyszczalnię ścieków w pn. części miasta i pompownię przy Tamie Garbarskiej. Przed I wojną światową długość sieci kanalizacyjnej wynosiła 130 km. W poważnym stopniu rozwinięto sieć kanalizacyjną w okresie międzywojennym, wydłużając ją do 294 km. Sieć budowano dwojakiego rodzaju: ogólnospławną i rozdzielczą (oddzielnie deszczową — wody tej sieci odprowadzane były wprost do Warty i sanitarną). Wody sieci ogólnospławnej i sanitarnej oczyszczane były w oczyszczalni powstałej za Szelągiem.

Działania wojenne nie spowodowały większych zniszczeń sieci kanalizacyjnej. W 1949 r. oddano do użytku przebudowaną i rozbudowaną oczyszczalnię. W 1954 r. oddano do użytku pierwszy odcinek kolektora sanitarnego dla prawobrzeżnego Poznania. Poważnej rozbudowy wymagała sieć kanalizacyjna w związku z powstaniem nowych osiedli m.in. na Ratajach, Winogradach, Piątkowie. Rozwój sieci i zwiększające się ilości odprowadzanych ścieków sprawiły, że istniejąca oczyszczalnia nie jest w stanie ich należycie oczyścić i ścieki zanieczyszczają Wartę. Od 1970 r. trwa budowa Centralnej Oczyszczalni Ścieków dla miasta, położonej w Koziegłowach nad Wartą, przy szosie do Czerwonaka. Będzie to nowoczesny obiekt, który w sposób mechaniczny i biologiczny w bardzo wysokim stopniu będzie oczyszczał ścieki z całego miasta. Długość sieci kanalizacyjnej w 1984 r. wynosiła 508 km.

KAPONIERA

Najruchliwszy węzeł komunikacyjny Poznania, oficjalnie w 1973 r. nazwany Rondem Kopernika, skrzy-

żowanie mostu Uniwersyteckiego, ul. Zwierzynieckiej z ul. Roosevelta. Nazwa Kaponiera pochodzi od elementu pruskich umocnień miasta w XIX w.: długiego rowu łączącego bramę Berlińską (położoną na wysokości obecnego Pałacu Kultury) z wysuniętym stanowiskiem strzeleckim znajdującym się na miejscu obecnego mostu Uniwersyteckiego. Rów taki w francuskiej terminologii wojskowej nazywany był „kaponiera". Po rozebraniu fortyfikacji pod koniec XIX w. tak nazwano powstałe w tym miejscu skrzyżowanie ulic. W l. 1970—73 gruntownie przebudowano skrzyżowanie, tworząc rondo oraz obszerne przejście podziemne. Ściany przejścia podziemnego, jednego z ładniejszych w kraju wyłożono kremowym trawetynem. W poboczach przejścia zlokalizowano sklepy i punkty usługowe.

KAROLIN

Przemysłowa dzielnica miasta powstała na początku lat siedemdziesiątych przy pn.-wsch. granicy miasta. Pierwszą dużą inwestycją przemysłową była elektrociepłownia Poznań II — Karolin budowana od 1969 r. W latach następnych w sąsiedztwie Karolina — na terenie wsi Koziegłowy powstały duże zakłady drobiarskie. W 1985 r. w trakcie budowy był oddział fabryki wyrobów gumowych „Stomil", zakłady rektyfikacji spirytusu „Polmos" i duża mleczarnia.

Dla potrzeb głównie pracowników elektrociepłowni powstało w l. 1975—77 niewielkie (ok. 1000 mieszkańców) osiedle mieszkaniowe. Budynki wzniesione z wielkiej płyty z fabryki domów w Suchym Lesie dzięki niekonwencjonalnym kształtom tworzą interesujący zespół urbanistyczny. Projektantem osiedla jest Wacław Suszek. W 1984 r. przystąpiono do rozbudowy osiedla. Osiedle Karolin jest pierwszym z osiedli, które w najbliższych latach powstaną na prawym brzegu Warty w północnych rejonach Poznania.

W 1985 r. rozpoczęto budowę — położonego jeszcze poza granicami miasta Osiedla Koziegłowy (40 ha, ok. 4800 mieszkań, 20 tys. mieszkańców). Kolejnym będzie Osiedle Czerwonak. W 1983 r. na linii kolejowej Poznań—Wągrowiec uruchomiono przystanek Poznań Karolin.

KASPRZAK MARCIN

Działacz ruchu robotniczego. Ur. w 1860 r. w Czołowie k. Kórnika. Wielokrotnie przebywał na terenie Poznania. Z tutejszym ruchem socjalistycznym związany był już w 1881 r. i w l. 1883—84, kiedy trudnił się m.in. przemytem literatury socjalistycznej do Królewca. Od 1885 r. pełnił rolę emisariusza ośrodków polskich socjalistów w Paryżu i Genewie. Kolportował wówczas pierwsze poznańskie druki socjalistyczne (m.in. ulotki: „Do ludu pracującego" i „Robotnicy"). Za swą działalność aresztowany i skazany na 2 lata więzienia, z którego zbiegł po 6 miesiącach. Przebywał za granicą, głównie w Genewie, Londynie i Warszawie. W Poznaniu zatrzymał się znów na krótko w 1896 r. Kolejno mieszkał w Dreźnie i Kluczborku. Od 1899 r. osiadł ponownie w Poznaniu, gdzie prowadził aktywną działalność polityczną. Brał udział w wiecach, pisał artykuły, ulotki, odezwy. Udzielał się również w ruchu związkowym. W 1901 r. kandydował do parlamentu pruskiego z ramienia Socjalistycznej Partii Niemiec. W 1902 r. został redaktorem „Gazety Ludowej" — pierwszego w Poznaniu pisma socjalistycznego w jęz. polskim. Od 1900 r. współpracował z SDKPiL. Ujęty w 1904 r. w Warszawie, po zbrojnej walce w obronie tajnej drukarni. Zginął w 1905 r. na szubienicy na stokach Cytadeli Warszawskiej.

Na budynku przy ul. Zielonej 5, gdzie znajdowało się jedno z kolejnych mieszkań rewolucjonisty, odsłonięto w 1949 r. tablicę pamiątkową. Pomnik Kasprzaka wznosi się przy ul. Głogowskiej, w parku jego imienia (→ Park Kasprzaka). Ponadto istnieje w Poznaniu ulica Kasprzaka (do 1948 r. nosząca nazwę Ludwika Rzepeckiego), jego imię nosi też Liceum Ogólnokształcące nr 3.

KATEDRA

Poznański kościół katedralny pod wezwaniem św. Piotra i Pawła, posiadający od 1962 r. godność bazyliki metropolitalnej jest najstarszym zabytkiem Poznania i zarazem zabytkiem o najstarszej w Polsce metryce pisanej. Pierwsza świątynia na miejscu obecnej katedry powstała ok. 965 r. W 968 r. w związku z utworzeniem w Poznaniu biskupstwa zbudowano kamienną katedrę wczesnoromańską. W kościele tym pochowani zostali:

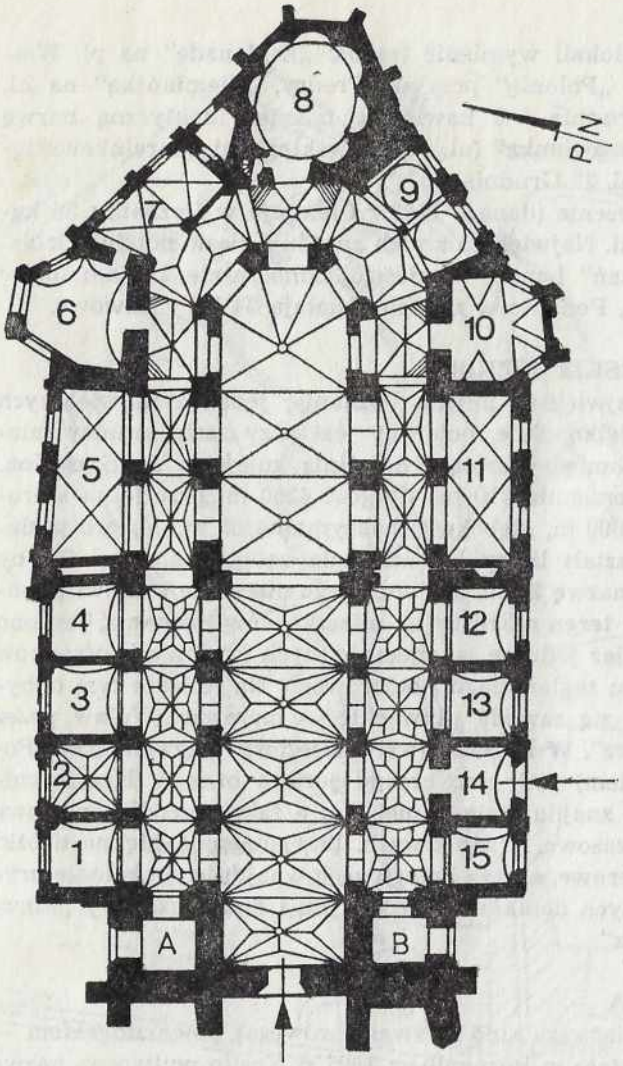

Rys. 2 Przekrój poziomy katedry
A — wieża pn., wejście do podziemi, B — wieża pd., wejście na chór, kaplice: 1 — św. Marcina, 2 — św. Józefa, 3 — św. Cecylii, 4 — św. Franciszka Ksawerego, 5 — św. Krzyża (Górków), 6 — zakrystia prałacka, 7 — zakrystia wikariuszowska, 8 — Złota (Mansjonarska), 9 — M.B. Częstochowskiej i św. Stanisława Kostki, 10 — Serca Jezusowego, 11 — M. B. i św. Aniołów (Szołdrskich), 12 — św. Trójcy, 13 — św. Jana Kantego, 14 — kruchta pd., 15 — kaplica św. Stanisława bpa (Królewska)

w 992 r. Mieszko I, w 1025 r. Bolesław Chrobry, w 1034 r. Mieszko II, a później Kazimierz Odnowiciel (zm. 1058 r.) i Przemysł II (zm. 1296 r.). Zniszczoną w czasie reakcji pogaństwa i najazdu Brzetysława Czeskiego (1038 r.) świątynię w czasach Kazimierza Odnowiciela (2 poł. XI w.) odbudowano od fundamentów jako romańską. Kolejne przebudowy miały miejsce w dobie gotyku: w poł. XIII w. nowe, wczesnogotyckie prezbiterium, w poł. XIV w. nowy, gotycki korpus nawowy i budowa kaplic, koniec XIV w. kolejne, nowe prezbiterium i ambit, koniec XV w. — pocz. XVI w. gotyckie wieże. Po pożarze w 1622 r. katedra została gruntownie przebudowana, z zachowaniem jednak rdzenia gotyckich murów. Liczne klęski w XVIII w. i spowodowane nimi remonty oraz przebudowy nadały kościołowi formy barokowe, a fasadzie klasycystyczne (proj. Bonawentura Solari), które przetrwały do 1945 r.

Po zniszczeniach w czasie walk o miasto w lutym 1945 r. katedra odbudowana została w ciągu 11 lat. W toku odbudowy przywrócono budowli gotycką sylwetkę, w ok. 40% zrekonstruowaną. Prowadzone w tym czasie prace archeologiczne odsłoniły wiele reliktów kościoła wczesnoromańskiego i romańskiego — możliwych dziś do oglądania w podziemnych kryptach. W latach następnych ufundowano w katedrze szereg elementów wyposażenia wnętrza będących dobrymi przykładami plastyki współczesnej m.in. z 1980 r. pochodzą drzwi brązowe zawieszone w portalu centralnym (proj. Kazimierza Bieńkowskiego).

Katedra jest budowlą trzynawową, bazylikową (długość 72 m), szerokość łącznie z kaplicami 36 m, wysokość nawy głównej 24 m z ambitem (obejściem naw bocznych za prezbiterium). Wydłużone prezbiterium zdobi unikatowa w Wielkopolsce galeryjka tryforyjna. Wyposażenie wnętrza naw sprzed 1945 r. uległo zniszczeniu w toku walk. Obecne, znajdujące się w katedrze, posiadające dużą wartość artystyczną, pochodzi z różnych kościołów Dolnego Śląska. Ołtarz główny — gotycki tryptyk z 1512 r. pochodzi z Góry Śląskiej, późnobarokowa ambona i chrzcielnica nabyte zostały w 1956 r. w kościele w Miliczu, późnogotyckie stalle z pocz. XV w. sprowadzono ze Zgorzelca.

Do zasadniczego korpusu kościoła przylega 12 kaplic,

2 zakrystie i kruchta. W kaplicach znajduje się szereg cennych zabytków malarstwa i rzeźby ocalałych z zawieruchy wojennej w 1945 r. Najbardziej znaną jest Złota Kaplica zbudowana na osi kościoła, pierwotnie jako mansjonarska w 1405 r. W l. 1837—41 przebudowana została w stylu bizantyjskim na mauzoleum pierwszych władców Polski. Ozdobiona polichromią i mozaikami mieści m.in. sarkofag z prochami Mieszka I i Bolesława Chrobrego oraz ich pomnik (dzieło Christiana Raucha z 1840 r.). Z innych kaplic bogactwem wystroju wyróżniają się kaplice Górków i Szołdrskich. W tej pierwszej znajduje się najbardziej okazały nagrobek katedry, dzieło wybitnego rzeźbiarza włoskiego działającego w Krakowie — Hieronima Canavesiego (1574 r.).

W udostępnionych do zwiedzania podziemiach katedry znajdują się pod nawą główną relikty budowli wczesnoromańskiej i romańskiej, a pod prezbiterium w jednej krypcie lapidarium fragmentów nagrobków. Druga krypta jest kryptą grobową arcybiskupów poznańskich. Katedra posiada bogatą kolekcję monstrancji (najstarsza z 1610 r.), kielichów (od XI w.), relikwiarzy, pacyfikałów, krzyży, pastorałów i szat liturgicznych (najstarsze z XV w.).

KAWIARNIE

Kawiarnie pojawiły się w Poznaniu w końcu XVIII w. Uważa się, iż pierwszą z nich otworzył w 1784 r. Jan Geisler. Mieściła się ona przy ul. Wroniec-kiej. Kawiarnie szybko zyskały dużą popularność, nie tylko jako miejsce, w którym wypić można było ten aromatyczny napój i skosztować słodkich ciastek, ale jako teren spotkań towarzyskich w męskim gronie. Przez dłuższy bowiem czas spotykali się w kawiarniach wyłącznie panowie. Widok samotnej kobiety przy kawiarnianym stoliku szokować przestał dopiero w końcu XIX w. Wiele lokali posiadało, chętnie odwiedzane latem, ogródki. Na pocz. XX w. jedną z najbardziej znanych kawiarni była „Grand Cafe — Restaurant", zwana popularnie „Grandką", mieszcząca się w polskim Domu Przemysłowym przy pl. Wolności 18. W latach międzywojennych mieszkańcy miasta chodzili na kawę m.in. do: Dobskiego na ul. Fredry, Fangrata na ul. Fr. Ratajczaka czy Pfitznera na Stary Rynek. Z innych bardziej znanych lokali wymienić trzeba: „Esplanadę" na pl. Wolności, „Polonię" przy ul. Fredry, „Ziemiańską" na ul. 27 Grudnia i 3 kawiarnie noszące identyczną nazwę „Warszawianka" (ul. Paderewskiego, al. Marcinkowskiego i ul. 27 Grudnia).

Obecnie (dane z 1983 r.) istnieje w Poznaniu 36 kawiarni. Największa z nich znajduje się w hotelu „Orbis-Poznań" i może pomieścić jednocześnie 210 amatorów kawy. Ponadto w mieście działają 34 bary kawowe.

KIERSKIE JEZIORO

Największy akwen Poznania, jeden z największych w Wielkopolsce, położony jest przy zach. granicy miasta pomiędzy szosą E 8 i linią kolejową do Szczecina. Powierzchnia 310 ha, długość 4300 m, przeciętna szerokość 600 m, głębokość maksymalna 35 m. Jezioro posiada kształt litery L, zachodnia zatoka koło wsi Chyby nosi nazwę Zgon. Jezioro i jego otoczenie stanowi popularny teren rekreacyjny mieszkańców Poznania, jest ono również jednym ze znaczniejszych krajowych ośrodków sportu żeglarskiego i bojerowego. Na jeziorze tym odbywają się zawody pływackie — maraton „Wpław przez Kiekrz". W Kiekrzu (wsi nadjeziornej, graniczącej z Poznaniem) przy pn. brzegu jeziora oraz w Krzyżownikach znajdują się kąpieliska, a także ośrodki sportowe i wczasowe. Wzdłuż wsch. brzegu wiodą piękne dróżki spacerowe, a przy brzegu zach. znajdują się kolonie prywatnych domków letniskowych i dom wczasowy „Energetyk".

KINA

Pierwsze kino — zwane wówczas kinematografem — powstało w Poznaniu w 1907 r. Nosiło wytworną nazwę „Rezidenz" i mieściło się w nie istniejącym już budynku przy dzisiejszej ul. 27 Grudnia (po II wojnie światowej znajdowało się tam kino „Warta"). Wkrótce po nim powstały kolejne przybytki X Muzy. W r. 1910 było w mieście już 10 kin. Za najbardziej reprezentacyjne uchodziło „Palast Kino", usytuowane przy pl. Wolności. Jego widownia pomieścić mogła 700 osób. W latach międzywojennych największym i najbardziej eleganckim obiektem było kino „Słońce", znajdujące się również przy pl. Wolności. Wybudowane zostało w 1927 r. przez znanego

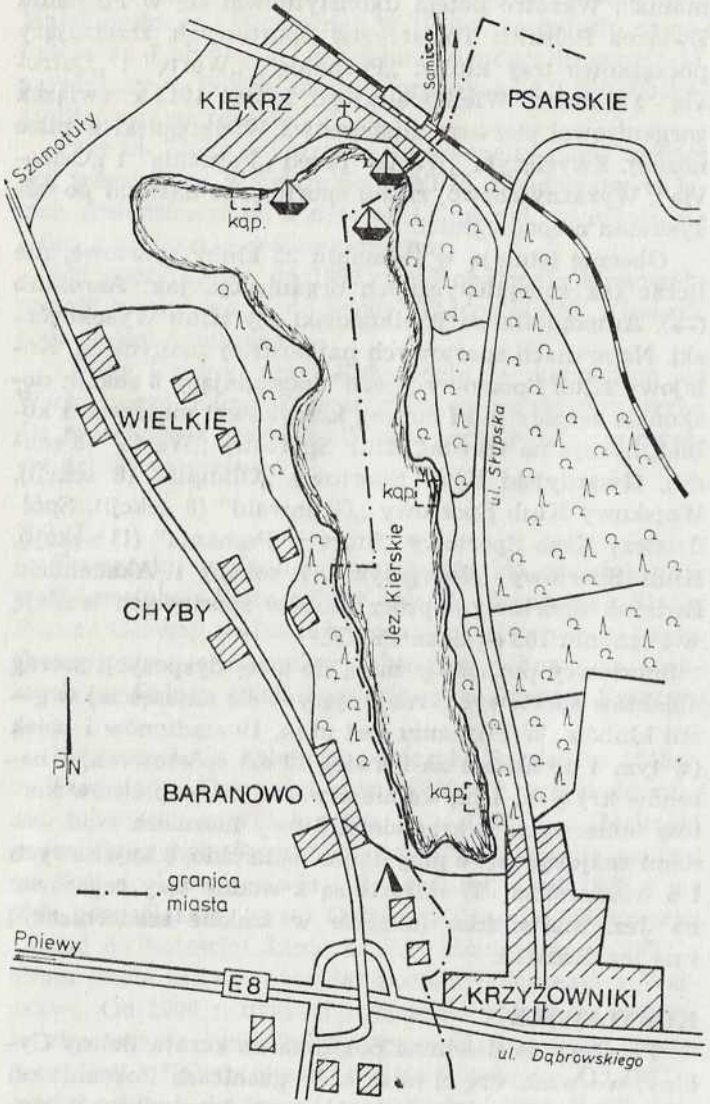

Rys. 3 Jez. Kierskie

kupca poznańskiego Stefana Kałamajskiego. W obszernej sali, z balkonem i lożami, mieściło się ok. 1,5 tys. widzów.

Obecnie w Poznaniu znajduje się 12 kin państwowych dysponujących 3396 miejscami. Najwyższą kategorię („0") posiadają 4 kina premierowe: „Apollo", „Bałtyk", „Rialto" i „Wilda". Kategorię „1" posiadają kina: „Gong", „Gwiazda", „Muza" i „Tęcza", a kategorię „2": „Malta", „Miniaturka", „Osiedle" i „Słońce". Ponadto istnieją 3 kina nie będące własnością państwa. Największym obiektem jest kino „Wilda" posiadające na widowni 758 miejsc, najmniejszym — „Miniaturka", w której seans filmowy ogląda zaledwie 59 widzów. Wśród 5 największych miast polskich Poznań posiada najmniej kin i niski wskaźnik ilości miejsc kinowych na 1000 mieszkańców — 14 (dla porównania wskaźnik ten wynosi dla: Warszawy — 16, Wrocławia — 17, Łodzi — 14 i Krakowa — 12).

KLĘSKI ŻYWIOŁOWE

W swych tysiącletnich dziejach miasto wielokrotnie doświadczane było różnymi klęskami. Zarazy dziesiątkowały jego mieszkańców, powodzie i pożary niszczyły zabudowę. Jedna z najstarszych wzmianek o morowym powietrzu pochodzi z 1174 r., kiedy wśród jego ofiar znalazł się biskup poznański Gerward. Kolejne epidemie atakowały miasto m.in. w latach: 1205, 1347—49, 1433, 1451 i 1480—83. Żniwo śmierci szczególnie obfite było w XVI w. Jak podają kroniki miejskie w l. 1514—16 umarło w Poznaniu ponad 10 tys. osób. Po kilka tysięcy mieszkańców miasta straciło życie w czasie pomorów w latach: 1543, 1552, 1585 i 1589. W r. 1599 umarło ok. 5 tys. osób. Kolejne epidemie szerzyły się głównie wśród biedoty na przedmieściach miasta. Bogaci mieszczanie na wieść o pojawieniu się morowego powietrza opuszczali swe domy, wyjeżdżając w okolice wolne od zarazy. W XVIII w. najstraszniejsza epidemia — w 1709 r. — zgładziła ok. 9 tys. osób. Ostatnie wielkie epidemie cholery nawiedziły miasto w XIX w. W 1848 r. doliczono się 1008 ofiar, w r. 1866 — 1344.

Położone nad rzeką miasto wielokrotnie padało ofiarą powodzi. Wzmianki historyczne mówią m.in. o powodziach w latach: 1253, 1501, 1502, 1515. Często woda wdzierała się na ulice położone wewnątrz obwarowań. Kroniki miejskie wspominają, iż w latach: 1543, 1551, 1585, 1598, 1612 i 1698 — pływano po Starym Rynku (→) czółnami. Największą w historii miasta powódź zanotowano w r. 1736. *„Mało który dom pozostał cały. Na*

ulicy Żydowskiej woda zrujnowała bóżnicę i 34 kamienice. Na ulicy Drewnianej — 64 domy. Zerwanych zostało 8 mostów na terenie miasta. Zburzone zostały warownie wokół miasta. Woda toczyła ze sobą zerwane młyny, budynki i drzewa z korzeniami i gałęziami. Ludzie mówili między sobą, że to morze podeszło pod Poznań, a rybacy twierdzili, że syreny morskie widzieli w wodzie. W kościele katedralnym woda dochodziła do ambony, a kościół farny zalany był na wysokość wielkiego ołtarza". Na frontowej ścianie kamieniczki przy Starym Rynku 50 do dziś znajduje się tablica ukazująca stan wody podczas tej katastrofalnej powodzi. Mniej tragiczne w skutkach wylewy Warty miały miejsce w latach: 1548, 1578, 1596, 1651. Nie brakło powodzi w XVIII i XIX w. Po raz ostatni woda poważnie zagroziła miastu w 1924 r.

Wiele szkód w zabudowie miasta czyniły pożary. Szczególnie często płonęły przedmieścia, gdzie przeważały domy wykonane z drewna. M.in. w latach 1456 i 1499 spłonęło Chwaliszewo, w 1478 r. — Ostrów Tumski, w 1569 r. — po raz kolejny Chwaliszewo oraz Grobla i Piaski, w 1590 r. — dzielnica żydowska, w r. 1637 — Śródka. Pożary niszczyły także centrum miasta. W czasie wielkiego pożaru w 1536 r. spłonął m.in. gotycki ratusz. W r. 1803 w płomieniach zniszczona została prawie połowa zabudowań Poznania.

Kronika miejska zanotowała w r. 1725 niezwykle gwałtowną burzę. Zwalona została wówczas wieża ratuszowa, zerwane liczne dachy, zniszczone domy i zabudowania gospodarcze.

KLUBY SPORTOWE

Pierwszy klub sportowy powstał w Poznaniu w 1894 r. Było nim niemieckie stowarzyszenie wioślarskie „Ruder Klub Posener Beamten". Pierwszym klubem polskim — założonym w 1904 r. — był „Klub Wioślarski w Poznaniu", obecny „Klub Wioślarski z 1904 r." (popularny K.W. „04"). Jego pierwszym prezesem został Maciej Mielżyński. Drugi polski klub — Towarzystwo Wioślarskie „Tryton" — powstał w 1912 r. W tym samym roku założony został także Klub Sportowy „Warta". W r. 1913 powstała „Posnania", wywodząca się z istniejącej od 1907 r. polsko-niemieckiej organizacji sportowej „Normania". Wkrótce potem ukonstytuował się w Poznaniu Związek Polskich Towarzystw Sportowych, zrzeszający początkowo trzy kluby: „Posnanię", „Wartę" i „Ostrovię" z Ostrowa Wielkopolskiego. Latem 1913 r. związek zorganizował pierwsze mistrzostwa Wielkopolski w piłce nożnej. Zwyciężyła „Warta" przed „Posnanią" i „Ostrovią". Wyraźny rozwój ruchu sportowego nastąpił po odzyskaniu niepodległości.

Obecnie istnieją w Poznaniu 22 kluby sportowe, nie licząc tak specjalistycznych organizacji, jak: Aeroklub (→), Automobilklub Wielkopolski czy Klub Wysokogórski. Na arenach sportowych najbardziej znanymi są: Kolejowy Klub Sportowy „Lech" (posiadający 8 sekcji; doskonałe zespoły piłki nożnej, koszykówki mężczyzn i kobiet, hokeja na trawie), Klub Sportowy „Warta" (8 sekcji), Gwardyjski Klub Sportowy „Olimpia" (8 sekcji), Wojskowy Klub Sportowy „Grunwald" (8 sekcji), Spółdzielczy Klub Sportowy „Start — Posnania" (11 sekcji), Klub Sportowy „Energetyk" (7 sekcji) i Akademicki Związek Sportowy. Oprócz klubów sportowych istnieją w Poznaniu 103 ogniska TKKF.

Sportowcy poznańscy mają do swej dyspozycji szereg obiektów sportowych, znajdujących się najczęściej w gestii klubów. W Poznaniu jest m.in. 19 stadionów i boisk (w tym 4 do hokeja na trawie), 12 sal sportowych, 7 basenów krytych, 4 pływalnie otwarte, 5 kompleksów kortów tenisowych, 4 kręgielnie, 2 tory łucznicze. Nad wodami znajdują się: 3 przystanie żeglarskie, 6 kajakowych i 5 wioślarskich. W mieście są 2 wodne tory regatowe: na Jez. Maltańskim (obecnie w trakcie modernizacji) i na jez. Rusałka.

KOBYLEPOLE

Peryferyjna dzielnica położona na skraju doliny Cybiny, we wsch. części miasta. W granicach Poznania od 1942 r. Do 1939 r. była to wieś stanowiąca własność Mycielskich. Pałac właścicieli zbudowany w formach klasycystycznych spłonął w 1945 r. Pamiątką po dawnej rezydencji jest niewielki park rozłożony na skraju doliny Cybiny posiadający urozmaicony drzewostan. Kobylepole znane jest przede wszystkim z piwa. Pierwszy browar zbudował w 1872 r. Józef Mycielski — powstaniec z 1831 r. Czynny on był do lat siedemdziesiątych nasze-

go stulecia, gmach jego wznosi się przy narożniku ulic: Majakowskiego i Browarnej. W 1980 r. na polach, na południe od Kobylepola uruchomiono nowy browar (→), największy w Polsce, mogący produkować 1 000 000 hektolitrów piwa rocznie.

Przy ul. Żbikowej wznosi się niewielki nowy kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia NPM. Zbudowany w latach sześćdziesiątych z drewna i kamieni, wyróżnia się ładną kompozycją architektoniczną.

Od pocz. XX w. do 1972 r. z Kobylepola kursowały pociągi wąskotorowe do Środy Wielkopolskiej. Obecnie linia ta jest rozebrana.

Dolina Cybiny przy Kobylepolu — stanowiąca oś Wschodniego Klina Zieleni stanowi atrakcyjny teren dla przechadzek pieszych. Wzdłuż rzeki wiodą malownicze dróżki spacerowe.

KOLEJ

Poznański węzeł kolejowy należy do największych w Polsce (obok Warszawy, Katowic, Wrocławia). Stacja Poznań Główny (→) należy do najruchliwszych w kraju. Tranzytowy ruch towarowy obsługuje jedna z największych w Polsce stacji rozrządowych Poznań Franowo (→).

Pierwsza linia kolejowa połączyła Poznań w 1848 r. ze Szczecinem. Osiem lat później (1856 r.) uzyskało miasto połączenie z Wrocławiem, a w 1870 r. z Berlinem przez Zbąszynek, Frankfurt. Od 1872 r. kursują pociągi na linii do Inowrocławia i Bydgoszczy, a od 1875 r. na linii górnośląskiej (przez Ostrów, Kępno do Kluczborka i dalej do Katowic). Linię do Piły zbudowano w 1879 r. Przez wiele lat nie posiadał Poznań połączenia z Warszawą. Od 1906 r. uzyskał połączenie pośrednie z chwilą zbudowania linii Skalmierzyce—Kalisz — do istniejącej linii z Kalisza przez Łódź do Warszawy. Od 1887 r. istniał odcinek dzisiejszej, magistralnej linii do Warszawy, z Poznania do Wrześni, w 1888 r. przedłużony do Strzałkowa. Połączenie ze stolicą uzyskał Poznań dopiero po odzyskaniu niepodległości, w 1921 r. po zbudowaniu 111 km odcinka Kutno—Strzałkowo. W międzyczasie zbudowano jeszcze trzy linie lokalne: w 1887 r. z Rokietnicy do Międzychodu, w 1905 r. linię Poznań—Skoki—Janowiec i w 1909 r. Poznań—Luboń—Grodzisk.

Wraz z budową linii kolejowych rozbudowywane były stacje i dworce. Pierwszy poznański dworzec znajdował się przy obecnej ul. Zwierzynieckiej, na terenach zajmowanych obecnie przez Ogród Zoologiczny. Dworzec główny (→) na obecnym miejscu przekazano do eksploatacji w 1879 r.

Od 1909 r. Poznań stał się znacznym węzłem kolejowym skupiającym 10 linii. W następnych latach nie powstawały już nowe linie, rozbudowywano jedynie poszczególne stacje. W okresie II wojny światowej powstała obwodnica kolejowa od pd. i wsch. oraz duża stacja rozrządowa we Franowie. W 1970 r. zbudowano tzw. obwodnicę północną, łączącą linię do Szczecina ze stacją Poznań Franowo. Przełomowym rokiem dla poznańskiego kolejnictwa był r. 1964, kiedy to uruchomiono trakcję elektryczną na linii do Warszawy. W następnych latach sukcesywnie elektryfikowano następne linie: do Wrocławia (1970 r.), do Katowic (1974 r.), do Krzyża (1977 r., w 1978 r. przedłużona do Szczecina), do Zbąszynka (1979 r., w 1984 r. przedłużona do Frankfurtu).

KOMANDORIA

Niewielka dzielnica położona na wsch. od Śródki, przy początku ul. Warszawskiej. We wczesnym średniowieczu wiodła tędy droga do Gniezna i Giecza, przy której stał kościół św. Michała. Przy kościele tym Mieszko III założył przytułek dla chorych i pątników, a w 1187 r. oddał osadę szpitalną joannitom. Joannici — zakon rycerski założony w czasie wojen krzyżowych — mieli za zadanie walkę z islamem i opiekę nad chorymi pątnikami. W XII i XIII w. — po zakończeniu wojen krzyżowych, joannici utworzyli swoje klasztory w szeregu krajów Europy. Aż do czasów Napoleona główna siedziba klasztoru znajdowała się na wyspie Malcie na Morzu Śródziemnym, stąd też joannitów zwano często Kawalerami Maltańskimi. Joannici wznieśli na terenie podpoznańskiej osady szpitalnej nowy kościół św. Jana Jerozolimskiego (→) i siedzibę przełożonego — komandora. Od tej nazwy wzięła się nazwa osady i obecnej dzielnicy miasta Komandorii. Wezwanie pierwszego kościoła przetrwało do dziś w nazwie ulicy św. Michała. Na Komandorii cennym zabytkiem jest kościół św. Jana (→).

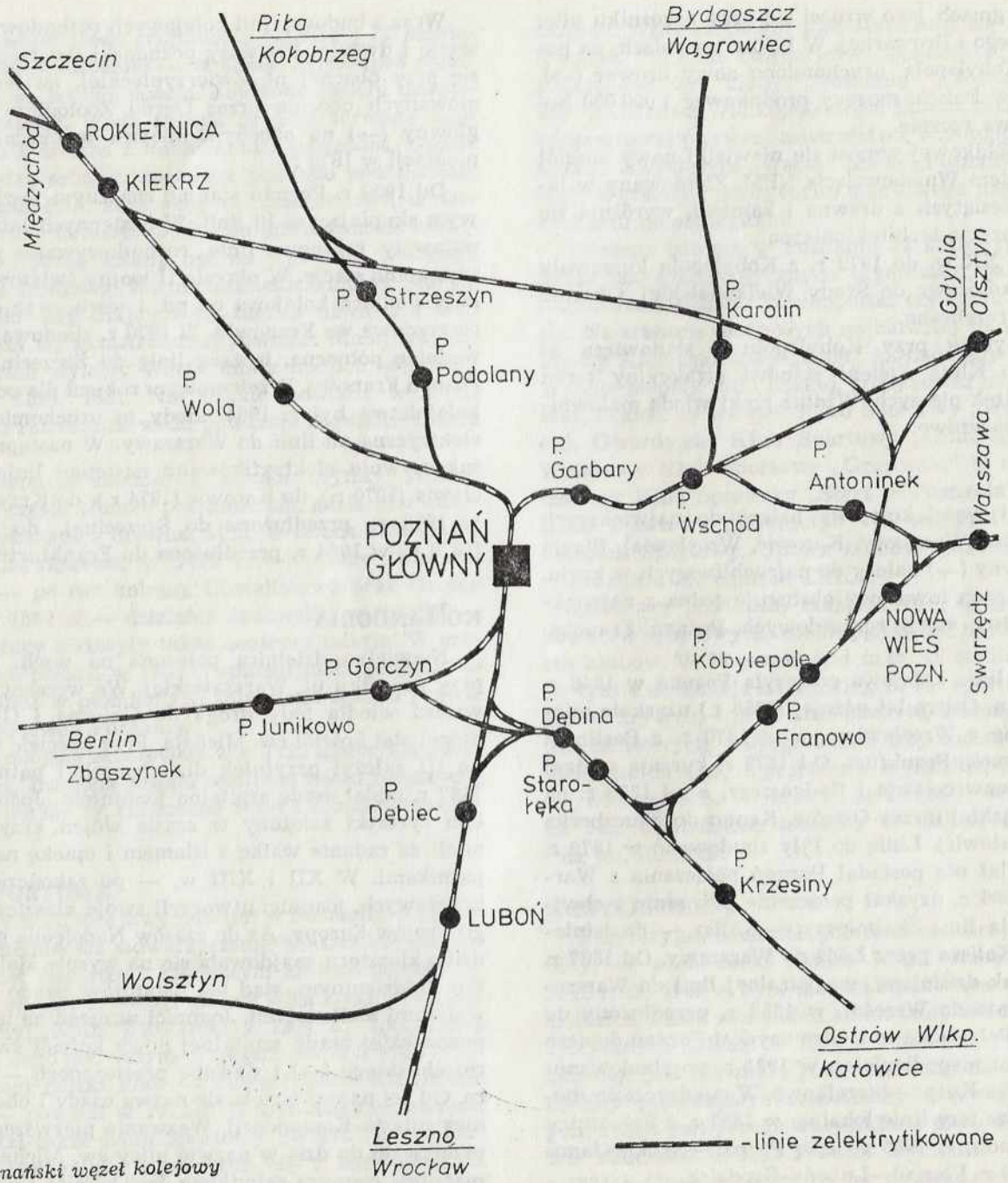

Rys. 4 Poznański węzeł kolejowy

W l. 1949—55 powstało tu jedno z pierwszych powojennych osiedli mieszkaniowych Poznania.

Na skraju Komandorii, nad Jez. Maltańskim (→) znajdują się Poznańskie Zakłady Przemysłu Spirytusowego „Polmos", park Tysiąclecia i hotel „Orbis-Novotel". W pn. części, przy ul. św. Michała znajduje się fabryka baterii „Centra" (→).

KONSULATY

W Poznaniu znajdują się dwie tej rangi placówki dyplomatyczne: Konsulat Generalny ZSRR (ul. Świerczewskiego 53a) i Konsulat Honorowy USA (ul. Chopina 4).

W latach międzywojennych konsulatów było znacznie więcej. W okresie Powszechnej Wystawy Krajowej (→ Powszechna Wystawa Krajowa) istniało w mieście 11 konsulatów. Księga adresowa miasta Poznania z 1933 r. wymienia ich aż 18. Były to przedstawicielstwa: Austrii, Belgii, Czechosłowacji, Danii, Finlandii, Francji, Grecji, Gwatemali, Hiszpanii, Holandii, Italii, Jugosławii, Łotwy, Niemiec, Peru, Rumunii, Węgier i Wielkiej Brytanii. W większości były to tzw. konsulaty honorowe, reprezentowane przez upoważnione osoby. Tylko placówki Francji i Niemiec były konsulatami w pełnym tego słowa znaczeniu.

KOPIEC WOLNOŚCI

Na Malcie, na wzgórzu dominującym nad bagnistą doliną Cybiny obecnie zajętą przez Jez. Maltańskie (→) w l. 1919—39 wznosił się Kopiec Wolności. Kopiec usypany został przez społeczeństwo Wielkopolski dla upamiętnienia odzyskania przez Polskę niepodległości. Kopiec zniwelowany został przez hitlerowców. W 1982 r. Komisja Krajoznawcza Zarządu Wojewódzkiego PTTK rzuciła hasło jego odbudowy. Kopiec ma być odtworzony w ramach prac związanych z pogłębieniem Jez. Maltańskiego i zagospodarowaniem jego brzegów.

KOSTRZEWSKI JÓZEF

Archeolog, twórca tzw. poznańskiej szkoły prahistorycznej. Ur. w 1885 r. w Węglewie k. Pobiedzisk. Studiował początkowo we Wrocławiu medycynę, a od 1909 r. nauki humanistyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim. Wiedzę archeologiczną pogłębiał w British Museum w Londynie i na Uniwersytecie Berlińskim. Pierwsze prace archeologiczne — w Siedleminie k. Jarocina — podjął w 1912 r., w r. 1914 wydał swą pierwszą książkę „Wielkopolska w czasach prehistorycznych". W tymże roku doktoryzował się i rozpoczął pracę w muzeum Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (→), wiążąc się na stałe z Poznaniem. W 1918 r. habilitował się we Lwowie, dwa lata później został profesorem prehistorii na Uniwersytecie Poznańskim. Od 1923 r. był równocześnie dyrektorem muzeum PTPN, a w l. 1924—39 kierował Działem Prehistorii Muzeum Wielkopolskiego. W czasie okupacji ukrywał się w Małopolsce. W 1945 r. wrócił do Poznania i podjął pracę w Muzeum Archeologicznym (→) oraz na uniwersytecie. Od 1957 r. był członkiem rzeczywistym PAN. Zmarł w 1969 r. Pochowany został na cmentarzu parafialnym w Smochowicach.

Pozostawił imponującą spuściznę naukową: syntezy i monografie, kilkaset artykułów i recenzji. Prowadził liczne prace wykopaliskowe, koncentrując się na badaniu epoki brązu i żelaza. Interesowała go również problematyka początków Słowiańszczyzny. Temat ten, podobnie jak zagadnienia związane z początkiem państwa polskiego był w latach międzywojennych przedmiotem jego częstych polemik z niektórymi szowinistycznie nastawionymi uczonymi niemieckimi.

KOŚCIÓŁ BOŻEGO CIAŁA

W pewnym oddaleniu od miasta średniowiecznego (dziś przy ul. Krakowskiej) na terenie dawnych łąk nadwarciańskich powstał w XV w. jeden z ładniejszych i większych kościołów gotyckich w Wielkopolsce — kościół Bożego Ciała. Kościół zbudowano z fundacji Władysława Jagiełły dla karmelitów trzewiczkowych wg legendy w miejscu, gdzie Żydzi próbowali utopić w rozlewiskach Warty hostie zrabowane z kościoła farnego. Budowla wzniesiona w l. 1465—70, po zniszczeniach w 1657 r. została odbudowana z wprowadzeniem pewnych elementów barokowych. W 1823 r. klasztor został zlikwidowany, kościół przez pewien czas był opuszczony, groziło mu nawet rozebranie. Później objęli go reformaci, następnie był to kościół wojskowy (w klasztorze

mieściły się koszary, a później więzienie wojskowe), od 1899 r. jest kościołem parafialnym. Po stosunkowo niewielkich zniszczeniach w 1945 r. odbudowany został do 1947 r.

Budowla posiada wysokie, wysmukłe okna z laskowaniami i częściowo maswerkami. Ściany wspierają potężne przypory. Do wnętrza prowadzą ostrołukowe, schodkowe portale ozdobione glazurowaną i profilowaną cegłą (częściowo odtworzone w latach dwudziestych). Monumentalne jest trójnawowe, wysokie wnętrze. Nawa główna nakryta jest sklepieniem kolebkowym z lunetami z XVII w., nawy boczne nakryte są gotyckimi sklepieniami gwiaździstymi. Ołtarze boczne pochodzą z XVII i XVIII w. W prezbiterium na ścianach obrazy przedstawiające Władysława Jagiełłę, królową Jadwigę (1665 r.) i portrety trumienne. Późnobarokowy ołtarz główny (ok. 1726 r.) — dzieło Pompeo Ferrariego, zdobi piękny obraz nieznanego mistrza „Ostatnia Wieczerza". Do prezbiterium przylega kaplica Matki Boskiej Szkaplerznej — piękny przykład architektury późnobarokowej (Pompeo Ferrari — 1726 r.). Bogato zdobione wnętrze posiada polichromię z XVIII w., odkrytą w czasie renowacji kaplicy w 1958 r. Ciekawostką w kościele są tabliczki pokazujące poziom wód Warty zalewających świątynię w czasie częstych niegdyś powodzi.

Od zach. przylega do kościoła d. klasztor karmelicki zbudowany równocześnie z kościołem na planie kwadratu z wirydarzem pośrodku. W przyziemiu d. refektarz nakryty późnogotyckim sklepieniem.

KOŚCIÓŁ DOMINIKANÓW

Dominikanie są najstarszym istniejącym w Poznaniu zgromadzeniem zakonnym. Przybyli do Poznania w 1231 r., wpierw osiedlili się na Śródce, w 1244 r. Przemysł I przeniósł ich na lewy brzeg do kościoła św. Gotarda (dziś kościół Jezuitów) (→). Przy kościele tym przebywali do XIX w. Na obecnym miejscu — przy ul. Libelta, dominikanie osiedlili się w okresie międzywojennym. Wg proj. Władysława Czarneckiego zbudowany został (1960 r.) kościół wzorowany na bazylikach wczesnochrześcijańskich. Dziedziniec, wnętrze i wieże ozdobione są licznymi kolumnami (odpowiednio: doryckimi, jońskimi i korynckimi). Na murach dziedzińca widnieją wmurowane w ostatnich latach liczne tablice pamiątkowe: organizacji niepodległościowych z okresu II wojny światowej, wybitnych profesorów Uniwersytetu Poznańskiego, zasłużonych ludzi kultury, korporacji studenckich.

KOŚCIÓŁ FARNY

Stojący przy ul. Gołębiej barokowy kościół farny — kolegiata poznańska św. Marii Magdaleny i św. Stanisława biskupa jest jedną z najbardziej okazałych budo-

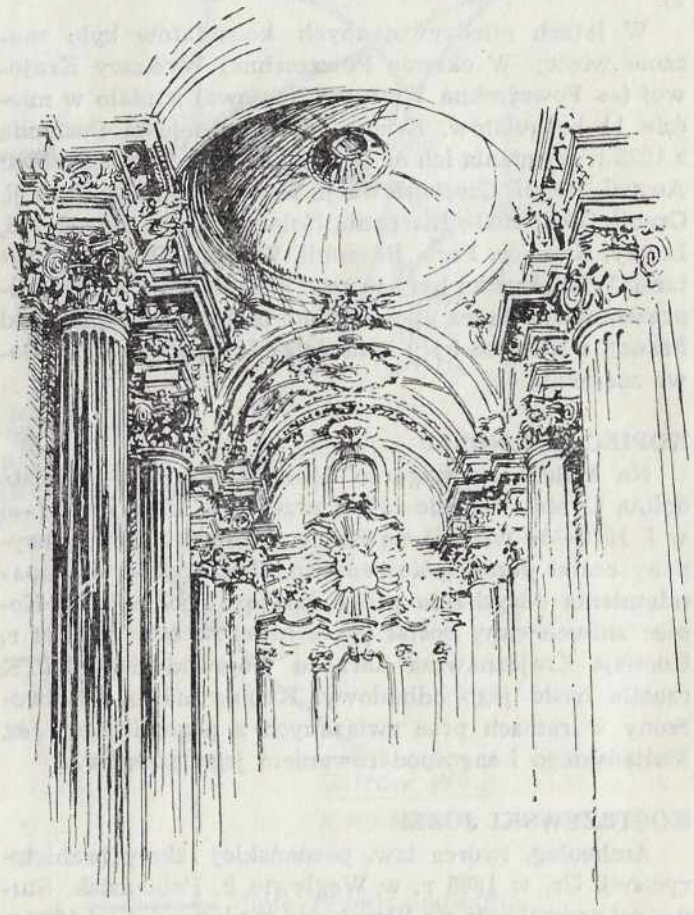

Kościół farny — wnętrze

wli barokowych w Polsce. Kościół ten zbudowany został przez jezuitów, parafia farna objęła go w r. 1780 po kasacie zakonu i zniszczeniu dawnej kolegiaty. Pierwszy kościół kolegiacki stał na terenie obecnego pl. Kolegiackiego. Zbudowany w XIII w. w stylu gotyckim był najbogatszym kościołem miasta. Po szeregu katastrof zniszczony został ostatecznie pożarem w 1780 r. Ruiny kościoła rozebrały władze pruskie w 1802 r.

Sprowadzeni do Poznania w 1650 r. jezuici w 1651 r. przystąpili do budowy kościoła w obrębie murów miejskich (korygując w związku z budową częściowo ich przebieg). Budową realizowaną prawdopodobnie wg planów nadesłanych z Rzymu kierowali m.in. Tomasz Poncino, Bartłomiej Wąsowski, Jan Catenazzi. Po konsekracji w 1705 r., w l. 1727—32 Pompeo Ferrari zbudował portal główny i wielki ołtarz. Po zniszczeniach wojennych w 1945 r. kościół odbudowany został w l. 1948—50 jako jeden z pierwszych zabytków Poznania. W kościele farnym tak jak w przeszłości i dziś odbywają się różne nabożeństwa z okazji uroczystości i rocznic narodowych. M.in. w dniu 27 grudnia odbywa się uroczysta msza św. z udziałem powstańców wielkopolskich.

Fasada frontowa usytuowana na osi ul. Świętosławskiej jest bogato ozdobiona m.in. dwoma niewysokimi wieżami, pilastrami, wnękami z figurami świętych i monumentalnym portalem. Imponująco przedstawia się wnętrze, trójnawowe, bazylikowe z transeptem. Przy międzynawowych filarach stoi 16 wyniosłych kolumn ze sztucznego marmuru. Nad nimi biegnie szeroki, z licznymi załamaniami gzyms. Na skrzyżowaniu nawy głównej i transeptu iluzjonistyczne malowidło — pseudokopuła pędzla Stanisława Wróblewskiego (1949 r.). Nawa główna i transept nakryte są sklepieniami kolebkowymi z lunetami, nawy boczne sklepieniami krzyżowymi. Polichromię główną malował Karol Dankwart z Nysy. Autorem bogatej dekoracji stiukowej i figur stojących nad gzymsem jest włoski rzeźbiarz Jan Bianco.

Ściany filarów oraz murów naw bocznych pokryte są stiukiem — sztucznym marmurem utrzymanym w tonacji czerwono-brązowej. Wkomponowane w całość wnętrza ołtarze: główny, dwa duże w transepcie oraz mniejsze w nawach bocznych bogato zdobione, wykonane ze sztucznego marmuru, posiadają cenne obrazy i rzeźby m.in. częściowo pochodzące z d. kolegiaty. W ołtarzu głównym obraz Szymona Czechowicza „Wskrzeszenie Piotrowina" (ok. 1756 r.), w ołtarzach transeptu obrazy: „Św. Stanisław Kostka" (Sz. Czechowicz) oraz „Św. Ignacy Loyola" (dzieło ucznia Sz. Czechowicza — poł. XVIII w.). Także w ołtarzu głównym cenne tabernaculum, rokokowe z posrebrzanej i pozłacanej blachy miedzianej z 1750 r.

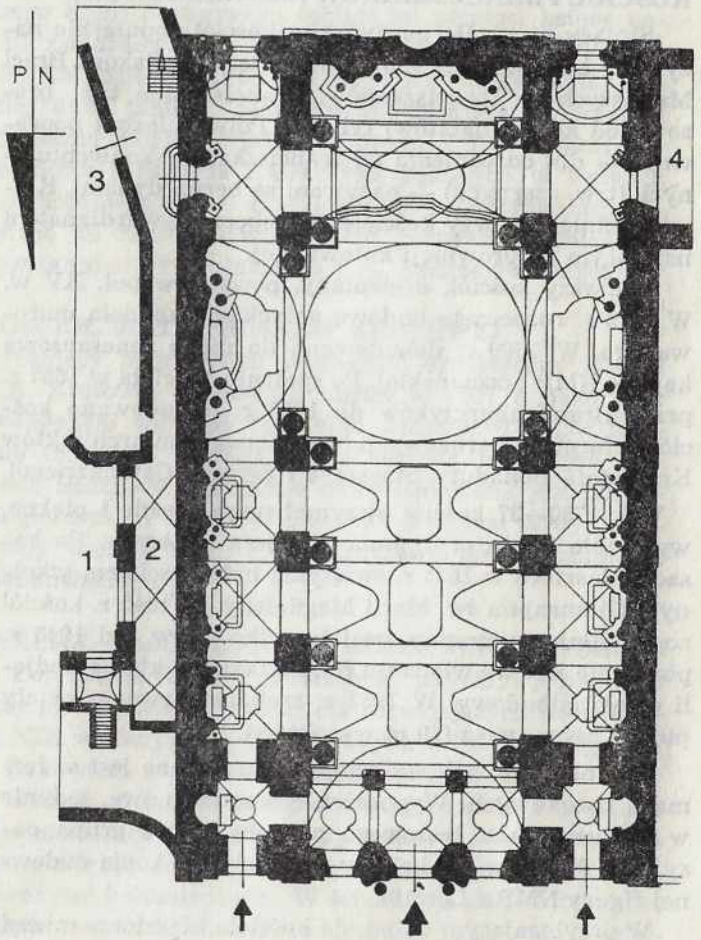

Rys. 5 Przekrój poziomy kościoła farnego
1 — dziedziniec, 2 — krużganki, 3 — zakrystia, 4 — przejście do kaplicy Najświętszego Sakramentu

Od zach. przylega do kościoła kaplica Najświętszego Sakramentu z nowszym, niezabytkowym wyposażeniem, od wsch. zespół gmachów Kolegium Jezuickiego (→). Z kaplicy na osi nawy wsch. prowadzi wyjście do zakrystii (posiadającej stylowe wyposażenie w meble oraz liczne paramenty kościelne z XVIII w.) oraz części zachowanych krużganków otaczających dziedziniec Kolegium Jezuickiego.

KOŚCIÓŁ FRANCISZKANÓW (BERNARDYNÓW)

Stojący na pl. Bernardyńskim kościół popularnie nazywany kościołem Bernardynów należy do Zakonu Braci Mniejszych — franciszkanów. Franciszkanie tzw. brązowi (od koloru habitów) tylko w Polsce niezbyt poprawnie — dla odróżnienia od franciszkanów konwentualnych (tzw. czarnych) — nazywani są bernardynami. Klasztor istniejący przy kościele jest obecnie gwardianatem należącym do prowincji katowickiej.

Pierwszy kościół, drewniany, powstał w poł. XV w. W 1473 r. rozpoczęto budowę gotyckiego kościoła murowanego. W 1609 r. dobudowano do niego renesansową kaplicę NMP Loretańskiej. Po spaleniu kościoła w 1657 r. przez Brandenburczyków do 1668 r. odbudowano kościół w formach barokowych (pod kierunkiem architektów Krzysztofa Bonadury Starszego i Jerzego Catenazziego).

W l. 1730—37 kościół otrzymał nową fasadę i piękne, wysmukłe wieże proj. Jana Steynera z Leszna. Po kasacie klasztoru w 1835 r. świątynia była kościołem szkolnym Gimnazjum św. Marii Magdaleny. W 1945 r. kościół został silnie zniszczony, ocalały tylko mury. Od 1948 r. ponownie jest we władaniu franciszkanów, którzy podjęli dzieło odbudowy. W 1982 r. zrekonstruowane zostały piękne hełmy wież (29 m wysokości).

Trzynawowe, hallowe wnętrze utrzymane jest w formach barokowych. Wyposażenie wnętrza nowe, jedynie w nadłuczu łuku tęczowego późnobarokowa grupa pasyjna z XVIII w. W kaplicy Loretańskiej kopia cudownej figury NMP z Loretto.

W przylegającym od pn. do kościoła klasztorze mieści się Centralna Biblioteka Prowincji z obszernym archiwum, z licznymi starodrukami m.in. inkunabułami oraz zbiorami muzealnymi obrazującymi pracę misyjną zakonników. Domem filialnym gwardianatu poznańskiego jest kościół w Woźnikach k. Grodziska Wlkp.

KOŚCIÓŁ FRANCISZKANÓW KONWENTUALNYCH

Kościół Zakonu Braci Mniejszych Konwentualnych — OO. Franciszkanów Konwentualnych (tzw. czarnych, od czarnych habitów) pod wezwaniem św. Antoniego, położony jest na Wzgórzu Przemysława. Franciszkanie konwentualni przybyli do Poznania w 1 poł. XVII w., pierwotnie zbudowali kościół poza obrębem miasta, przy ul. Grobla (tam, gdzie dziś stoi kościół Wszystkich Świętych), później po spaleniu drewnianej świątyni osiedlili się przy kościele św. Rocha na Miasteczku. Dopiero w 1668 r. po nabyciu placu na Wzgórzu Zamkowym otrzymali zgodę na osiedlenie się w mieście. W końcu XVII w. rozpoczęli budowę klasztoru i kościoła wg proj. Jana Końskiego, zakończoną w 1728 r. W poł. XIX w. po kasacie zakonu Prusacy zburzyli część klasztoru, kościół oddali niemieckim katolikom. Zakonnicy odzyskali budynki w 1921 r. W czasie II wojny światowej kościół służył katolikom — Niemcom. Częściowo zniszczony w 1945 r. został odbudowany jako pierwszy w Poznaniu, wnętrze odrestaurowano w 1965 r.

Kościół św. Antoniego należy do najcenniejszych zabytków barokowych w Poznaniu. Trzynawowe, bazylikowe wnętrze z nawą poprzeczną nakryte jest w nawie głównej sklepieniem kolebkowym z lunetami, w nawach bocznych sklepieniami krzyżowymi. Nad kaplicami na końcach nawy poprzecznej wznoszą się kopuły z latarniami. Od zach. przylega do kościoła kaplica dobudowana w XVIII w. Bardzo bogata jest dekoracja stiukowa i malarska wnętrza. Autorem polichromii (1702—35) jest franciszkanin Adam Swach, twórca wystroju malarskiego kilku kościołów w Polsce. Wystrój rzeźbiarski wykonał brat Adama — Antoni. Jego dziełami są m.in. wykonany z czarnego dębu ołtarz kaplicy Matki Boskiej (jednej z najładniejszych kaplic barokowych w Polsce), ołtarz główny, bogato zdobione stalle dębowe. Bogata jest w kościele kolekcja portretów trumiennych z XVII i XVIII w. Kościół zdobi też kilka ołtarzy oraz nagrobków i obrazów z XVIII w.

Od strony wsch. przylegają do kościoła pozostałości klasztoru (jedno skrzydło) zbudowanego w pocz. XVIII w.

KOŚCIÓŁ JEZUITOW

Kościół Jezuitów d. Dominikanów, stojący przy narożniku ul. Dominikańskiej i ul. Szewskiej jest najstarszym zabytkiem lewobrzeżnego Poznania. Zbudowany został wraz z klasztorem w poł. XIII w. przez dominikanów (przybyłych do Poznania w 1231 r.) w formach wczesnogotyckich. Mury świątyni z wydłużonym prezbiterium przetrwały do dnia dzisiejszego. W 1 ćw. XVIII w. kościół został przebudowany w formach barokowych wg proj. Jana Catenazziego. Od 1920 r. kościół przejęli jezuici.

Fasadę zach. zdobi cenny, wczesnogotycki portal z 1250 r., odsłonięty w czasie renowacji kościoła w 1922 r. Pierwowzorem tego portalu był romański jeszcze portal kościoła św. Jakuba w Sandomierzu. Jednonawowe wnętrze pochodzi z różnych okresów. Najstarszym zabytkiem jest późnogotycka chrzcielnica z XVI w. W prezbiterium późnorenesansowe zaplecki stall z l. 1620—30. Od pn. przylega do kościoła późnogotycka kaplica Matki Boskiej Różańcowej z pocz. XVI w., nakryta ładnym sklepieniem gwiaździstym. Posiada ona jednolite, neogotyckie wyposażenie wnętrza z pięknym ołtarzem głównym. Do kościoła i kaplicy przylegają dwa skrzydła d. klasztoru dominikańskiego z krużgankami nakrytymi sklepieniami gwiaździstymi. Relikty pozostałych skrzydeł klasztoru zostały odkryte w trakcie prac archeologicznych prowadzonych w l. 1970—71. Zrekonstruowane fragmenty nieopodal narożnika ul. Stawnej i ul. Garbary stanowią dziś rezerwat archeologiczno-architektoniczny.

KOŚCIÓŁ MATKI BOSKIEJ BOLESNEJ

Stojący przy ul. Głogowskiej kościół Matki Boskiej Bolesnej zbudowany został w l. 1899—1901 wg projektu budowniczego Wilczewskiego. W pierwszych latach XX w. kościół był bastionem polskości w tej dzielnicy miasta. Istniały przy nim liczne organizacje, stowarzyszenia i bractwa polskie. W czasie okupacji hitlerowskiej był on jednym z dwóch czynnych kościołów dla ludności polskiej. Na plebanii mieszkał ks. biskup Walenty Dymek zmuszony do opuszczenia Ostrowa Tumskiego. W 1945 r. po powrocie z Europy Zach. ks. kardynał August Hlond w tutejszym kościele dokonał historycznego aktu nominacji administratorów apostolskich dla diecezji na ziemiach zachodnich i północnych.

Bryła kościoła i jego wnętrze utrzymane są w czystych formach romańskich. Wyjątek stanowi stalowy, ażurowy hełm wieży. Wnętrze trójnawowe, bazylikowe nakryte jest sklepieniem krzyżowym. Polichromia proj. S. Jarockiego i witraże S. Powalisza. Ołtarze marmurowe, stylowe, w głównym piękna kopia Piety Michała Anioła z Bazyliki św. Piotra w Rzymie (kuta w białym marmurze, sprowadzona z Włoch). W kaplicy Najświętszego Serca Jezusowego tablice ku pamięci księży parafii zamordowanych przez hitlerowców. Na zewnątrz, przy absydzie prezbiterium na murze groty Matki Boskiej dwie tablice: jedna upamiętniająca 10 rocznicę Powstania Wielkopolskiego i druga z nazwiskami powstańców z Łazarza i Górczyna poległych w walkach i pomordowanych w czasie okupacji hitlerowskiej (figurują tu m.in. nazwiska dwu pierwszych poległych powstańców: Fr. Ratajczaka i A. Andrzejewskiego).

KOŚCIÓŁ MATKI BOSKIEJ KRÓLOWEJ

Stojący przy Rynku Wildeckim eklektyczny kościół M.B. Królowej zbudowany został w 1907 r. jako zbór ewangelicki wg proj. Hossfelda. Jednonawowy, w fasadzie frontowej posiada wieżę nakrytą baniastym hełmem. Beczkowe sklepienie nawy ozdobione jest licznymi gurtami. W l. 1962—72 kościół otrzymał nowy, efektowny wystrój m.in. drogę krzyżową proj. Kazimierza Bieńkowskiego.

KOŚCIÓŁ NAJŚWIĘTSZEGO SERCA JEZUSOWEGO

Popularnie zwany „kościołem jeżyckim", położony przy ul. Kościelnej powstał dla rozwijających się w końcu XIX w. Jeżyc (→). Zbudowany w l. 1897—99 wg proj. J. Rakowicza w formach neoromańskich.

Fasada frontowa ozdobiona jest okazałym portalem neoromańskim i nad nim dużym oknem rozetowym. Ceglaną wieżę zdobią prześwity (biforia i triforia) z kamiennymi kolumienkami. W ścianie pd. dwie tablice pamiątkowe: ks. Piotra Wawrzyniaka (1849—1910) wielkiego działacza społecznego m.in. na polu spółdzielczości oraz księży parafii jeżyckiej, którzy zginęli w obozach hitlerowskich.

Wnętrze trójnawowe, bazylikowe (długie 58 m, szerokie 34 m), nakryte jest drewnianym stropem belkowym, bogato polichromowanym. Witraże C.L. Türke z Żytawy, polichromia T. Sulimy-Popiela z Lwowa (1910—11). W ołtarzu głównym (proj. K. Ruciński, 1921—22) rzeźba Serca Jezusowego proj. W. Marcinkowskiego. Przed ołtarzem ładna balustrada z białego marmuru.

Na plebanii znajduje się kolekcja strojów bamberskich. Dziewczęta i kobiety ubrane w stroje bamberskie obejrzeć można w czasie procesji Bożego Ciała oraz w kościele w czasie nabożeństwa w każdy pierwszy piątek miesiąca.

KOŚCIÓŁ NAJŚWIĘTSZEJ MARII PANNY

Jest jedną z bardziej charakterystycznych budowli Poznania. Niewielki, gotycki kościół znajduje się przy ul. Mieszka I na Ostrowie Tumskim. Pierwotnie zapewne wzniesiony z kamienia jako kaplica zamkowa ok. 965 r. po przybyciu do Poznania Dobrawy (Dąbrówki), żony Mieszka I. W obecnej postaci wzniesiony staraniem kapituły i biskupa Andrzeja z Bnina w l. 1431—48 przez muratorów poznańskich Hanusza Prusa i Mikołaja oraz muratora kościańskiego Jana Lorka. W XIX w. niewiele brakowało a byłby rozebrany na polecenie władz pruskich. Kilkakrotne restauracje nie zmieniły pierwotnego wyglądu.

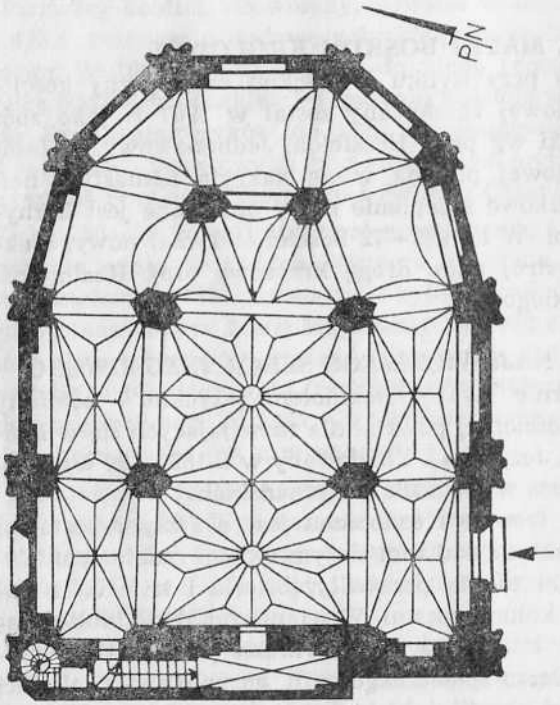

Rys. 6 Przekrój poziomy kościoła NMP

Obecnie jest to najlepiej zachowana budowla gotycka w Poznaniu. Mury na zewnątrz wspierają wysmukłe lizeny (czoła skarp wewnętrznych) ozdobione cegłami profilowanymi i glazurowanymi. Wysoki dach kryty dachówką gąsiorkową (mnich i mniszka) posiada więźbę drewnianą z 1727 r. Przy narożniku pd.-wsch. w części cokołowej tzw. piekielny kamień — głaz z licznymi wyżłobieniami. Wg legendy rysy powstały od ostrzenia mieczy, co miało im nadać moc nadprzyrodzoną. Trójnawowe, hallowe wnętrze nakryte gwiaździstymi sklepieniami zdobi polichromia, witraże i ołtarz główny zaprojektowane w 1954 r. przez Wacława Taranczewskiego. Kościół NMP jest kościołem sukursalnym (pomocniczym) kościoła katedralnego.

KOŚCIÓŁ PANA JEZUSA

Przy ul. Żydowskiej, narożnik ul. Kramarskiej wznosi się najmniejszy, zabytkowy kościół Poznania — kościół Pana Jezusa. Zbudowany został przez karmelitów trzewiczkowych na pocz. XVIII w. na miejscu gotyckiej kamienicy mieszczańskiej, z częściowym wykorzystaniem jej murów. Obecnie jest kościołem rektorskim należącym do parafii farnej.

Jednonawowa budowla, dwukondygnacyjna posiada późnobarokowe wyposażenie z 1 poł. XVIII w. W podziemiu mieści się studnia, związana z legendą z trzema hostiami skradzionymi przez Żydów z kościoła farnego i zbeszczeszczonymi w tym miejscu. Ta sama legenda wiąże powstanie kościoła Bożego Ciała (stojącego na miejscu, gdzie przestępcy próbowali utopić hostie w starorzeczu Warty).

W kościele górnym polichromia Adama Swacha (1735 r.) oraz m.in. późnogotycka Pieta z pocz. XVI w.

i pod chórem ludowa figura Chrystusa Frasobliwego. W niszy nad wejściem gotycka figura kamienna Madonny z Dzieciątkiem z ok. 1500 r. W kościele dolnym znajduje się studnia z wodą wg tradycji o właściwościach leczniczych.

KOŚCIÓŁ PRZEMIENIENIA PAŃSKIEGO

Stojący przy pl. Bernardyńskim niewielki kościół Przemienienia Pańskiego — Franciszkanek—Bernardynek dziś wtopiony jest w kompleks zabudowań szpitala im. Pawłowa. Pierwotnie świątynia zbudowana została w l. 1597—1603, później kościół był parokrotnie odnawiany i przebudowywany. Jednonawowe wnętrze zdobi polichromia z 1753 r., odnowiona po II wojnie światowej przez Wacława Taranczewskiego. Bardzo okazałym elementem wyposażenia wnętrza jest piękny ołtarz z XIX w. w formach neogotyckich.

KOŚCIÓŁ SALEZJANÓW

Przy narożniku ul. Wronieckiej i ul. Masztalarskiej położony jest jeden z mniejszych, zabytkowych kościołów Poznania: d. kościół Dominikanek, obecnie Salezjanów, popularnie zwany kościołem Katarzynek. Zbudowany został w 1 poł. XIV w. przez dominikanki — pierwszy zakon żeński przybyły do Poznania już w XIII w. Kilkakrotnie przebudowywany zachował gotycki układ murów oraz szczyt wschodni i unikatowe w Poznaniu trójpolowe sklepienie żebrowe (1404 r.) w prezbiterium tzw. piastowskie. Od 1925 r. kościół objęli księża salezjanie. Wyposażenie kościoła tylko częściowo zabytkowe, pochodzące z XVIII w. Nieopodal kościoła znajduje się jedyna zachowana w Poznaniu baszta średniowiecznych fortyfikacji miejskich (→ Mury miejskie).

KOŚCIÓŁ ŚW. ANNY

D. zbór ewangelicki, od 1945 r. kościół katolicki, stojący przy ul. Matejki, zbudowany został w l. 1905—07 w formach neogotyckich na planie krzyża greckiego. Na zewnątrz ozdobiony jest szerokim portykiem z trzema portalami oraz wysoką 48 m wieżą krytą łupkiem. Wnętrze nakryte sklepieniami gwiaździstymi otrzymało w l. 1953—57 nowy wystrój m.in. polichromię — dzieło Wacława Taranczewskiego.

KOŚCIÓŁ ŚW. JANA JEROZOLIMSKIEGO

Na wsch. od Śródki na Komandorii, nieopodal ruchliwego Ronda Śródka wznosi się najstarszy po katedrze zabytek Poznania, jedna z pierwszych w Polsce budowli wzniesionych z cegły.

W 1170 r. powstał przy trakcie wiodącym do Gniezna i Giecza przytułek dla wędrowców założony przez Mieszka Starego, przy istniejącym wcześniej kościele św. Michała. W 1187 r. kościół i przytułek zostały przekazane joannitom. Oni to na przełomie XII i XIII w. wznieśli nowy, murowany kościół, którego wezwanie w XIII w. zmieniono na św. Jana Jerozolimskiego. Liczne przebudowy m.in. w dobie gotyku (przełom XV i XVI w. — zbudowanie sklepień) i w dobie baroku (XVIII w. — dobudowa kaplicy św. Krzyża) pozbawiły częściowo kościół pierwotnych form. Odbudowa po zniszczeniach w 1945 r. w pewnym stopniu usunęła niestylowe ele-

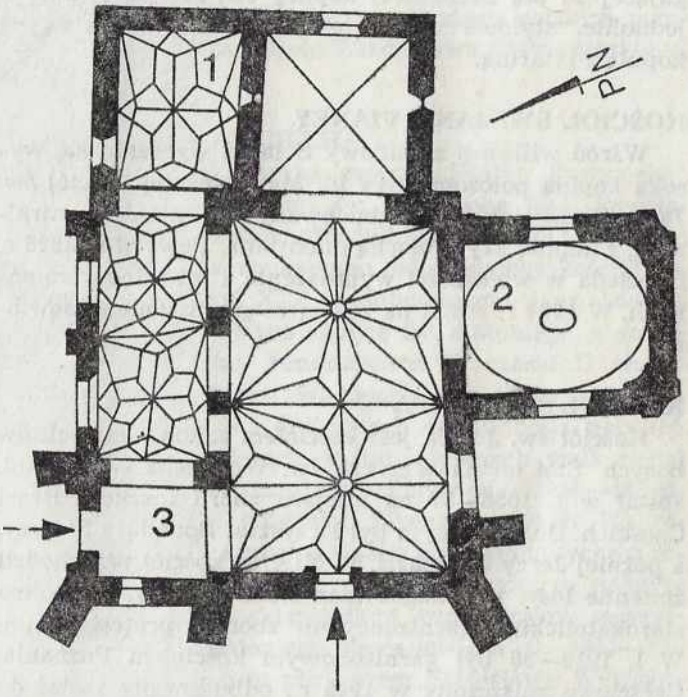

Rys. 7 Przekrój poziomy kościoła św. Jana Jerozolimskiego 1 — zakrystia, 2 — kaplica, 3 — wieża

menty. Dziś kościół św. Jana prezentuje się jako budowla późnoromańska, przebudowana w stylu późnogotyckim, z barokową kaplicą. Posiada dwie nawy nakryte sklepieniami gwiaździstymi, w prezbiterium sklepienie krzyżowe.

W fasadzie zach., nietynkowanej, z muru o układzie wendyjskim znajduje się portal z elementami romańskimi z XII w. m.in. kolumienkami z różowego piaskowca (prawa rekonstruowana w 1948 r.). Nad portalem półkoliście zamknięta wnęka i dwa niewielkie, romańskie okna. Wnętrze kościoła posiada polichromię z 1948 r. wykonaną przez Stanisława Teisseyre. Ołtarz główny jest późnogotyckim tryptykiem z 1 poł. XVI w., w polu środkowym Maria z Dzieciątkiem, św. Janem Chrzcicielem i św. Stanisławem biskupem. W nawie bocznej ołtarz z XVII w. z obrazem „Opłakiwanie Chrystusa" wg Van Dycka. Rokokowa ambona pochodzi z XVIII w., a późnogotycka chrzcielnica z piaskowca z 1522 r. W przylegającej od pd. barokowej kaplicy św. Krzyża z 1736 r. jednolite, stylowe wyposażenie. Kaplica nakryta jest kopułą z latarnią.

KOŚCIÓŁ ŚW. JANA VIANEY

Wśród willowej zabudowy Sołacza wyróżnia się wysoką kopułą położony przy ul. Mazowieckiej kościół św. Jana Vianey. Kościół zbudowany na planie centralnym, z kopułą krytą blachą miedzianą. Powstał w 1928 r. i posiada w większości wyposażenie z lat międzywojennych. W 1984 r. został na zewnątrz gruntownie odnowiony.

KOŚCIÓŁ ŚW. JÓZEFA

Kościół św. Józefa jest kościołem zakonu karmelitów bosych. Stoi on na Wzgórzu św. Wojciecha (→). Zbud. został w l. 1658—87 na miejscu zboru i szkoły Braci Czeskich. Budowniczym był Krzysztof Bonadura Starszy, a później Jerzy Catenazzi. W XIX w. kościół przechodził zmienne losy: był magazynem siana i słomy, kościołem starokatolickim, garnizonowym zborem protestanckim. W l. 1919—39 był garnizonowym kościołem Poznania. Częściowo zniszczony w 1945 r., odbudowany został do 1950 r. przez karmelitów, którzy ponownie objęli kościół i klasztor w 1945 r.

Piękna fasada frontowa należy do najlepszych przykładów architektury wczesnobarokowej w Polsce. Trójkondygnacyjna, ozdobiona pilastrami, gzymsami i wnękami na figury. Wnętrze trójnawowe, bazylikowe z transeptem pozbawione jest zabytkowego wyposażenia. Przy prezbiterium tablice pamiątkowe jednostek garnizonu poznańskiego, walczących w szeregach Armii „Poznań". Od zach. przylega do kościoła kompleks klasztorny z wirydarzem pośrodku. W l. 1984—86 wnętrze zostało gruntownie odnowione.

KOŚCIÓŁ ŚW. KAZIMIERZA I D. KLASZTOR REFORMATÓW

Znajduje się na Śródce między ul. Bydgoską i ul. Podwale. Obecnie kościół jest kościołem parafialnym parafii polsko-katolickiej, a w zabudowaniach klasztornych mieści się Ośrodek Szkolno-Wychowawczy dla Dzieci Głuchych.

Reformaci — jeden z odłamów zakonu św. Franciszka — sprowadzeni zostali do Śródki w 1657 r. W l. 1663——85 wzniesiony został dla nich murowany kościół, a w l. 1693—1703 klasztor. Przy budowie kościoła udział brali znaczniejsi architekci doby baroku działający w Wielkopolsce: Krzysztof Bonadura Starszy, Krzysztof Bonadura Młodszy i Jerzy Catenazzi. W 1794 r. klasztor zajęty został przez Prusaków na szpital, od 1804 r. przekazany seminarium nauczycielskiemu, od 1874 r. przejęty przez zakład głuchoniemych. Kościół służył do 1828 r. celom kultowym, później dzielił losy klasztoru. W 1963 r. przekazany został parafii polsko-katolickiej.

Jest to budowla jednonawowa, z wydłużonym prezbiterium. Fasada frontowa ozdobiona pilastrami, ściana pn. podparta jest potężnymi przyporami dobudowanymi w połowie XVIII w. Wyposażenie wnętrza późnobarokowe i rokokowe pochodzi z poł. XVIII w. (m.in. ołtarz główny, dwa boczne, ambona, konfesjonały). W ołtarzach i prezbiterium obrazy z XVIII w.

Od pd. przylega do kościoła kompleks dawnych budynków klasztornych zbudowanych na planie prostokąta z wirydarzem pośrodku. Wsch. elewacja ozdobiona jest fragmentami polichromii odkrytymi w 1952 r. i zrekonstruowanymi dwa lata później. W sąsiedztwie kościoła i klasztoru wznosi się wyniosły, trójkondygnacyjny

budynek szkoły zakładu głuchoniemych zbudowany w l. 1906—07.

KOŚCIÓŁ ŚW. MAŁGORZATY

Jest to dawny kościół parafialny Śródki (→), od 1805 r. inkorporowany (włączony) do parafii katedralnej jako kościół sukursalny (pomocniczy).

Należy do najstarszych kościołów Poznania. Założony zapewne w pocz. XIII w., po raz pierwszy wzmiankowany w 1253 r. W 1288 r. kościół wraz z całą Śródką podarowany został przez Przemysła II biskupowi poznańskiemu. Obecna budowla powstała w 2 poł. XIV w., w XV w. dobudowano wieżę i kaplicę św. Barbary, w XVI w. powstały sklepienia, a w poł. XVII w. kaplica św. Filipa. Od 1671 r. kościół przekazano filipinom (do 1805 r.). Ostatnie restauracje w l. 1947—48 i w l. 1972—73 pozbawiły kościół śladów adaptacji i przebudowy, przywracając w znacznym stopniu gotyckie formy.

Kościół jest budowlą jednonawową, gotycką, wewnątrz przekształconą w stylu barokowym. W nawie gwiaździste sklepienia. Wyposażenie wnętrza późnobarokowe z 1 poł. XVIII w. m.in.: ołtarz główny, dwa ołtarze boczne, wnętrza kaplic bocznych, ambona, chrzcielnica. W ołtarzach i na bocznych ścianach obrazy z XVII i XVIII w.

W sąsiedztwie kościoła, przy ul. Filipińskiej 4 znajduje się zbudowany na planie litery L dawny dom kongregacji filipinów. Kongregacja założona przy kościele św. Małgorzaty w 1671 r. istniała do 1805 r. Pierwotnie zbudowany na planie prostokąta (skrzydło zach.) w l. 1746—77, rozbudowany o skrzydło pn. w 1900 r. Rozbudowa przeprowadzona została ściśle z zastosowaniem form skrzydła istniejącego, tak że dziś trudno odróżnić część „starą" od „nowej". Obecnie w budynku mieści się ośrodek zdrowia, przedszkole i dom Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo.

KOŚCIÓŁ ŚW. MARCINA

Znajduje się przy ul. Czerwonej Armii (d. św. Marcina) przy narożniku al. Marcinkowskiego.

Jest jednym z trzech najstarszych kościołów miasta lewobrzeżnego, powstałym przed lokacją miasta w 1253 r. Pierwotnie drewniany, gotycki murowany zbudowany został w XVI w. Po zniszczeniach w czasie wojen szwedzkich na przełomie XVII/XVIII w. otrzymał barokowy wystrój wnętrza. Spalony w 1945 r., odbudowany w l. 1950—54 w formach gotyckich. Do XVIII w. kościół położony był na terenie przedmieścia św. Marcina istniejącego przy szlaku komunikacyjnym z Poznania do Buku i Głogowa (przebieg jego pokrywał się z obecną ul. Czerwonej Armii).

Nad portalem fasady zach. rzeźba św. Marcina na koniu (Edward Haupt — 1953 r.). Trójnawowe wnętrze nakryte sklepieniami gwiaździstymi ozdobione jest polichromią Wacława Taranczewskiego (1957 r.) malowaną na nietynkowanych murach. W prezbiterium witraże (J. Piasecki — 1960 r.) oraz cenny, późnogotycki tryptyk ze scenami z życia św. Katarzyny (warsztat śląski — 1498 r.). W ołtarzu prawej nawy bocznej jedna z najcenniejszych rzeźb gotyckich w Wielkopolsce — Madonna na półksiężycu (pocz. XVI w.). Na zewnątrz, na wsch. od prezbiterium cokół z tablicą upamiętniającą miejsce, gdzie stał pierwszy na ziemiach polskich pomnik A. Mickiewicza (dzieło Władysława Oleszczyńskiego, odsłonięty w 1859 r.).

KOŚCIÓŁ ŚW. WOJCIECHA

Kościół św. Wojciecha zwany „Skałką Poznańską" znajduje się na Wzgórzu św. Wojciecha (→). Powstał w 1222 r. zapewne jako niewielki kościół dla istniejącej tu osady. W XV w. zbudowano jednonawowy kościół gotycki, do którego w XVI w. dobudowano nawy boczne. W XVII w. dobudowano kaplicę św. Antoniego, a szczyty otrzymały formy renesansowe. W czasie II wojny światowej kościół św. Wojciecha był jednym z dwu kościołów czynnych i dostępnych dla ludności polskiej. W 1945 r. kościół leżący w linii głównych walk został silnie zniszczony. W czasie odbudowy w l. 1946—48 odkryto wiele detali gotyckich i renesansowych. Na zewnątrz kościół prezentuje się jako budowla gotycka z renesansowymi szczytami. Trójnawowe wnętrze nakryte jest gwiaździstymi sklepieniami ozdobionymi secesyjną polichromią Antoniego Procajłowicza (l. 1911—12). Witraże z tego okresu proj. przez Stanisława Wyspiańskiego i Józefa Mehoffera uległy zniszczeniu w 1945 r.

W nowej oprawie ołtarza głównego cenna, gotycka

płaskorzeźba „Wniebowzięcie" z XVI w. W nawie pn. dwa późnorenesansowe ołtarze, w jednym z nich cenny obraz przypisywany wybitnemu malarzowi wielkopolskiemu Krzysztofowi Boguszewskiemu. W nawie pd. również późnorenesansowy ołtarz z obrazem szkoły włoskiej z XVI w. „Opłakiwanie Chrystusa". W tej samej nawie sarkofag Karola Marcinkowskiego (→). W przylegającej od pd. kaplicy (w przejściu piękna krata z XVII w.) liczne epitafia bohaterów narodowych i zasłużonych Wielkopolan pochowanych m.in. w podziemiach kościoła. W okresie Bożego Narodzenia wielką atrakcją kościoła jest ruchoma szopka przedstawiająca dzieje Poznania na tle dziejów kraju.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego przeniesiono do podziemi prochy wielu zasłużonych Wielkopolan. Wówczas też powstała popularna nazwa kościoła „Skałka Poznańska". W pocz. lat siedemdziesiątych podziemia kościoła zostały udostępnione dla zwiedzających. W podziemiach kościoła spoczywają: Józef Wybicki (→) (1747—1822), generał w Legionach Dąbrowskiego, autor hymnu narodowego; Antoni Amilkar Kosiński (1769—1823), współtwórca Legionów Dąbrowskiego; Andrzej Niegolewski (1786—1857), uczestnik słynnej szarży szwoleżerów polskich pod Somosierrą; Heliodor Święcicki (→) (1854—1923), organizator i pierwszy rektor Uniwersytetu Poznańskiego. Po ostatniej wojnie zostali tu pochowani: Wacław Gieburowski (1877—1943), kompozytor, założyciel i dyrygent katedralnego chóru chłopięcego; Feliks Nowowiejski (→) (1877—1946), kompozytor, autor m.in. melodii „Roty" i opery „Legenda Bałtyku"; Tadeusz Szeligowski (1896—1963), kompozytor, autor m.in. oper „Bunt Żaków", „Krakatuk"; Stefan Poradowski (1902—67), kompozytor, pedagog i autor prac naukowych z zakresu teorii muzyki. Na zewnętrznych ścianach kościoła i na murze przykościelnym umieszczono tablice poświęcone pamięci zasłużonych działaczy społecznych pod zaborem pruskim: Karola Marcinkowskiego, Klaudyny Potockiej, Emilii Sczanieckiej, Anieli Tułodzieckiej, Heliodora Święcickiego i in.

Przed kościołem stoi drewniana dzwonnica z XVI w. kryta gontem, odrestaurowana w 1955 r. Jest to jedyny do dziś zachowany zabytek drewnianego budownictwa Poznania.

Edmund Stiselecki geograf badacz Australii

KOŚCIÓŁ WSZYSTKICH ŚWIĘTYCH

Stojący przy ul. Mostowej k. ul. Grobla kościół Wszystkich Świętych jest d. zborem ewangelickim św. Krzyża zbud. w l. 1777—86 przez Antoniego Höhne w formach klasycystycznych. Z zewnątrz ozdobiony jest prostą wieżą z hełmem krytym blachą miedzianą. Wnętrze o założeniu centralnym (jedynym w Poznaniu wśród starszych kościołów) z dużą, eliptyczną kopułą wspartą na ośmiu filarach. Po bokach dwukondygnacyjne balkony. Wyposażenie wnętrza: ołtarz, ambona, ławki pochodzące z XVIII w. utrzymane są w stylu rokokowym z elementami empirowymi. Kościół posiadający dobrą akustykę jest miejscem licznych koncertów. Przy narożniku ul. Grobla stoi d. dom pastora z przełomu XVIII/XIX w., obecnie administracja parafii.

KOŚCIÓŁ ZMARTWYCHWSTANIA PAŃSKIEGO

Kościół ten znajduje się na Wildzie przy ul. Dąbrówki. Zbudowany został w l. 1923-26 wg proj. Aleksandra Kapuścińskiego. Utrzymany w formach eklektycznych (neoklasycznych) jest budowlą jednonawową, nakrytą sklepieniem zwierciadlanym. Wyposażenie wnętrza utrzymane jest w podobnym stylu. 43-metrową wieżę zbudowano w 1937 r. Charakterystycznym elementem jest fronton ozdobiony pięcioma kolumnami jońskimi i wysokim, trójkątnym tympanonem. Od wsch. przylega do kościoła dom Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego tworzący ze świątynią kompleks w kształcie litery T.

KOTOWO

Dzielnica przy pd.-zach. granicy Poznania rozłożona wzdłuż końcowego odcinka ul. Głogowskiej. W granicach miasta od 1940 r. Zabudowana w większości niedużymi domami jednorodzinnymi oraz częściowo starszymi zespołami gospodarstw rolnych. Czynna jest tu ostatnia z cegielni na terenie Poznania. Na pn. od Kotowa położona jest dolina Strumienia Junikowskiego z licznymi „gliniankami" — zalanymi wodą wyrobiskami gliny dla paru nie istniejących dziś cegielni.

KOZIOŁKI

Codziennie, gdy zegar ratuszowy wybija godzinę dwunastą w południe, w wieżyczce nad zegarem umieszczonym w elewacji frontowej otwierają się niewiel-

kie drzwiczki i ukazują się dwa blaszane koziołki. Poruszane mechanizmem zegarowym toczą ze sobą walkę trykając się rogami. Koziołki — niezmiennie gromadzące u stóp ratusza (→) wielu widzów — stały się jednym z symboli miasta.

Zegar z koziołkami zainstalowany został na ratuszu w 1551 r. Wykonał go Bartłomiej Wolf z Gubina. Czynny był do 1675 r., gdy wzniecony piorunem pożar zniszczył budynek ratuszowy. Nowy mechanizm zainstalowano w latach 1910—13. Obecne koziołki zrekonstruowane zostały w 1954 r. Z założeniem koziołków wiąże się legenda:

„Kiedy mistrz Bartłomiej wykonał zamówiony przez radę miejską zegar, postanowił zaprezentować go rajcom. A ponieważ przybyć miał również sam jaśnie wielmożny wojewoda poznański, w ratuszu przygotowano wystawną ucztę. Nieuwaga kuchcika sprawiła, iż smakowicie upieczony udziec sarni wpadł do ognia i spłonął. Kuchcik — chcąc naprawić swój błąd — ukradł dwa pasące się na łące koziołki, by upiec je na rożnie. Przyprowadził je do kuchni, lecz te — wykorzystując jego nieuwagę — uciekły na ratuszową wieżę. Jakież było zdziwienie wojewody i przybyłych gości, gdy zobaczyli na gzymsie ponad nowym zegarem dwa białe, wesoło trykające się koziołki. Wojewoda, ubawiony tym widokiem, przebaczył kuchcikowi kradzież zwierzątek, a mistrzowi Bartłomiejowi polecił, aby do zegara dołączył jeszcze odpowiedni mechanizm z koziołkami".

KRZESINY

Dzielnica przy wsch. granicy miasta, przy wylocie Trasy Katowickiej. W granicach miasta od 1942 r. Zabudowa domami jednorodzinnymi i budynkami gospodarstw rolnych. Stacja kolejowa na linii do Ostrowa Wlkp. W okresie okupacji hitlerowskiej na pd. od Krzesin powstało duże lotnisko wojskowe i fabryka samolotów Focke Wulf. Były one celem nalotów bombowych lotnictwa amerykańskiego w 1944 r. Na początku lat osiemdziesiątych w Krzesinach powstały duże zespoły ogródków działkowych.

KRZYŻOWNIKI

Peryferyjna dzielnica miasta położona przy zach. wylocie szosy E 8 — ul. Jarosława Dąbrowskiego, nieopodal pd. brzegu Jez. Kierskiego (→). W XII w. była to wieś należąca do joannitów poznańskich. Od ich godła — krzyża maltańskiego — wzięła swoją nazwę. W granice miasta włączono Krzyżowniki w 1940 r. Do dnia dzisiejszego w dużej części zachowała się zabudowa wiejska. Przy ul. J. Dąbrowskiego znajduje się baza przedsiębiorstwa budownictwa rolniczego, a przy ul. Słupskiej duża szkółka drzew i krzewów przedsiębiorstwa zieleni miejskiej. W ostatnich latach przy brzegu Jez. Kierskiego powstało osiedle domów jednorodzinnych i letniskowych oraz drugie wzdłuż ul. J. Dąbrowskiego w kierunku miasta, łączące Krzyżowniki ze Smochowicami.

KSIĘGARNIE

Handel książką rozwinął się w Poznaniu w 2 poł. XV w. Jej rozprowadzaniem trudnili się wówczas: księgarz i wydawca Piotr z Lubeki, filia norymberskiej firmy Kobergerów i ajenci krakowskiego księgarza Hallera. Działał wówczas w Poznaniu również, jedyny w historii miasta, kopista ksiąg i rękopisów — Bartłomiej (zm. 1504 r.). Wykonane przez siebie kopie książek i rękopisów sam oprawiał i iluminował. Od 1492 r. posiadał budę na Starym Rynku (→), gdzie handlował swoimi pracami. W l. 1513—86 przodujące miejsce wśród poznańskich księgarzy zajmowała rodzina Patruusów. Od czasu założenia przez Melchiora Neringa pierwszej stałej księgarni (1576 r.), książką handlowali również drukarze. W XIX w. do najpoważniejszych księgarzy polskich należał Jan Żupański.

Obecnie w Poznaniu istnieje ponad 40 księgarń, wśród nich wiele specjalistycznych. Działa m.in. antykwariat naukowy (Stary Rynek 53/54) i 4 antykwariaty współczesne, istnieją księgarnie: medyczna (ul. Półwiejska 11), muzyczna im. K. Szymanowskiego (ul. Lampego), naukowa (ul. Czerwonej Armii 69), rolnicza (ul. Walki Młodych 4), społeczno-polityczna i ekonomiczna (ul. Czerwonej Armii 77), techniczna (ul. Paderewskiego 6). W dwóch wyodrębnionych placówkach prowadzi się sprzedaż wydawnictw importowanych. Największą księgarnią Poznania jest księgarnia im. A. Mickiewicza (ul. Lampego 13), prowadząca sprzedaż na trzech kondygnacjach. Najdłużej działającą placówką jest Księgarnia św. Wojciecha, założona w 1897 r. (pl. Wolności 1).

LECHIA

Poznańska Fabryka Kosmetyków „Pollena—Lechia" jest największym krajowym producentem przemysłu kosmetyków i środków czystości. Początki fabryki sięgają 1925 r., kiedy to powstała „Pebeco" — Wytwórnia Specyfików Beierstorfa, spółka akcyjna z siedzibą w Katowicach. Wkrótce fabryka została przeniesiona do Poznania. Produkcję uruchomiono w 1931 r. w nowo zbudowanym gmachu przy ul. Chlebowej. Wytwarzano w nim kremy, pasty oraz plastry opatrunkowe i lecznicze. W latach następnych fabryka uległa rozbudowie. W 1945 r. część budynków została zniszczona. Produkcję uruchomiono w czerwcu 1945 r. wytwarzając podobny asortyment jak poprzednio. Dużym uznaniem na rynku cieszył się krem „Nivea". W 1950 r. w skład przedsiębiorstwa włączono pokrewne wytwórnie kosmetyczne w paru dzielnicach miasta, później włączono fabrykę proszków do prania w Starołęce. Fabryka została rozbudowana i zmodernizowana. Przy ul. Gnieźnieńskiej rozbudowano zakład tworząc fabrykę past do zębów.

Obecnie „Pollena—Lechia" jest przedsiębiorstwem wielozakładowym produkującym szeroki asortyment kosmetyków i środków czystości oraz plastrów. Produktami „Lechii" są m.in. proszki do prania „Ixi 65", mydła „Consul" i „Lawendowe", różne kremy z popularnym „Nivea", wody kolońskie i toaletowe, płyny i barwniki do włosów, plastry sanitarne i techniczne. „Lechia" jest jedynym w kraju producentem past do zębów. W fabryce pracuje ponad 1500 osób. Główny zakład znajduje się na Zawadach, oddziały na Głównej, w Starołęce i na Łazarzu.

LEGENDY

Jak każde stare miasto posiada Poznań swoje legendy. Nie sposób wszystkie tu przedstawić, dlatego ograniczymy się do jednej, mówiącej o genezie nazwy miasta (wg: Z. Boras, L. Trzeciakowski *„W dawnym Poznaniu"*, P-ń 1974):

„...w miejscu, gdzie powstał gród poznański nastąpiło spotkanie trzech legendarnych braci: Lecha, Czecha i Rusa. Owi bracia po długich latach wzajemnego niewidzenia spotkali się wreszcie jako wodzowie podeszli w latach, ale nadal jeszcze w pełni sił, nad rzeczką Cybiną, aby ugasić pragnienie. Przeto, gdy razem z różnych stron zbliżali się do rzeki, jakież było ich zdumienie, skoro nawzajem poznali, że są rodzonymi braćmi. Przez długą chwilę stali w osłupieniu, aż wreszcie z ich ust wyrwał się potężny okrzyk radości: Poznaję! W tym cudownym spotkaniu widzieli bracia zrządzenie bogów i na pamiątkę owego historycznego spotkania postanowili założyć nad rzeką Cybiną warowny gród i nadać mu nazwę Poznań".

Dwie piękne legendy dotyczą poznańskiego ratusza. Jedna opowiada o założeniu zegara z koziołkami (→ Koziołki), druga — o powstaniu hejnału ratuszowego.

LIBELT KAROL

Filozof, działacz polityczny. Ur. w 1807 r. w Poznaniu. Po maturze studiował w Berlinie filologię klasyczną, filozofię i nauki matematyczno-przyrodnicze. Brał udział w powstaniu listopadowym. Do Poznania wrócił w 1840 r. Prowadził bardzo aktywną działalność naukową, publicystyczną i polityczną. Współpracował z czasopismami warszawskimi i poznańskimi. Od 1841 r. działał w Towarzystwie Naukowej Pomocy. Zajęcia te stanowiły zasłonę dla działalności konspiracyjnej, której celem było wywołanie powstania na terenie wszystkich trzech zaborów. Aresztowany, został w słynnym procesie berlińskim w 1847 r. skazany na 20 lat więzienia. Uwolniła go rewolucja 1848 r. Wrócił do Poznania i wszedł w skład Komitetu Narodowego. W 1850 r. Libelt zamieszkał w Czeszewie k. Wągrowca. Jego związki z Poznaniem nie zostały jednak zerwane. W l. 1868—75 był prezesem Poznańskiego Towarzystwa Przyja-

ciół Nauk (→). Nadal wiele pracował naukowo. W swych rozprawach filozoficznych starał się godzić różne idee, zmierzając do stworzenia systemu filozofii narodowej. Zmarł w Brdowie w 1875 r., pochowany jest na cmentarzu w Czeszewie koło Wągrowca.

W latach międzywojennych uczczono w Poznaniu pamięć Libelta nadając jego imię jednej z ulic w centrum miasta.

LOKACJA MIASTA

Historię miasta zwykle mierzy się od lokacji miasta tj. od otrzymania przezeń praw miejskich. W przypadku Poznania nie jest to ścisłe, gdyż wcześniej już istniejące tu skupisko osadnicze miało charakter miejski, a lokacja miasta formalnie ten stan usankcjonowała i wyznaczyła nowy teren dla rozwoju przestrzennego.

Lokacja Poznania na prawie magdeburskim nastąpiła w 1253 r. Prawo magdeburskie obejmowało zbiór traktatów sądowych i prawa ławniczego na wzór praw miejskich Magdeburga. Od XII w. stały się one wzorem prawno-organizacyjnym dla innych miast powstających m.in. w Polsce. Zbiór tych praw został w Polsce opublikowany m.in. w 1506 r. przez kanclerza Jana Łaskiego. Prawo magdeburskie zwane też było prawem niemieckim. Pierwsze miasta w Polsce lokowano na prawie magdeburskim od pocz. XIII w.: Złotoryja — przed 1211 r., Lwówek — przed 1217 r., Wrocław — 1243 r. W Wielkopolsce jako pierwsze lokowano miasta: Gniezno — 1238 r., Powidz — 1243 r., Kostrzyn — 1251 r. i Poznań — 1253 r. Akt lokacyjny wydany został przez księcia Przemysła I i księcia Bolesława Pobożnego.

Oto jego tekst wg Kodeksu Dyplomatycznego Wielkopolski (PTPN Poznań 1877 t. I nr 321). Oryginał przywileju zaginął, zachował się w transumpcie z 1298 r. w Państwowym Archiwum w Poznaniu.

„W imię Pańskie. Amen. Ponieważ Bóstwo tylko żadnych braków nie posiada i o wszystkim pamięta, dlatego kruchość ludzkiej natury szukała w sztuce lekarstwa na to, co z woli Twórcy zabrakło tężyźnie naturalnej budowy. Aby więc to, co w czasie się dzieje nie zanikło w pamięci z biegiem czasu, jest zwyczaj uwieczniać to znakami pisma; w tym też celu wiadomym niech będzie obecnym i przyszłym, patrzącym na tę kartę: że my: Przemysł i Bolesław bracia rodzeni, z łaski Bożej książęta Polski, własnej woli postanowieniem, a także używszy rady naszych baronów, a za zgodą czcigodnego w Chrystusie ojca księdza Bogufala biskupa i całej kapituły poznańskiej kościoła uczciwemu mężowi Tomaszowi i jego potomstwu dajemy dla lokowania na prawie niemieckim miasto, które powszechnie zwane jest Poznań, potwierdzając w nim ośmioletnią wolność.

A mieszczan tegoż miasta ogłaszamy w czasie wolności za wolnych od cła i powinności menniczych i wszelkich innych świadczeń do których mogliby być pociągnięci, a to przy wejściu i wyjściu z ziemi naszej z towarami i innymi pożytkami, podobnie przy przejściu przez rzekę, która zwie się Warta, pod warunkiem takim iż po upływie wolności będą płacili połowę cła.

Rzekę zaś zwaną Wartą, która płynie obok pomienionego miasta, dajemy mieszczanom wspomnianego miasta w wieczyste posiadanie na przestrzeni mili w jedną i drugą stronę ze wszystkimi pożytkami, mianowicie łowieniem ryb i budowaniem młynów, z tym wyjątkiem, iż w tym okręgu dziedzicznie posiadać będziemy jeden młyn zbudowany przez nas wedle upodobania naszego.

...Aby zaś moc nadania i potwierdzenia naszego znana była zarówno współczesnym jak i potomnym, kartę niniejszą kazaliśmy umocnić przywieszeniem pieczęci naszych.

Działo się to w Poznaniu roku od Wcielenia Pańskiego 1253, w obecności tych świadków: Przedpełka wojewody poznańskiego, Dzierżykraja wojewody gnieźnieńskiego, Domarata sędziego nadwornego, Boguchwała kasztelana poznańskiego, Eustachego syna Jana, Pakosława syna Cydryka i wielu innych".

Miasto otrzymało regularny, szachownicowy układ ulic z rynkiem pośrodku. Obszar miasta wynosił 21 ha, w tym samego rynku 2 ha. Założyciele miasta pragnęli z niego stworzyć znaczny ośrodek handlowy. W tym celu obdarowali je licznymi przywilejami i hojnie je uposażyli: kupcy poznańscy przez osiem lat zwolnieni byli od ceł, ustanowiono doroczny targ, zapewniono obcym kupcom bezpieczeństwo, w Poznaniu książęta zobowiązali się wybudować dom towarowy (sukiennice). Pierwszym wójtem Poznania został Tomasz z Gubina.

LOTNISKO

Lotnisko cywilne — port lotniczy Poznania położony jest w zach. części miasta ok. 8 km od centrum, na Ławicy (→). Lotnisko założone zostało w 1913 r. przez wojskowe władze pruskie, w czasie I wojny światowej było jednym z ważniejszych ośrodków niemieckiego lotnictwa wojskowego. W czasie Powstania Wielkopolskiego lotnisko zostało zdobyte przez powstańców w wyniku brawurowego ataku 6 stycznia 1919 r. W ręce powstańców dostała się duża ilość sprzętu m.in. szereg samolotów, co umożliwiło powołanie sił lotniczych armii wielkopolskiej. Na samolotach z Ławicy po raz pierwszy — w 1919 r. — namalowano znane do dziś oznaczenie polskich samolotów wojskowych: biało-czerwoną szachownicę. W 1921 r. w czasie pierwszego Targu Poznańskiego z Ławicy startowały samoloty cywilne towarzystwa „Aerotarg", inaugurując pierwsze loty pasażerskie w kraju połączeniami do Gdańska i Warszawy. W 1925 r. regularne loty na linii Poznań—Warszawa i Poznań—Łódź—Warszawa uruchomiło towarzystwo lotnicze „Aero". Eksploatowało ono samoloty dwupłatowe o czterech miejscach pasażerskich. W 1930 r. zbudowano hangar, nieco później budynek dworca lotniczego. W 1937 r. lotnisko otrzymało urządzenia radionawigacyjne i oświetlenie umożliwiające prowadzenie ruchu lotniczego w nocy. W okresie międzywojennym lotnisko poznańskie zajmowało drugie miejsce w kraju pod względem obsługi lotów. W czasie okupacji Niemcy rozbudowali lotnisko pod kątem potrzeb wojskowych. Powstał wówczas m.in. betonowy pas startowy szerokości 52 m i długości 1500 m. W 1945 r. wznowiono regularną komunikację pasażerską. Rozbudowa i modernizacja lotniska m.in. w 1960 r. poszerzenie i przedłużenie pasa startowego do długości 2150 m, podyktowana była potrzebą stworzenia z niego lotniska zapasowego dla warszawskiego Okęcia. Obecnie lotnisko, wyposażone w szereg nowoczesnych urządzeń, przyjmować może samoloty w nocy i w warunkach ograniczonej widoczności.

Z racji dogodnych połączeń kolejowych liczba połączeń lotniczych nie jest zbyt liczna. W 1985 r. samoloty kursowały do Warszawy, a w okresie letnim ponadto do Burgas w Bułgarii. W czasie MTP lądują na Ławicy liczne samoloty czarterowe i prywatne. Pod względem ruchu pasażerskiego Ławicę wyprzedzają inne lotniska: w Gdańsku, Krakowie, Szczecinie i Wrocławiu.

Na Ławicy znajduje się też baza lotnictwa sanitarnego dysponująca paroma samolotami i śmigłowcami oraz stacja meteorologiczna. Przed budynkiem dworca lotniczego w 1984 r. — w 65-tą rocznicę zdobycia Ławicy przez powstańców wielkopolskich — odsłonięto pomnik upamiętniający to wydarzenie (proj. J. Sobocińskiego i S. Skubiszyńskiego).

W czasie II wojny światowej Niemcy zbudowali drugie lotnisko w Poznaniu, w rejonie Krzesin. Powstało ono dla potrzeb wojskowych i istniejącej wówczas w Poznaniu fabryki samolotów Focke Wulf. Lotnisko to było celem nalotów samolotów amerykańskich wiosną 1944 r.

W pierwszych latach powojennych powstało lotnisko sportowe Aeroklubu Poznańskiego (→) w Ligowcu k. Kobylnicy tuż za wsch. granicą miasta.

LOŻA MASOŃSKA

Budynek d. Loży Masońskiej znajduje się przy ul. Grobla 25. Zbudowany w formach klasycystycznych w l. 1817—19. Gruntownie odbudowany w ostatnich latach, w najbliższym czasie pomieści Muzeum Etnograficzne. Budynek ten był siedzibą kilku lóż masońskich w l. 1784—1938. Nosiły one nazwy: „Piast", „Orzeł Biały", „Szkoła Mądrości", „Trzy kolumny", „Stateczność Uwieńczona", „Bracia Francuzi i Polacy Zjednoczeni". Mistrzem tej ostatniej był gen. Wincenty Axamitowski członkiem Jan Henryk Dąbrowski (→), a członkiem honorowym ks. Józef Poniatowski. Wśród mistrzów lóż z XIX w. występują znane w Wielkopolsce nazwiska: Potworowski, Zakrzewski, Żychliński. W końcu XIX w. większość członków loży stanowili Niemcy. Na piętrze znajduje się sala tajnych posiedzeń masońskich. Zdobi ją fryz o motywach roślinnych z emblematami masońskimi, wypisanymi nazwami lóż i nazwiskami mistrzów. Druga loża masońska, do której należeli głównie bogaci Żydzi, mieściła się w budynku przy al. Marcinkowskiego 27. Poznańskie loże masońskie zostały zlikwidowane w 1938 r., gdy władze państwowe oficjalnie rozwiązały masonerię w Polsce. Poznańscy masoni spalili wówczas swoje archiwum i bibliotekę.

LUDNOŚĆ

W końcu 1985 r. Poznań liczył 578 000 mieszkańców, zajmując pod tym względem piąte miejsce w kraju (po Warszawie, Łodzi, Krakowie i Wrocławiu). W ciągu ponad tysiącletnich swoich dziejów Poznań zawsze należał do większych ośrodków miejskich Polski. Rozwój miasta, w tym i liczby jego ludności hamowały często klęski żywiołowe (→) i wojny. Brak jest wiarygodnych informacji na temat liczby ludności najstarszego ośrodka poznańskiego na Ostrowie Tumskim. Wg przybliżonych szacunków zespół osadniczy liczył ok. 2000—3000 mieszkańców. W XIV w. w obrębie murów nowo lokowanego w XIII w. miasta zamieszkiwało ok. 4000 osób (w tym samym czasie ludność Wrocławia wynosiła ok. 17 000 osób, Krakowa 14 000 osób). W XIV—XVII w. w mieście otoczonym murami mieszkało ok. 6—8 tys. ludzi, a cały zespół miejski Poznania wraz z przedmieściami, osadami i miastami (m.in z Chwaliszewem) liczył ok. 20 tys. osób. Po „potopie" liczba ta spadła do ok. 14 tys. osób. Dalsze zniszczenia miasta i spadek liczby mieszkańców przyniosły wojny na pocz. XVIII w. W 1733 r. Poznań liczył zaledwie 6 tys. mieszkańców.

Od tego czasu datuje się stopniowy wzrost zaludnienia. Odbywało się ono poprzez osiedlanie się przybyszów zarówno z Wielkopolski, jak i innych części kraju, a także z zagranicy. M.in. w poł. XVIII w. osiedlili się we wsiach miejskich przybysze z Niemiec, z okolic Bambergu (→ Bambrzy). W 1793 r. Poznań liczył ok. 15 tys. mieszkańców, w liczbie tej było ok. 10% Niemców i ok. 20% Żydów. W XIX w. zaczęła dość znacznie wzrastać liczba ludności miasta. Przyczyną tego był m.in. od poł. wieku rozwój przemysłu, a później przyłączenie osiedli podmiejskich. W 1816 r. było 18 000 mieszkańców, w 1867 r. — 53 000, w 1890 r. — 69 000, w 1910 r. — 156 000. W 1867 r. Polacy stanowili 47% ludności, Niemcy — 38%, Żydzi — 15%. W 1910 r. Polacy ponownie zyskali przewagę stanowiąc 58% mieszkańców miasta.

Poważne zmiany w strukturze ludności zaszły po I wojnie światowej. Miasto opuścili w dużej części Niemcy: w 1918 r. stanowili oni 42% mieszkańców, a w 1921 r. zaledwie 5,5%. Do Poznania napłynęła inteligencja z Małopolski, robotnicy, rzemieślnicy i kupcy polscy z Berlina i Westfalii, chłopi z Wielkopolski. W 1918 r. Poznań liczył 156 000 mieszkańców, w 1931 r. — 237 000, w 1939 r. — 274 000.

Kolejne zmiany ludnościowe przyniosła II wojna światowa. Wielu poznaniaków zginęło w toku walk z rąk okupanta, część wysiedlono do Generalnej Guberni. Wzrosła liczba Niemców — w 1944 r. do 94 000. Bezpośrednio po wojnie rozpoczął się wielki ruch ludności. Część mieszkańców Poznania osiedliła się na Ziemiach Zachodnich, głównie na Ziemi Lubuskiej i Pomorzu Zachodnim, do Poznania przybyli Polacy z kresów wschodnich i Polski centralnej.

W 1946 r. liczba mieszkańców wynosiła 268 tys. Lata następne to okres ciągłego wzrostu liczby mieszkańców w miarę odbudowy, a później rozbudowy miasta. Czynnikiem wzrostu był rozwój przemysłu, usług, oświaty i nauki. W 1950 r. Poznań liczył 321 tys. osób, w 1955 r. — 375 tys., w 1960 r. — 415 tys., w 1965 r. — 438 tys., w 1970 r. — 470 tys., w 1975 r. — 520 tys., w 1980 r. — 553 tys. W porównaniu do innych dużych miast kraju, a także w porównaniu do okresu międzywojennego wzrost liczby mieszkańców należy uznać za umiarkowany. W 1985 r. ludność Poznania stanowiła 1,5% ludności kraju.

ŁAWICA

Peryferyjna dzielnica, położona w zach. części miasta wzdłuż ul. Świerczewskiego i ul. Złotowskiej. Do 1939 r. była to wieś w gminie Żabikowo składająca się z Ławicy Gminy i Ławicy Dworu. Do Poznania przyłączona w 1940 r. Wzdłuż ul. Złotowskiej zachowały się relikty dawnej, wiejskiej zabudowy, w ostatnich latach coraz intensywniej wypierane przez powstające domy jednorodzinne. Po pd. stronie ul. Świerczewskiego, na wysokości lotniska w latach sześćdziesiątych zaczęto stawiać budynki tzw. Osiedla Bajkowego — spółdzielczego osiedla domków jednorodzinnych: bliźniaczych i szeregowych. Jego budowa trwa do dnia dzisiejszego. Jest to największe osiedle tego rodzaju w Poznaniu. Na terenie Ławicy znajduje się lotnisko (→) i tor samochodowy „Poznań" (→).

ŁAZARZ

Mieszkaniowa dzielnica Poznania przylegająca do centrum od pd. zach., położona wzdłuż ul. Głogowskiej, wchodząca obecnie w skład dzielnicy administracyjnej Grunwald. Osiedle św. Łazarz utworzone zostało w XV w. na terenie należącym do d. szpitala św. Łazarza (położonego przy obecnej ul. Niedziałkowskiego). W granice Poznania włączony został Łazarz w 1900 r. W pierwszych latach XX w. Łazarz był terenem intensywnego budownictwa. Powstała wówczas m.in. zabudowa ulic w okolicy ul. Matejki, o bogatych formach eklektycznych oraz w okolicy ul. Małeckiego o nieco skromniejszych formach. W centrum dzielnicy położony jest Rynek Łazarski, obecnie targowisko i popularne miejsce handlu towarami nie zawsze legalnego pochodzenia. Na obszarze Łazarza znajdują się tereny Międzynarodowych Targów Poznańskich (→) oraz dwa większe parki: Kasprzaka (→) i Kasprowicza.

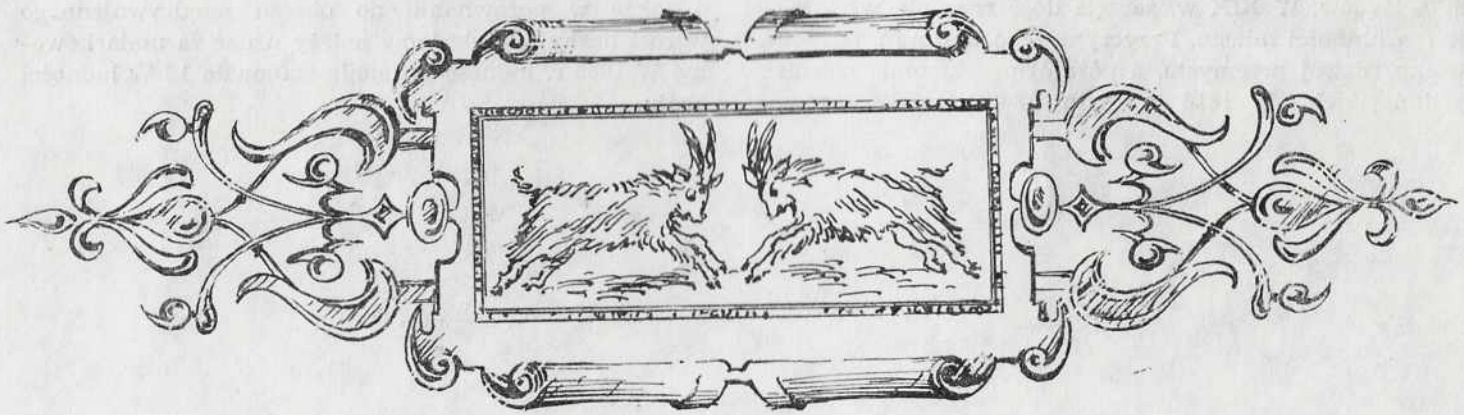

MALTA

Malta jest niewielką dzielnicą położoną przy pd. brzegu Jez. Maltańskiego, wzdłuż ul. W. Majakowskiego. Nazwa pochodzi od zakonu kawalerów maltańskich, którzy od XII w. byli właścicielami tych terenów (→ Komandoria). W granice miasta włączona została w 1925 r. W okresie przed I wojną światową i w okresie międzywojennym zalesione tereny Malty stanowiły popularny cel wycieczek mieszkańców Poznania. W 1919 r. na skraju doliny Cybiny rozpoczęto wznoszenia Kopca Wolności (→). W 1952 r. przez spiętrzenie Cybiny utworzono Jez. Maltańskie (→). Obecnie od pd. przylegają do Malty bloki nowego Osiedla Tysiąclecia wchodzącego w skład osiedli ratajskich (→ Rataje). Obiektem przemysłowym na Malcie jest Fabryka Papieru.

Na bogatą zieleń Malty składają się młode, ok. 50-letnie zalesienia Cybińskiego Klina Zieleni oraz niewielka partia ok. 100-letniego lasu sosnowego. Na początku lat osiemdziesiątych dokonano na Malcie (niedaleko wsch. brzegu jeziora) odwiertu wód termalnych. Planuje się ich wykorzystanie w kompleksie basenów kąpielowych.

MALTAŃSKIE JEZIORO

Jezioro zaporowe (o pow. 70 ha) powstałe w 1952 r. przez spiętrzenie Cybiny. Jaz piętrzący znajduje się przy zach. części jeziora, nieopodal Ronda Śródka. Jezioro jest ośrodkiem sportów wodnych i licznych zawodów wioślarskich i kajakowych, krajowych i zagranicznych. Na zach. brzegu znajduje się teren, gdzie na wolnym powietrzu i w pawilonach odbywają się w czasie trwania Międzynarodowych Targów Poznańskich wystawy sprzętu campingowego i wodnego. Przy pd. brzegu położone są hangary na sprzęt i zaplecze imprez sportowych. Wzdłuż pn. brzegów jeziora biegną tory kolejki dziecięcej wiodące od Ronda Śródka do Wielkopolskiego Parku Zoologicznego (długości 2,3 km, 4 stacje).

Od 1980 r. woda z jeziora jest spuszczona, a czasza jego jest pogłębiana i oczyszczana. Jezioro zostanie wypełnione wodą prawdopodobnie w 1987 r.

MARCELIN

Niewielka dzielnica w zach. części miasta, na Grunwaldzie przy krańcu ul. Marcelińskiej. Niegdyś wieś-folwark. W XIX w. Marcelin stanowił własność Konstancji Łubieńskiej, którą łączyły szczególne więzi sympatii z Adamem Mickiewiczem. W dworze marcelińskim przebywała w 1 poł. XIX w. najstarsza córka poety — Maria. W 1850 r. K. Łubieńska założyła w Marcelinie Szkołę Gospodarczą dla dziewcząt. W końcu XIX w. zbudowano na skraju Marcelina jeden z czternastu pruskich fortów otaczających pierścieniem dalekie przedpola Poznania. Obecnie w Marcelinie znajduje się gospodarstwo doświadczalne Akademii Rolniczej z dużym sadem i uprawami warzyw. W 1985 r. rozpoczęto w Marcelinie budowę osiedla mieszkaniowego domków jednorodzinnych. Na skraju Marcelina, przy ul. Marcelińskiej położone są zbudowane w latach sześćdziesiątych zabudowania Wielkopolskich Zakładów Teleelektronicznych „Telkom — Teletra" (→) produkujących różnego rodzaju sprzęt radiowy oraz centrale telefoniczne.

MARCINKOWSKI KAROL

Lekarz, działacz społeczny. Ur. w 1800 r. w Poznaniu. Studia medyczne, zakończone doktoratem w 1823 r., ukończył w Berlinie. Wrócił do Poznania, gdzie rozpoczął praktykę prywatną jako chirurg i ginekolog. Pracował również w szpitalu miejskim. Uczestniczył w powstaniu listopadowym, po jego upadku przebywał na emigracji. W 1834 r. zdecydował się wrócić do Poznania. Został tu aresztowany za udział w powstaniu. Z więzienia wyszedł w 1837 r. dzięki usilnym staraniom władz miasta, ogarniętego epidemią cholery. Leczył pacjentów ze wszystkich warstw społecznych, często bezpłatnie. Równocześnie prowadził działalność społeczną. W 1838 r. zainicjował budowę Bazaru (→ Hotel „Bazar"), był dy-

rektorem założonej wówczas spółki akcyjnej. W 1841 r. stanął na czele zarządu Towarzystwa Pomocy Naukowej. Był organizatorem opieki lekarskiej i materialnej dla biedoty miejskiej. Jego bezinteresowna i ofiarna działalność wyrobiła mu autorytet, zarówno u władz pruskich, jak i szerokich rzesz społeczeństwa polskiego. Zmarł w 1846 r. w Dąbrówce Ludomskiej k. Obornik. Pochowano go na cmentarzu Świętomarcińskim w Poznaniu, w 1923 r. zwłoki jego przeniesiono na „Skałkę Poznańską" (→ Kościół św. Wojciecha).

Imię wielkiego lekarza i społecznika nosi jedna z głównych ulic Poznania — Aleje Marcinkowskiego. Na ścianie domu, w którym mieszkał w l. 1840—46, przy ul. Walki Młodych 6, odsłonięto w 1946 r. tablicę pamiątkową dłuta Edwarda Haupta. Imię Marcinkowskiego nosi poznańska Akademia Medyczna, położony w centrum miasta park i jedno z poznańskich liceów.

MARLEWO

Osiedle w pd. części miasta między Wartą a ul. Ożarowską, w obrębie Poznania od 1942 r. Zabudowa wolnostojąca w części o charakterze wiejskim, w części willowa. W ostatnich latach znacznie się rozwijająca.

MIASTECZKO

Późniejsza nazwa Stanisławowa, miasta założonego w 1562 r. na gruntach miejskich wsi Rataje i Żegrze, w okolicach kościoła św. Rocha. Było to miasto prywatne stanowiące własność Górków. Po przejęciu przez Poznań na terenie Stanisławowa powstało przedmieście Łacina (pamiątką po tym jest nazwa małej ulicy w sąsiedztwie Ronda Rataje) nazwane później Miasteczkiem. Do 1939 r. nazwa jednostki topograficznej miasta w okolicach ulicy św. Rocha. Obecnie nazwa nieużywana, zastąpiona nazwą św. Roch.

MICKIEWICZ ADAM

Poeta romantyk, wyraziciel ideologii patriotycznej i antyfeudalnej (1798—1855). Przybył do Wielkopolski w okresie powstania listopadowego, prawdopodobnie z powierzoną misją polityczną. W Poznaniu zjawił się ok. 11—12 VIII 1831 r. Zatrzymał się w nie istniejącym dziś hotelu „Berlińskim" (stojącym na narożniku al. Marcinkowskiego i ul. 23 Lutego), prowadzonym przez Kaspra Kramarkiewicza. Ponieważ przybył tu nielegalnie, a ponadto obowiązywały ograniczenia pobytu spowodowane panującą epidemią cholery — prawdopodobnie jeszcze tego samego dnia opuścił miasto. W następnych miesiącach wojażował po Wielkopolsce. Powtórnie — tym razem na dłuższy pobyt — przybył do Poznania w grudniu 1831 r. Pracował wówczas m.in. w Bibliotece Raczyńskich (→). Prowadził też pertraktacje w sprawie wznowienia swoich poezji. Wielkie Księstwo Poznańskie opuścił poeta ostatecznie w marcu 1832 r.

Wielkopolska jest jedynym regionem rdzennej Polski, w którym jej największy poeta przebywał. Stąd też pamięć o nim jest tu szczególnie żywa. Imię Mickiewicza nosi poznański uniwersytet (→), jest plac i ulica nosząca imię poety, pomnik A. Mickiewicza (→), liceum jego imienia. Na budynku stojącym w miejscu dawnego hotelu „Berlińskiego" znajduje się tablica, upamiętniająca pobyt poety w Poznaniu.

MIEJSCA STRACEŃ

W latach okupacji (1939—45) hitlerowcy, realizując politykę biologicznego wyniszczenia narodu polskiego, zamordowali w Poznaniu kilka tysięcy Polaków. Największymi miejscami kaźni były hitlerowskie więzienia i areszty: Fort VII (→), Dom Żołnierza (→), więzienie przy ul. Młyńskiej, Fort V. „Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939—1945", opracowany przez Główną Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce podaje ponadto 9 innych miejsc straceń. Oto niektóre z nich:

Dębina (→) — przy nasypie toru kolejowego hitlerowcy rozstrzelali w l. 1939—40 kilkuset Polaków przywożonych w kilkudziesięcioosobowych grupach z więzień poznańskich;

Malta (→) — we wrześniu 1939 r. żołnierze Wehrmachtu rozstrzelali na polanie w lasku maltańskim 3 instruktorów ZHP;

jez. Rusałka (→) — w trzech miejscach położonych wokół jeziora funkcjonariusze SS rozstrzelali w styczniu, kwietniu i grudniu 1940 r. łącznie ponad 2 tys. więźniów z Fortu VII.

Wszystkie ww. miejsca straceń — a także kilka innych — zostały upamiętnione pomnikami.

MIĘDZYNARODOWE KONKURSY IM. H. WIENIAWSKIEGO

Konkursy im. Henryka Wieniawskiego to 3 oddzielne, międzynarodowe imprezy muzyczne: skrzypcowy konkurs wykonawczy, konkurs kompozytorski i konkurs lutniczy. Najstarsze tradycje posiada pierwszy z nich — I Konkurs Skrzypcowy odbył się w 1935 r. w Warszawie. Po wojnie kolejne imprezy — począwszy od 1952 r. — organizowane są w Poznaniu. Przesłuchania i koncert finałowy odbywają się w Auli Uniwersyteckiej (→). Konkurs posiada wysoką rangę międzynarodową, wśród jego laureatów znajdują się wirtuozi o światowej sławie. Zwycięzcami kolejnych imprez byli: Ginette Neveu — Francja (1935 r.), Igor Ojstrach — ZSRR (1952 r.), Roza Fajn — ZSRR (1957 r.), Charles Treger — USA (1962 r.), Piotr Janowski — Polska (1967 r.), Tatiana Grindienko — ZSRR (1972 r.), Wadim Brodskij — ZSRR (1977 r.), Keiko Urushihara — Japonia (1981 r.).

Pierwszy konkurs kompozytorski odbył się w 1956 r. w Warszawie. Od 1962 r. siedzibą konkursu jest Poznań. Kolejne imprezy organizowane były w latach: 1966, 1976, 1980. Konkursy lutnicze, od początku organizowane w Poznaniu, odbyły się dotąd w latach: 1957, 1962, 1967, 1972, 1977, 1981. Dzięki konkursom Wieniawskiego Poznań stał się centralnym ośrodkiem skupiającym wszelkie inicjatywy dotyczące rozwoju wiolinistyki i lutnictwa. Pracami organizacyjnymi konkursów kieruje — założone w 1960 r. — Towarzystwo im. H. Wieniawskiego w Poznaniu.

MIĘDZYNARODOWE TARGI POZNAŃSKIE

Poznańskie targi międzynarodowe należą do najpoważniejszych imprez tego typu na świecie. Historia MTP nawiązując tradycją do średniowiecznych jarmarków świętojańskich sięga 1921 r. W dniach 28 V—25 VI tego roku odbył się I Targ Poznański. Do 1924 r. Targi miały charakter krajowy. V Targ Poznański (3—10 V 1925 r.) był pierwszą imprezą międzynarodową, w której wzięło udział 209 wystawców z 16 państw Europy, Azji i Ameryki. W 1929 r. m.in. na terenach targowych odbyła się Powszechna Wystawa Krajowa (→). W MTP w 1938 r. — największych w okresie przedwojennym — udział wzięło 2200 wystawców. Powierzchnia ekspozycyjna wynosiła 56 tys. m², Targi zwiedziło 315 tys. osób.

Po II wojnie światowej Targi zostały wznowione w 1947 r. Pomimo poważnych zniszczeń w toku nalotów w 1944 r. i działań wojennych w 1945 r. powierzchnia wystawowa wzrosła po odbudowie i rozbudowie do 10 tys. m². Udział wzięli wystawcy z 12 państw, zwiedzających było 350 tys. W latach następnych MTP zostały w znacznym stopniu rozbudowane; włączono nowe tereny, pobudowano szereg nowoczesnych pawilonów — w większości o bardzo ciekawej architekturze.

W 1985 r. łączna powierzchnia, jaką dysponowały MTP wynosiła ok. 22 ha. Obszar zajęty pod ekspozycję obejmuje ok. 14,5 ha, w tym prawie 9 ha powierzchni krytej (24 wielkie hale oraz 80 pawilonów i mniejszych obiektów wystawowych). Poza zwartym terenem targowym w pobliżu dworca kolejowego część ekspozycji wystawiana bywa w innych miejscach: nad Jez. Maltańskim (sprzęt sportowy i turystyczny), w Naramowicach (rolnictwo) i w Pałacu Kultury (meble). W MTP biorą udział corocznie wystawcy z ok. 30—40 państw z całego świata.

Poza targami międzynarodowymi od 1958 r. w Poznaniu odbywają się targi krajowe oraz różnego rodzaju giełdy, wystawy i tzw. salony specjalistyczne również o charakterze handlowym m.in. medyczny „Salmed", maszyn do obróbki drewna „Drema", techniki pakowania i magazynowania „Taropak". W okresach między kolejnymi imprezami hale targowe spełniają rolę różnego rodzaju magazynów, część z nich służy celom sportowym i kulturalnym.

W okresie powojennym w Targach Poznańskich udział wzięło łącznie 100 państw z całego świata. We wszystkich powojennych Targach wzięli udział wystawcy z: Bułgarii, Czechosłowacji, Francji, Holandii, Szwajcarii, Szwecji, Włoch i Związku Radzieckiego.

MIŁOSTOWO

Jednostka topograficzna położona we wsch. części miasta między ul. ul. Gnieźnieńską, Bałtycką i Warszaw-

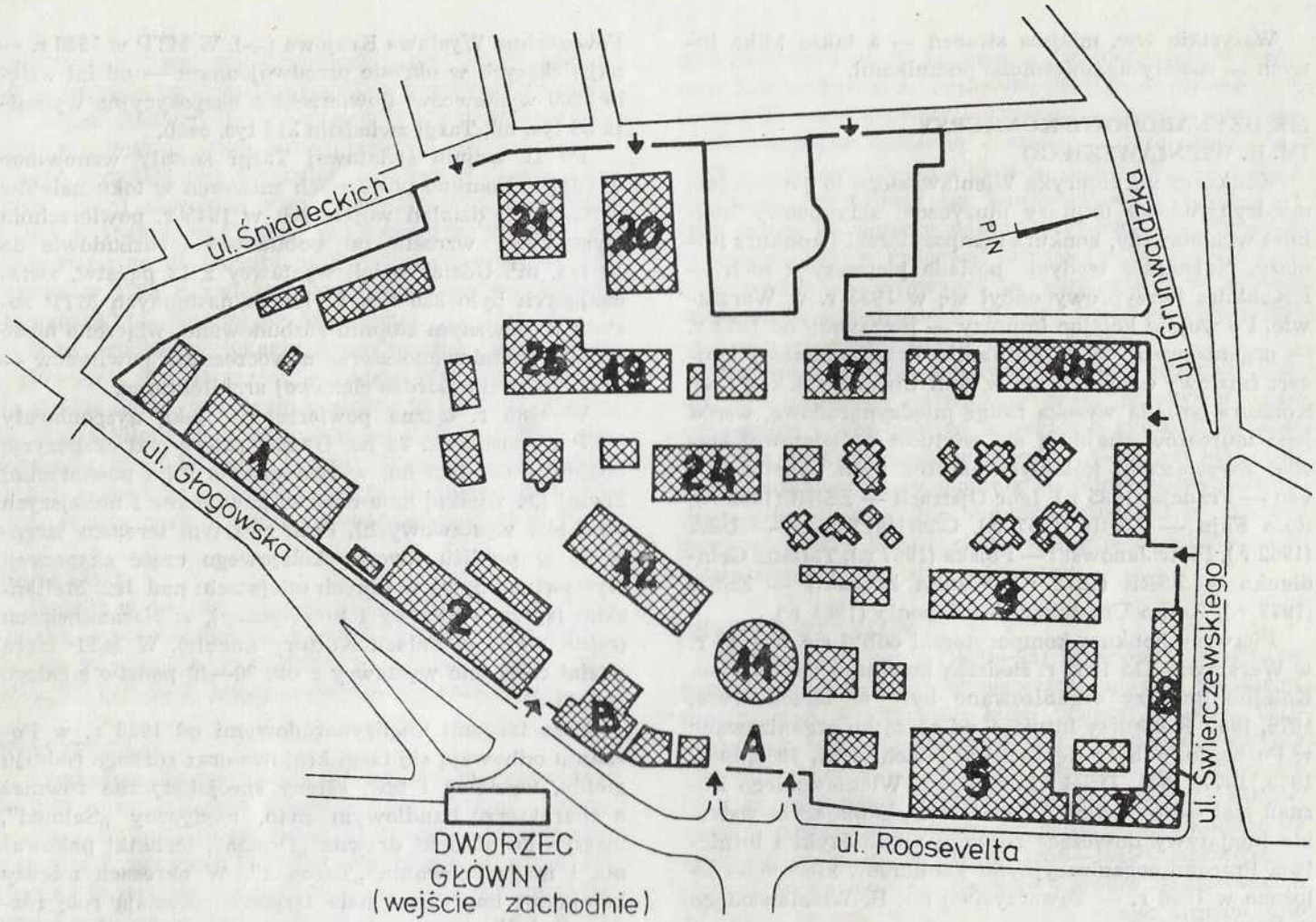

Rys. 8 Tereny Międzynarodowych Targów Poznańskich A — wejście główne, B — dyrekcja MTP, liczby oznaczają numery ważniejszych pawilonów

ską. Obejmuje prawie w całości tereny zielone: lasy komunalne i duży cmentarz komunalny (→ Cmentarz na Miłostowie). W granicach Poznania od 1940 r.

MINIKOWO

Osiedle domów jednorodzinnych położone w pd. części miasta, za Starołęką, wzdłuż ulic: Minikowo i Oświęcimskiej. W 1253 r. wieś książęca nadana miastu jako zaplecze gospodarcze. W granice Poznania Minikowo włączono w 1940 r.

MODENA

Zakłady Przemysłu Odzieżowego im. Komuny Paryskiej „Modena" położone przy ul. Kraszewskiego są największym przedsiębiorstwem tej branży w Poznaniu. Zatrudniają ok. 2300 pracowników, głównie kobiet. Pod-

stawowym asortymentem produkcji są damskie płaszcze, których „Modena" wytwarza rocznie ok. 1,5 mln sztuk. Zakłady wyposażone w nowoczesne maszyny produkują modne płaszcze w dużej części (ponad 50%) na eksport m.in. do Wielkiej Brytanii, Republiki Federalnej Niemiec, USA, Włoch. Historia zakładów sięga 1908 r., kiedy to w wojskowych budynkach zaczęto szyć mundury dla pruskiej armii. Również w okresie międzywojennym i pierwszych latach powojennych w „umundurowaniu" (tak popularnie nazywane były wówczas zakłady) szyto odzież dla potrzeb wojska. Produkcja „cywilna" stała się dominującą w zakładach od lat sześćdziesiątych. Obecnie poznańska „Modena" należy do najbardziej znanych zakładów odzieżowych w kraju.

MOSTY

W 1985 r. w granicach miasta znajdowało się kilkadziesiąt mostów na Warcie i jej dopływach. Znaczniejszy akcent stanowiły mosty na Warcie, pozostałe z racji niewielkich rozmiarów nie wywierają wpływu na oblicze miasta.

Część budowli popularnie, a nawet oficjalnie zwana mostami (np. most Dworcowy, most Teatralny) jest de facto wiaduktami (→).

Przez główny nurt Warty w Poznaniu przerzuconych jest 8 mostów: 5 drogowych i 3 kolejowe. Ponadto dwa mosty niekomunikacyjne przerzucono dla przeniesienia rurociągów.

Pierwszy most na Warcie powstał zapewne w XIII w., łącząc Poznań z Ostrowem Tumskim.

W kolejności z biegiem rzeki mosty zlokalizowane są następująco:

1. Most kolejowy w Starołęce. Zbudowany w 1875 r. dla linii kolejowej tzw. górnośląskiej. Na ceglanych filarach posiada kratową konstrukcję stalową. Obok torów na moście istnieje przejście dla pieszych.

2. Most Przemysła. Najmłodszy, drogowy most Poznania, zbudowany w 1973 r. na Trasie Hetmańskiej. Żelbetowe podpory o ładnym rysunku architektonicznym wspierają kablobetonową konstrukcję mostu. Przez most wiedzie linia tramwajowa.

3. Most Marchlewskiego. Zbudowany został jako pierwszy most powojenny w Poznaniu, w 1952 r. wg proj. prof. Lucjana Ballenstaedta. Posiada konstrukcję z blachownic stalowych. Obecnie jest najruchliwszym mostem drogowym miasta (z tramwajem).

4. Most św. Rocha — drogowy bez torowiska tramwajowego. Most w tym miejscu istniał już zapewne w XIV w., łącząc Poznań z Miasteczkiem. Zwany był mostem Wielkim lub Łaciną. Obecny, zbudowany w

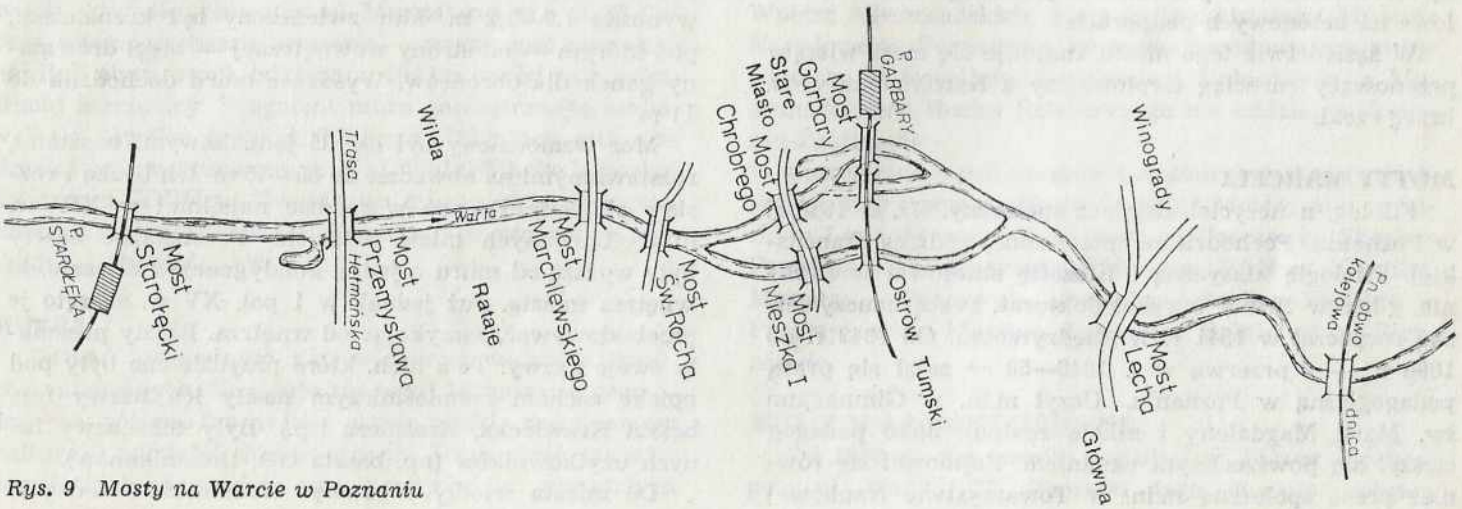

Rys. 9 Mosty na Warcie w Poznaniu

1913 r., odbudowany został w 1950 r. po zniszczeniach wojennych. Posiada 5 przęseł: po dwa skrajne kamienne, łukowe nad doliną i jedno nad rzeką stalowe, łukowe.

5. Most Bolesława Chrobrego. Powstał w obecnej postaci w 1964 r. na tzw. Trasie Chwaliszewskiej, na miejscu żelbetowego mostu łukowego oddanego do użytku w 1925 r. i całkowicie zniszczonego w 1945 r. Trójprzęsłowy, na wysmukłych podporach żelbetowych, z torowiskiem tramwajowym posiada konstrukcję kablobetonową, płytową. Za Ostrowem Tumskim znajduje się bliźniaczy most na tzw. korycie ulgi Warty, którym płynie Cybina — most Mieszka I.

6. Most kolejowy na tzw. Tamie Garbarskiej. Stalowy, kratowy, pierwotnie zbudowany w 1872 r. dla linii kolejowej do Inowrocławia. Posiada przejście dla pieszych. Na wsch. od tego mostu istnieją dwa dalsze mosty kratowe nad tzw. korytami ulgi Warty. Za mostem na głównym korycie Warty przerzucony jest most wiszący o ładnej sylwetce przenoszący rurociąg ciepłowniczy.

7. Most Lecha. Powstał w l. 1952—54 na pn. obwodnicy drogowej — szosie E 8. Posiada 7 stalowych przęseł kratowych.

8. Most kolejowy na kolejowej obwodnicy północnej. Zbudowany w 1970 r. Sam most posiada konstrukcję stalową, kratową, trójprzęsłową, nad doliną rzeki od strony Naramowic (→) przerzucona jest długa estakada stalowa na betonowych podporach.

W sąsiedztwie tego mostu znajduje się most wiszący przenoszący rurociąg ciepłowniczy z Karolina na zach. brzeg rzeki.

MOTTY MARCELI

Filolog, nauczyciel, działacz społeczny. Ur. w 1818 r. w Poznaniu. Pochodził ze spolszczonej rodziny francuskiej. Filologię klasyczną i filozofię studiował w Berlinie, gdzie w 1840 r. uzyskał doktorat. Pracę nauczycielską rozpoczął w 1841 r. w Międzyrzeczu. Od 1843 r. do 1896 r. — z przerwą w l. 1846—50 — zajął się pracą pedagogiczną w Poznaniu. Uczył m.in. w Gimnazjum św. Marii Magdaleny i szkole realnej. Jako pedagog cieszył się powszechnym uznaniem. Zajmował się również pracą społeczną m.in. w Towarzystwie Naukowej Pomocy i Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk (→). Trudnił się także pracą naukową, głównie z zakresu filologii klasycznej. Zmarł w 1898 r. w Poznaniu. Jego grób znajduje się na Cmentarzu Zasłużonych Wielkopolan (→).

Rozgłos i sławę przyniosły mu 2 zbiory felietonów, publikowane na łamach „Dziennika Poznańskiego". Pierwszy z nich — „Listy Wojtusia z Zawad do Pafnusia" (1865—67), był przeglądem aktualnych wydarzeń, zwłaszcza kulturalnych. Natomiast „Przechadzki po mieście" (1888—91) — dawały plastyczny, imponujący zakresem wiadomości, opis miasta z końca XIX w. Dziś felietony te są bezcenną skarbnicą wiadomości o XIX-wiecznym Poznaniu.

W 1920 r. jednej z ulic przy Rynku Łazarskim nadano imię Marcelego Mottego.

MURY MIEJSKIE

Mury otaczające średniowieczne miasto zbudowane zostały ok. 1280 r., w miejscu fortyfikacji drewniano-ziemnych wzniesionych bezpośrednio po lokacji. Obwód fortyfikacji zakreślał kształt zbliżony do koła. Długość murów wynosiła ok. 1700 m, a otoczona nimi powierzchnia — ok. 21 ha. Średnica miasta w kierunku pn.—pd. wynosiła 500 m, w kierunku wsch.—zach. — 440 m. Mur zbudowany był z cegły wiązanej w układzie wendyjskim, posadowiony na kamiennym fundamencie. Jego grubość wynosiła 1,0—1,2 m. Mur zwieńczony był krenelażem, pod którym — od strony wewnętrznej — biegł drewniany ganek dla obrońców. Wysokość muru dochodziła do 11 m.

Mur wzmocniony był ok. 35 jednakowymi basztami, rozstawionymi na obwodzie co 35—45 m. Ich liczba i rozstaw stawiały Poznań w rzędzie najsilniej w XIV w. ufortyfikowanych miast polskich. Prostokątne baszty były wyższe od muru o jedną kondygnację i otwarte do wnętrza miasta. Już jednak w 1 poł. XV w. zaczęto je przebudowywać, zamykając od wnętrza. Baszty posiadały swoje nazwy. Te z nich, które przydzielone były pod opiekę cechom rzemieślniczym nosiły ich nazwy (np. baszta Krawiecka, Rzeźnicza itp.). Były też nazwy innych użytkowników (np. baszta OO. Dominikanów).

Do miasta wiodły 4 bramy: Wroniecka — od pn.,

Wielka i Wodna — od wsch. i Wrocławska — od pd. Obok bram istniało kilka furtek dla pieszych, wykutych w murach przeważnie w XV i XVI w.

Na pocz. XV w., gdy rozwój artylerii był tak znaczny, że dotychczasowe fortyfikacje przestały gwarantować miastu bezpieczeństwo — przystąpiono do ich modernizacji. Oczyszczono i pogłębiono fosy, zasilane wodami Bogdanki i Strugi Karmelitańskiej. W l. 1431—33 otoczono miasto drugim, zewnętrznym pierścieniem murów. Objął on większą część obwodu miasta od zach., pn. i pd. Część natomiast przylegająca do Warty (od kościoła Dominikanów do bramy Wrocławskiej) miała mur pojedynczy. Dodatkowymi dziełami obronnymi była wieża usytuowana pomiędzy bramą Wrocławską a zamkiem oraz barbakan (→) przy bramie Wronieckiej. Ukształtowany ostatecznie na pocz. XVI w. system obronny miasta w XVII i XVIII w. utracił swe dawne znaczenie militarne. Mury — częściowo zniszczone w czasie wojen — były doraźnie naprawiane i wzmacniane dodatkowymi umocnieniami. Ich systematyczna rozbiórka została zapoczątkowana przez Prusaków w 1797 r. Główne prace rozbiórkowe trwały do poł. XIX w.

Dziś oglądać można już tylko niewielkie relikty dawnych obwarowań. Jedynym, okazalszym elementem starszego, wewnętrznego pierścienia murów jest — przebudowana zresztą — prostokątna baszta przy d. klasztorze Dominikanek (na zapleczu ul. Masztalarskiej). Niedaleko baszty, przy skrzyżowaniu ul. Masztalarskiej i ul. 23 Lutego, wznosi się baszta armatnia — pozostałość zewnętrznej linii obwarowań, odkryta w 1947 r. wśród ruin zniszczonej kamienicy. Fragment muru zewnętrznego zachował się również przy ul. Ludgardy. Odcinek muru ze strzelnicami, usytuowany przy ul. Walki Młodych, pochodzi z pocz. XVIII w. Zwiedzając miasto natrafić można również na pozostałości XIX-wiecznych umocnień pruskich (→ Twierdza pruska).

MUZEA

Poznań jest jednym z największych w kraju ośrodków muzealnych. Znajduje się tutaj 16 muzeów gromadzących różnorodne zbiory dzieł sztuki, dokumentów kultury i pamiątek historycznych. Duża część muzeów poznańskich wywodzi swą tradycję z powstałych w 1857 r. zbiorów Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (→) oraz galerii Seweryna Mielżyńskiego, Edwarda Rastawieckiego i Atanazego Raczyńskiego.

Największym muzeum miasta, jednym z największych w kraju jest Muzeum Narodowe (→). Centrala jego wraz z galerią malarstwa mieści się przy al. Marcinkowskiego. Oddziałami Muzeum Narodowego są: Muzeum Rzemiosł Artystycznych (→), Wielkopolskie Muzeum Wojskowe (→), Muzeum Historii Miasta Poznania (→), Muzeum Instrumentów Muzycznych (→). Muzeum Historii Ruchu Robotniczego (→), mieszczące się w odwachu (→) na Starym Rynku (→), ma swoje oddziały jako muzea: Wyzwolenia Miasta Poznania (→) na Cytadeli (→) i Armii „Poznań" (→). Na Ostrowie Tumskim (→) mieści się Muzeum Archidiecezjalne (→) i jego oddział: Muzeum Sztuki Ludowej (→). Samodzielnymi placówkami są: Muzeum Archeologiczne (→), Muzeum Przyrodnicze (→), noszące oficjalną nazwę Muzeum Wiedzy o Środowisku i Muzeum Martyrologii — Fort VII (→ Fort VII). Miejska Biblioteka Publiczna im. E. Raczyńskiego (→ Biblioteka Raczyńskich) administruje trzema placówkami muzealno-literackimi. Są to: Muzeum Literackie Henryka Sienkiewicza (→), Pracownia — Muzeum Ignacego Kraszewskiego i Pracownia — Mieszkanie Kazimiery Iłłakowiczówny. Własne muzeum posiadają największe zakłady przemysłowe miasta — HCP (→). W trakcie organizacji znajduje się Muzeum Etnograficzne i Muzeum Wnętrz Mieszczańskich, które będą oddziałami Muzeum Narodowego. Poznańskie Muzeum Narodowe ma swoje oddziały w Rogalinie, Śmiełowie i Gołuchowie, a Muzeum Historii Ruchu Robotniczego ma oddział w Luboniu-Żabikowie.

Szereg ciekawych muzeów położonych jest w najbliższej okolicy Poznania. Są to: Muzeum Motoryzacji w Suchym Lesie, Muzeum Łowiectwa w Uzarzewie, Skansen Pszczelarski w Swarzędzu, Muzeum PAN w Kórniku, Muzeum — Pracownia Literacka Arkadego Fiedlera w Puszczykówku, Muzeum Narodowe Rolnictwa w Szreniawie.

MUZEUM ARCHEOLOGICZNE

Od 1968 r. ma swoją siedzibę w pałacu Górków przy ul. Wodnej 27. Początki tego muzeum sięgają

1840 r., kiedy to w Szamotułach z inicjatywy historyka Jędrzeja Moraczewskiego powstało Towarzystwo Zbieraczów Starożytności Krajowych gromadzące zbiory archeologiczne. Po likwidacji Towarzystwa przez Prusaków zbiory po dłuższych perypetiach trafiły do PTPN dając początek Muzeum Prehistorycznemu utworzonemu po I wojnie światowej. Od 1914 r. przez 44 lata kustoszem, a później dyrektorem był twórca archeologii polskiej prof. Józef Kostrzewski. Poza częścią ekspozycyjną muzeum dysponuje szeregiem pracowni naukowych i prowadzi własne badania archeologiczne. M.in. w latach siedemdziesiątych prowadziło badania na terenie d. klasztoru Dominikanów i przy d. bramie Wronieckiej.

Zbiory muzeum liczą ok. 180 000 zabytków pochodzących głównie z Wielkopolski i Polski zachodniej z okresów od starszej epoki kamienia do późnego średniowiecza. Stosunkowo niewielka ich część znajduje się na bardzo nowoczesnej ekspozycji dotyczącej pradziejów Wielkopolski oraz początków i rozwoju Poznania do XV w.

MUZEUM ARCHIDIECEZJALNE

Założone w 1893 r., mieści się w budynku d. Akademii Lubrańskiego (→) na Ostrowie Tumskim (→), przy ul. Lubrańskiego 1. Stosunkowo niewielka placówka posiada bardzo bogate, różnorodne i cenne zbiory dzieł sztuki, głównie sakralnej (m.in. rzeźby gotyckie od XIV w., wielkopolskie malarstwo cechowe, malarstwo obce), rzemiosła artystycznego, numizmatyczne. Wśród obrazów o tematyce świeckiej wyróżnia się szereg dzieł Leona Wyczółkowskiego. Bogata jest kolekcja tkanin liturgicznych i świeckich, najstarsza pochodzi z XV w. Ciekawy jest zbiór pasów kontuszowych. Kolekcja złotnictwa obejmuje dzieła od okresu renesansu po czasy współczesne. W najbliższych latach muzeum będzie rozszerzone o pomieszczenia znajdujące się w sąsiednim budynku. Oddziałem placówki jest Muzeum Sztuki Ludowej (→).

MUZEUM ARMII „POZNAŃ"

Muzeum to utworzone w 1982 r. mieści się w jednym z odrestaurowanych fragmentów d. Cytadeli (→) — tzw. Małej Śluzie przy al. Armii Poznań. Gromadzi fotografie, dokumenty, lekkie uzbrojenie i wyposażenie żołnierzy jednostek Armii „Poznań" (→). Duża część zbiorów dotyczy największej bitwy września 1939 r. — bitwy nad Bzurą. Muzeum jest oddziałem Muzeum Historii Ruchu Robotniczego (→).

MUZEUM HISTORII MIASTA POZNANIA

Muzeum to otwarto w 1954 r., mieści się w ratuszu (→). Wraz z zabytkowymi wnętrzami dawnej siedziby władz miejskich stanowi wzajemnie uzupełniającą się ekspozycję obrazującą dzieje miasta. W gotyckich piwnicach makiety, plansze i znaleziska archeologiczne dotyczą najstarszych dziejów Poznania — grodu na Ostrowie Tumskim (→) oraz lokacji miasta na prawie magdeburskim w 1253 r. W salach półpiętra zbiory dotyczą gospodarczego i przestrzennego rozwoju grodu Przemysława w XV i XVI w. Zgromadzono tam m.in. liczne fragmenty renesansowych detali architektonicznych, odkrytych w czasie odbudowy Starego Miasta po zniszczeniach w 1945 r., puchary i skrzynie cechowe, wyroby rzemiosła artystycznego. W pięknych wnętrzach 1 piętra zgromadzono eksponaty ilustrujące życie umysłowe miasta m.in. druki pierwszych oficyn wydawniczych Poznania, wyroby rzemiosła artystycznego, a także portrety królewskie, popiersia rzymskie z III—IV w., globus z XVII w. Sale 2 piętra zawierają zbiory dotyczące dziejów miasta w XIX i XX w. — do 1939 r.: działalność wybitnych Wielkopolan i organizacji polskich, walki zbrojne z zaborcą pruskim — od Insurekcji Kościuszkowskiej po Powstanie Wielkopolskie 1918—19 r. Muzeum Historii Miasta Poznania jest oddziałem Muzeum Narodowego.

MUZEUM HISTORII RUCHU ROBOTNICZEGO

Muzeum Historii Ruchu Robotniczego im. Marcina Kasprzaka powstało w 1961 r., stałą ekspozycję posiada od 1965 r. Mieści się na Starym Rynku w odwachu (→).

Główna część ekspozycji obrazuje życie i działalność Marcina Kasprzaka. M.in. znajduje się tu maszyna drukarska tzw. „bostonka", na której drukowano „bibułę". Część zbiorów obrazuje walkę Wielkopolan o wyzwolenie narodowe i społeczne. W muzeum często organizowane są wystawy okolicznościowe nawiązujące do aktualnych rocznic z historii ruchu robotniczego. Oddziałami

Muzeum Historii Ruchu Robotniczego są muzea: Wyzwolenia Miasta Poznania (→) na Cytadeli, Armii „Poznań" (→) na Cytadeli i Muzeum Obozu w Żabikowie.

MUZEUM INSTRUMENTÓW MUZYCZNYCH

W 1952 r. w zabytkowej kamienicy Grodzickich przy Starym Rynku otwarto oddział Muzeum Narodowego — Muzeum Instrumentów Muzycznych. Zaczątkiem muzeum była kolekcja instrumentów Zdzisława Szulca, pierwszego kustosza muzeum. Jedyne w Polsce, jest uważane za trzecie co do wielkości muzeum tego rodzaju w Europie. Bogate zbiory pochodzą z różnych epok z Europy, Azji, Afryki, Ameryki i Oceanii. W dziale polskim prezentowane są m.in. liczne instrumenty ludowe z Wielkopolski. Wśród nich dudy, cenna kolekcja skrzypiec z ok. 1600 r. z warsztatu lutnika Marcina Groblicza, skrzypce lutników wileńskich z XVII—XX w. W specjalnej sali poświęconej Fryderykowi Chopinowi (→) znajduje się fortepian, na którym grał młody kompozytor w czasie pobytu u Antoniego Radziwiłła w Antoninie. Instrumenty egzotyczne reprezentują eksponaty z: Chin, Tybetu, Mongolii, Indii, Wietnamu, Japonii, Birmy, Indonezji, krajów arabskich, Kamerunu, Konga i Zanzibaru.

MUZEUM LITERACKIE HENRYKA SIENKIEWICZA

Należy do najmłodszych muzeów Poznania. Utworzone zostało w 1978 r. w jednej z kamienic w zachodniej pierzei Starego Rynku jako oddział Biblioteki E. Raczyńskiego. Podstawową część zbiorów stanowią dary przekazane przez poznańskiego kolekcjonera Ignacego Mosia. Zgromadzone są one w trzech zasadniczych częściach: — materiałów biograficznych, obejmujących pamiątki osobiste i rodzinne, zdjęcia i korespondencję; — dorobku pisarza, obejmującego pierwsze wydania książek w Polsce, wydania zagraniczne; — związków pisarza z Wielkopolską. Wnętrza sal muzeum są wyposażone w stylowe meble z przełomu XIX i XX w. W oddzielnej sali znajduje się część zbiorów poświęconych Adamowi Mickiewiczowi (→).

MUZEUM MARTYROLOGII — FORT VII → FORT VII

MUZEUM NARODOWE

Poznańskie Muzeum Narodowe jest jedną z największych i najpoważniejszych placówek muzealnych w kraju. Poza centralą znajdującą się przy al. Marcinkowskiego posiada ono 4 oddziały w Poznaniu (muzea: historii Poznania (→), instrumentów muzycznych (→), rzemiosł artystycznych (→), wojskowe (→)) oraz 3 na terenie Wielkopolski: w Rogalinie, Śmiełowie i Gołuchowie.

W gmachu przy al. Marcinkowskiego powstało w 1903 r. założone przez Prusaków Muzeum Fryderykowskie. Po odzyskaniu niepodległości, w 1924 r. z połączenia zbiorów tego muzeum oraz zbiorów PTPN (m.in galerii Seweryna Mielżyńskiego) utworzono Muzeum Wielkopolskie z oddziałami: przyrodniczym i archeologicznym. W 1950 r. muzeum podniesiono do rangi Muzeum Narodowego. W następnych latach powstały oddziały muzeum w Poznaniu i Wielkopolsce. W najbliższych latach powstaną kolejne oddziały: etnograficzny w d. Loży Masońskiej (→) oraz wnętrz mieszczańskich w zabytkowych kamieniczkach przy Starym Rynku. Od 1983 r. trwają prace przy wznoszeniu nowoczesnego gmachu przy al. Marcinkowskiego dla pomieszczenia m.in. galerii malarstwa.

W neorenesansowym gmachu położonym między al. Marcinkowskiego, ul. Paderewskiego i ul. Ludgardy (zbudowany w l. 1900—03 wg proj. Karola Hinckeldeyna) zgromadzono bogate zbiory rzeźby i malarstwa. W podziemiach gmachu mieści się dział sztuki średniowiecznej obejmujący głównie rzeźbę i malarstwo doby gotyku z Wielkopolski i Śląska.

Reprezentacyjna sala parteru przeznaczona jest na wystawy czasowe, których kilka organizuje się każdego roku. Dzięki ciekawej tematyce oraz interesującej inscenizacji z reguły cieszą się one wielką popularnością i licznie są odwiedzane nie tylko przez mieszkańców Poznania. W salach otaczających salę główną znajduje się obszerna, jedna z najbogatszych w kraju wystawa polskiego malarstwa współczesnego obejmująca m.in. obrazy Jana Cybisa, Tadeusza Kantora, Piotra Potworowskiego, Wacława Taranczewskiego, Zygmunta Waliszewskiego.

Sale 1 piętra mieszczą dzieła malarstwa polskiego od XVIII w. do 1 ćw. XX w. oraz galerię malarstwa euro-

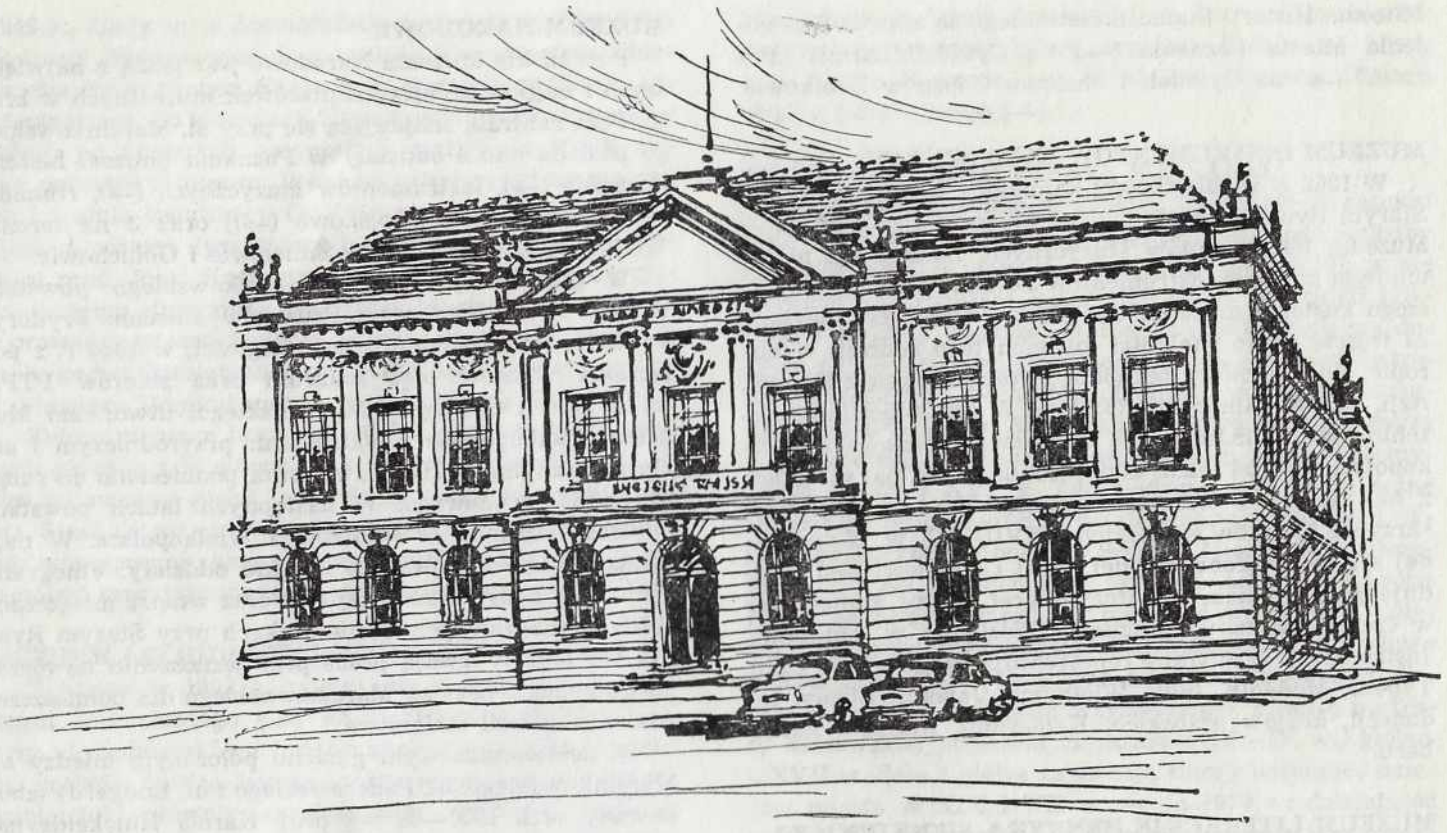

Muzeum Narodowe

pejskiego. Malarstwo polskie reprezentują prawie wszyscy mistrzowie tego okresu m.in.: Boznańska, Brandt, Chełmoński, Fałat, Gerson, Gierymscy, Malczewski, Matejko, Mehoffer, Michałowski, Norblin. Orłowski, Wyspiański. Znaczna część zbiorów malarstwa europejskiego pochodzi z galerii Atanazego Raczyńskiego, która zdeponowana została w Poznaniu w 1903 r. W skład galerii wchodzą obrazy z różnych szkół włoskich od XIV do XVIII w. z przewagą dzieł z doby renesansu (m.in. Ugolino di Neri, Lorenzo Monaco, Giovianni Bellini, Palma Vecchio, Francesco Bassano), szkoły hiszpańskiej (m.in. Francisco de Zurbaran, Jose Ribera, krąg Murilla, krąg Velazqueza), szkoły francuskiej (m.in. Jacques Cortois, Francois Millet), malarstwo niderlandzkie (m.in. obraz uważany za najcenniejszy w muzeum „Madonna z Dzieciątkiem i Barankiem" Quentina Massysa, przypominający obraz Leonarda da Vinci), malarstwo holenderskie (m.in. Abraham van Beyeren, Symonsz de Geest, Jacob van Loo) i malarstwo flamandzkie (m.in. Frans Snyders, Daniel Seghers).

MUZEUM PRZYRODNICZE

Muzeum Przyrodnicze, noszące obecnie oficjalną nazwę Muzeum Wiedzy o Środowisku jest placówką PAN. Metryka jego sięga 1857 r., kiedy to zaczęto gromadzić zbiory przyrodnicze w PTPN. Od 1919 r. było oddziałem

Muzeum Wielkopolskiego, od 1953 r. znajduje się w gestii PAN. Mieści się w budynku przy ul. Świerczewskiego położonym przy starym ZOO.

Zasadnicza część ekspozycji przedstawia faunę krajową ze szczególnym uwzględnieniem Wielkopolski. W drugiej części pokazano powstanie i rozwój Ziemi oraz ewolucyjny rozwój organizmów żywych łącznie z człowiekiem. Osobliwościami są kopalniane szczątki tura, szczątki jelenia olbrzymiego oraz duży meteoryt o masie 77,5 kg odnaleziony w 1914 r. w Morasku pod Poznaniem. Część z kolekcji zwierząt pochodzi z poznańskiego ZOO.

MUZEUM RZEMIOSŁ ARTYSTYCZNYCH

Otwarte w 1965 r. Muzeum Rzemiosł Artystycznych (oddział Muzeum Narodowego) mieści się w odbudowanych częściach Zamku Przemysława (→). Bogata ekspozycja obejmuje wyroby pochodzące z Europy i Dalekiego Wschodu, od XII do XX w.: wyroby złotnicze, kowalskie, porcelanę, szkło, tkaniny, meble oraz broń. Kolekcja broni palnej obejmuje zbiory od XVI do XIX w. m.in. wyroby sławnych zakładów paryskich Le Page, broń wschodnią. Rzemiosło artystyczne reprezentują m.in. wyroby złotnicze z Limoges we Francji z XIII w., gotyckie naczynia liturgiczne z Wielkopolski z XIV i XV w., zegary stołowe od XV w., majolika włoska z XVI—XVII w., szkło weneckie, fajanse holenderskie z Delft z XVII w., ceramika chińska, wyroby cynowe — kufle, świeczniki, talerze. W salach 2 piętra zgromadzono bogate zbiory sztuki zdobniczej m.in. kolekcję zegarków kieszonkowych i powozowych, tabakier, biżuterii, porcelany z Miśni, Wiednia, Francji, Pruszkowa oraz z Warszawy. Osobną grupę stanowią wyroby z cyny, szkła, kamionki w formach eklektycznych i secesyjnych.

MUZEUM SZTUKI LUDOWEJ

Jest oddziałem Muzeum Archidiecezjalnego utworzonym w 1981 r. Zbiory jego znajdują się w zabytkowej kanonii przy ul. Mieszka I 5a, zbudowanej w 1751 r. Obejmują one eksponaty sztuki ludowej z Wielkopolski i pogranicza Śląska z XIX i XX w. m.in.: kolekcję koronek i haftów, stroje z różnych okolic Wielkopolski, rzeźby i obrazy (również malowane na szkle), wieńce dożynkowe. Część ekspozycji poświęcona jest rodzinie Cichowiczów, która gromadziła zbiory etnograficzne dla Muzeum Wielkopolskiego i Muzeum Archidiecezjalnego.

MUZEUM WIEDZY O ŚRODOWISKU → MUZEUM PRZYRODNICZE

MUZEUM WOJSKOWE

Pierwsze Muzeum Wojskowe w Poznaniu powstało w 1919 r., poświęcone tradycjom oręża polskiego było placówką wojskową. Mieściło się w budynku przy narożniku ul. Powstańców Wielkopolskich i ul. Ratajczaka. Zbiory jego uległy zniszczeniu w 1939 r.

Obecne muzeum, noszące oficjalnie nazwę: Wielkopolskie Muzeum Wojskowe — mieści się na Starym Rynku, w pawilonie wzniesionym na miejscu dawnych sukiennic. Otwarte w 1963 r. jest oddziałem Muzeum Narodowego.

Parter zajmuje kolekcja broni polskiej i obcej od XI do XVIII w. m.in. bogaty zestaw mieczy z XIV i XV w., zestaw tzw. broni drzewcowej (m.in. włóczni, cepów, halabard), broń palna (muszkiety, arkebuzy, pistolety). Specjalnie wydzielona ekspozycja obejmuje broń i sprzęt jazdy polskiej z XVII w. m.in. półzbroje husarskie, szyszaki, kolczugi, buzdygany.

Eksponatem innego rodzaju jest średniowieczna łódź z X w. wydobyta z dna Jez. Lednickiego tzw. dłubanka, dziesięciometrowej długości.

Na 1 piętrze ekspozycja obrazuje udział Polaków w powstaniach narodowych — od Kościuszkowskiego po Wielkopolskie 1918—19 r. oraz udział w II wojnie światowej. Obok broni, sprzętu, dokumentów znajdują się tu obrazy tematycznie związane z ekspozycją m.in. obrazy: F. Smuglewicza „Przysięga Kościuszki na Krakowskim Rynku" oraz J. Suchodolskiego „Bitwa pod Raszynem". Najbogatszy jest zbiór dotyczący Powstania Wielkopolskiego. W części prezentującej udział Polaków w II wojnie światowej znajdują się: sztandary pułkowe, mundury, broń i wyposażenie sił zbrojnych walczących na Zachodzie, I Armii WP.

MUZEUM WYZWOLENIA MIASTA POZNANIA

Znajduje się na Cytadeli (→), w dawnym schronie amunicyjnym, wybudowanym ok. 1870 r. Otwarte

w 1965 r., od 1967 r. stanowi oddział Muzeum Historii Ruchu Robotniczego (→). Ekspozycja muzealna ilustruje wieloletnie zmagania ludu wielkopolskiego — najpierw z zaborcą pruskim, a następnie z faszystowskim okupantem.

Ekspozycję otwiera dział poświęcony budowie w Poznaniu twierdzy pruskiej — symbolu dążeń ówczesnych władz zaborczych, zmierzających do trwałego włączenia Wielkopolski do Prus. Dalsze eksponaty przedstawiają walki zbrojne okresu Wiosny Ludów (1848 r.) i zwycięskiego Powstania Wielkopolskiego w l. 1918—19. Ostatni fragment tej części wystawy przypomina lata okupacji hitlerowskiej. Następna część ekspozycji obrazuje walki o wyzwolenie Poznania w 1945 r. Na planszach zaznaczono poszczególne fazy ofensywy, okrążanie miasta i likwidację kolejnych punktów hitlerowskiego oporu. Zgromadzono liczne pamiątki z tego okresu m.in.: rozkazy bojowe, listy uczestników walk, elementy uzbrojenia i umundurowania, przedstawiono sylwetki dowódców radzieckich. Wiele miejsca poświęcono walkom o zdobycie Cytadeli, uwypuklając udział mieszkańców Poznania w działaniach zbrojnych. Na wystawie plenerowej zgromadzono radziecki sprzęt wojskowy z czasów II wojny światowej.

NAJ... NAJ... NAJ...

Zrozumiałe zaciekawienie budzą zwykle rzeczy największe. Poniżej podano kilka takich ciekawostek dotyczących Poznania. Warto więc wiedzieć, że:

— najwyższą budowlą jest komin elektrociepłowni w Karolinie o wysokości 204 m,

— najwyższym budynkiem jest gmach biblioteki Akademii Ekonomicznej przy ul. Powstańców Wielkopolskich, posiadający 82,5 m wysokości (22 kondygnacje), a wraz z masztem nadawczym telewizji liczący 106,6 m wysokości,

— największym domem mieszkalnym jest 11-kondygnacyjny budynek na Os. Rusa na Ratajach; posiada on 435 m długości, znajdują się w nim 792 mieszkania, w których zamieszkuje ok. 2,5 tys. osób,

— najdłuższą arterią jest ul. Jarosława Dąbrowskiego o długości ok. 8,5 km,

— najdłuższa linia tramwajowa łącząca Junikowo (→) z Zawadami (→) — nr 1 — ma 13,7 km długości,

— najdłuższa linia autobusowa (miejska) wiodąca z Os. Jana III Sobieskiego na Rataje (→) — nr 85 — ma 14,5 km długości,

— największym hotelem jest orbisowski hotel „Poznań" (→), posiadający 830 miejsc noclegowych,

— największym kinem jest kino „Wilda" mające na widowni 758 miejsc,

— największą salą widowiskową jest „Arena" (→), dysponująca 4200 miejscami stałymi i ok. 2600 dostawnymi,

— największym obiektem sportowym jest Stadion im. 22 Lipca (→) Klubu Sportowego „Warta", na którego trybunach zasiąść może jednocześnie ok. 50 tys. widzów.

NARAMOWICE

Naramowice, dzielnica położona na skraju doliny Warty w pn. części miasta znana jest jako wieś od 1366 r. W XVIII w. w skład Naramowic wchodziły: dwór, wieś chłopska i dwa młyny. W 1779 r. we wsi znajdowała się warzelnia piwa, karczma, kuźnia, 19 domów i 2 młyny. W 2 poł. XIX w. wieś Naramowice tworzyły trzy miejscowości: wieś Naramowice, Wilczy Młyn i Różany Młyn. Istniały też Naramowskie Olendry, wieś olęderska założona w 1760 r. W 1925 r. włączono w granice Poznania

obszar dworski Naramowic i Wilczy Młyn, a w 1940 r. włączono do miasta pozostałe jednostki Naramowic.

Naramowice silnie się rozbudowały w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, głównie dzięki istnieniu Kombinatu Państwowych Gospodarstw Ogrodniczych. Kombinat PGO Poznań Naramowice jest głównym dostarczycielem warzyw, owoców i kwiatów dla Poznania. Posiada on gospodarstwa w kilku podpoznańskich miejscowościach. W Naramowicach znajduje się jeden z największych w kraju kompleksów szklarni: 32 ha gruntu pod szkłem oraz zbudowana w 1985 r. mleczarnia.

Przy PGO znajdują się tereny wystaw sprzętu rolniczego oraz zwierząt hodowlanych, a także osiedle mieszkaniowe dla pracowników, hotel i restauracja. Ciekawym przykładem nowoczesnej architektury jest kościół Matki Boskiej Częstochowskiej (1981 r.) położony przy ul. Naramowickiej 156.

Na zach. od ul. Naramowickiej powstaje osiedle mieszkaniowe Władysława Łokietka wchodzące w skład zespołu osiedli mieszkaniowych Piątkowo-Naramowice.

NIESTACHÓW

W 1253 r. wieś książęca nadana miastu w momencie lokacji jako zaplecze gospodarcze. Położona na terenie obecnej zachodniej części Sołacza. W obszar Poznania włączono Niestachów w 1907 r. Obecnie nie posiada odpowiednika w nazwach jednostek osadniczych miasta. Pamiątką po dawnej wsi jest ul. Niestachowska, od 1981 r. część nowoczesnej arterii komunikacyjnej — Trasy Niestachowskiej.

NOWE MIASTO

Dzielnica administracyjna obejmująca wschodnią część Poznania, położoną na prawym brzegu Warty. Obejmu-

je 10 288 ha — tj. ok. 45% powierzchni miasta. Najbardziej zróżnicowana pod względem urbanistycznym, jak i historycznym. Na jej obszarze położone są m.in. Antoninek (→), Głuszyna (→), Karolin (→), Spławie (→), Szczepankowo (→).

W skład Nowego Miasta wchodzi m.in. największy zespół osiedli mieszkaniowych Poznania — Rataje (→), przemysłowe dzielnice: Główna (→) i Starołęka (→), a także najstarsza część miasta — Ostrów Tumski (→) oraz Śródka (→).

NOWOWIEJSKI FELIKS

Kompozytor, dyrygent, pedagog. Ur. w 1877 r. w Barczewie na Warmii. W Poznaniu zamieszkał w 1919 r. Był już wówczas cenionym kompozytorem i dyrygentem. W l. 1920—27 wykładał w konserwatorium poznańskim, później zajmował się głównie działalnością kompozytorską i koncertową. Był organizatorem chórów, w czasie zjazdów śpiewaczych prowadził połączone, wielotysięczne zespoły chóralne. W l. 1940—45 przebywał w Krakowie. Zmarł wkrótce po powrocie do Poznania w 1946 r. Pochowany został na „Skałce Poznańskiej" w kościele św. Wojciecha (→).

Mistrzowskie opanowanie kunsztu kompozytorskiego pozwoliło mu na uprawianie niemal wszystkich form muzyki instrumentalnej i wokalnej. Światowy rozgłos zyskały jego oratoria: „Powrót syna marnotrawnego", „Quo vadis" i „Znalezienie św. Krzyża". Napisał ponadto 4 symfonie, 3 poematy symfoniczne, 5 uwertur, 2 koncerty i wiele dzieł kameralnych. Skomponował liczne utwory chóralne, a także opery (m.in. „Legenda Bałtyku") i balety. Był autorem muzyki „Roty", do słów Marii Konopnickiej.

Przy al. Wielkopolskiej 11, na budynku, w którym mieszkał kompozytor w l. 1929—46, znajduje się tablica pamiątkowa. Imię Feliksa Nowowiejskiego nosi od 1946 r. jedna z ulic miasta.

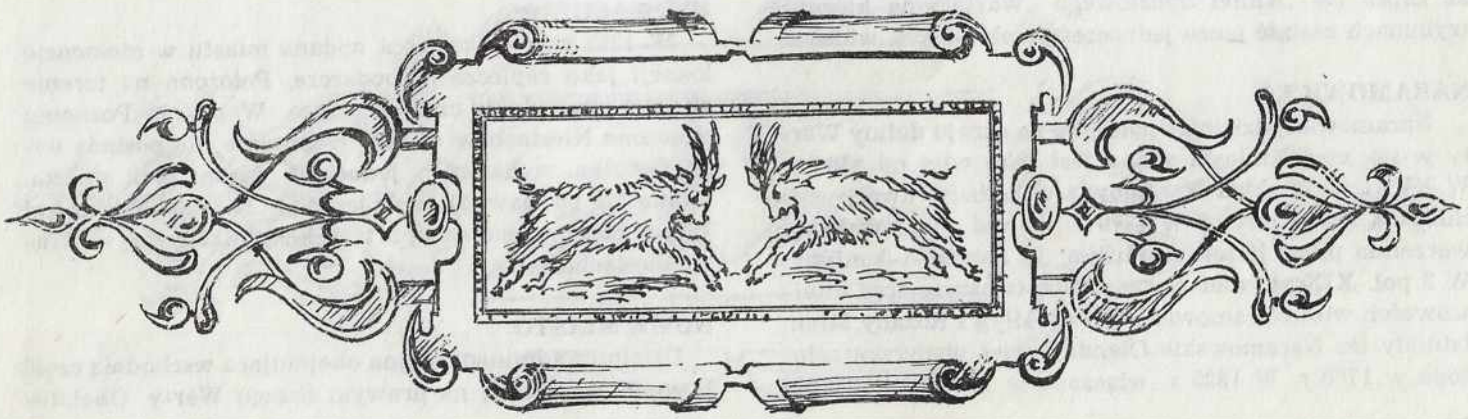

OBSERWATORIUM ASTRONOMICZNE

Obserwatorium Astronomiczne Uniwersytetu im. A. Mickiewicza (→) znajduje się przy ul. Słonecznej 36. Powstało w 1921 r. W latach międzywojennych prowadziło systematyczne obserwacje pozycji gwiazd, komet i planetoid. W l. 1929—33 uczestniczyło w międzynarodowym programie pomiarów różnic długości geograficznej. W okresie II wojny światowej obserwatorium nie poniosło poważniejszych strat i w 1945 r. wznowiło swą działalność. Podczas Międzynarodowego Roku Geograficznego (1957—59) uczestniczyło w międzynarodowym programie pomiarów długości i szerokości geograficznej. Od 1957 r. prowadzi badania satelitarne.

Obecnie głównymi kierunkami działalności naukowo-badawczej obserwatorium są: problematyka małych ciał układu słonecznego (tj. planetoid, komet i meteorów), geodezyjne zastosowanie obserwacji sztucznych satelitów Ziemi oraz zagadnienia instrumentalno-obserwacyjne. Osiągnięciem pracowników obserwatorium było odkrycie nowej planetoidy (→ Planetoida „Posnania"). Obserwatorium dysponuje m.in. refraktorem Zeissa 200/3000 (czyli teleskopem soczewkowym Zeissa o średnicy 200 mm i ogniskowej o długości 3000 mm), mogącym pełnić rolę astrografu, refraktorem Coude 150/2000, astrografem ćwiczeniowym z dwoma kamerami 120/500 i astrografem pojedynczym 300/1500.

ODWACH

Zbudowany w zach. części wewnętrznego kompleksu zabudowy Starego Rynku należy do bardziej charakterystycznych budowli miasta. Pierwotnie zapewne drewniany, powstał w pocz. XVIII w. Obecny budynek w stylu klasycystycznym zbudowano w l. 1783—87 za sprawą Kazimierza Raczyńskiego, starosty generalnego Wielkopolski i przewodniczącego Komisji Dobrego Porządku. Projekt wykonał prawdopodobnie wybitny architekt i sztukator warszawski Jan Chrystian Kamsetzer. Odwach był siedzibą straży miejskiej, później policji. Po zniszczeniach wojennych w 1945 r. odbudowany został jako jeden z pierwszych obiektów zabytkowych i przeznaczony na siedzibę Muzeum Historii Ruchu Robotniczego (→). Elewacja frontowa ozdobiona jest kolumnową wnęką portykową. W attyce kamienne rzeźby: pośrodku kontusz z herbem Rzeczypospolitej, po lewej kartusz z herbem Nałęcz-Raczyńskich, po prawej herb Poznania.

OGRODY

Nazwa części Jeżyc w okolicach Ogrodu Botanicznego (→) wprowadzona po 1945 r. Tereny te włączono do Poznania w 1900 r. Punktem centralnym jest pl. Waryńskiego, jeden z węzłów komunikacji miejskiej. Na pd. od placu w latach 1956—63 powstało, należące do pierwszych w Poznaniu, osiedle mieszkaniowe obejmujące 14 bloków mieszkalnych i budynki użyteczności publicznej. Na cmentarzu parafii jeżyckiej przy ul. Szpitalnej spoczywa wielu zasłużonych mieszkańców miasta m.in. wybitny orędownik idei ochrony przyrody, inicjator utworzenia Wielkopolskiego Parku Narodowego, prof. UP dr Adam Wodziczko (1887—1948).

OGRÓD BOTANICZNY

Ogród Botaniczny — będąc placówką naukowo-dydaktyczną Uniwersytetu im. A. Mickiewicza (→) — jest równocześnie jednym z najładniejszych parków Poznania. Znajduje się na Jeżycach (→), pomiędzy ulicami: Dąbrowskiego, Botaniczną, św. Wawrzyńca i ul. Polską. Zajmuje obszar ok. 17 ha.

Otwarcia Szkolnego Ogrodu Botanicznego dokonał w 1925 r. prezydent Rzeczypospolitej, Stanisław Wojciechowski. Ogród podlegał wówczas Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego. Najstarsza część, przylegająca do ul. Botanicznej, urządzona wg proj. prof. Rudolfa Boettnera z Uniwersytetu Poznańskiego, posiadała zaledwie 2,5 ha powierzchni. W l. 1930—36 ogród powiększono do 11 ha, przyłączając doń tereny przylegające

do ul. Dąbrowskiego. Przy ulicy tej zlokalizowano nowe wejście główne. Projektantem tej części ogrodu był Edward Straus. W czasie okupacji hitlerowskiej ogród pełnił rolę parku dostępnego wyłącznie dla ludności niemieckiej. W 1949 r. Ogród Botaniczny przejęty został przez Uniwersytet Poznański. Nastąpił okres jego intensywnego rozwoju. Odrestaurowano zniszczone w czasie II wojny światowej kolekcje roślinne, wzniesiono kompleks szklarni, rozbudowano alpinarium itp.

Obecnie zgromadzone w ogrodzie kolekcje zawierają ponad 8 tys. gatunków i odmian roślin. Eksponowane są one w działach: roślin ozdobnych, geograficznym, ekologicznym, systematycznym, biologii roślin i zmienności roślin. Mimo że teren ogrodu pełni rolę parku rekreacyjnego, jest on przede wszystkim placówką naukową. Realizowane w nim prace badawcze dotyczą m.in.: aklimatyzacji roślin, rytmiki rozwojowej nadziemnych i podziemnych części roślin, zastosowania roślin na terenach zielonych dużych aglomeracji miejskich. Unikatową placówką naukową jest laboratorium korzeniowe (rhizarium), umożliwiające śledzenie rozwoju podziemnych części roślin do głębokości 6 m.

Na terenie ogrodu znajdują się dwa głazy pamiątkowe. Jeden poświęcony jest „zasłużonym w rozwoju Ogrodu Botanicznego", drugi — prof. Józefowi Paczoskiemu (1864—1942) — wybitnemu botanikowi, twórcy nowej gałęzi botaniki — fitosocjologii, czyli nauki o zespołach roślinnych.

OGRÓD ZOOLOGICZNY

Położony przy ul. Zwierzynieckiej, przez mieszkańców miasta zwany „Starym ZOO". Powstał w 1871 r. w sposób zgoła anegdotyczny. Otóż na terenie restauracji dworcowej zbierała się grupa stałych bywalców, umilających sobie wolny czas grą w kręgle i kufelkiem piwa. (Mowa tu oczywiście o nie istniejącym dziś dworcu Kolei Stargardzko-Poznańskiej, usytuowanym na skrzyżowaniu dzisiejszych ulic: Gajowej i Zwierzynieckiej). Dla uczczenia pięćdziesiątej rocznicy urodzin swego przewodniczącego Roberta Jaeckla postanowili, iż każdy ofiaruje mu w prezencie jakieś zwierzę. W ten sposób solenizant otrzymał świnię, barana, kota, królika, wiewiórkę, gęś, kaczkę, kurę i pawia oraz tresowanego niedźwiedzia i małpę, nabyte od Cyganów. Cała ta menażeria umieszczona została w ogrodzie restauracyjnym. Dary mieszkańców miasta i okolic spowodowały niespodziewanie szybki rozwój zwierzyńca.

W 1875 r. powstało „Stowarzyszenie Ogród Zoologiczny", w którego zarządzie działało wielu Polaków. W 1877 r. zwierzyniec przyjął oficjalnie nazwę Ogród Zoologiczny, co uwidocznione zostało w dwujęzycznym napisie umieszczonym nad wejściem. Dopiero w 1911 r. ogród przejęty został przez władze miasta.

Ogród zajmuje niewielki obszar (5,6 ha), położony wśród zabudowy miejskiej, nie posiada żadnych perspektyw rozwoju terytorialnego. Od dziesiątków lat postulowano więc przeniesienie ogrodu na bardziej dogodne miejsce. Wreszcie w latach siedemdziesiątych urządzono na wschodnim skraju miasta Wielkopolski Park Zoologiczny (→). Stare ZOO stanowi już dziś interesujący zabytek architektury wiwaryjnej. Uwagę zwracają tu przede wszystkim: potężne alpinarium z wolierą dla ptaków drapieżnych (lata 1905—06) oraz półkolista woliera dla ptaków brodzących o wysokości 14 m (1924 r.). Na terenie ogrodu znajduje się oryginalny pomnik upamiętniający zasługi Roberta Jaeckla, kierującego ogrodem w latach 1881—1907. Na cokole z płaskorzeźbą głowy Jaeckla ustawiona jest rzeźba lwa. Pomnik, dłuta wybitnego rzeźbiarza berlińskiego Augusta Gaula, odsłonięto w 1910 r. Na bocznej ścianie cokołu umieszczono w 1984 r. tablicę upamiętniającą stulecie istnienia ZOO.

Ogród jest najdłużej działającym zwierzyńcem w Polsce (ZOO we Wrocławiu, założone w 1865 r., dwukrotnie — w latach 1921—27 i 1945—48 — przerywało swą działalność). Obecnie żyje w nim ok. 3500 zwierząt ok. 340 gatunków.

OKRĄGLAK

„Okrąglak" — to popularna nazwa domu towarowego, obecnie wchodzącego w skład krajowego przedsiębiorstwa domów towarowych „Centrum". Powstał on w l. 1949—55 na miejscu zniszczonego w toku działań wojennych budynku Banku Cukrownictwa. Pierwotnie „Okrąglak" projektowany był dla Warszawy i miał mieć 10 pięter. W trakcie budowy wykonano 9 kondygnacji

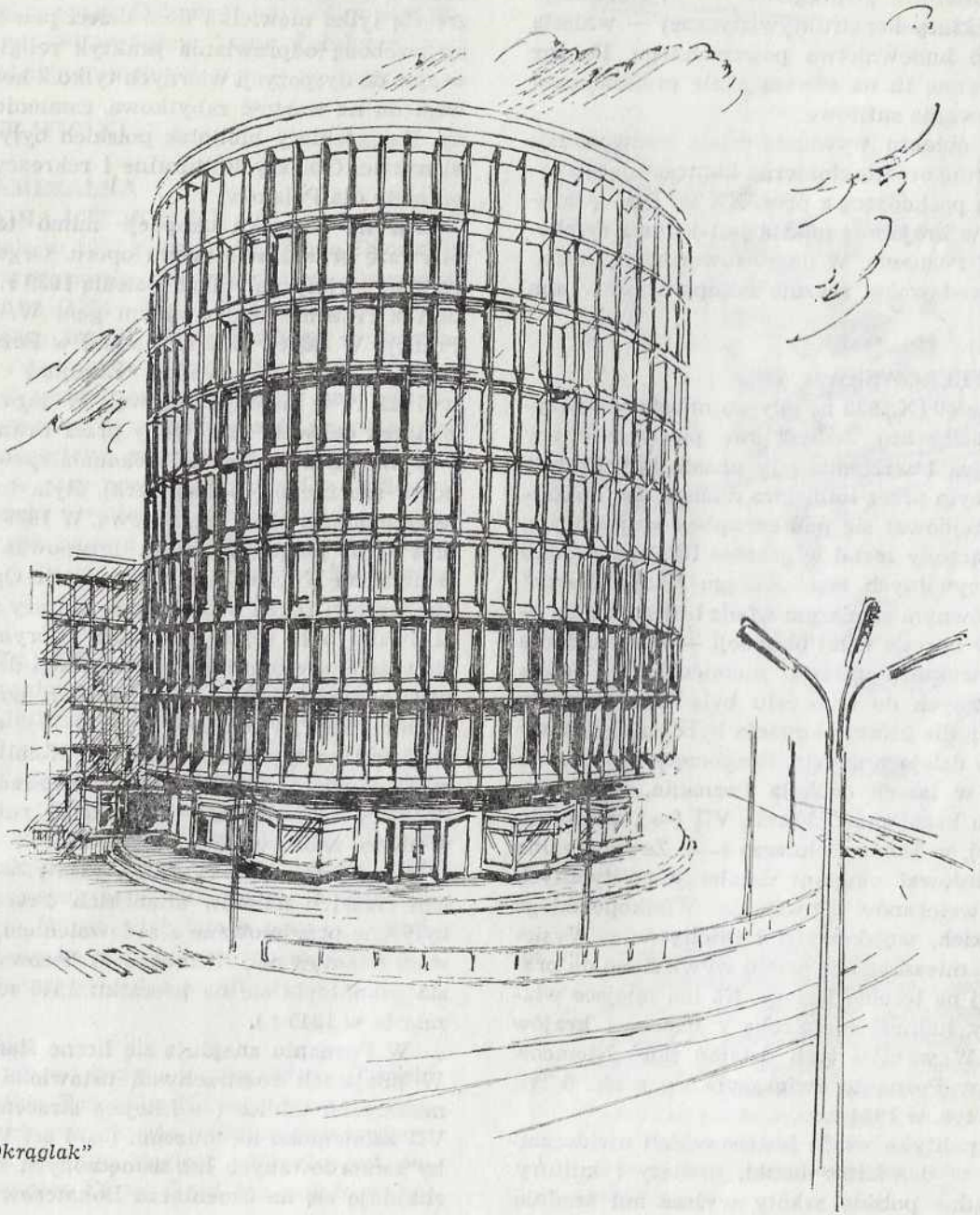

„Okrąglak"

nadziemnych i 2 podziemne. Autorem projektu jest arch. Marek Leykam. Budowa „Okrąglaka" — b. ciekawego przykładu architektury konstruktywistycznej — wniosła wiele nowości do budownictwa powszechnego. Po raz pierwszy zastosowano tu na szerszą skalę prefabrykaty żelbetowe i ogrzewanie sufitowe.

Budowa tego obiektu wywołała wiele kontrowersji ze względu na formę architektoniczną kontrastującą z sąsiednią zabudową pochodzącą z pocz. XX w. Dziś „Okrąglak" wrośnięty w krajobraz miasta jest jedną z symbolicznych budowli Poznania. W domu towarowym pracuje ponad 300 sprzedawców, rocznie zakupy czyni w nim ok. 5 mln osób.

OKUPACJA HITLEROWSKA

Rozpoczęła się 10 IX 1939 r., gdy do miasta wkroczyły oddziały Wehrmachtu. Jednak swe pierwsze ofiary wojna dosięgła już 1 września, gdy miasto kilkakrotnie bombardowane było przez lotnictwo niemieckie. Początkowo Poznań znajdował się pod zarządem wojskowym, a od 26 X — włączony został w granice III Rzeszy, jako siedziba władz cywilnych tzw. „okręgu Kraju Warty" (Warthegau). Głównym zamiarem władz hitlerowskich — realizowanym w okresie całej okupacji — było nadanie Poznaniowi charakteru miasta niemieckiego. Jedną z dróg prowadzących do tego celu była eksterminacja ludności polskiej, dla której okupacja była najokrutniejszym okresem w dziejach miasta. Rozpoczęły się masowe rozstrzeliwania w lasach dookoła Poznania, mordowanie w miejscach kaźni m.in.: Forcie VII (→), więzieniu na ul. Młyńskiej, w Domu Żołnierza (→). Ze szczególną zaciekłością mordował okupant działaczy politycznych i społecznych, weteranów Powstania Wielkopolskiego i powstań śląskich, wojskowych i inteligencję. Wysiedlono ok. 40 tys. mieszkańców, wielu wywieziono do pracy przymusowej na terenie Rzeszy. Na ich miejsce władze sprowadziły ludność niemiecką z Rzeszy i krajów nadbałtyckich. W wyniku tych działań ilość Niemców mieszkających w Poznaniu zwiększyła się z ok. 6 tys. w 1939 r. do 94 tys. w 1944 r.

Antypolska polityka władz hitlerowskich uwidoczniła się również w dziedzinie nauki, oświaty i kultury. Nie istniały żadne polskie szkoły wyższe ani średnie. Szkolnictwo podstawowe — jeśli chodzi o program nauczania — ograniczono do minimum. Korzystała z niego zresztą tylko niewielka ilość dzieci polskich. Ograniczono swobodę odprawiania praktyk religijnych, pozostawiając do dyspozycji wiernych tylko 2 kościoły. Inne, bez względu na wartość zabytkową, zamieniono na magazyny. Księgozbiory bibliotek polskich były wywożone lub niszczone. Obiekty kulturalne i rekreacyjne zostały zamknięte dla Polaków.

Już na początku okupacji mimo terroru powstały pierwsze organizacje ruchu oporu. Organizacja konspiracyjna „Ojczyzna" także jesienią 1939 r. nawiązała kontakt z rządem emigracyjnym gen. W. Sikorskiego we Francji. W końcu 1939 r. ujawnił w Poznaniu swą działalność Związek Walki Zbrojnej (przekształcony w 1942 r. w Armię Krajową). W jego ramach działał Związek Odwetu, kierowany przez Franciszka Witaszka (→). W lutym 1942 r. AK dokonała spalenia magazynów portu rzecznego (→ Bollwerk). Była to największa na terenie miasta akcja sabotażowa. W 1939 r. powstało również — po połączeniu kilku ugrupowań wojskowych — Ochotnicze Wojsko Ziem Zachodnich. Opór stawiany był okupantowi także w dziedzinie kultury i oświaty. Organizowane było tajne nauczanie, którym zajmowały się głównie Szare Szeregi. W konspiracji działały partie polityczne m.in. już na pocz. 1941 r. powstał Okręgowy Komitet KPP, a po nawiązaniu w 1942 r. kontaktu z komórkami partyjnymi w Łodzi — Komitet Miejski i Komitet Powiatowy PPR. Po dekonspiracji w 1944 r. hitlerowcy zamordowali 11 działaczy ruchu robotniczego w obozie żabikowskim.

Dwukrotnie — 9 IV i 29 V 1944 r. — Poznań był celem ciężkich nalotów alianckich. Przez polską ludność były one przyjmowane z zadowoleniem, jako znak przewagi aliantów nad Niemcami. Hitlerowska okupacja miasta zakończyła się na początku 1945 r. (→ Wyzwolenie miasta w 1945 r.).

W Poznaniu znajdują się liczne ślady z lat okupacji. W miejscach rozstrzeliwań ustawiono pomniki lub umieszczono tablice (→ Miejsca straceń). Obóz w Forcie VII zamieniono na muzeum (→ Fort VII). Masowe groby zamordowanych lub zamęczonych w latach okupacji znajdują się na Cmentarzu Bohaterów Polskich (→) na

Cytadeli, na cmentarzu górczyńskim (→) i na Miłostowie (→ Cmentarz na Miłostowie). Głaz upamiętnia miejsce obozu przejściowego na Głównej (→), tablica pamiątkowa wmurowana jest w ścianę Domu Żołnierza (→), w l. 1939—45 siedziby gestapo.

OPERA →TEATR WIELKI

ORKIESTRA KAMERALNA POLSKIEGO RADIA I TELEWIZJI

Założona została w 1968 r. przez Agnieszkę Duczmal. W l. 1968—73 występowała pod patronatem Jeunesses Musicales, a później (1974—77) — Poznańskiego Towarzystwa Muzycznego im. H. Wieniawskiego. Orkiestra posiada w swym repertuarze utwory kompozytorów polskich i obcych, od epoki baroku do czasów nam współczesnych. Oprócz występów w kraju zespół ma na swym koncie sukcesy koncertowe oraz nagrania za granicą.

Warto dodać, że przy poznańskim ośrodku radiowo-telewizyjnym działa również — znana z audycji telewizyjnych i licznych nagrań — Orkiestra Rozrywkowa Polskiego Radia i Telewizji pod dyrekcją Zbigniewa Górnego.

OSIEDLE WARSZAWSKIE

Osiedle mieszkaniowe domów jednorodzinnych położone w rejonie ul. Warszawskiej, między Komandorią i Antoninkiem. Część osiedla na pn. od ul. Warszawskiej powstała wg planów opracowanych w 1925 r. Parcele wytyczono w 1929 r. Ulice posiadają regularny układ, a budynki zróżnicowaną formę. W latach sześćdziesiątych powstało na pd. od ul. Warszawskiej osiedle domków jednorodzinnych m.in. bliźniaczych o dość monotonnej zabudowie. W ostatnich latach przy ul. Toruńskiej zbudowano nowy kościół pod wezwaniem Chrystusa Odkupiciela o ciekawej sylwetce architektonicznej.

OSTRÓW TUMSKI

Położony na wsch. od brzegu Warty Ostrów Tumski jest najstarszą częścią Poznania. Na wyspie wśród rozlewisk Warty i Cybiny w okresie wczesnośredniowiecznym powstał gród, którego ciągłość istnienia jest potwierdzona od początku IX w. Gród ten położony był

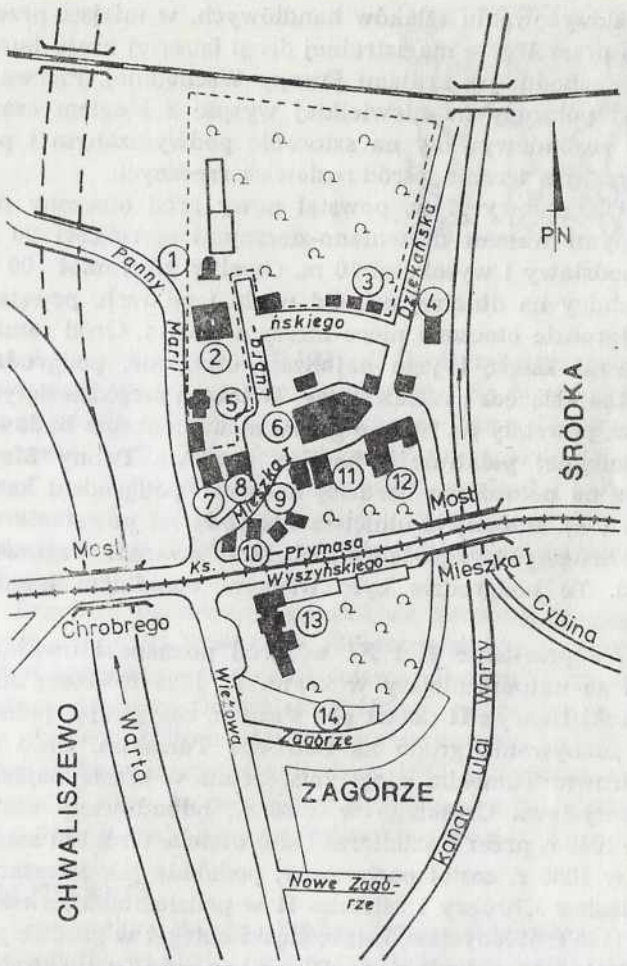

Rys. 10 Ostrów Tumski i Zagórze
1 — Seminarium Zagraniczne i pomnik Kardynała Hlonda, 2 — Akademia Lubrańskiego, 3 — wikariaty, 4 — pozostałości fortyfikacji z XIX w., 5 — kanonie, 6 — katedra, 7 — Psalteria, 8 — kościół NPM, 9 — kanonia — muzeum etnograficzne, pomnik Jana Kochanowskiego, 10 — kanonie, 11 — Kuria Metropolitalna, 12 — pałac arcybiskupi, 13 — Seminarium Archidiecezjalne, 14 — Urząd Dzielnicowy

na skrzyżowaniu szlaków handlowych, w miejscu przejścia przez Wartę magistralnej drogi łączącej kraje Europy Zachodniej z krajami Europy Wschodniej. Pierwszy gród położony na niewielkiej wyspie z biegiem czasu był rozbudowywany na sztucznie podwyższanym i poszerzanym terenie wśród rozlewisk rzecznych.

Ok. połowy X w. powstał nowy gród otoczony potężnymi wałami drewniano-ziemnymi szerokości 20 m u podstawy i wysokości 10 m. Owalny gród miał 100 m średnicy na dłuższej osi. Od wsch. i pd.wsch. powstało podgrodzie otoczone nieco niższym wałem. Gród zamieszkiwał książę i jego najbliższe otoczenie, podgrodzie służba książęca i rzemieślnicy. W latach sześćdziesiątych X w. powstały na terenie grodu monumentalne budowle kamienne: palatium i kaplica grodowa Panny Marii oraz na położonym bardziej na wsch. podgrodziu katedra (→). Rozwój osadnictwa spowodował powstanie od pd. drugiego podgrodzia na obszarze zwanym Zagórzem (→). To podgrodzie było ważnym ośrodkiem handlu i rzemiosła.

Na przełomie X i XI w. gród poznański uważany był za najpotężniejszy w kraju. W 1005 r. cesarz niemiecki Henryk II dotarł pod Poznań, rezygnując jednak ze zdobywania grodu na Ostrowie Tumskim. Gród na Ostrowie Tumskim uległ zniszczeniu w czasie najazdu Brzetysława Czeskiego w 1038 r., odbudowany został ok. 1040 r. przez Kazimierza Odnowiciela. Król ten zmarły w 1058 r. został pochowany, podobnie jak Mieszko I, Bolesław Chrobry i Mieszko II w podziemiach katedry. W 1145 r. Władysław, książę śląski oblegał w grodzie poznańskim Mieszka Starego. Otoczył on gród „gęstą grodzią wież i ostrokołów, ażeby żaden z oblężonych nie miał sposobności do ucieczki i bez przerwy szturmował twierdzę wielkimi kuszami i tarczami". Grodu jednak nie zdobył. W XI i XII w. rozwijały się też osady położone w sąsiedztwie grodu, zarówno na lewym (przy kościołach: św. Marcina, św. Gotarda i św. Wojciecha), jak i na prawym brzegu Warty (Śródka, Komandoria). Gdy w 1253 r. Poznań otrzymał prawa miejskie (→) i lokowano nowe miasto na lewym brzegu Warty na terenie obecnego Starego Miasta, stracił Ostrów Tumski swe główne znaczenie w poznańskim zespole osadniczym. Wcześniej — w 1249 r. Przemysł I odbudował gród na Ostrowie mając w nim swoją rezydencję, przeniesioną ok. 1288 r. na obecne Wzgórze Przemysława (→).

Od tych czasów aż po dzień dzisiejszy Ostrów Tumski stał się rezydencją władz kościelnych. W XV w. powstał nowy dwór biskupi, zbudowano kościół Najświętszej Marii Panny. Za czasów biskupa Jana Lubrańskiego na początku XVI w. Ostrów Tumski otoczony został murem obronnym z dwoma bramami, zbudowana została Psałteria, a nieco później gmach Akademii Lubrańskiego (→). Aż do 1797 r. Ostrów Tumski stanowił własność biskupią. W 1800 r. włączony został w obręb Poznania stając się jedną z jego dzielnic. Do lat sześćdziesiątych naszego wieku Ostrów Tumski zachował z niewielkimi zmianami średniowieczny układ ulic. Dopiero pobudowanie tzw. Trasy Chwaliszewskiej, skierowanie przez teren Ostrowa dużego, miejskiego ruchu tranzytowego rozbiło dawny układ zmieniając w pewnym stopniu zabytkowy charakter dzielnicy. Większość obecnej zabudowy Ostrowa Tumskiego to obiekty zabytkowe (katedra, kościół NMP, Psałteria, Akademia Lubrańskiego, pałac arcybiskupi, kanonie, wikariaty).

Nowoczesną sylwetką architektoniczną, dopasowaną formą do pozostałych budowli wyróżnia się kompleks budynków Seminarium Zagranicznego, położonych w północnej części Ostrowa, przebudowanych w końcu lat siedemdziesiątych.

PADEREWSKI IGNACY

Pianista, kompozytor, działacz polityczny (1860—1941). Jeden z najwybitniejszych pianistów świata. W czasie zaboru pruskiego dwukrotnie koncertował w Poznaniu. W 1890 r., jako początkujący pianista, dał dwa koncerty w Sali Lamberta i w Teatrze Polskim (→). Gdy w 1901 r. ponownie przybył do Poznania był już wirtuozem o światowym rozgłosie. Jego recital w Sali Lamberta stał się gorącą manifestacją patriotyczną.

Kolejna wizyta miała już charakter polityczny. W drodze do Warszawy, Paderewski zatrzymał się w Poznaniu wieczorem 26 XII 1918 r. Społeczeństwo polskie zgotowało mu entuzjastyczne przyjęcie. Na dworcu i trasie przejazdu zebrały się nieprzebrane tłumy. Domy udekorowane były flagami polskimi. Po przyjeździe do „Bazaru" (→ Hotel „Bazar") Paderewski wygłosił z balkonu mowę do ok. 50-tysięcznego tłumu. Następnego dnia odbyła się przed „Bazarem" manifestacja polskiej młodzieży szkolnej.

Przyjazd Paderewskiego stał się bezpośrednią przyczyną wybuchu Powstania Wielkopolskiego (→). Jego pobyt upamiętnia tablica na ścianie „Bazaru" dłuta Stanisława Jagmina. Odsłonięta w 1928 r., zniszczona w czasie okupacji hitlerowskiej, zrekonstruowana w 1978 r. Imię Paderewskiego otrzymała w 1946 r. biegnąca obok „Bazaru" ulica, łącząca Stary Rynek (→) z pl. Wolności (→), nosi je także Liceum Ogólnokształcące nr 6.

Palmiarnia

PALMIARNIA

Usytuowana na pn. krańcu parku Kasprzaka (→). Największa w kraju, jedna z największych na kontynencie europejskim. Pierwszy budynek Palmiarni powstał w tym miejscu w 1910 r. Posiadał on 534 m² powierzchni. Pod szkłem znalazł się m.in. basen z roślinami wodnymi. Przed Powszechną Wystawą Krajową (→) w 1929 r. wzniesiono nową Palmiarnię wg proj. Stefana Cybichowskiego. W l. 1958—61 obiekt został rozbudowany, tak że jego powierzchnia wynosiła ok. 2500 m². Zorganizowano wówczas akwarium z 40 basenami.

W 1983 r. rozpoczęto przebudowę Palmiarni. Licząca ponad 50 lat stalowa konstrukcja nośna, w znacznym stopniu skorodowana — nie gwarantowała bezpieczeństwa zgromadzonym w Palmiarni roślinom, ani zwie-

dzającym. Przebudowa polega na obudowaniu dotychczasowego obiektu nową, większą konstrukcją. Elementy metalowe nowej Palmiarni, wykonane ze stopu aluminium, posiadać będą znacznie większą trwałość. Wyraźnie zwiększy się kubatura obiektu, z 19 600 m² do 42 000 m², dobudowany zostanie jeszcze jeden pawilon. Na czas przebudowy Palmiarnia została zamknięta dla zwiedzających. Jej otwarcie planuje się w 1988 r.

W Palmiarni rośnie ok. 17 tys. roślin w 700 gatunkach i odmianach, pochodzących z krajów podzwrotnikowych i tropikalnych. Są one umieszczone w pawilonach o różnej temperaturze i wilgotności. W jednym z pawilonów usytuowany jest basen dla roślin wodnych. Znajduje się tu również akwarium z licznymi gatunkami ryb krajowych i egzotycznych.

PAŁAC DZIAŁYŃSKICH

Położony w zach. pierzei Starego Rynku pałac Działyńskich należy do najcenniejszych zabytków architektury świeckiej Poznania. Zbudowany został w l. 1773—76 dla marszałka nadwornego litewskiego Władysława Rocha Gurowskiego na miejscu dwóch kamienic mieszczańskich. W 1808 r. przeszedł w ręce rodu Działyńskich (→). Zniszczony w 1945 r., został w l. 1953—57 z pietyzmem odbudowany. W XIX w. pałac był jednym z głównych ośrodków polskiego życia kulturalnego i politycznego. W Sali Czerwonej odbywały się przedstawienia polskich teatrów amatorskich, koncerty, wystawy dzieł sztuki, rzemiosła, wykłady. Pałac był miejscem zebrań organizacyjnych w czasie powstań narodowych w latach: 1830—31, 1846, 1848 i 1863—64, mieściły się w nim też szpitale powstańcze. Po śmierci ostatniego z Działyńskich — Jana, pałac przeszedł w ręce Zamoyskich. W 1925 r. Jan Zamoyski pałac wraz z dobrami kórnickimi przekazał narodowi w ramach Fundacji Kórnickiej. Obecnie pałac należy do Polskiej Akademii Nauk, która przejęła wiele obiektów Fundacji. Mieszczą się w nim pracownie naukowe oraz oddział Biblioteki Kórnickiej. Sala Czerwona jest miejscem poważniejszych zgromadzeń, uroczystości jubileuszowych i wykładów m. in. organizowanych przez Towarzystwo Miłośników miasta Poznania.

Pałac wraz z niewielkim ogrodem w części tylnej

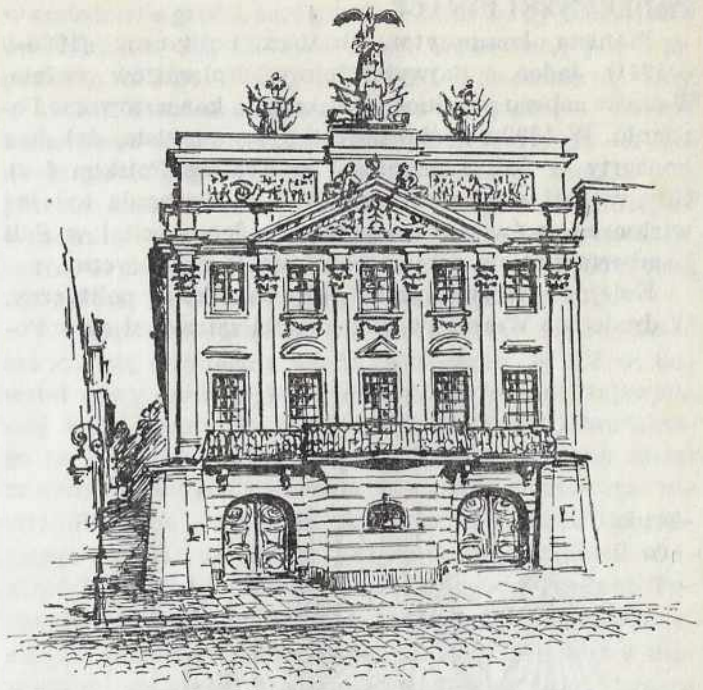

Pałac Działyńskich

(rośnie tam rzadkie drzewo — miłorząb) jest przykładem założenia późnobarokowego. Bardzo okazale prezentuje się fasada frontowa zwieńczona attyką z końca XVIII w., z klasycystycznymi rzeźbami z l. 1805—15 (w naczółku attyki herb Działyńskich — Ogończyk). Na attyce dwie sceny wojenne z dziejów antycznych. Na parterze znajduje się rozległa sień, z której schody wiodą na 1 piętro. Znajduje się tam tzw. Sala Czerwona, jedno z najładniejszych wnętrz świeckich w Poznaniu. Przy dekoracji tej sali w końcu XVIII w. współpracował budowniczy Antoni Höhne.

PAŁAC KULTURY

Przy ul. Czerwonej Armii, obok pl. Mickiewicza wznosi się potężny, oblicowany granitem gmach neoromański zbudowany w l. 1905—10 jako zamek dla cesarza Wilhelma II, wg proj. Frantza Schwechtena. Budo-

wla miała być twierdzą niemczyzny. Ściany i portale okienne ozdobione są licznymi płaskorzeźbami o tematyce zaczerpniętej z sag germańskich i dziejów ekspansji pruskiej na Polskę. W latach międzywojennych zamek stanowił reprezentacyjną rezydencję prezydenta Rzeczypospolitej. Część pomieszczeń zajmował uniwersytet.

Obecnie w zamku mieści się Pałac Kultury im. Wojciecha Bogusławskiego. W obszernych pomieszczeniach budynku znalazły miejsce liczne pracownie, koła zainteresowań i zespoły artystyczne. Działa tu m.in. założony w 1958 r. Zespół Pieśni i Tańca „Wielkopolska". Urządzono sale klubowe i ekspozycyjne, swe siedziby zorganizowały tu zarządy stowarzyszeń kulturalnych. Pałac Kultury jest organizatorem wielu imprez kulturalnych, zarówno o charakterze ogólnopolskim, jak i lokalnym. W gmachu znajduje się także kino „Pałacowe" oraz Poznański Teatr Lalki i Aktora „Marcinek" (→). Pałac Kultury, spełniający rolę wojewódzkiego domu kultury, sprawuje opiekę merytoryczną nad licznymi placówkami kulturalnymi na terenie woj. poznańskiego.

Na zach. elewacji gmachu umieszczona jest tablica upamiętniająca wielki strajk kolejarzy, w czasie którego 26 IV 1920 r. od kul policji poległo pod zamkiem 9 kolejarzy. Na dziedzińcu ustawiona jest fontanna, wzorowana na słynnej fontannie z lwami, znajdującej się w Alhambrze w Grenadzie (→ Fontanna Lwów).

PAŁAC MIELŻYŃSKICH

Znajduje się w pierzei pn. Starego Rynku, przy narożniku ul. Wronieckiej. Zbudowany został na przełomie XVIII i XIX w. w formach późnoklasycystycznych dla Maksymiliana Mielżyńskiego, na miejscu kamienicy mieszczańskiej istniejącej od XV w. W czasie wojen napoleońskich, w 1806 r. mieli tu kwaterę: gen. Jan Henryk Dąbrowski i gen. Józef Wybicki (fakt ten upamiętnia tablica wmurowana w fasadę frontową). Budynek zniszczony w 1945 r. został odbudowany w l. 1954—57, mieści obecnie Dom Turysty PTTK i Zarząd Wojewódzki PTTK. Fasada frontowa ozdobiona jest korynckimi pilastrami. W szczycie elewacji herb Ogończyk — Mielżyńskich. Wnętrza zaprojektowane dla nowej funkcji budynku utrzymane są w formach klasycystycznych.

PAŃSTWOWA WYŻSZA SZKOŁA SZTUK PLASTYCZNYCH

Tradycje szkoły sięgają 1919 r. Powstała wówczas w Poznaniu Szkoła Sztuk Zdobniczych. Wśród wykładowców byli tak znani wówczas twórcy, jak: Wiktor Gosieniecki, Marcin Rożek (→) i Jan Wroniecki. Szkoła dawała swym absolwentom prawa równe maturze szkół zawodowych. W 1921 r. szkołę upaństwowiono. Placówka mieściła się początkowo przy ul. Łąkowej, w budynku Szkoły Budowlanej, w r. akad. 1921/22 przeniesiona została do własnego gmachu u zbiegu ulic: Jezuickiej (ob. Świętosławskiej) i Koziej. 1 IX 1938 r. szkoła uzyskała status szkoły wyższej. Zmieniono wówczas nazwę uczelni na Państwowy Instytut Sztuki. Po wyzwoleniu, w 1946 r. szkoła przekształcona została w Państwową Wyższą Szkołę Sztuk Plastycznych. Jej kierownictwo objął Wacław Taranczewski. Uczelnia mieściła się w gmachu PKO przy pl. Wolności (malarstwo, grafika) oraz w pomieszczeniach dawnego browaru przy ul. Jackowskiego (rzeźba). Dopiero w r. akad. 1958/59 rozpoczęto zajęcia w użytkowanym do dzisiaj gmachu byłego Starostwa Krajowego przy al. Marcinkowskiego 29. Wśród wykładowców pracujących w PWSSP było wielu znanych artystów m.in. w latach 1958—62 jedną z pracowni rysunku i malarstwa prowadził wybitny malarz Tadeusz Piotr Potworowski. Obecnie uczelnia kształci studentów na trzech wydziałach: Architektury Wnętrz i Wzornictwa Przemysłowego; Malarstwa, Grafiki i Rzeźby oraz Wychowania Plastycznego. W roku akademickim 1985/86 uczyło się w niej 465 studentów.

PARK CHOPINA

Położony przy ul. Walki Młodych, na zapleczu d. Kolegium Jezuickiego, jest najstarszym z zachowanych parków poznańskich. Duży ogród, służący celom gospodarczym i dydaktycznym, powstał przy Kolegium już na pocz. XVIII w. O tym, że pełnił on rolę ogrodu botanicznego wiemy z pamiętnika Józefa Kalasantego Jakubowskiego (1788—1877), profesora przyrody z Gimnazjum św. Marii Magdaleny. Wspomniał on, iż ogród był pomocą „przy wykładach nauk przyrodniczych". Od 1815 r. ogród stał się częścią rezydencji namiestnika księcia Antoniego Radziwiłła, który przekształcił go w park.

Rozbudowa miasta m.in. przedłużenie w 1938 r. obecnej ul. Walki Młodych, spowodowało znaczne uszczuplenie terenu zajmowanego przez ogród. W 1961 r. park został udostępniony publiczności, otrzymał wówczas dzisiejszą nazwę. Jego powierzchnia wynosi 1,5 ha. W parku rośnie szereg zasługujących na uwagę drzew m.in.: lipa drobnolistna o obwodzie ok. 3 m, stary jawor, wiekowy dąb i okazały platan. Z drzew egzotycznych rosną m.in. bożodrzew i orzech szary. Wśród zieleni wznosi się marmurowe popiersie Fryderyka Chopina (→), dłuta Marcina Rożka (→), wykonane w 1923 r., przeniesione tu z parku Moniuszki (→). Jest to jeden z nielicznych pomników poznańskich, który przetrwał okupację hitlerowską.

PARK KASPRZAKA

Znajduje się na Łazarzu (→), w rejonie ulic: Głogowskiej, Berwińskiego i Matejki. Park posiada starą metrykę. Na jego miejscu od 1834 r. istniała szkółka drzew ozdobnych. W 1903 r. przekształcono ją w ogród publiczny. Na obszarze 6,69 ha utworzono wówczas park w stylu francuskim, zwany — ze wzgl. na bogatą kolekcję roślin — ogrodem botanicznym. W 1910 r. wzniesiono Palmiarnię (→). W 1926 r. w parku rosło 260 gatunków drzew i krzewów. W tymże roku, po zorganizowaniu nowego Ogrodu Botanicznego na Jeżycach, park zmienił swój charakter. Stał się przede wszystkim miejscem wypoczynku mieszkańców miasta. Dla uczczenia 150-lecia niepodległości USA otrzymał w 1926 r. nazwę: park Wilsona. W 1931 r. ustawiono w nim pomnik prezydenta ufundowany przez Ignacego Paderewskiego. Pomnik zniszczony został w latach okupacji hitlerowskiej. W związku z włączeniem parku do terenów Powszechnej Wystawy Krajowej (→), dokonano przed 1929 r. znacznych zmian jego rozplanowania. Wybudowano wówczas nową Palmiarnię, powstała duża fontanna, wzniesiono nie istniejące dziś pawilony wystawowe. Po II wojnie światowej ustawiono w parku brązową rzeźbę przedstawiającą Perseusza ratującego Andromedę przed potworem morskim, dzieło J. Pfuhla (1891 r.), stojącą niegdyś na obecnym pl. Młodej Gwardii. Przy głównym wejściu do parku, obok skrzyżowania ulic: Głogowskiej i Berwińskiego, znajduje się pomnik Marcina Kasprzaka, wzniesiony w 1963 r. wg proj. Anny Krzymańskiej i Ryszarda Skupina. Imię Kasprzaka nosi park od 1951 r. Jego powierzchnia wynosi 7,19 ha.

PARK LUBUSKI

Położony po pd. stronie ul. Marchlewskiego, pomiędzy ul. Górna Wilda i ul. Topolową. Utworzony został w 1959 r. na terenie d. cmentarza gminy ewangelickiej św. Pawła, z wykorzystaniem starego, dorodnego drzewostanu. Jest jednym z parków usytuowanych na terenach pofortecznych. Zajmuje obszar 4,54 ha. Jego ozdobą jest stroma skarpa przy ul. 28 Czerwca 1956 ładnie zagospodarowana małą architekturą ogrodniczą. Zimą część skarpy zamieniona jest na tor saneczkowy. Na zach. skraju parku znajduje się pomnik Powstańców Wielkopolskich (→).

PARK MARCINKOWSKIEGO

Rozciągnięty jest wzdłuż ul. Marchlewskiego, od ul. Niezłomnych do ul. Składowej. Założony został ok. 1905 r. na terenach uzyskanych po likwidacji wałów fortecznych. W 1906 r. nazwany parkiem Schillera. Z tego okresu pochodzi malowniczy staw otoczony starodrzewem. Obecną nazwę otrzymał park w 1919 r. Po II wojnie światowej zwiększono powierzchnię parku, przyłączając doń tereny położone na pd. od ul. Powstańców Wielkopolskich. W l. 1946—48 przekształcono na tereny zielone znajdujący się tam — a zniszczony w czasie działań wojennych — cmentarz gminy ewangelickiej św. Krzyża. Przestrzeń zajmowana przez park powiększyła się ponadto po likwidacji w 1959 r. cmentarza Świętomarcińskiego, położonego przy ul. Towarowej. Na cmentarzu tym, w l. 1911—23 znajdował się grób Karola Marcinkowskiego (→) — patrona parku.

Obecnie park zajmuje obszar 9,4 ha. Znajduje się w nim popiersie Juliusza Słowackiego (→), wykonane z białego marmuru w 1923 r. przez Władysława Marcinkowskiego. Przetrwało okupację hitlerowską ukryte w ziemi przez robotników ogrodów miejskich. Nad stawem stylizowany paw z dziewczynką — nowoczesna rzeźba Anny Krzymańskiej.

PARK MONIUSZKI

Niewielki park (pow. 2,19 ha) położony w trójkącie utworzonym przez ulice: Libelta, Noskowskiego i Cho-

pina. Założony ok. 1870 r. jako ogród prywatny. W 1906 r. utworzono tu park publiczny, który otrzymał imię Goethego. Po uzyskaniu niepodległości w 1919 r. nazwany parkiem Miejskim, a od 1921 r. — parkiem Moniuszki. Drzewostan parku został znacznie zniszczony w 1945 r., w czasie walk o zdobycie niedalekiej Cytadeli (→). Wśród drzew wyróżnia się — rosnąca na polanie — grupa dębów o obwodach do 3 m. Na granitowym cokole znajduje się odlane z brązu popiersie Stanisława Moniuszki dłuta Marcina Rożka (→), ufundowane w 1924 r. przez Związki Śpiewacze Poznania. Zniszczone w czasie okupacji popiersie odtworzył po wyzwoleniu Edward Haupt.

PARK-POMNIK BRATERSTWA BRONI I PRZYJAŹNI POLSKO-RADZIECKIEJ

Największy z parków poznańskich, zajmuje — wraz z cmentarzami — powierzchnię 93 ha. Znajduje się na terenie Cytadeli (→). Prace przy jego urządzaniu za-

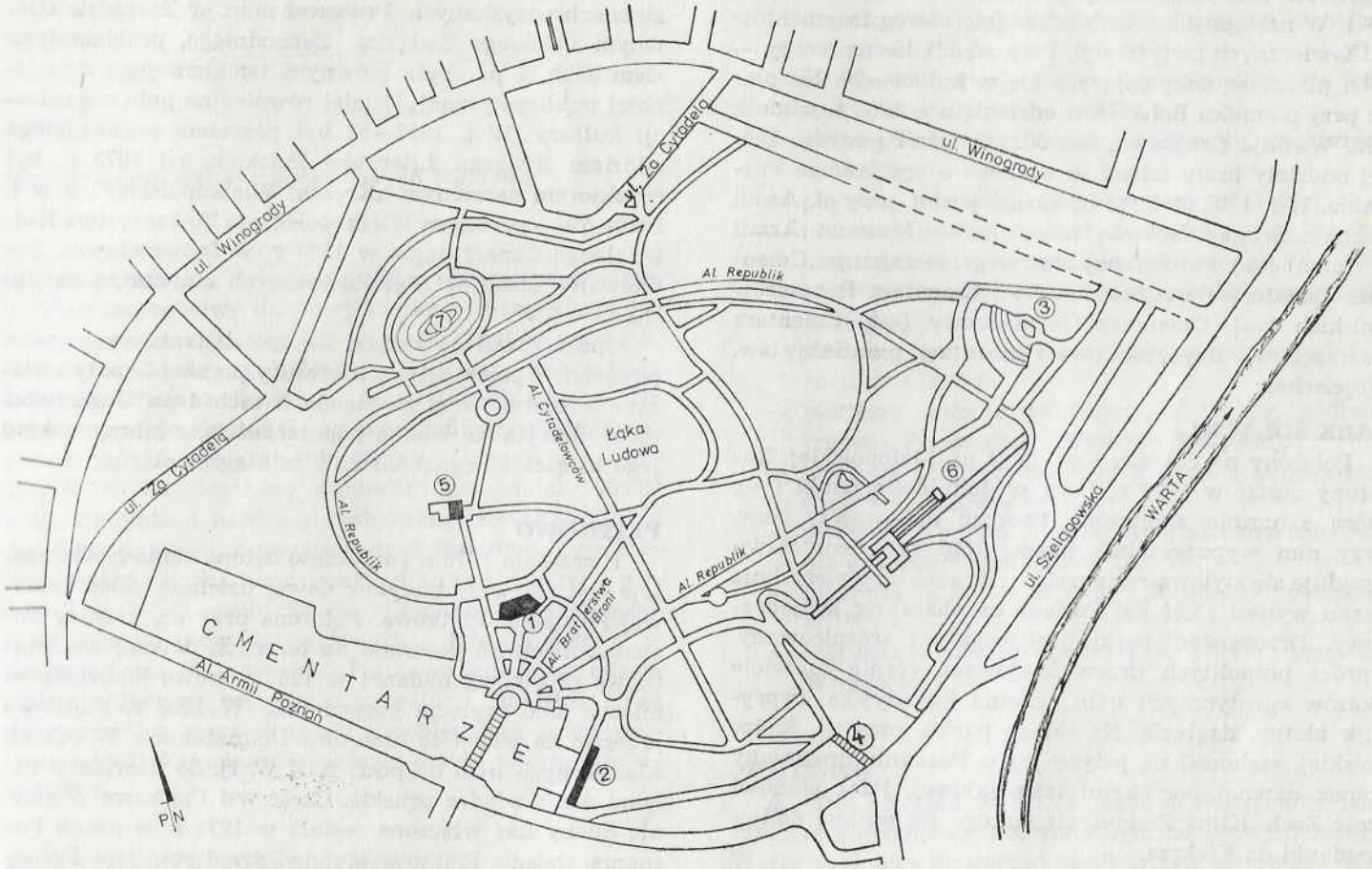

Rys. 11 Park-Pomnik Braterstwa Broni i Przyjaźni Polsko-Radzieckiej
1 — Muzeum Wyzwolenia m. Poznania, 2 — Muzeum Armii „Poznań", 3 — amfiteatr, 4 — fragment zrekonstruowanej tzw. Wielkiej Śluzy, 5 — kawiarnia, 6 — tory saneczkowe

początkowano w 1962 r. Masowy udział mieszkańców Poznania i Wielkopolski, a także żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego, umożliwił szybkie odgruzowanie terenu. Już w 1964 r. powstał taras kwiatowy przy pomniku Bohaterów i pierwsze drogi. W następnym roku otwarto Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania (→). W 1966 r. w pracach na terenie parku uczestniczyli żołnierze Północnej Grupy Wojsk Radzieckich. Budowę głównej drogi parkowej — alei Republik — zakończono w 1968 r. W tym samym czasie oddano do użytku amfiteatr (ok. 4 tys. miejsc). Rosarium urządzono w r. 1971. W następnych latach odsłonięto szereg fragmentów XIX-wiecznych fortyfikacji. Park zdobią liczne rzeźby — plon plenerów odbywających się w l. 1968—70. Na placu przy pomniku Bohaterów odsłonięto w 1982 r. pomnik gen. Wasilija Czujkowa, dowódcy 8 armii gwardii, której oddziały brały udział w walkach o wyzwolenie Poznania. W r. 1982 otwarto na skraju parku, przy al. Armii Poznań, drugą placówkę muzealną — Muzeum Armii „Poznań" (→). Południowy stok wzgórza zajmują: Cmentarz Bohaterów Radzieckich (→), Cmentarz Bohaterów Polskich (→), Cmentarz Garnizonowy (→), Cmentarz Garnizonowy Brytyjski (→) i cmentarz parafialny św. Wojciecha.

PARK SOŁACKI

Położony na Sołaczu (→), przy ul. Małopolskiej. Założony został w 1907 r. Leży w dolinie Bogdanki (→), którą sztucznie spiętrzono tworząc malowniczy staw. Przy nim wypożyczalnia łódek. Nad brzegiem stawu znajduje się stylowa restauracja „Piracka". Powierzchnia parku wynosi 14,63 ha. Posiada on charakter krajobrazowy. Drzewostan parku jest bogaty i zróżnicowany. Oprócz pospolitych drzew krajowych rośnie tu wiele okazów egzotycznych m.in.: choina kanadyjska, cypryśnik błotny, daglezja. Na skraju parku, przy ul. Małopolskiej, zachował się jedyny już w Poznaniu drewniany domek dawnej poczekalni tramwajowej. Park stanowi część Zach. Klina Zieleni, ciągnącego się wzdłuż doliny Bogdanki do Kiekrza.

PAUKSZTA EUGENIUSZ

Literat, działacz kulturalny. Ur. w 1916 r. w Wilnie, tam też ukończył studia prawnicze. W czasie okupacji hitlerowskiej aktywnie uczestniczył w działalności konspiracyjnej w Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej. Aresztowany w 1942 r., osadzony w obozie koncentracyjnym w Prowianiszkach k. Kowna, skąd w 1943 r. udało mu się zbiec. Nadal uczestniczył w ruchu oporu, walcząc w oddziale AK wchodzącym w skład I pułku im. Bolesława Chrobrego. Po wyzwoleniu wrócił do Wilna, skąd w 1946 r. w ramach akcji repatriacyjnej przeniósł się do Gliwic. W 1947 r. zamieszkał w Poznaniu.

Aktywnie uczestniczył w organizacji osadnictwa na ziemiach odzyskanych. Pracował m.in. w Zarządzie Głównym Polskiego Związku Zachodniego, problematyka ziem zach. i pn. była głównym tematem jego działalności publicystycznej. Działał również na polu organizacji kultury. W l. 1953—57 był prezesem poznańskiego oddziału Związku Literatów Polskich, od 1973 r. był redaktorem naczelnym „Kroniki Wielkopolskiej", a w l. 1976—79 — prezesem Wielkopolskiego Towarzystwa Kulturalnego. Zmarł nagle w 1979 r. w Inowrocławiu. Pochowany został w Alei Zasłużonych cmentarza na Junikowie (→).

Opublikował 34 książki — opowiadania, reportaże, powieści. Wprowadził do literatury pięknej tematy związane z osadnictwem na ziemiach zach. i pn. Jego twórczość cieszyła się wielką popularnością, a łączny nakład jego książek osiągnął blisko 2 mln egzemplarzy.

PIĄTKOWO

1 września 1976 r. rozpoczęto betonowanie fundamentów pod pierwszy budynek nowej dzielnicy mieszkaniowej Poznania: Piątkowa. Położona przy pn. granicy Poznania dzielnica powstaje na terenach dawnej wsi Piątkowo (Piątków), nadanej w 1253 r. nowo lokowanemu miastu jako zaplecze gospodarcze. W 1283 r. Piątkowo przeszło na własność klasztoru Dominikanek. W rękach klasztornych było do pocz. XIX w. tj. do likwidacji zakonu przez władze pruskie. Część wsi Piątkowo w gminie Suchy Las włączona została w 1974 r. w obręb Poznania. Osiedle Piątkowo stanowi drugi etap tzw. Północnego Pasma Rozwojowego realizowanego w oparciu o powstały w 1975 r. plan rozwoju Poznania w kierunku pn., poprzez Morasko, Radojewo i po przekroczeniu War-

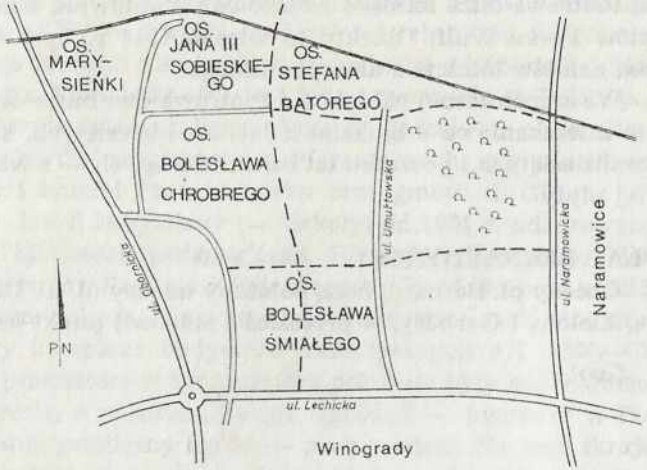

Rys. 12 Zespół osiedli mieszkaniowych Piątkowo

ty przez Owińska, Bolechowo aż po Murowaną Goślinę.

Plan szczegółowy dzielnicy Piątkowo przewiduje budowę pięciu osiedli noszących nazwy królów polskich: Bolesława Chrobrego, Bolesława Śmiałego, Władysława Łokietka, Stefana Batorego, Jana III Sobieskiego. Na obrzeżu buduje się osiedle domków jednorodzinnych nazwane Osiedlem Marysieńki. Osiedla powstają na obszarze 760 ha, docelowo zamieszka w nich ok. 70 000 osób. Budynki o bardzo zróżnicowanej wysokości, od 4 do 16 kondygnacji, z przewagą tych ostatnich. Tzw. średnia ważona liczba kondygnacji dla całej dzielnicy wynosi 7. Budynki wznoszone są w technologii wielkopłytowej z elementów dostarczanych z fabryki domów w Suchym Lesie. W przyszłości Piątkowo z centrum miasta będzie połączone szybkim tramwajem miejskim oraz dwujezdniową trasą drogową przebiegającą przez centrum osiedli. Zakończenie budowy osiedli przewiduje się w 1988 r.

PIERWSZY... PIERWSZA... PIERWSZE...

Interesującymi momentami dziejów miasta są zawsze wydarzenia początkujące — różnego charakteru — etapy jego rozwoju. Warto więc pamiętać, że:

— pierwsza gazeta codzienna „Gazeta Wielkiego Księstwa Poznańskiego" zaczęła ukazywać się w 1815 r.,
— pierwsza polska gazeta „Gazeta Polska" pojawiła się w 1848 r.,
— pierwsze latarnie (olejne) zainstalowano w Poznaniu w 1805 r.,
— pierwsze latarnie gazowe zapłonęły w 1856 r.,
— pierwsze lampy elektryczne ustawiono w 1896 r.,
— pierwsze omnibusy konne, łączące dawny dworzec kolejowy z Chwaliszewem pojawiły się w 1865 r.,
— pierwszy tramwaj konny, którego linia łączyła dworzec kolejowy z Ostrowem Tumskim, uruchomiono w 1880 r.,
— pierwszy tramwaj elektryczny pojawił się na trasie tramwaju konnego w 1898 r.,
— pierwsze dorożki konne przewoziły pasażerów w 1818 r.,
— pierwsze taksówki zarejestrowano w 1905 r.,
— pierwszy pociąg wjechał do Poznania w 1848 r., uruchomiono wówczas linię ze Szczecina,
— pierwszy pociąg elektryczny zawitał do miasta w 1964 r.,
— pierwszy aparat telefoniczny zainstalowano w Poznaniu w 1880 r.,
— pierwszy telex uruchomiono w 1929 r. podczas trwania Powszechnej Wystawy Krajowej,
— pierwszy program radiowy nadano z poznańskiej rozgłośni radiowej w 1927 r.,
— pierwszy program telewizyjny z poznańskiego studia oglądać można było w 1957 r.,
— pierwsze kino o nazwie „Residenz" powstało w 1907 r.,
— pierwszą kawiarnię otwarto w 1784 r. przy ul. Wronieckiej.

PIOTROWO

A. Wieś książęca w 1253 r. nadana Poznaniowi jako zaplecze gospodarcze. Położona była na prawym brzegu Warty w okolicy dzisiejszej ul. Piotrowo. W granice miasta włączona w 1896 r. Dziś na tym terenie wznoszą się gmachy Politechniki Poznańskiej.

B. Jedno z najdalej od centrum oddalonych przed-

mieść Poznania, położone przy pd. granicy, na skraju doliny Głuszynki. W obrębie miasta od 1942 r. Istniejąca tu wieś w XIX w. stanowiła własność Felicjana Sypniewskiego, wybitnego przyrodnika.

W krajobrazowym parku znajduje się szereg ciekawych drzew. Na skraju parku dwór z początku XIX w. przebudowany w pierwszych latach XX w. przez Rogera Sławskiego. W kierunku Krzesin i Koninka wiodą piękne aleje kasztanowców sadzone w XIX w. z inicjatywy F. Sypniewskiego. Stanowią one pomniki przyrody.

W latach okupacji hitlerowskiej powstało na północ od Piotrowa duże lotnisko wojskowe i montownia samolotów Focke Wulf. Obiekty te wiosną 1944 r. były celem nalotów lotnictwa amerykańskiego.

We współczesnej zabudowie Piotrowa dominuje osiedle mieszkaniowe z blokami z lat sześćdziesiątych, siedemdziesiątych i początku lat osiemdziesiątych — z wielkiej płyty.

PLAC BERNARDYŃSKI

Obecny pl. Bernardyński, położony między ul. ul. Długą, Zieloną i Garbary, w przeszłości stanowił punkt cen-

Plac Bernardyński — domy secesyjne

tralny dużego przedmieścia zwanego Piaski. Powstało ono w XV w. z kilku osad położonych na pd. od otoczonego murami miasta. Nazwa pochodzi od kościoła i klasztoru Franciszkanów (→) tzw. brązowych, w Polsce popularnie zwanych bernardynami. Zabudowa placu obecnie bardzo zróżnicowana. Pierzeję wsch. zajmuje klasztor i kościół Franciszkanów oraz gmach d. Gimnazjum św. Marii Magdaleny (→ Szkoły) od 1981 r. adaptowany na bibliotekę pedagogiczną. Pierzeję pd. zajmuje blok budynków Szpitala Klinicznego im. Pawłowa oraz kościół Przemienienia Pańskiego (→). Na pierzei zach. stoi okazały kompleks budynków eklektycznych z l. 1900—01. W przeszłości w tym miejscu położone były oparkanione parcele, a za nimi „Zielone Ogródki" — pierwszy w Poznaniu publiczny ogród — park miejski. Na jego skraju powstała pierwsza w Poznaniu sala gimnastyczna. Pn. pierzeja posiada również zabudowę eklektyczną. W 1891 r. z pl. Bernardyńskiego wyruszył pierwszy w Poznaniu pochód pierwszomajowy zorganizowany przez poznańskich socjalistów. W sąsiedztwie pl. Bernardyńskiego, w narożnikowym domu przy ul. Zielonej 5 w l. 1896—97 mieszkał Marcin Kasprzak (→).

Obecnie pl. Bernardyński w dni powszednie jest ruchliwym targowiskiem, w dni świąteczne na licznych straganach sprzedawane są kwiaty. Targowisko zostało tu przeniesione po 1945 r. ze Starego Rynku. Do 1939 r. sprzedawano na pl. Bernardyńskim siano i słomę potrzebne dla koni. Handel ten stracił rację bytu w miarę rozwoju motoryzacji i spadku liczby koni w mieście.

PLAC KOLEGIACKI

Położony w obrębie miasta średniowiecznego, w jego pd.-wsch. części. W latach 1803—1935 nazywany Nowym Rynkiem. Obecną nazwę zawdzięcza stojącej tu w przeszłości kolegiacie farnej św. Marii Magdaleny. Kościół farny zbudowany wkrótce po lokacji miasta był jedną z najokazalszych budowli Poznania. Trójnawowa świątynia z wysoką wieżą i wieńcem kaplic posiadała bardzo bogate wyposażenie wnętrza. Kościół spalony w 1677 r. i ponownie w 1780 r., w 1802 r. na polecenie władz pruskich został rozebrany. Plac posiada kształt trójkąta. W pierzei zach. stoi późnogotycki dom probostwa farnego, przebudowany w XVIII w. W pierzei pn. m.in. dom nr 5 zbudowany w 1804 r. na gotyckich fundamentach, posiadający klasycystyczną dekorację fasady. Zabudowa pierzei pd.-wsch. jest bardzo zróżnicowana: zespół gmachów jezuickich z XVIII w. (→), eklektyczne kamienice z pocz. XX w. i zbudowany w latach trzydziestych, nie pasujący do otoczenia budynek ośrodka zdrowia. Pl. Kolegiacki jest dziś wykorzystywany jako parking dla samochodów osobowych.

PLAC MICKIEWICZA

Pl. Adama Mickiewicza jest reprezentacyjnym placem miasta. Powstał w pocz. XX w. na miejscu rozebranych w tym czasie fortyfikacji pruskich z XIX w. Otoczenie placu stanowią monumentalne gmachy m.in.: Collegium Minus (→ Aula Uniwersytecka), Pałac Kultury (→), Akademia Muzyczna (→). W pn. części placu stoją dwa pomniki: Adama Mickiewicza (→) i Poznańskiego Czerwca (→). Pl. A. Mickiewicza był widownią burzliwych wydarzeń w czerwcu 1956 r. (→ Wydarzenia Czerwcowe 1956 r.). Na pl. A. Mickiewicza odbywają się różne manifestacje i zgromadzenia mieszkańców Poznania. M.in. z reguły na tym placu znajduje się trybuna honorowa pochodów pierwszomajowych. Położone przy placu skrzyżowanie ul. Czerwonej Armii i ul. Marchlewskiego jest jednym z ruchliwszych węzłów komunikacyjnych.

PLAC WIELKOPOLSKI

Przylega od pn. do miasta średniowiecznego, do Wzgórza Przemysława. W przeszłości stanowił przedmieście Glinki, którego nazwa pochodziła od złóż gliny. Znajdowało się tutaj kilka cegielni. W XVII—XVIII w. znajdowała się tutaj strzelnica Bractwa Kurkowego. Strzelnicę i położony przy niej ogród nabył w 1786 r. niejaki Jan Geisler, który otworzył w tym miejscu jedną z pierwszych kawiarni w Poznaniu. W XVIII w. tereny wokół placu stanowiły własność Sapiehów, od ich nazwiska poszła nazwa pl. Sapieżyński zmieniona po 1945 r. na pl. Wielkopolski. Po 1800 r. przeprowadzono regulację placu i wytyczono obecną ul. 23 Lutego. W pd. części placu do 1876 r. znajdował się staw powstały przez spiętrzenie Bogdanki, pozostałość po stawie zam-

kowym z młynem Krotochwila. Zabudowa wokół placu uległa prawie całkowitej zagładzie w toku walk w 1945 r. Obecnie pierzeje: zach., pn. i wsch. w większości zabudowane są domami w stylu socrealizmu z l. 1953—55. Przy narożniku pd.-wsch. wznosi się neorenesansowy gmach d. Sądu Nadziemskiego z l. 1879—82 odbudowany po zniszczeniach w 1945 r. na siedzibę Archiwum Państwowego. Pierzeja pd. w dużej części nie zabudowana odsłania widok na Wzgórze Przemysława (→) z zamkiem.

Obecnie plac w godzinach przedpołudniowych pełni rolę targowiska. W części pn. przebiega ruchliwa trasa komunikacyjna — ul. Solna.

PLAC WIOSNY LUDÓW

Położony w śródmieściu, na pd. od miasta średniowiecznego, obecną postać otrzymał po rozbiórce domów częściowo zburzonych w czasie działań wojennych w 1945 r. W XV w. w sąsiedztwie obecnego placu położone były dwa przedmieścia: rzemieślnicze Czapniki i Stelmachy rozciągające się przed bramą Wrocławską. W tymże XV w. zbudowano tu szpital dla trędowatych i kościół św. Krzyża, od którego poszła wcześniejsza nazwa placu: Świętokrzyski, do dziś używana przez starszych mieszkańców Poznania. W XIX w. na narożniku ul. Półwiejskiej i ul. Strzeleckiej (zajmowanym dziś przez budynek przedsiębiorstw budowlanych) stała oberża „Pod złotą gęsią", jeden z pierwszych hoteli Poznania. Przy narożniku ul. św. Marcin (dziś ul. Czerwonej Armii) stał hotel „Wiedeński", który w 1863 r. nabył Jan Koźmian — brat Kajetana. Miejsce skweru między ul. Półwiejską i ul. Krysiewicza (d. ul. św. Józefa) zajmował szpetny gmach zboru św. Piotra zbudowanego w l. 1838—41, zburzonego w 1945 r. Obecnie pl. Wiosny Ludów stanowi skwer i jeden z ruchliwszych punktów miasta. Zabudowa wokół placu — formalnie należąca do ulic otaczających plac: ul. Szymańskiego i ul. Walki Młodych o skromnych cechach eklektycznych pochodzi z pocz. XX w.

PLAC WOLNOŚCI

Jeden z większych (205 m × 85 m) i najbardziej ruchliwych placów miasta. Wytyczono go na przeł. XVIII/XIX w. na terenie tzw. Muszej Góry, przylegającej od strony zach. do obwarowań średniowiecznego miasta. Miał stanowić centrum nowej, reprezentacyjnej dzielnicy, przeznaczonej dla pruskich urzędników i oficerów. Od 1804 r. nazywany był pl. Wilhelmowskim, w okresie Księstwa Warszawskiego — pl. Napoleona. Obecną nazwę otrzymał w 1919 r. W swej historii spełniał rozmaite funkcje, odbywały się na nim apele i capstrzyki wojskowe, a także różnego rodzaju koncerty i popisy. Plac — w gwarze poznańskiej zwany „Plajtą" — był dawniej dla mieszkańców miasta miejscem tradycyjnych spacerów niedzielnych.

Obecna zabudowa placu pochodzi przeważnie z 1 poł. XX w. I tak np.: gmach PKO (nr 3) wybudowano w l. 1935—37, budynek bankowy (nr 15) powstał w 1911 r., dawny Dom Przemysłowy (nr 18) — w 1903 r., a zamykający plac od wsch. gmach Muzeum Narodowego (→) — w l. 1900—03. Starszymi obiektami są: Biblioteka Raczyńskich (→), zbudowana w l. 1822—29, budynek tzw. „Arkadii" (→) z 1879 r. i zach. skrzydło hotelu „Bazar" (→ Hotel „Bazar"), wybudowane w 1898 r. i przebudowane w obecnym kształcie po 1945 r.

Wydarzenia historyczne związane z placem upamiętniają 3 tablice. W ścianę budynku nr 18 wmurowano w 1981 r. tablicę upamiętniającą powstanie przed 110 laty pierwszego w kraju banku spółdzielczego — Związku Spółek Zarobkowych i Gospodarczych. Dwie płyty położone są pośrodku pn. krawędzi placu. Jedna przypomina ufundowanie w 1945 r. sztandaru 3 brygadzie pancernej II Armii WP, druga — ślubowanie oddziałów powstańczych w styczniu 1919 r. Dowódca powstania gen. Józef Dowbor-Muśnicki, składał wówczas przysięgę przed ołtarzem polowym Jana III Sobieskiego z jego wyprawy wiedeńskiej.

Obecny wygląd zawdzięcza plac gruntownej przebudowie przeprowadzonej ok. 1970 r. Wyłożono go wówczas kamiennymi płytami, wybudowano fontanny. Stojąca przed Biblioteką Raczyńskich fontanna Hygieі (z 1908 r.), ustawiona została tu w 1971 r. Poprzednio stała przy al. Marcinkowskiego, naprzeciw wylotu ul. Walki Młodych.

PLACE

Poznań posiada 30 placów, w tym 6 noszących nazwę rynków (→). Sześciu ważniejszym placom poświęcono powyżej oddzielne hasła. Duża część placów położona jest w centrum miasta, w pewnym stopniu kształtując jego oblicze. Głównymi placami miasta są place: Mickiewicza o pow. ok. 1 ha, położony w reprezentacyjnej części, ozdobiony dwoma pomnikami; Wolności o pow. 1,74 ha, będący jednym z podstawowych elementów śródmieścia handlowego. Zwartą zabudowę wszystkich pierzei posiada niewiele placów, do wyróżniających się pod tym względem należą place: Młodej Gwardii i Asnyka. Szereg placów ma wewnętrzną część ukształtowaną w postaci skwerów i kwietników. Tak ukształtowane są m.in. place Sołacza: Orawski i Spiski, pl. Waryńskiego i pl. Asnyka na Jeżycach, pl. Wyspiańskiego na Łazarzu, place: Wiosny Ludów i Młodej Gwardii w śródmieściu.

PLANETOIDA „POSNANIA"

Odkryta w 1948 r. w Obserwatorium Astronomicznym (→) Uniwersytetu im. A. Mickiewicza (→) przez Jerzego Dobrzyckiego i Andrzeja Kwieka. Krąży ona po orbicie, której płaszczyzna nachylona jest 13° w stosunku do płaszczyzny ruchu Ziemi. Wielka półoś orbity posiada wielkość 3,12 jednostek astronomicznych (1 jednostka astronomiczna równa się średniej odległości Ziemi od Słońca). Jest planetoidą bardzo małą, o wielkości gwiazdowej $15{,}4^m$. (Im większa jest jasność widziana danego obiektu, tym mniejsza jest jego wielkość gwiazdowa. Np. Księżyc w pełni ma jasność — $12{,}7^m$, a Słońce — $26{,}7^m$. Gołym okiem obserwować możemy gwiazdy o jasności do 6^m).

PŁYWALNIE

W 1985 r. Poznań posiadał 3 otwarte pływalnie oraz 5 ogólnodostępnych pływalni krytych. Pierwsza pływalnia otwarta zbudowana została w 1936 r. przy ul. Niestachowskiej. Posiadała dwa baseny oraz ładną, wysmukłą, żelbetową wieżę do skoków. Od paru lat pływalnia ta, obecnie będąca w gestii GKS „Olimpia" jest remontowana. W l. 1957—62 powstała duża pływalnia kryta, a w 1966 r. baseny otwarte z trybunami w ośrodku sportowym przy ul. Chwiałkowskiego oraz parę lat później w parku Kasprowicza z trzema basenami. Pierwsza kryta pływalnia powstała w 1942 r. w wyniku przebudowy d. bóżnicy żydowskiej dokonanej przez Niemców. Drugą — z dwoma basenami zbudowano w l. 1957—62 w ośrodku sportowym przy ul. Chwiałkowskiego. W latach siedemdziesiątych uruchomiono kryte pływalnie na Winogradach przy stadionie KS „Posnania", na Ratajach na Osiedlu Piastowskim i w parku Zwycięstwa przy ul. Grunwaldzkiej. Dwie inne kryte pływalnie znajdują się w gestii wojska.

POCZTA

Pierwszy urząd pocztowy powstał w Poznaniu w poł. XVII w., w związku z tworzoną wówczas siecią królewskich połączeń pocztowych. W 1732 r. Poznań znalazł się na trasie szlaku pocztowego łączącego Warszawę z Dreznem, a później i z Berlinem. Tablica przy Starym Rynku 95/96 upamiętnia istnienie w tym miejscu prowincjonalnego, pocztowego urzędu królewskiego w węźle wielkopolskich szlaków pocztowych w latach 1778—93. Na przełomie XVIII i XIX w. Poznań znajdował się na skrzyżowaniu 24 regularnych linii pocztowych. W 1793 r. powstał w mieście pruski urząd pocztowy na narożniku obecnej ul. 23 Lutego i al. Marcinkowskiego (tam gdzie dziś urząd Poznań 9). Doręczanie przesyłek pocztowych do adresatów rozpoczęto w Poznaniu w 1824 r. W 1851 r. były w mieście 143 skrzynki pocztowe, a w 1874 r. aż 612. W tym czasie poczta zajmowała się przewozem zarówno przesyłek, jak i osób. Warto tu wspomnieć, że ostatnie pasażerskie autobusowe linie pocztowe zlikwidowano w latach pięćdziesiątych.

W odrodzonej Polsce, 1 marca 1919 r. powołano w Poznaniu jeden z ośmiu okręgów dyrekcyjnych poczty i telegrafów. Dziś jest Poznań siedzibą Dyrekcji jednego z 10 Okręgów Poczty i Telekomunikacji, obejmującego swoim zasięgiem 7 województw: gorzowskie, kaliskie, konińskie, leszczyńskie, pilskie, poznańskie i zielonogórskie. Poznań jest też siedzibą kilku jednostek okręgowych: Okręgowego Urzędu Telefonów Międzymiastowych, Okręgowego Urzędu Przewozu Poczty, warsztatów, ośrodka elektronicznego przetwarzania danych, laboratorium, składnicy zaopatrzenia poczty oraz jednostek pocztowych szczebla wojewódzkiego: Wojewódzkie-

go Urzędu Poczty i Wojewódzkiego Urzędu Telekomunikacji. W Poznaniu czynne są obecnie 62 placówki pocztowo-telekomunikacyjne. Urząd Poznań 1 znajduje się przy ul. Kościuszki. Przy ul. Głogowskiej położony jest dworcowy urząd Poznań 2. Do ważniejszych należy też urząd Poznań 9 przy ul. 23 Lutego. Na dworcu głównym czynna jest całą dobę filia urzędu Poznań 2. W mieście znajduje się 407 skrzynek pocztowych. Listy i przekazy doręcza mieszkańcom i instytucjom 260 doręczycieli, a paczki 30 doręczycieli. W budynkach znajduje się 16 tys. skrzynek odbiorczych przesyłek listowych typu „Hermes" posiadających 168 tys. przegródek.

O telefonach poznańskich: (→ Telefony), o znaczkach: (→ Znaczki pocztowe).

PODOLANY

Duże osiedle domów jednorodzinnych znajdujące się przy pn. granicy miasta. Włączone w granice Poznania w 1940 r. Początki zabudowy sięgają lat trzydziestych, kiedy to wytyczono na terenach rolniczych Strzeszyna parcele dla kolejarzy. Osią dzielnicy jest ul. Zakopiańska. W latach siedemdziesiątych na skraju Podolan i Suchego Lasu powstała fabryka domów wytwarzająca prefabrykaty do budowy m.in. Osiedla Piątkowo, a przy niej nieduże, blokowe osiedle mieszkaniowe.

PODZIAŁ ADMINISTRACYJNY

Pod względem administracyjnym miasto Poznań dzieli się na 5 dzielnic, w których podstawowymi jednostkami władzy są Dzielnicowe Rady Narodowe. Są to:

— Grunwald, o pow. 3,3 tys. ha, dzielnica zajmująca pd.-zach. część miasta. Od strony pn. graniczy z Jeżycami (wzdłuż ul. K. Świerczewskiego), od wsch. z Wildą (od dworca głównego PKP do Dębca — wzdłuż torów kolejowych);

— Jeżyce, o pow. 5,1 tys. ha, zajmują pn.-zach. część miasta. Graniczą ze Starym Miastem, do którego przylega od strony zach. ciąg ulic: Roosevelta, Pułaskiego, Obornicka;

— Nowe Miasto, o pow. 10,3 tys. ha, położone na prawym brzegu Warty, przez którą graniczy z Wildą i Starym Miastem;

— Stare Miasto, o pow. 2,6 tys. ha, usytuowane centralnie, z klinem biegnącym w kierunku pn., na lewym brzegu Warty. Pd. granicę z Wildą stanowią: ul. Marchlewskiego, Towarowa i most Dworcowy;

— Wilda, o pow. 1,5 tys. ha, położona w pd. części miasta, na lewym brzegu Warty.

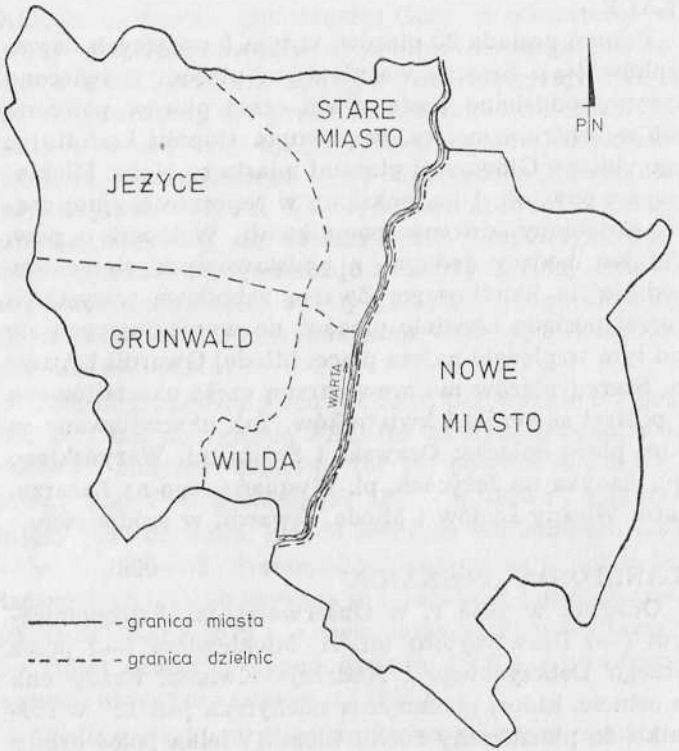

Rys. 13 Podział administracyjny Poznania na dzielnice

POJEZUICKI ZESPÓŁ GMACHÓW

W pd.-wsch. części Starego Miasta położony jest najbardziej okazały zespół zabytkowych budowli Poznania obejmujący kościół farny (→) i dawne gmachy Kolegium Jezuickiego oraz w sąsiedztwie szkołę baletową — d. szkołę jezuicką.

Jezuici sprowadzeni do Poznania w 1570 r. objęli tereny w sąsiedztwie d. kolegiaty farnej w poł. XVII w. Pierwszą wzniesioną przez nich budowlą był kościół —

Pojezuicki zespół gmachów

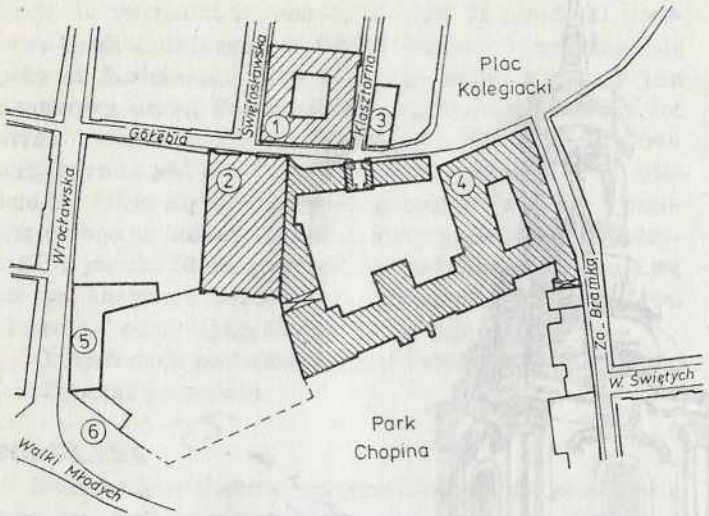

Rys. 14 Pojezuicki zespół gmachów
1 — szkoła pojezuicka (ob. Szkoła Baletowa), 2— kościół pojezuicki (ob. farny), 3 — probostwo farne, 4 — d. Kolegium Jezuickie (ob. Urząd Miejski), 5 — d. hotel „Saski", 6 — pozostałości d. murów miejskich

obecny farny. W l. 1701—33 zbudowane zostało wg proj. Jana Catenazziego Kolegium Jezuickie, okazała budowla barokowa, trzykondygnacyjna na planie litery L. Wraz z kościołem i niższą częścią przywieżową zamyka ona dziedziniec. Po kasacie zakonu jezuitów w 1773 r. budynki przejęła Komisja Edukacji Narodowej tworząc w nich Wojewódzką Szkołę Narodową. Szkoła ta miała 16 profesorów i ok. 300 uczniów. W okresie zaborów w gmachu d. Kolegium znalazły pomieszczenia urzędy pruskie. W 1806 r. przez 3 tygodnie mieszkał w nim Napoleon. W l. 1815—30 gmach był siedzibą namiestnika Wielkiego Księstwa Poznańskiego, księcia Antoniego Radziwiłła. W 1828 r. koncertował w salonach namiestnika Fryderyk Chopin. Od 1919 r. gmach Kolegium był siedzibą władz wojewódzkich, a od 1962 r. mieści władze miejskie.

Gmach Kolegium był parokrotnie przebudowywany i adaptowany przez kolejnych użytkowników. M.in. w XIX w. nadbudowane zostało uprzednio piętrowe skrzydło od strony pl. Kolegiackiego, a do skrzydła pd. dobudowano przybudówkę z reprezentacyjnymi schodami od strony dziedzińca. W 1963 r. dokonano restauracji fasad przywracając im pierwotną kolorystykę. W skrzydle pd. mieści się m.in. reprezentacyjna sala władz miejskich — Sala Biała oraz gabinet Prezydenta Miasta. Na miejscu dawnych ogrodów klasztornych obecnie znajduje się park Chopina (→).

Nieopodal gmachów d. Kolegium Jezuickiego, przy ul. Gołębiej położony jest piętrowy budynek d. szkoły jezuickiej zbudowany w pocz. XVIII w. Posiada on ładny, arkadowy dziedziniec (→). Była to druga szkoła w Poznaniu o charakterze uczelni wyższej. W budynku tym na pocz. XVIII w. istniało pierwsze w Poznaniu laboratorium fizyczne. W 1793 r. występował w szkole zespół teatralny Wojciecha Bogusławskiego. Obecnie po odbudowie ze zniszczeń w 1945 r. budynek mieści Państwową Szkołę Baletową.

POKRZYWNO

Dzielnica położona w pd.-wsch. części miasta, w sąsiedztwie torów stacji rozrządowej Poznań Franowo i Trasy Katowickiej. W granicach Poznania od 1942 r. Pod koniec okupacji hitlerowcy w istniejącym domu zakonnym Sióstr Urszulanek przystąpili do organizowania ośrodka doświadczalnego broni chemicznej. Zamiar ten nie został w pełni zrealizowany z powodu wyzwolenia miasta w 1945 r.

Obecnie na terenie Pokrzywna przeważa zabudowa willowa i gospodarcza.

POLFA

Poznańskie Zakłady Farmaceutyczne „Polfa" powstały w 1950 r. z połączenia kilku niewielkich wytwórni farmaceutycznych. W końcu lat sześćdziesiątych zbudowany został duży, nowoczesny obiekt produkcyjny wraz z zapleczem przy ul. Grunwaldzkiej na pograniczu Pogodna i Junikowa. Budynki zakładów wyróżniają się ładną, nowoczesną sylwetką architektoniczną o cechach konstruktywistycznych. Poznańska „Polfa" należy do większych w tej branży fabryk w skali krajowej.

Jest jedynym w Polsce producentem leków w postaci czopków i kapsułek. Asortyment produkcji obejmuje kilkadziesiąt różnych leków i jest zmieniany w miarę potrzeb służby zdrowia. Ok. 40% produkcji kieruje się na eksport.

POLITECHNIKA POZNAŃSKA

W 1901 r. powstała w Poznaniu Królewska Wyższa Szkoła Budowy Maszyn. Była to dwuletnia szkoła średnia o stosunkowo niskim poziomie nauczania. Początkowo mieściła się w domu czynszowym przy obecnym pl. Wiosny Ludów, a od 1907 r. — w specjalnie wybudowanym gmachu niedaleko Rynku Wildeckiego (ob. gmachu rektoratu PP). 1 IX 1919 r. rozpoczęła w tym obiekcie działalność Państwowa Wyższa Szkoła Budowy Maszyn, przemianowana w 1922 r. na Poznańską Szkołę Budowy Maszyn. W 1929 r. szkoła uzyskała status szkoły wyższej, co znalazło m.in. wyraz w zmianie nazwy na Państwową Wyższą Szkołę Budowy Maszyn i Elektrotechniki. Reaktywowaną po II wojnie światowej uczelnię przemianowano w końcu 1945 r. na Szkołę Inżynierską. W latach 1950—55 działała równolegle Wieczorowa Szkoła Inżynierska (do marca 1951 r. pod auspicjami Naczelnej Organizacji Technicznej). W 1955 r., po połączeniu obu szkół, powstała Politechnika Poznańska.

Obecnie uczelnia kształci studentów na 5 wydziałach: Budownictwa Lądowego, Budowy Maszyn, Chemicznym, Elektrycznym oraz Maszyn Roboczych i Pojazdów. W roku akademickim 1985/86 na studiach dziennych, wieczorowych i zaocznych studiowało 4 tys. osób. Obiekty uczelni rozrzucone są na terenie całego miasta. Rektorat znajduje się przy pl. Skłodowskiej-Curie obok Rynku Wildeckiego, największy kompleks budynków dydaktycznych, laboratoriów i domów akademickich — w rejonie ul. Kórnickiej na Ratajach.

Gmachy Politechniki Poznańskiej na Ratajach

POLSKA AKADEMIA NAUK

Ta najwyższa instytucja naukowa kraju posiada od 1972 r. swój oddział w Poznaniu (ul. Mielżyńskiego 27/ /29). W ramach oddziału pracują 24 komisje naukowe. W Poznaniu działają również 2 komitety naukowe PAN: Komitet Nauk Etnologicznych i Komitet Patofizjologii Komórki. Działalność naukowo-badawczą prowadzi 5 placówek PAN. Są to:

— Instytut Fizyki Molekularnej (ul. Smoluchowskiego 17/19) ze Środowiskowym Laboratorium Badań Radiospektroskopowych,

— Zakład Chemii Bioorganicznej (ul. Noskowskiego 12/ /14),

— Instytut Genetyki Roślin (ul. Strzeszyńska 30/36) ze Środowiskowym Laboratorium Metod Pomiarowych Biologii Molekularnej,

— Zakład Biologii Rolnej i Leśnej (ul. Świerczewskiego 19) z Laboratorium Podstawowych Problemów Leśnictwa i Drzewnictwa,

— Zakład Genetyki Człowieka (ul. Święcickiego 6).

Swe oddziały mają w Poznaniu także Instytut Matematyczny i Ośrodek Informacji Naukowej PAN.

POLSKI TEATR TAŃCA

Polski Teatr Tańca — Balet Poznański, tak brzmi bowiem jego pełna nazwa, powstał w 1973 r. Inicjatorem jego powołania był Conrad Drzewiecki, do dziś dyrektor i kierownik artystyczny zespołu. Pierwszą premierą teatru było „Epitafium dla don Juana" — collage muzyczny Drzewieckiego i Eugeniusza Rudnika. W 1983 r., po dziesięciu latach istnienia, teatr dokonał podsumowania swej dotychczasowej działalności. W okresie tym odbyło się 13 premier, podczas których zaprezentowano 31 kompozycji choreograficznych. Ukazało się 8 zeszytów wydawnictwa „Taniec". Zrealizowano 7 filmów baletowych. Zespół wielokrotnie z powodzeniem występował za granicą. Spośród przedstawień baletowych największe uznanie krytyków zyskały: „Cudowny Mandaryn" Beli Bartoka, „Odwieczne pieśni" Mieczysława Karłowicza, „Stabat Mater" Krzysztofa Pendereckiego i „Krzesany" Wojciecha Kilara. Faworytem publiczności jest spektakl „Yesterday" do muzyki zespołu The Beatles.

Studio i siedziba teatru znajduje się przy ul. Koziej 4. Zespół nie posiada własnej sceny, w Poznaniu występuje gościnnie w Teatrze Wielkim (→).

POMET

Zakłady Metalurgiczne „Pomet" położone na Głównej (→) uruchomione zostały w 1913 r. jako oddział zakładów HCP. W zakładach znajdowały się wówczas: odlewnia żeliwa, kuźnia i stolarnia, produkowano w nich maszyny rolnicze, a później również sprzęt wojskowy. W l. 1920—22 fabryka została rozbudowana, dalsza rozbudowa miała miejsce w czasie II wojny światowej. Specjalnością „Pometu" stały się różnego rodzaju odlewy, artykuły śrubowe i maźnice dla taboru kolejowego. W 1952 r. fabryka została wyłączona z zakładów HCP i stała się przedsiębiorstwem samodzielnym. W l. 1952—57 zakłady zostały poważnie rozbudowane, stając się jednym z największych producentów odlewów w skali kraju. W „Pomecie" wytwarzany jest szeroki asortyment odlewów żeliwnych i staliwnych dla przemysłu taboru kolejowego. W jednym z oddziałów w 1962 r. rozpoczęto produkcję tłokowych sprężarek powietrza. Lata siedemdziesiąte przyniosły dalszą rozbudowę i modernizację zakładów.

POMNIK ARMII „POZNAŃ"

„Żołnierzom Armii Poznań — Wielkopolanie" — dedykacja taka widnieje przy pomniku odsłoniętym 1 września 1982 r. na stoku Wzgórza św. Wojciecha (→). Starania o odsłonięcie pomnika dokumentującego wkład Wielkopolan w wojnę obronną 1939 r. podjęto w 1945 r., a na szerszą skalę w 1963 r. Z różnych względów zwlekano z podjęciem dzieła budowy pomnika. Wielokrotne starania uwieńczone zostały podjęciem ostatecznej decyzji o jego budowie w styczniu 1981 r.

Autorem pomnika jest Anna Rodzińska-Iwiańska wraz z zespołem. Pomnik bardzo sugestywnie przedstawia opór Armii „Poznań" w formie pięciu smukłych elementów z jasnego metalu (symbolizujących bagnety) opierających się nawałnicy najeźdźców przedstawionej w postaci czterech, również metalowych, lecz szarych, wysmukłych słupów. Pod pomnikiem usytuowano mauzoleum. Na ścianach pomnika wypisano nazwy pól bitewnych armii oraz nazwiska kilkudziesięciu żołnierzy sym-

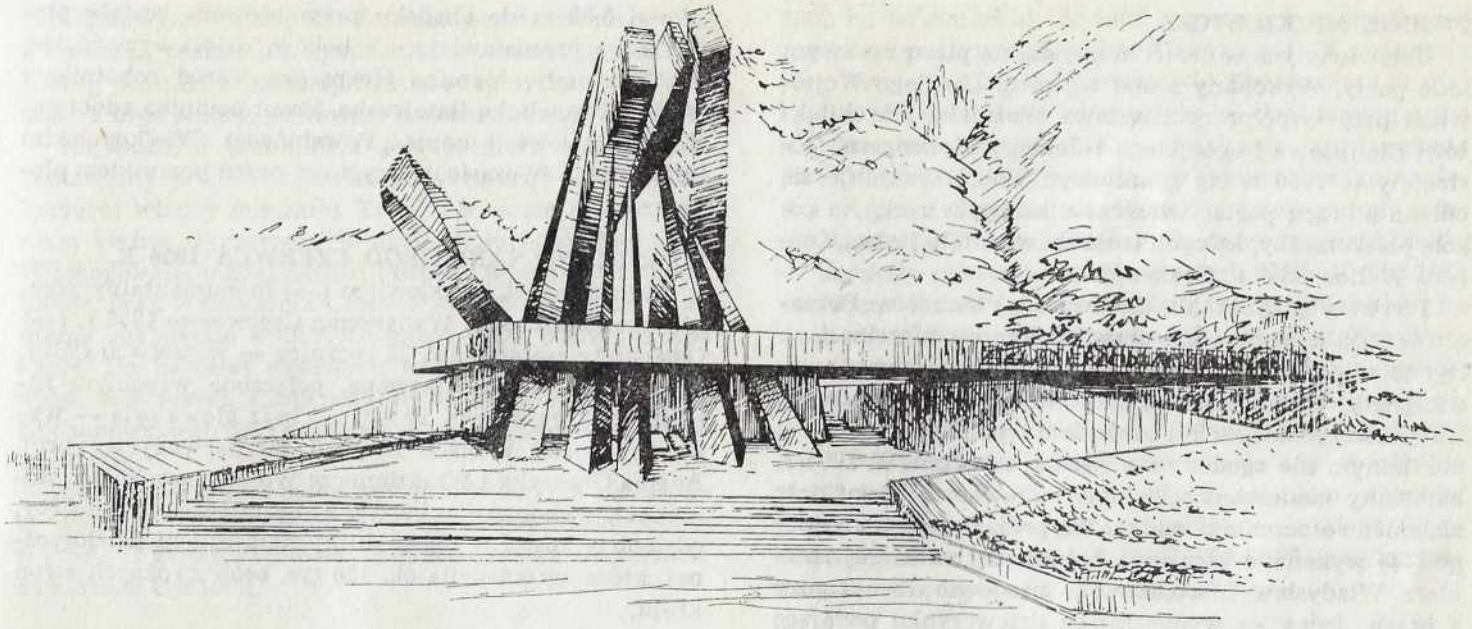

Pomnik Armii „Poznań"

bolizujących poległych bohaterów. Na mauzoleum, pośrodku pomnika, znajduje się krzyż Virtuti Militari. Część elementów pomnika wykonana jest w surowym betonie, większość licowana jest kamieniami naturalnymi, w przeważającej części granitem.

POMNIK BOHATERÓW

Znajduje się na Cytadeli (→), u szczytu monumentalnych schodów wiodących przez teren Cmentarza Bohaterów Radzieckich (→). Pomnik wzniesiony został wg projektu architektów: Tadeusza Płończaka i Stanisława Pogórskiego. Jego odsłonięcie nastąpiło 18 XI 1945 r. Wysmukły obelisk o wysokości 23 m oblicowany jest płytami z szarego granitu śląskiego. Na jego szczycie umieszczono czerwoną gwiazdę. Poniżej platformy obelisku znajduje się duża płyta piaskowca z płaskorzeźbioną sceną batalistyczną wykonaną przez Bazylego Wojtowicza i Czesława Woźniaka. Po bokach na dwóch metalowych tablicach, w języku polskim i rosyjskim, wyryte są słowa rozkazu Józefa Stalina, wydanego 23 II 1945 r. dla uczczenia wyzwolenia Poznania.

POMNIK KOŚCIUSZKI

30 września 1967 r. przy zbiegu ul. Grunwaldzkiej i ul. Świerczewskiego odsłonięto replikę pomnika Tadeusza Kościuszki. Pierwotny pomnik Naczelnika wykonała na zamówienie władz miejskich z okazji „Pewuki" Zofia Trzcińska-Kamińska. Posąg gipsowy ustawiono w 1929 r. na skrzyżowaniu ul. Głogowskiej i ul. Bukowskiej (obecna ul. Świerczewskiego), a uroczyste odsłonięcie pomnika odlanego w brązie nastąpiło 27 grudnia 1930 r. Pomnik ten został zniszczony przez hitlerowców w 1939 r. Obecny pomnik jest również dziełem Z. Trzcińskiej-Kamińskiej. Przy jego tworzeniu pracowali także rzeźbiarze: Kazimierz Bieńkowski i Jan Maria Jakub. Stojąca na kamiennym cokole postać Naczelnika przyodziana jest w chłopską sukmanę. Centralna płaskorzeźba cokołu przedstawia młodą kobietę w stroju słowiańskim, będącą symbolem Wielkopolski. Na bokach cokołu płaskorzeźby przedstawiające wojowników słowiańskich: chwytającego za miecz — symbolizującego „zbudzony lud" i drugiego, wzywającego do boju grą na rogu — symbolizującego „zew".

POMNIK MICKIEWICZA

Ustawiony jest w centrum miasta, na placu noszącym imię poety. Wykonany został wg proj. Bazylego Wojtowicza przy współpracy Czesława Woźniaka i architektów: Stanisława Pogórskiego i Jerzego Wellengera. Odsłonięty w 1960 r. Na granitowym cokole znajduje się odlana z brązu postać wieszcza z księgą w ręce. Na cokole płaskorzeźby, których treść zaczerpnięta jest z „Konrada Wallenroda" i „Grażyny".

Pierwszy pomnik Mickiewicza (→) stanął w Poznaniu w 1859 r., w ogrodzie przy kościele św. Marcina (→). Był to w ogóle pierwszy, najwcześniej ustawiony pomnik poety. Wykonany został w Paryżu przez Władysława Oleszczyńskiego. Na ustawienie pomnika na placu publicznym nie zgodziły się władze zaborcze. W 1904 r. kamienny monument zastąpiono odlewem z brązu oraz zmieniono otoczenie pomnika. Wg proj. Rogera Sławskiego (→) wykonano kamienną balustradę, na której rzeźbiarz Władysław Marcinkowski usadowił dwie figury z brązu, jedną — wyobrażającą dziewczynkę podającą wieszczowi wiązankę kwiatów i drugą — chłopca trzymającego urnę jako symbol przeszłości. Oryginalny, kamienny pomnik przeniesiono wówczas na dziedziniec gmachu Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (→) przy ul. Mielżyńskiego. Oba pomniki zostały zniszczone w latach okupacji hitlerowskiej.

Dziś przy kościele św. Marcina, w miejscu dawnego pomnika, znajduje się wmurowana w 1957 r. tablica. Skromny kamień poświęcony Mickiewiczowi ustawiony jest też przy ul. Głogowskiej, przed gmachem noszącego imię poety liceum ogólnokształcącego.

POMNIK POWSTAŃCÓW WIELKOPOLSKICH

Upamiętnia zbrojny czyn Wielkopolan w czasie Powstania Wielkopolskiego 1918—19 r. (→). Stoi u zbiegu ul. Marchlewskiego i ul. Gwardii Ludowej, na terenie parku Lubuskiego (→). Wykonany wg proj. Alfreda Wiśniewskiego odsłonięty został w 1965 r. Monument składa się z dwóch elementów: rzeźby figuralnej wysokości 3,30 m przedstawiającej powstańców (oficera z szablą i szeregowca z karabinem) oraz obelisku o nieregularnej, zbieżnej ku górze bryle o wysokości 17,30 m licowanej płytami z polerowanego granitu strzegomskiego. Na wysokości 5,35 m do obelisku przymocowane zostały płaskorzeźby przedstawiające z boków: dzieci wrzesińskie, wóz Drzymały, Marcina Kasprzaka wśród robotników i śmierć Franciszka Ratajczaka. Front pomnika zdobi godło państwowe i napis „Powstańcom Wielkopolskim 1918—1919". W czasie uroczystości przed pomnikiem płonie znicz.

POMNIK POZNAŃSKIEGO CZERWCA 1956 R.

Stojący na pl. Mickiewicza (→) monumentalny pomnik upamiętnia tzw. Wydarzenia Czerwcowe 1956 r. (→). Odsłonięty został w ich 25 rocznicę — w czerwcu 1981 r. Pomnik — dwa stylizowane, połączone wspólnym ramieniem krzyże (wys. 19 i 21 m) oraz głowa orła — wykonany został z blach ze stali nierdzewnej wg proj. Adama Graczyka i Włodzimierza Wojciechowskiego. Monument, wykonany w bardzo krótkim czasie 2 miesięcy, odsłonięty został w czasie dużej manifestacji patriotycznej, która zgromadziła ok. 120 tys. osób z różnych stron kraju.

POMNIK 15 PUŁKU UŁANÓW POZNAŃSKICH

10 września 1982 r., dziesięć dni po odsłonięciu pomnika Armii „Poznań" (→) nastąpiło uroczyste odsłonięcie zrekonstruowanego (po zniszczeniu przez Niemców w 1939 r.) pomnika 15 Pułku Ułanów Poznańskich. Pierwotnie pomnik odsłonięto w 1927 r. Figurę ułana na koniu wykonał w piaskowcu Mieczysław Lubelski, a architekturę opracował Adam Ballenstaedt.

Nową figurę — kopię dawnej — wykonali ze sztucznego kamienia artyści-rzeźbiarze: Józef Murlewski i Benedykt Kasznia. 15 Pułk Ułanów Poznańskich powstał w czasie Powstania Wielkopolskiego jako 1 Pułk Ułanów Wielkopolskich. Pułk brał udział w walkach powstańczych, a później w wojnie 1920 r. W II wojnie światowej we wrześniu 1939 r. walczył w ramach Armii „Poznań", a później zreformowany jako pułk pancerny pod tradycyjną nazwą brał udział w bojach w ramach 5 Kresowej Dywizji Piechoty m.in. w bitwie o Monte Cassino.

POMNIKI

Poznań należy do miast w kraju posiadających największą liczbę pomników. Jest ich — wraz z głazami

pamiątkowymi — ok. 90. Znaczniejszych monumentów z rzeźbami postaci lub symbolami wydarzeń jest ok. 20. Szereg pomników zniszczyli hitlerowcy w 1939 r. Większość z nich została po wojnie zrekonstruowana.

Najstarszym pomnikiem jest pręgierz miejski (→) postawiony w 1535 r., zwieńczony figurą — symbolem karzącej władzy miejskiej. Trzy duże pomniki upamiętniają ważne wydarzenia w dziejach miasta: Powstanie Wielkopolskie, udział Armii „Poznań" w wojnie obronnej 1939 r. oraz Wydarzenia Czerwcowe 1956 r. Kilka pomników upamiętnia wybitnych ludzi sztuki, polityki i Kościoła. Do bardziej okazałych należą pomniki: Mickiewicza, Kościuszki, Kasprzaka, Świerczewskiego, Hlonda, Kochanowskiego oraz popiersia: Chopina, Moniuszki, Słowackiego.

Kilka pomników poświęconych bojownikom poległym w wojnach oraz zamordowanym w miejscach kaźni w czasie II wojny światowej znajduje się na cmentarzach na stokach Cytadeli.

POWIERZCHNIA MIASTA

Powierzchnia miasta wynosi 22,86 tys. ha. Pod wzgl. zajmowanego obszaru Poznań zajmuje 6 miejsce w kraju za: Warszawą, Krakowem, Wrocławiem, Szczecinem i Gdańskiem. Obecne miasto jest ponad 1000-razy rozleglejsze od lokacyjnego. Powierzchnia Poznania otoczonego murami średniowiecznymi wynosiła ok. 21 ha. Rozwój terytorialny miasta nastąpił dopiero na przełomie XVIII/XIX w. W 1797 r. władze pruskie włączyły w jego granice lewobrzeżne osady: św. Marcin, św. Wojciech, Wymykowo i Wenetowo, a w r. 1800 osiedla prawobrzeżne: Chwaliszewo (→), Ostrówek, Śródkę (→) i Zawady (→). Dalszy rozwój miasta zahamowała na wiele dziesięcioleci budowa twierdzy pruskiej (→). Powierzchnia miasta otoczonego fortyfikacjami wynosiła 948 ha.

Kolejne, wyraźne powiększenie obszaru miasta nastąpiło na przełomie XIX i XX w. Związane ono było m.in. z likwidacją obwarowań miejskich. Już w 1896 r. przyłączono do miasta niewielkie przedmieścia prawobrzeżne: Piotrowo i Berdychowo. W 1900 r. w obrębie miasta znalazły się: Jeżyce (→), Łazarz (→), Górczyn (→) i Wilda (→). W r. 1907 przyłączono Sołacz (→). Przed wybuchem I wojny światowej miasto posiadało 3392 ha powierzchni. W 1925 r. przyłączono do Poznania kilka gmin podmiejskich: Główną (→), Komandorię (→), Rataje (→), część Starołęki (→), Dębiec (→) i Winiary (→). Miasto — po wykupieniu w tym samym roku majątku Naramowice (→) — zwiększyło powierzchnię do 6736 ha. W r. 1933 włączono w granice Poznania między innymi i Golęcin (→). W 1939 r. powierzchnia miasta wynosiła 7691 ha. Obecny obszar — w przybliżeniu — uzyskało miasto w latach okupacji. W l. 1940 i 1942 przyłączono do Poznania szereg gmin podmiejskich, na wsch.: Fabianowo, Junikowo (→), Ławicę (→), Krzyżowniki (→), Strzeszyn (→); na zach. i pd. zach.: Antoninek (→), Chartowo (→), Kobylepole (→), Żegrze (→), Szczepankowo (→), Minikowo, Spławie (→) i Krzesiny (→). Powierzchnia miasta wzrosła w ten sposób do 22 578 ha. Po 1945 r. czterokrotnie zmieniano przebieg granic miasta. Tylko raz — w 1954 r. — obszar jego zmniejszano, natomiast w l. 1946, 1950 i 1974 przyłączono do miasta tereny z nim sąsiadujące.

POWOGAZ

Na Jeżycach, przy ul. Janickiego znajduje się Przedsiębiorstwo Aparatury i Urządzeń Komunalnych „Powogaz". Przedsiębiorstwo powstało w 1925 r. na ul. Grobla jako warsztaty wodomierzowe. W 1960 r. fabryka przeniesiona została do nowych obiektów na Jeżycach. Obecnie jest ona jedynym w krajach RWPG producentem wodomierzy. Produkuje je dla przewodów o średnicy od 40 do 500 mm. Około 50% produkcji przeznacza się na eksport. Ponadto w fabryce powstają chloratory do uzdatniania wody oraz taksometry. Charakterystyczną budowlą fabryki jest wieża ciśnień służąca do zasilania stacji legalizacji wodomierzy. Fabryka zatrudnia ok. 600 pracowników. Poznański „Powogaz" był zakładem macierzystym dla fabryk urządzeń komunalnych m.in. w Pile, Pniewach, Łomży, Stąporkowie, które w ostatnich latach usamodzielniły się zachowując tradycyjną nazwę.

POWSTANIE WIELKOPOLSKIE 1918—1919 R.

Wybuch Powstania Wielkopolskiego nastąpił 27 grudnia 1918 r. w centrum Poznania. W godzinach popołudniowych tego dnia padły pierwsze ofiary walk: Fran-

ciszek Ratajczak i Antoni Andrzejewski. Bezpośrednią przyczyną wybuchu Powstania był przyjazd do Poznania Ignacego Paderewskiego, przedstawiciela Komitetu Narodowego Polskiego. Po polskiej manifestacji patriotycznej Niemcy zorganizowali pochód, w czasie którego zaczęli zrywać sztandary polskie i państw koalicyjnych, co spowodowało pierwsze starcia. Jednak była to tylko iskra zapalna przyłożona do beczki z prochem. W sposób żywiołowy i spontaniczny Powstanie rozprzestrzeniło się po całej Wielkopolsce. W ciągu 15 dni powstańcy opanowali 4/5 terytorium historycznej Wielkopolski. W połowie stycznia front powstańczy opierał się o rzekę Noteć na pn., o jeziora i błota obrzańskie na zach., a na pd. sięgał po Rawicz, Zduny i Ostrzeszów. Coraz silniejszy opór wojsk niemieckich zmusił powstańców do przejścia do walk pozycyjnych, obronnych. Linia walki wynosząca ok. 600 km podzielona została na 3 fronty: północny, zachodni i południowy. Najdalej na pn. sięgali powstańcy w okolice Mroczy (2 stycznia 1919 r.) — 15 km na pn. od Nakła oraz Wysokiej (2 i 7 stycznia 1919 r.). Na froncie pn. krwawe boje toczono o Czarnków, Chodzież, Margonin, Kcynię, Szubin, Rynarzewo i Łabiszyn.

Na froncie zach. walki koncentrowały się na trzech odcinkach: międzychodzkim, zbąszyńskim i wolsztyńskim. 2 lutego 1919 r. udało się na przeciąg kilku dni zająć najdalej na zach. wysuniętą miejscowość: Nowe Kramsko k. Babimostu. Front pd. podzielono na dwa odcinki: rawicko-leszczyński i krotoszyńsko-ostrzeszowski. Najpoważniejsze walki toczyły się w rejonie Leszna, Rawicza, Miejskiej Górki, Zdun i Ostrzeszowa.

O powodzeniu Powstania zadecydowały dwa czynniki. Ważniejszym z nich był masowy i spontaniczny udział całego społeczeństwa wielkopolskiego. W początkowym okresie liczba powstańców sięgała 2000, w końcu stycznia ponad 27 000 żołnierzy. Drugim czynnikiem, który przechylił szalę zwycięstwa na rzecz powstańców było wrzenie rewolucyjne w Niemczech. Niemcy osłabieni wojną światową, zajęci wewnętrznymi trudnościami, dławieniem rewolucji, nie byli w pierwszej fazie zdolni podjąć poważniejszych działań przeciwko powstańcom. Gdy natomiast w połowie lutego niemieckie dowództwo wojskowe było już gotowe do podjęcia generalnej ofensywy, nastąpił rozejm trewirski — 16 lutego 1919 r., na mocy którego alianci zmusili Niemców do przerwania działań zaczepnych na froncie wielkopolskim. Drobne potyczki graniczne wszczynane po tym czasie nie miały istotnego znaczenia dla zdobyczy powstańczych. Ratyfikowany 28 czerwca 1920 r. Traktat Wersalski przydzielił Polsce wszystkie zdobyte tereny i część przyległych. Wielu uczestników Powstania zginęło z rąk hitlerowców, którzy w 1939 r. zawładnęli Wielkopolską.

Dziś obchody rocznic Powstania Wielkopolskiego weszły na stałe do kalendarza i wiążą się z nimi w Poznaniu podniosłe uroczystości. W grudniu 1978 r. miasto Poznań z okazji 60 rocznicy Powstania odznaczone zostało przez Radę Państwa Orderem Krzyża Grunwaldu I kl. — najwyższym odznaczeniem nadawanym przez władze państwowe za szczególne zasługi lub czyny.

Liczne są też w Poznaniu pamiątki bezpośrednio związane z Powstaniem. Położona w centrum miasta ul. 27 Grudnia upamiętnia datę wybuchu Powstania w 1918 r. Z Powstaniem związane są również dwie inne nazwy w śródmieściu: ul. Franciszka Ratajczaka — upamiętniająca pierwszego poległego powstańca oraz pl. Wolności — centralny plac Poznania, nazwą symbolizujący osiągnięty cel walk powstańczych. Pomnik (→) oraz szereg tablic upamiętnia Powstanie i różne jego epizody. M.in. są to tablice: Ignacego Paderewskiego (→) na „Bazarze" (→); na domu nr 71 przy ul. Czerwonej Armii, d. hotelu „Royal", gdzie mieściło się dowództwo główne wojsk powstańczych; na ul. Fr. Ratajczaka narożnik pl. Wolności, ku czci pierwszego poległego powstańca; na pl. Wolności upamiętniająca ślubowanie oddziałów powstańczych w 1919 r.; przy ul. Garbary 28 na domu, gdzie mieściło się harcerskie biuro werbunkowe do Wojska Polskiego. Harcerzy — powstańców upamiętnia też głaz z tablicą nad Jez. Maltańskim oraz pomnik przed „Harcówką" na Winogradach przy ul. Za Cytadelą. Na cmentarzu górczyńskim (→) oraz na cmentarzu na stokach Cytadeli (→) znajdują się groby powstańców, a przy kościołach: farnym (→) i Matki Boskiej Bolesnej (→) tablice pamiątkowe.

POWSZECHNA WYSTAWA KRAJOWA (PEWUKA)

Zorganizowana została w Poznaniu w 1929 r., w dziesięciolecie odzyskania niepodległości. Wystawa zilustro-

wać miała nie tylko osiągnięcia gospodarcze odrodzonego państwa. Miała ona również — jak pisano wówczas — stać się „wielką manifestacją moralną", pokazującą procesy integracyjne rozbitego zaborami społeczeństwa i przeciwstawiającą się tezom propagandy niemieckiej, odmawiającej Polakom zdolności do samodzielnego bytu. Protektorat nad imprezą objął prezydent Ignacy Mościcki, a na czele Komitetu Honorowego stanął marszałek Józef Piłsudski.

Tereny wystawowe zajmowały obszar 65 ha (obecny teren główny MTP posiada 23 ha powierzchni). Obejmowały one, oprócz terenu targowego, obszary od głównego dworca kolejowego aż do ul. Chociszewskiego i ul. Promienistej. W granicach Pewuki znalazły się: park Wilsona (ob. Kasprzaka), ul. Siemiradzkiego oraz duży, nie zabudowany obszar między ulicami: Chociszewskiego, Jarochowskiego, Wyspiańskiego i Promienistą. Na terenie wystawy wzniesiono szereg nowych — często istniejących do dzisiaj — obiektów. M.in. wybudowano ciąg pawilonów przy narożniku dzisiejszych ulic: Roosevelta i Świerczewskiego, pawilon przemysłu ciężkiego, w parku Wilsona ustawiono nową Palmiarnię (→). Wiele inwestycji przeprowadzono również w mieście: dokończono budowę gmachów uniwersyteckich przy dzisiejszej ul. Grunwaldzkiej i ul. Śniadeckich, przebudowano dworzec kolejowy, tworząc m.in. nowe wejście zachodnie, zbudowano linie tramwajowe na ul. Sczanieckiej i al. Reymonta, umożliwiające dojazd do dalej od śródmieścia położonych terenów wystawowych. Jako ciekawostkę zapamiętać warto, iż specjalnie na PWK-ę uruchomiono pierwszy w Poznaniu telex.

Wystawa otwarta została 16 V 1929 r. i trwała 138 dni. Zwiedziło ją ok. 4,5 mln osób, w tym ok. 200 tys. gości zagranicznych. Przedstawioną zwiedzającym ekspozycję podzielić można było na 7 grup tematycznych: ekspozycja rządowa, wystawa dorobku ogniw samorządu terytorialnego, przemysł, rolnictwo, sztuka, wychowanie fizyczne (sport i turystyka) oraz życie polskiej emigracji.

W czasie trwania PWK-i odbywały się w Poznaniu liczne imprezy towarzyszące. Zorganizowano ok. 140 zjazdów i kongresów międzynarodowych. Wiele było imprez kulturalnych i sportowych m.in. Wszechsłowiański Zjazd Śpiewaczy z udziałem ok. 20 tys. śpiewaków oraz zlot Sokołów, w którym uczestniczyło ok. 25 tys. osób.

POZNAŃSKA FABRYKA ŁOŻYSK TOCZNYCH

Produkcję łożysk tocznych na szerszą skalę rozpoczęto w Polsce w 1949 r. w fabryce w Kraśniku na Lubelszczyźnie. W 1957 r. rozpoczęto budowę fabryki łożysk w Poznaniu, na Głównej, przy ul. Krańcowej. Uruchomienie produkcji nastąpiło w 1961 r., w latach następnych sukcesywnie oddawano do użytku kolejne oddziały. Fabryka wyposażona w nowoczesne maszyny produkuje w głównej mierze łożyska wałeczkowe: stożkowe, walcowe jednorzędowe i wielorzędowe oraz baryłkowe, o średnicy od 51 do 320 mm. W skali krajowej w Poznaniu powstaje ok. 10% łożysk, część z nich trafia na eksport do 50 krajów świata. Fabryka zbudowana na „surowym korzeniu" zatrudniająca obecnie ok. 3000 pracowników posiada optymalnie rozplanowany teren, a budynki wyróżniają się ładną formą architektoniczną. Stanowią one najładniejszy kompleks obiektów przemysłowych w Poznaniu.

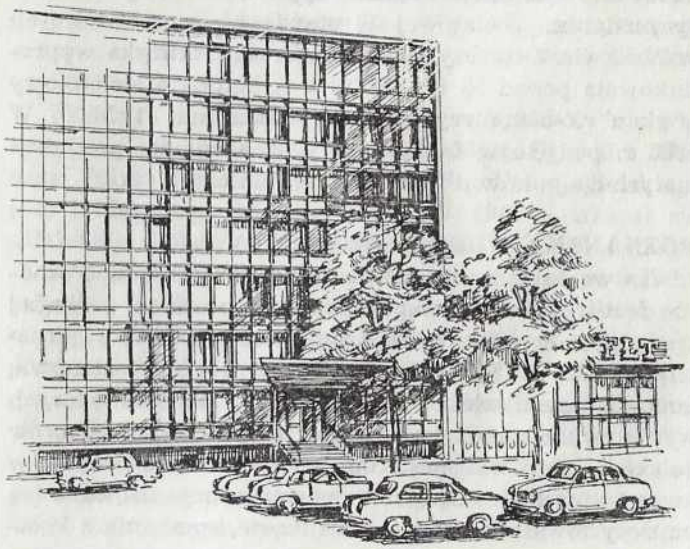

Poznańska Fabryka Łożysk Tocznych

POZNAŃSKA FABRYKA MASZYN ŻNIWNYCH

Poznańska Fabryka Maszyn Żniwnych „Agromet" jest czołową inwestycją przemysłową zrealizowaną w Poznaniu w ramach Planu Sześcioletniego. Fabryka powstała na „surowym korzeniu" — na polach między Ratajami i Starołęką w l. 1952—54. Pierwszymi produktami fabryki było 15 snopowiązałek ciągnikowych wykonanych w grudniu 1953 r. Rok później w produkcji seryjnej wykonano 1361 tych snopowiązałek.

Specjalnością produkcji PFMŻ są maszyny do zbioru zbóż i zielonek. W ciągu ponad trzydziestu lat produkowano różne ich typy, w miarę upływu czasu doskonaląc rozwiązania technologiczne. Fabryka posiada kilka wydziałów produkcyjnych: odlewnię, wydział obróbki plastycznej, wydział obróbki mechanicznej, wydział montażu, wydział przygotowania produkcji, narzędziownię. Na przestrzeni l. 1956—82 produkcja fabryki wzrosła ponad 10-krotnie przy stanie zatrudnienia wynoszącym w 1982 r. 2150 osób tj. 86% zatrudnienia z 1956 r.

W ciągu trzydziestolecia istnienia fabryki wyprodukowała ona ponad 40 asortymentów maszyn i ok. 480 000 sztuk o masie ponad pół miliona ton. Najwięcej wyprodukowano snopowiązałek ciągnikowych „Warta" — 210 tys. Snopowiązałka typu WC-5 otrzymała złoty medal na Światowej Wystawie Maszyn Rolniczych w Moskwie. Ścinaczy zielonek „Orkan" fabryka wyprodukowała ponad 52 tys. W 1979 r. kombajn zielonkowy „Orkan" Z-330 otrzymał złoty medal na 51 MTP. W 1985 r. podjęto w fabryce przygotowania do produkcji małych ciągników rolniczych i ogrodniczych.

POZNAŃSKA WIOSNA MUZYCZNA

Nazwę taką nosi organizowany corocznie w Poznaniu festiwal muzyki współczesnej. Impreza ta, o długiej tradycji (pierwszy festiwal odbył się w 1960 r.), rozwija się na kilku planach. Główny jej nurt stanowią koncerty symfoniczne i kameralne, podczas których wykonywane są utwory współczesnych kompozytorów polskich. Festiwal jest miejscem licznych debiutów kompozytorskich. Oprócz koncertów organizowane są imprezy towarzyszące: sesje naukowe, spotkania z kompozytorami i wykonawcami, dyskusje, wreszcie wystawy tematycznie związane z profilem festiwalu.

POZNAŃSKIE TOWARZYSTWO FOTOGRAFICZNE

Pierwszą utworzoną w Poznaniu organizacją fotograficzną był założony w 1919 r. Zachodnio-Polski Związek Fotografików Zawodowych. W 1924 r. powstało Towarzystwo Miłośników Fotografii zrzeszające początkowo amatorów, w latach trzydziestych przekształcone w organizację grupującą wyłącznie artystów — fotografików. Zasługą towarzystwa było m.in. zorganizowanie w 1929 r. — pierwszego w Poznaniu — III Salonu Międzynarodowego. W 1945 r. reaktywowane Stowarzyszenie Miłośników Fotografii rozpoczyna działalność w ramach utworzonego w Poznaniu ogólnokrajowego Związku Stowarzyszeń Miłośników Fotografii Rzeczypospolitej Polskiej. Już w grudniu 1945 r. została otwarta — pierwsza po wojnie w kraju — wystawa pt. „Ruiny Poznania". W wyniku reorganizacji ruchu fotograficznego stowarzyszenie zmienia w 1948 r. nazwę na Polskie Towarzystwo Fotograficzne — oddział w Poznaniu. W 1960 r. powstało samodzielne Poznańskie Towarzystwo Fotograficzne.

Obecnie towarzystwo zrzesza ok. 240 osób. Działalność programową prowadzą sekcje: fotografii przyrodniczo-krajoznawczej i artystyczna. Działa również grupa młodych. Najważniejszymi, tradycyjnymi już imprezami organizowanymi przez towarzystwo są: Międzynarodowy Salon Fotografii Artystycznej „Foto-Expo" (→ Foto-Expo) i Biennale Fotografii Przyrodniczej Państw Socjalistycznych. Siedziba towarzystwa i jego salon wystawowy mieszczą się przy ul. Paderewskiego 7.

POZNAŃSKIE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ NAUK

Powstało w 1857 r. z inicjatywy dra Kazimierza Szulca, profesora gimnazjalnego w Poznaniu, przy współudziale księdza Franciszka Ksawerego Malinowskiego, językoznawcy, proboszcza w niedalekich Komornikach. Początkowo stowarzyszenie nosiło nazwę: Towarzystwo Przyjaciół Nauk Poznańskiego. Pierwszy statut wytyczał jako cel działania towarzystwa „pielęgnowanie nauki i umiejętności w języku polskim", co wobec braku w Poznaniu polskiej wyższej uczelni miało istotne znaczenie dla rozwoju nauki polskiej i przeciwdziałania akcji germanizacyjnej. Własne publikacje umożliwiły systematyczną wymianę wydawnictw z ośrodkami nau-

kowymi za granicą. Wymiana ta w poważnym stopniu zasilała bibliotekę, istniejącą od początku działania towarzystwa. Towarzystwo stworzyło Muzeum Starożytności Polskich i Słowiańskich. W 1870 r. Seweryn Mielżyński przekazał do muzeum zbiory archeologiczne, numizmatyczne, malarstwa i rycin zakupione od Edwarda Rastawieckiego, a w kilka lat później ofiarował bogatą „Galerię Miłosławską", zawierającą obrazy malarzy różnych szkół europejskich. Dla uczczenia pamięci najhojniejszych ofiarodawców zbiory towarzystwa otrzymały nazwę Muzeum Mielżyńskich. Seweryn Mielżyński ofiarował również w 1871 r. gmach, będący do dziś siedzibą towarzystwa. Budynek (ul. Mielżyńskiego 27/29) został przebudowany w latach 1872—79 wg projektu Zygmunta Gorgolewskiego i rozbudowany w r. 1908 wg projektu Rogera Sławskiego.

Po uzyskaniu niepodległości członkowie towarzystwa odegrali decydującą rolę przy organizacji Uniwersytetu Poznańskiego. Działalność naukowa prowadzona była w 10 komisjach. Statut z 1923 r. nadał stowarzyszeniu jego obecną nazwę. W latach 1923—24 znaczną część zbiorów towarzystwo przekazało do muzeów poznańskich. Obrazy przekazano w depozyt do Muzeum Wielkopolskiego, zbiory archeologiczne stały się podstawą utworzenia Oddziału Prehistorycznego Muzeum Wielkopolskiego, a zbiory przyrodnicze — wyodrębniono jako osobny dział tegoż muzeum.

Po II wojnie światowej, w zmienionej strukturze nauki polskiej, zmieniły się również zadania i niektóre formy działania towarzystwa. Po utworzeniu w 1952 r. Polskiej Akademii Nauk i rozwiązaniu dwóch największych, społecznych instytucji naukowych: krakowskiej Polskiej Akademii Umiejętności i Towarzystwa Naukowego Warszawskiego — PTPN wysunęło się na czoło towarzystw naukowych w kraju. W 1981 r. — w 125-lecie istnienia — towarzystwo posiadało 7 wydziałów: filologiczno-filozoficzny, historii i nauk społecznych, matematyczno-przyrodniczy, lekarski, nauk technicznych, nauk rolniczych i leśnych, nauk o sztuce. Do największych osiągnięć PTPN w okresie powojennym zaliczyć należy jego działalność edytorską. W latach 1946—80 wydano 1384 pozycje o łącznej objętości 15 397 arkuszy wydawniczych. Biblioteka towarzystwa — licząca ponad 250 tys. woluminów — posiada cenny, ok. 20-tysięczny zbiór starych druków, liczne rękopisy, ciekawe zbiory ikonograficzne i kartograficzne. Wśród starych druków — poloników zachowały się m.in. dwa pierwsze wydania dzieła Mikołaja Kopernika „O obrotach ciał niebieskich" i praca lekarza poznańskiego Józefa Strusia (→) „Nauka o tętnie".

PRASA POZNAŃSKA

Pierwszym dziennikiem poznańskim była „Gazeta Wielkiego Księstwa Poznańskiego", która zaczęła ukazywać się 21 VI 1815 r. Gazeta drukowana była w jęz. polskim i niemieckim. Znajdowała się pod całkowitą kontrolą administracji pruskiej. Początkowo wychodziła dwa razy w tygodniu, od 1835 r. — codziennie. Wydawana była do 1865 r. Krótki żywot miały pierwsze czasopisma kulturalne. „Pismo Miesięczne" — pierwsze w Poznaniu pismo literackie ukazywało się kilka miesięcy w 1819 r. Podobny los spotkał „Mrówkę Poznańską" (1821—22) i „Weterana" (1825—26). Rozgłos ogólnopolski zyskało postępowe pismo kulturalno-społeczne „Tygodnik Literacki", wydawany w l. 1838—46. Jego wysoki poziom był zasługą stałych współpracowników pisma m.in.: Edwarda Dembowskiego, Karola Libelta (→), Juliusza Słowackiego (→). Wysoki poziom reprezentował również konserwatywny „Orędownik Naukowy" (1840—46).

Pierwszy dziennik wydawany i redagowany wyłącznie przez Polaków ukazał się 22 III 1848 r. Była nim „Gazeta Polska" redagowana przez Hipolita Cegielskiego (→) i Marcelego Mottego (→). 7 VI 1849 r. ukazał się „Dziennik Polski" redagowany przez Karola Libelta. Obie polskie gazety zlikwidowane zostały przez władze zaborcze w 1850 r. Spośród innych gazet wydawanych w okresie zaborów na wyróżnienie zasługuje „Dziennik Poznański", ukazujący się od 1859 r. aż do 1939 r. Dużą poczytnością cieszyły się też dwa inne dzienniki: „Orędownik" (1871—1939) i „Kurier Poznański" (1872—1939). Cechą charakterystyczną tego okresu, a po części także lat międzywojennych, była różnorodność orientacji politycznych reprezentowanych przez czasopisma, zróżnicowany poziom, niewielkie zwykle nakłady oraz krótkie zazwyczaj okresy ukazywania się pism.

Obecnie w Poznaniu ukazują się 3 dzienniki: „Gazeta Poznańska", „Głos Wielkopolski" i „Express Poznański" (popołudniówka). Ich łączny nakład waha się w granicach od 400 do 800 tys. egz. Najwyższy nakład posiada piątkowy magazyn „Gazety Poznańskiej" — ponad pół miliona egz. Ponadto w Poznaniu ukazują się czasopisma: tygodnik społeczno-kulturalny „Wprost" i miesięcznik „Nurt", miesięcznik „Południowa Wielkopolska" i tygodnik „Przemiany Ziemi Gnieźnieńskiej" oraz 4 wojewódzkie gazety partyjne: „Ziemia Kaliska", „Przegląd Koniński", „Panorama Leszczyńska", „Tygodnik Pilski". Na uwagę zasługuje również Księgarnia św. Wojciecha, wydająca ukazujący się od 1895 r. „Przewodnik Katolicki".

PRĘGIERZ

Stojący na Starym Rynku przed ratuszem (→) pręgierz jest swoistym pomnikiem wymiaru sprawiedliwości. Ośmioboczna kolumna kuta w piaskowcu postawiona została w 1535 r. Fundusze na budowę pręgierza pochodziły z grzywien nakładanych na zbyt bogato ubierającą się służbę domową, strojem — wbrew zakazowi — dorównującą mieszczankom. Na kolumnie umieszczona jest data budowy oraz cytat z „Eneidy" Wergiliusza: „uczcie się sprawiedliwości i napomnieni moim przykładem korzcie się". Na szczycie kolumny rycerz w zbroi wznosi ku górze miecz — symbol karzącej władzy miasta. Statuę ustawiono w 1595 r., obecna jest kopią, dziełem Marcina Rożka (→) z 1925 r. (oryginał znajduje się w muzeum w ratuszu). Niegdyś do kamiennej kolumny przymocowane były stalowe kuny i łańcuchy, którymi mocowano przestępców. Do słupa „przywiązywano oszustów dla pokazania ich ludowi, smagano skazanych na rózgi i pod nim ścinano delikwentów". Pod r. 1592 zapisano: „mieszczanin poznański, który oszukiwał w czasie gry w karty, został wychłostany pod pręgierzem i skazany na obcięcie ucha jak zwykły złodziej".

PRZEMYSŁ

Poznań jest jednym z ważniejszych ośrodków przemysłowych Polski. Jego udział w produkcji globalnej kraju wynosi ok. 1,8% (1985 r.). W końcu 1985 r. w przemyśle pracowało ok. 75,8 tys. osób, co stanowiło 30% ogółu zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej. Pod wzgl. wartości produkcji globalnej wyróżniają się 3 gałęzie przemysłu: przemysł elektromaszynowy (48,9% wartości całkowitej produkcji globalnej miasta), spożywczy (23,4%) i chemiczny (15,0%). Warto wiedzieć, iż w Poznaniu wytwarza się m.in. (dane z 1982 r.): 69,2% produkowanych w Polsce wagonów osobowych, 14,7% opon do samochodów ciężarowych, maszyn i urządzeń (bez rolniczych), 11,3% papierosów, 10,3% wyrobów farmaceutycznych i 9,6% wyrobów spirytusowych.

W mieście znajduje się ogółem ponad 650 zakładów przemysłowych. Najważniejszymi z nich są: Zakłady Przemysłu Metalowego H. Cegielski (→ HCP), Zakłady Metalurgiczne „Pomet" (→ Pomet), Poznańska Fabryka Łożysk Tocznych (→), Fabryka Obrabiarek Specjalnych „Ponar" (→ Wiepofama), Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego (→), Poznańska Fabryka Maszyn Żniwnych (→), Fabryka Samochodów Rolniczych (→), Wielkopolskie Zakłady Teleelektroniczne „Telkom-Teletra" (→ Teletra), Poznańskie Zakłady Opon Samochodowych „Stomil" (→ Stomil), Fabryka Kosmetyków „Pollena-Lechia" (→ Lechia).

PSAŁTERIA

Budynek położony przy ul. Mieszka I na Ostrowie Tumskim. Zbudowany ok. 1520 r. z fundacji biskupa Jana Lubrańskiego dla dwunastu psałterzystów (kantorów) katedralnych. W XIX w. i na pocz. XX w. przebudowano wnętrza. Odbudowany w 1947 r. po zniszczeniach wojennych. Na zewnątrz posiada zachowane pierwotne formy architektoniczne. Jest to budowla późnogotycka, licowana cegłą w układzie gotyckim. Elewacja pd. ozdobiona ładnym szczytem schodkowym z wnękami w kształcie „oślego grzbietu". W murze wsch. trzy kamienne tablice z herbem Godziemba biskupa J. Lubrańskiego, czwarta w murze zach.

PSARSKIE

Niewielka, peryferyjna dzielnica położona przy pn.-zach. krańcu miasta. W granice Poznania włączona w 1940 r. Do dziś Psarskie zachowały zabudowę wiejską. Psarskie położone są na dziale wodnym — od wsch. Bogdanki, mającej tu swoje źródła oraz od zach. Samicy płynącej z sąsiedniego Jez. Kierskiego. W Psarskiem łączy się północna obwodnica kolejowa z linią do Szczecina.

RACZYŃSKI EDWARD

Działacz społeczny, pisarz, bibliofil. Ur. w 1786 r. w Poznaniu. Studiował na uniwersytetach we Frankfurcie nad Odrą i w Berlinie. W 1806 r. wstąpił do wojska polskiego i należał do gwardii honorowej Napoleona. Za udział w walkach odznaczony został krzyżem Virtuti Militari. W 1810 r. wystąpił z wojska i osiadł w Rogalinie. Prowadził bardzo aktywną działalność społeczną i polityczną, był posłem na sejm, podróżował, wydawał źródła i opracowania historyczne. Zmarł w 1845 r. w Zaniemyślu, tam też został pochowany.

Zasługi Raczyńskiego dla Poznania są ogromne. Największą z nich jest ufundowanie gmachu i zbiorów biblioteki otwartej w 1829 r. (→ Biblioteka Raczyńskich). Głównie dzięki staraniom i pomocy finansowej Raczyńskiego powstała w katedrze (→) poznańskiej Złota Kaplica — mauzoleum pierwszych władców polskich, z posągiem Mieszka I i Bolesława Chrobrego (→ Groby królewskie). Umieszczenie informacji na cokole rzeźb, iż są one darem Raczyńskiego stało się przyczyną ostrych i nieuzasadnionych ataków na jego działalność. Doprowadziły one do samobójczej śmierci Raczyńskiego na wyspie Jez. Raczyńskiego. Wśród wielu innych działań wymienić trzeba jeszcze budowę sieci wodociągowej w Poznaniu (→ Wodociągi). Na osobną wzmiankę zasługuje działalność edytorska Raczyńskiego. Wydał on własnym nakładem ok. 200 tomów, głównie źródeł i prac historycznych, traktatów politycznych, pamiętników i przekładów z literatury antycznej. Wśród nich znajdowały się również pozycje pióra Raczyńskiego, jak np. cenione „Wspomnienia Wielkopolski", przedstawiające zarys dziejów regionu.

Imię fundatora nosi do dziś w Poznaniu Miejska Biblioteka Publiczna (→ Biblioteka Raczyńskich).

RADIO

Pierwszy program radiowy z Poznania został nadany 24 IV 1927 r. o godz. 17. Studia rozgłośni mieściły się — aż do 1939 r. — w budynku „Arkadii" (→) na pl. Wolności (→). Maszt antenowy i urządzenia nadawcze o mocy 1,5 kW zlokalizowano przy dzisiejszej ul. Świerczewskiego. W następnych latach stopniowo zwiększano moc nadajnika, tak że w 1937 r. wynosiła ona już 60 kW. Stacja nadawcza znajdowała się wówczas na Cytadeli (→). W 1929 r. rozpoczęto emisję programu również na falach krótkich. Ostatnią audycję przed wkroczeniem Niemców do Poznania nadano 3 IX 1939 r. W czasie okupacji radiostacja retransmitowała program berliński.

Pierwszą audycję po wyzwoleniu, retransmitowaną przez radiowęzeł, nadano 2 III 1945 r. W dniu 3 VI 1945 r. rozgłośnia poznańska nadała pierwszy w Polsce Ludowej normalny program antenowy przez nowo zbudowany nadajnik o mocy 1,5 kW. Studio radiowe zlokalizowane zostało przy ul. Berwińskiego 5. Na pocz. 1946 r. zakończono odbudowę połączenia kablowego z Warszawą, co umożliwiło udział rozgłośni poznańskiej w programie ogólnopolskim. W grudniu 1946 r. zwiększono moc nadajnika do 10 kW, a w r. 1952 — do 30 kW.

Od 1 XII 1959 r. Poznań posiada stację o mocy 300 kW. Jest to po nadajniku warszawskim — pracującym na falach długich — najsilniejsza stacja w kraju. Program nadawany jest na fali średniej o długości 407 m (737 kHz). Maszt nadawczy radiostacji znajduje się w Przebędowie k. Murowanej Gośliny. Program lokalny nadawany jest od 1976 r. na falach ultrakrótkich. W 1984 r. było w Poznaniu 188,8 tys. radioabonentów.

RASZYN

Mieszkaniowa dzielnica położona między Górczynem i Junikowem, w granicach miasta od 1900 r. Jako samodzielna jednostka topograficzna powstał Raszyn w latach sześćdziesiątych po zbudowaniu niewielkiego osiedla dla ok. 6000 mieszkańców przy ul. Ściegiennego między ul. Promienistą i ul. Pogodną. W 1974 r. rozpoczęto

budowę tzw. Raszyna Zach., obecnie nazwanego Osiedlem Mikołaja Kopernika. Na ok. 20-hektarowym terenie powstało do 1983 r. jedno z ładniejszych osiedli mieszkaniowych dla ok. 15 000 osób. Zabudowane jest ono 11-kondygnacyjnymi budynkami z wielkiej płyty z fabryki domów w Suchym Lesie. Kolorowe elewacje ozdabiane witromozaiką oraz zróżnicowany kształt domów przyczyniają się do znacznego urozmaicenia form architektonicznych. Autorem projektu osiedla jest mgr inż. arch. Andrzej Łuczkowski.

RATAJE

Duży zespół osiedli mieszkaniowych położonych we wsch. części miasta, między Wartą a linią i dworcem kolejowym Poznań Franowo.

W X—XI w. było tu osiedle oraczy, w 1253 r. wieś książęca nadana miastu jako zaplecze gospodarcze. Rataje przyłączono do Poznania w 1925 r. Znajdowały się one na terenie obecnego Osiedla Piastowskiego. W 1966 r. rozpoczęto zakrojoną na ok. 20 lat budowę zespołu osiedlowego Rataje położonego na terenie dawnych Rataj, Żegrza, Chartowa i terenów przy zespole osiedli, o łącznej powierzchni ok. 2100 ha. Docelowo na Ratajach zamieszka 140 000 osób. W 1985 r. mieszkało 125 000 osób.

Całość dzielnicy podzielono na etapie projektowania na dwie zasadnicze części: tzw. dolny taras i górny taras. Taras dolny obejmuje obszar ok. 500 ha, na którym powstały osiedla: Piastowskie, Jagiellońskie, Rzeczypospolitej, Manifestu Lipcowego, Bohaterów II Wojny Światowej, Oświecenia i Powstań Narodowych. Pierwszy budynek (na Osiedlu Piastowskim) ukończono w grudniu 1967 r. Na dolnym tarasie podstawową jednostką mieszkalną jest budynek pięciokondygnacyjny. Początkowo zaprojektowano dwa typy tych budynków i z nich postawiono całe Osiedle Piastowskie (między Wartą i ul. Zamenhofa) oraz część Jagiellońskiego. W dalszej fazie rozwoju Rataj wprowadzono nowe typy budynków pięciokondygnacyjnych o większej liczbie klatek schodowych i większych, bardziej funkcjonalnych mieszkaniach. Uzupełnieniem poszczególnych osiedli są budynki 11-kondygnacyjne tzw. deski (długość 220 m, szerokość 13 m, 6 klatek schodowych, 540 mieszkań, 1260 izb, 1800 mieszkańców). Akcentem wysokościowym są szesnastokondygnacyjne punktowce.

Tzw. górny taras położony na terenie Chartowa i Żegrza obejmuje osiedla: Tysiąclecia, Lecha, Czecha, Rusa, ZWM, ZMS i ZMP. Zabudowa jest tu bardziej zróżnicowana budynkami pięcio-, jedenasto- i szesnastokondygnacyjnymi. Budynki mają ładniejszą architekturę, ozdabiane są ciekawymi detalami. Główną arterią Chartowa i Żegrza jest ul. Jedności Słowiańskiej. Na Osiedlu Rusa zbudowanym w l. 1977—84 znajduje się największy budynek mieszkalny Poznania: długi 435 m, 11 kondygnacji, 792 mieszkania, 2500 mieszkańców. W sąsiedztwie drugi niewiele mniejszy: 638 mieszkań, ok. 2000 mieszkańców. Obok położone jest Osiedle Tysiąclecia ładnie wkomponowane w stary drzewostan. Jest to najładniej ukształtowane z osiedli ratajskich. Na wsch. od Osiedla Rusa położone są budynki nowego browaru w Kobylepolu (→).

RATAJSKI CYRYL

Prawnik, działacz polityczny, prezydent Poznania. Ur. w 1875 r. w Zalesiu Wielkim k. Gostynia. Po studiach prawniczych w Berlinie (1896—1900) i praktyce na terenie Niemiec otworzył kancelarię adwokacką w Raciborzu. W 1910 r. założył w Cieszynie Polskie Towarzystwo Turystyczne „Beskid". Do Poznania przybył w 1911 r. Przyczynił się do zorganizowania w 1913 r. Towarzystwa Krajoznawczego. W czasie Powstania Wielkopolskiego był wysłannikiem Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej do paryskiego Komitetu Narodowego Polskiego. Później został zastępcą komisarza Rady. W r. 1922 wybrany prezydentem miasta Poznania. W l. 1924—25 był ministrem spraw wewnętrznych w gabinecie Grabskiego. Ponownie funkcję prezydenta miasta pełnił w l. 1926—34. Położył duże zasługi przy organizowaniu Powszechnej Wystawy Krajowej (→). Był członkiem międzynarodowych organizacji samorządowych. Po ucieczce władz sanacyjnych z Poznania objął 5 IX 1939 r. władzę w mieście. Po zajęciu miasta przez Niemców pozbawiony urzędu prezydenta miasta, a na pocz. 1940 r. wysiedlony w Kieleckie. Następnie przeniósł się do Warszawy, gdzie w grudniu 1940 r. został mianowany delegatem rządu emigracyjnego na kraj. Funkcję tę pełnił do sierpnia

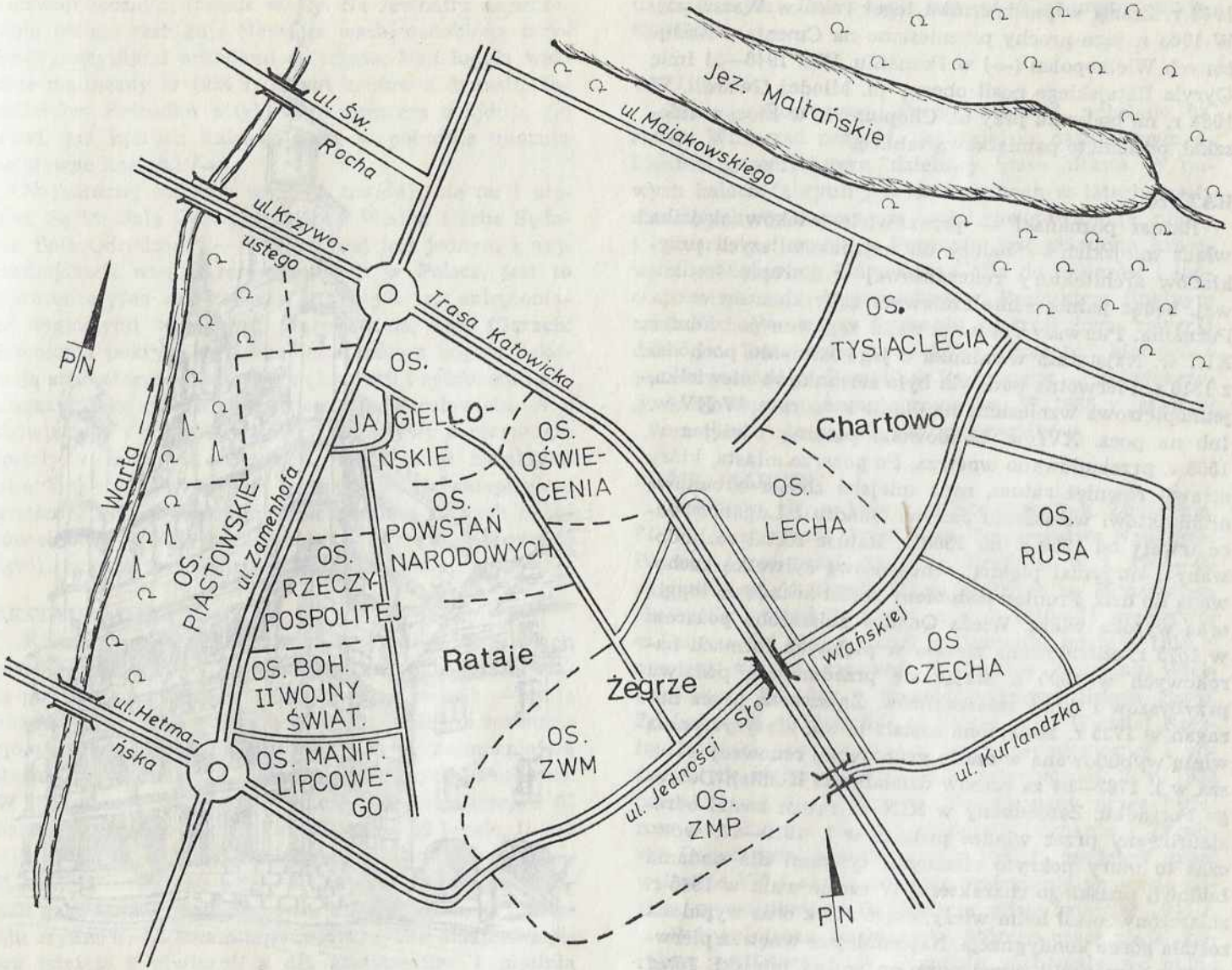

Rys. 15 Zespół osiedli mieszkaniowych Rataje — Chartowo — Żegrze

1942 r. Zmarł w październiku tegoż roku w Warszawie. W 1963 r. jego prochy przeniesiono na Cmentarz Zasłużonych Wielkopolan (→) w Poznaniu. W l. 1946—51 imię Cyryla Ratajskiego nosił obecny pl. Młodej Gwardii. W 1984 r. na budynku przy ul. Chopina 3a, w którym mieszkał, odsłonięto pamiątkową tablicę.

RATUSZ

Ratusz poznański — przez wiele wieków siedziba władz miejskich — należy do najznakomitszych przykładów architektury renesansowej w Europie środkowej, będąc jednocześnie czołowym zabytkiem świeckim Poznania. Pierwszy ratusz powstał zapewne pod koniec XIII w. Najstarsza wzmianka o jego istnieniu pochodzi z 1310 r. Pierwotna budowla była stosunkowo niewielka, jednopiętrowa wzniesiona na planie kwadratu. W XV w. lub na pocz. XVI w. zbudowano potężną wieżę, a w 1508 r. przebudowano wnętrza. Po pożarze miasta, który strawił również ratusz, rada miejska zleciła odbudowę architektowi włoskiemu Janowi Quadro z Lugano. Prace trwały od 1550 r. do 1560 r. Ratusz został rozbudowany i otrzymał piękną, renesansową sylwetkę zachowaną do dziś. Fronton ozdobiony został arkadową loggią oraz wysoką wieżą. Wieża Quadry zniszczona pożarem w 1675 r. odbudowana została w pięknych formach barokowych w 1690 r. stając się przedmiotem podziwu przybyszów i dumy mieszkańców. Zniszczona przez huragan w 1725 r. zastąpiona została nową, klasycystyczną wieżą wybudowaną w czasie gruntownej renowacji ratusza w l. 1782—84 za czasów działalności Komisji Dobrego Porządku. Zaniedbany w XIX w. ratusz został odrestaurowany przez władze pruskie w l. 1910—13, wówczas to mury pokryto ciemnymi tynkami dla nadania budowli pruskiego charakteru. W czasie walk w 1945 r. zniszczony został hełm wieży, część attyk oraz wypalona została górna kondygnacja. Najcenniejsze wnętrza pierwszego piętra ocalił przed pożarem woźny miejski, Józef Jóźwiak.

W l. 1945—54 odbudowano ratusz adaptując wnętrza na cele Muzeum Historii Miasta (→). W wielu elementach przywrócono budowli jej renesansowy styl m.in. odtworzono dawny układ połaci dachowych i częściowo dekorację malarską elewacji. Hełm wieży zrekonstruowano w formie, jaka istniała od końca XVIII w. Wysokość wieży wynosi 61 m. Na jej szczycie znajduje się orzeł z koroną (wysokości 1,8 m i o rozpiętości skrzydeł 2,0 m). Fragmenty gotyckie widoczne są w podziemiu (4 sale sklepione sklepieniem krzyżowym) oraz

Ratusz

w czworobocznym trzonie wieży. Na zewnątrz na szczególną uwagę zasługuje elewacja wsch. ozdobiona trzykondygnacyjnymi arkadami — loggią. Nad loggią widnieje malowany w 1954 r. poczet królów z dynastii Jagiellonów. Pośrodku attyki, nad zegarem znajdują się drzwi, zza których każdego dnia w południe ukazują się sławne koziołki (→).

Najbardziej ozdobne wnętrza znajdują się na 1 piętrze. Są to: Sala Odrodzenia, Izba Wielka i Izba Sądowa. Sala Odrodzenia — Wielka Sień jest jednym z najcenniejszych wnętrz renesansowych w Polsce, jest to reprezentacyjna sala ratusza. Przykryta jest sklepieniami żaglastymi wspartymi pośrodku na dwu filarach. Sklepienia pokryte są siatką kasetonów z bogatą dekoracją sztukatorsko-malarską, ze scenami i symbolami odnoszącymi się do dziejów świata, losów człowieka oraz obowiązków i cnót obywatelskich. Motywy zaczerpnięte zostały z mitologii, astrologii, Biblii oraz heraldyki. Izba Sądowa nakryta jest zwierciadlanym sklepieniem renesansowym ozdobionym polichromią z różnych okresów od XVI do XIX w. Sale 2 piętra nakryte są drewnianymi stropami zrekonstruowanymi po 1945 r.

RESTAURACJE I BARY

Karczmy, zajazdy, oberże, a w dzisiejszych czasach restauracje i bary — czyli miejsca ku pokrzepieniu ciała podróżnych i mieszkańców miasta stawiane — mają historię sięgającą początków miasta. Dzisiejsze restauracje i bary z różnych względów nie są najmocniejszą stroną w katalogu ofert turystycznych Poznania. W 1985 r. czynnych było w mieście: 43 restauracje i 63 bary. Wśród restauracji I kat. posiadają 22 lokale, II kat. — 18 i III kat. — 2. Wśród barów 1 posiadał I kat., 17 — II kat., 42 — III kat. i 3 — IV kat. Oddzielną grupę lokali gastronomicznych stanowią bary mleczne, w Poznaniu czynne są 23 lokale tego rodzaju. Dla amatorów piwa istnieje 8 piwiarni, a dla abstynentów 1 pijalnia wód mineralnych i soków. Największymi restauracjami są: „Arkadia" — 485 miejsc, „Adria" — 385 miejsc, restauracja w hotelu „Merkury" — 374 miejsca, w hotelu „Poznań" — 340 miejsc. Najmniejszą jest restauracja „Wiedeńska" dysponująca 25 miejscami. Wśród barów największym jest bar „As" posiadający 330 miejsc, najmniejszym „Drink-bar" przy ul. Głogowskiej mają-

ROMET

cy 11 miejsc.

Zakłady Rowerowe „Predom-Romet" położone na skraju Winograd przy ul. Serbskiej są największym obiektem przemysłowym dzielnicy Stare Miasto. W nowych halach fabrycznych zbudowanych w latach sześćdziesiątych wytwarzane są części rowerowe m.in. piasty i łańcuchy. „Romet" w Poznaniu jest głównym krajowym producentem łańcuchów Galla do rowerów i łańcuchów rozrządu do samochodów. Produktem finalnym zakładów „Romet" w Poznaniu są trójkołowe rowerki dziecięce. Duża część produktów „Rometu" kierowana jest do zakładów „Romet" w Bydgoszczy — największego krajowego producenta rowerów. W 1985 r. zakłady „Romet" zatrudniały ok. 1000 pracowników.

ROŻEK MARCIN

Rzeźbiarz. Ur. w 1885 r. w Kosieczynie k. Zbąszynia. W 1904 r. otrzymał stypendium Towarzystwa Naukowej Pomocy i rozpoczął studia w Berlinie. W l. 1905—09 studiował w Akademii Sztuk Pięknych w Monachium. Na krótko wrócił do kraju, a w l. 1910—11 przebywał w Paryżu. Od 1913 r. osiadł w Poznaniu, gdzie w 1916 r. otworzył własną pracownię. Walczył w Powstaniu Wielkopolskim. W 1919 r. współorganizował Szkołę Sztuk Zdobniczych w Poznaniu, w której objął Wydział Rzeźby. Po roku zrezygnował z pracy pedagogicznej i poświęcił się wyłącznie twórczości artystycznej. W r. 1933 przeniósł się do Wolsztyna. Poszukiwany przez hitlerowców, ukrywał się w Objezierzu, Poznaniu i Tarnowie Podgórnym. Aresztowany w 1941 r., osadzony został w Forcie VII (→). Za odmowę wykonania popiersia Hitlera wywieziony do Oświęcimia, gdzie zmarł w 1944 r.

Był wybitnym rzeźbiarzem, którego prace mają charakter realistyczny. W Poznaniu zachowały się m.in.: popiersie Moniuszki (1924 r.) w parku Moniuszki, zrekonstruowane po wojnie przez Edwarda Haupta, popiersie Chopina (1923 r.) w parku Chopina. Przed gmachem Collegium Maximum Akademii Rolniczej, u zbiegu ulic: Wojska Polskiego i Wołyńskiej, ustawiono w 1979 r. kopię pomnika „Siewcy", którego oryginał znajduje się

w Luboniu k. Poznania. Najbardziej znanym dziełem Rożka jest pomnik Bolesława Chrobrego w Gnieźnie (1929 r., zniszczony przez hitlerowców, zrekonstruowany w 1985 r.).

RUSAŁKA

Jezioro, położone za Golęcinem (→), w widłach linii kolejowej do Piły i do Szczecina, powstałe przez spiętrzenie rzeki Bogdanki (→) w 1943 r. Powierzchnia 50 ha. W lasach nad jeziorem — wchodzącym w skład tzw. Zachodniego Klina Zieleni — znajdują się trzy upamiętnione tablicami miejsca kaźni z czasów okupacji hitlerowskiej (→ Miejsca straceń).

W 1960 r. przy pn. brzegu powstał duży ośrodek wypoczynku świątecznego m.in. rozległe kąpielisko z trawiastą plażą, zaplecze gastronomiczne, przystań statku spacerowego. Wokół jeziora wiodą ładne dróżki spacerowe, którymi dalej dojść można wzdłuż Bogdanki do Strzeszynka i Kiekrza.

RYNKI

Rynek w dawnych miastach od starożytności po XIX w. spełniał funkcję centralnego ośrodka gospodarczego i społecznego w życiu miasta. W przypadku Poznania rolę taką od XIII w. do lat trzydziestych spełniał Stary Rynek (→). W obrębie współczesnego miasta znajduje się jeszcze 5 placów mających w nazwie słowo rynek. Są to: Rynek Jeżycki, Rynek Łazarski, Rynek Śródecki, Rynek Wildecki, Rynek Wschodni. Najstarszym z nich jest Rynek Śródecki, stanowiący od XIII w. do pocz. XIX w. centrum osady o charakterze miejskim (→ Śródka). Rynki: Jeżycki, Łazarski i Wildecki stanowią centra dawniejszych przedmieść a obecnych dzielnic Poznania. Rynek Wschodni jest głównym placem dzielnicy Główna. Rynki: Jeżycki, Łazarski i Wildecki są po dzień dzisiejszy ruchliwymi targowiskami. Podobną funkcję — targowisk pełnią też dwa place: Bernardyński (→) i Wielkopolski (→).

RZEKI I STRUMIENIE

Główną rzeką przepływającą przez Poznań jest Warta (→). Na terenie miasta wpada do Warty parę mniejszych rzek i strumieni, kilka na pewnym odcinku płynie przez miasto wpadając do Warty poza jego granicami. Z prawobrzeżnych dopływów do znaczniejszych należą:

—Głuszynka, zwana też Koplą lub Kamionką, wypływa z jezior w rynnie kórnicko-zaniemyskiej. Płynie rozległą doliną łączącą kilka jezior. Długość ok. 30 km. Na długości ok. 2 km stanowi pd. granicę miasta na wysokości Głuszyny (→) i Sypniewa (→), później ok. 2 km płynie przez teren miasta i 3 km dalej w Czapurach wpada do Warty. Przepływy tej rzeki podawane są w rocznikach hydrologicznych. Średni przepływ roczny wynosi 1,5 m^3/s, maksymalny 7,4 m^3/s.

— Cybina ma swoje źródła pod Neklą. Rzeka ta długości ok. 35 km przepływa przez Jez. Swarzędzkie, dalej płynie już w granicach Poznania malowniczą doliną przez tzw. Wschodni (Cybiński) Klin Zieleni do Jez. Maltańskiego (→) i nieco poniżej wpada do koryta ulgi Warty na wysokości Ostrowa Tumskiego. Na Cybinie do niedawna czynnych było parę młynów wodnych.

— Główna, największy dopływ Warty w obrębie Poznania. Rzeka długości ok. 40 km wypływa z Jez. Lednickiego, do Poznania wpływa na wysokości Karolina przy ul. Bałtyckiej. Do Warty wpada w Nadolniku na Głównej (→). W przeszłości na rzece tej znajdowało się szereg młynów i innych obiektów poruszanych siłą wody. Do ważniejszych dopływów lewobrzeżnych należą:

— Strumień Junikowski, biorący swój początek na terenie Ławicy. Płynie przez Junikowo, Rudnicze, skrajem Świerczewa i dalej opuszczając Poznań przez Luboń, gdzie wpada do Warty. Długość ok. 10 km.

— Bogdanka, jest jedynym większym dopływem Warty mającym swoje źródła i ujście w Poznaniu. Wypływa z łąk na pn. zach. od Jez. Strzeszyńskiego (→ Strzeszynek) i płynie przez Zachodni Klin Zieleni m.in. przez jez. Rusałka (→) i Staw Sołacki. Od ul. Pułaskiego Bogdanka płynie skanalizowanym korytem podziemnym. Długość całej Bogdanki ok. 12 km. W przeszłości wody Bogdanki poruszały szereg młynów i innych obiektów przemysłowych w sąsiedztwie miasta średniowiecznego.

Pamiątką po strumieniach — dopływach Bogdanki, dziś płynących podziemnymi kanałami są nazwy ulic: Nad Wierzbakiem i Nad Seganką.

— Strumień Różany, ma swoje źródła na stoku Góry Moraskiej, na teren miasta wpływa na skraju Nara-

mowic, przepływa przez Różany Młyn i nieco dalej wpada do Warty. Długość Strumienia Różanego ok. 8 km, z tego w granicach Poznania ok. 4 km.

RZEMIOSŁO

Tradycje rzemiosła w Poznaniu sięgają początków istnienia grodu na Ostrowie Tumskim. W X w. w osadzie przygrodowej mieszkali rzemieślnicy reprezentujący takie gałęzie produkcji, jak: garbarstwo, garncarstwo, ciesielstwo, kowalstwo, szewstwo, tkactwo.

Po lokacji miasta w 1253 r. produkcja rzemieślnicza ujęta została w formy organizacyjne poprzez utworzenie cechów. Specjalne statuty, uchwały cechowe oraz miejskie regulowały zasady i rozmiary produkcji, nabywania surowca oraz zbytu towarów. Pierwsze cechy istniały już w Poznaniu pod koniec XIII w. W 1 poł. XV w. było w mieście 16 cechów. Najwięcej rzemieślników skupiały cechy związane z przetwórstwem skórzanym: kuśnierzy, rymarzy, szewców oraz garbarzy. Istniały także cechy: sukienników, krawców, czapników, piekarzy, mielcarzy (browarników) i rzeźników. Produkcja rzemieślnicza odbywała się zarówno w mieście, jak i w osadach podmiejskich. Pod koniec XVI w. istniało w Poznaniu ok. 800—900 warsztatów rzemieślniczych. Szereg warsztatów istniało ponadto na terenie Chwaliszewa i innych jurydyk. Na pocz. XVII w. działało w Poznaniu 31 cechów reprezentujących ok. 100 różnych specjalności. W XIX w. rozwój przemysłu ograniczył w pewnym stopniu rzemiosło, jego rola była jednak w dalszym ciągu w gospodarce miasta duża. W 1900 r. powołana została w Poznaniu Izba Rzemieślnicza.

Obecnie Izba Rzemieślnicza w Poznaniu (jedna z największych wśród 22 istniejących w kraju) obejmuje swoim zasięgiem 4 województwa: konińskie, leszczyńskie, pilskie i poznańskie. Zrzesza cechy rzemieślnicze (łącznie 46), spółdzielnie rzemieślnicze oraz hurtownię zaopatrzenia rzemiosła. W Izbie zrzeszonych jest 26 800 zakładów rzemieślniczych (w tej liczbie mieści się 10 120 zakładów z Poznania) zatrudniających 56 300 rzemieślników (w Poznaniu 16 300). W Poznaniu działa 8 cechów. Są to Cechy Rzemiosł (w nawiasach podano liczbę warsztatów): Budowlanych (2284), Drzewnych (467), Metalowych i Elektrotechnicznych (1727), Skórzanych (440), Spożywczych (221), Ślusarzy i Rzemiosł Pokrewnych (886), Włókienniczych (2826), Różnych (1269). W większości zakłady rzemieślnicze są małe, średnie zatrudnienie w Poznaniu na 1 zakład wynosi 1,6 pracownika.

RZEŹNIA MIEJSKA

Jeden z najstarszych zakładów na terenie miasta. Wybudowana została wraz z położonym obok targowiskiem w l. 1897—1900. Jej otwarcie w dniu 1 III 1900 r. poprzedziło wydane w 1899 r. przez władze miasta zarządzenie o przymusowym uboju w rzeźni wszelkich zwierząt przeznaczonych do spożycia. Budynki rzeźni wzniesione zostały wg planów radcy budowlanego magistratu Moritza, obok ówczesnej stacji kolejowej Tama Garbarska (obecnie Poznań Garbary). Przed budową zakładu przeprowadzono poważne prace ziemne, podnosząc teren od 3 do 8 m. Po 1945 r. zakład zmodernizowano. Rzeźnia — wciśnięta pomiędzy bloki zabudowy miejskiej — nie posiada jednak większych możliwości rozbudowy. Obecnie rzeźnia stanowi jeden z zakładów Okręgowego Przedsiębiorstwa Przemysłu Mięsnego w Poznaniu.

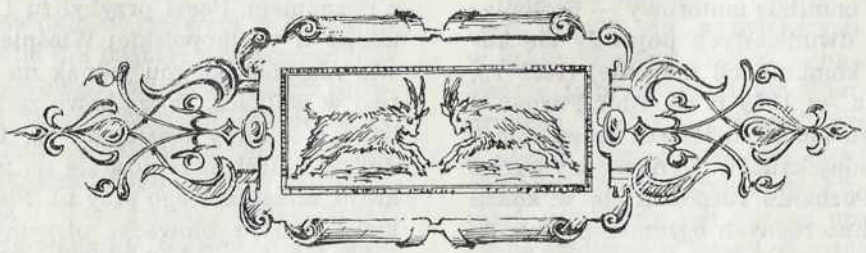

SAMOCHODY

Poznań jest najbardziej zmotoryzowanym miastem w Polsce. 1 samochód przypada tu na 6 mieszkańców. W 1984 r. zarejestrowanych było w Poznaniu 110 000 samochodów: 90 000 osobowych, 2000 autobusów, 18 000 ciężarowych.

Pierwszy pojazd napędzany silnikiem spalinowym pojawił się w Poznaniu w 1898 r. Był to trójkołowiec tzw. trzycykl przypominający trójkołowy rower z silnikiem. Pierwszy zwykły, czterokołowy samochód pojawił się na ulicach grodu Przemysława w 1901 r. — jego właścicielem (podobnie jak trzycykla) był Stanisław Brzeski. W 1907 r. w Poznaniu powstał Klub Automobilowy liczący 40 członków. W 1912 r. w Poznaniu były już 834 samochody osobowe, 22 ciężarowe i 332 motocykle. Stacje benzynowe mieściły się m.in. przy ul. Kantaka i na pl. Wolności. Benzynę sprzedawano też w drogeriach. W 1905 r. zaczęły jeździć po ulicach Poznania pierwsze samochody — taksówki. W 1914 r. było ich 10. Jednak mała sprawność samochodów — częste awarie — sprawiła, że ich rola w komunikacji miejskiej była znikoma.

W 1914 r. odbył się w Poznaniu pierwszy gwiaździsty rajd samochodowy. Rok wcześniej na trasie Poznań—Śrem zaczął kursować omnibus motorowy — protoplasta autobusu. W latach dwudziestych pojawiły się autobusy (→) zarówno w komunikacji miejskiej (1925 r.), jak i dalekobieżnej m.in. w 1929 r. na linii Poznań—Warszawa. Na początku lat trzydziestych jeden samochód przypadał na 1174 mieszkańców. Dynamiczny wzrost liczby samochodów w Poznaniu rozpoczął się w końcu lat sześćdziesiątych i mimo różnych ograniczeń trwa do dziś.

SECESJA

Secesja zwana też modernizmem jest stylem panującym w sztuce — w tym i w architekturze w końcu XIX w. i na pocz. XX w. Styl ten był reakcją przeciwko szeroko rozpowszechnionemu w 2 poł. XIX w. eklektyzmowi naśladującemu dawne, historyczne formy. Secesja w architekturze charakteryzowała się: swobodną kompozycją form, asymetrią, wyrafinowaną ornamentacją ze stosowaniem płynnych, krzywych, wijących się linii, stosowaniem ornamentów w postaci stylizowanych roślin, rzadziej postaci ludzkich. Secesja panująca stosunkowo krótko nie pozostawiła w kraju zbyt wielu zabytków.

Jednym z miast posiadających więcej budowli secesyjnych jest Poznań. Są to w głównej mierze budynki mieszkalne powstałe na pocz. XX w. Znajdują się one w zabudowywanych wówczas dzielnicach: na Jeżycach, Łazarzu, w mniejszej liczbie na Wildzie oraz w centrum. Bardzo ciekawie prezentuje się szereg secesyjnych kamienic przy ul. Roosevelta między ul. Dąbrowskiego i ul. Poznańską. Elewacje tych kamienic jako pierwsze w Poznaniu zostały odnowione w latach sześćdziesiątych z zachowaniem reguł stylowych. Szereg domów secesyjnych znajduje się przy ul. Dąbrowskiego i okolicznych ulicach, przy: ul. Matejki, ul. Strusia, ul. Małeckiego. Bodaj najbardziej okazałą budowlą secesyjną Poznania jest budynek przy ul. Czerwonej Armii 69 vis a vis ul. Lampego. Poza ciekawą fasadą posiada on wewnątrz wiele elementów secesyjnych m.in. balustradę klatki schodowej oraz interesującą stolarkę.

SŁOWACKI JULIUSZ

Poeta, twórca polskiego dramatu romantycznego (1809—49). Krótki epizod jego życiorysu związany jest z Poznaniem. Poeta przybył tu 11 IV 1848 r., chcąc wziąć udział w wielkopolskiej Wiośnie Ludów. Zły stan zdrowia nie pozwolił mu jednak na bezpośrednie uczestnictwo w walkach. Początkowo zatrzymał się u Karola Libelta (→) przy dzisiejszej ul. Czerwonej Armii, a po dwóch dniach przeniósł się do mjr. Augusta Bukowieckiego, mieszkającego przy ul. Piekary 12. W czasie krótkiego pobytu Słowacki utrzymywał kontakty z przywódcami powstańczymi m.in. 27 IV uczestniczył w po-

siedzeniu Komitetu Narodowego. Z rozkazu policji zmuszony został 8 V 1848 r. do natychmiastowego opuszczenia miasta.

W 1919 r. imię Słowackiego otrzymała jedna z ulic Poznania. W 1923 r. odsłonięto w parku Marcinkowskiego (→) pomnik poety dłuta Władysława Marcinkowskiego. Niezniszczone popiersie, ukryte w czasie okupacji, odsłonięto ponownie w 1950 r. W latach międzywojennych istniała ponadto tablica pamiątkowa na nie istniejącym dziś budynku przy ul. Piekary (u wylotu pasażu Apollo), gdzie w czasie swego pobytu w Poznaniu poeta mieszkał.

SMOCHOWICE

Dzielnica położona w zach. części miasta, po obu stronach ul. J. Dąbrowskiego. Do Poznania włączona w 1940 r. Duże osiedle domków jednorodzinnych budowane od lat sześćdziesiątych. Kościół im. Marii zbudowany w latach siedemdziesiątych. Na cmentarzu parafialnym pochowany jest wybitny archeolog, prof. UAM Józef Kostrzewski (1885—1969) (→).

SOŁACZ

Willowa dzielnica leżąca na pn. zach. od centrum przy dolinie Bogdanki, włączona do miasta w 1907 r., a okolice stadionu „Olimpii" w 1933 r. Z Sołacza pochodzą jedne z najstarszych dowodów bytności człowieka na obszarze współczesnego Poznania — z okresu kultury łużyckiej. W XIII w. na terenie części zach. obecnego Sołacza położona była wieś Niestachów, nadana w 1253 r. Poznaniowi jako zaplecze gospodarcze. Nazwa pochodzi od osady młyńskiej nad Bogdanką (a tej od: sołek, sół — spichlerz) znanej od XIV w. W 1598 r. osada stanowiła własność miasta. W 1907 r. powstał nad Bogdanką park Sołacki ze stawem i restauracją (dziś restauracja „Piracka"). W l. 1907—10 powstała tu pierwsza w Poznaniu kolonia willowa zbudowana dla bogatych mieszczan niemieckich wg planów wybitnego urbanisty Józefa Stübbena. Głównie po 1945 r. w pn. części Sołacza powstały gmachy dla obecnej Akademii Rolniczej m.in. gmach rektoratu — Collegium Maximum (zbudowany w 1972 r. wg proj. Lecha Sternala i Włodzimierza Milewskiego) ze stojącą przed nim kopią pomnika „Siewcy" dłuta Marcina Rożka (odsłoniętą w 1979 r.). Przy ul. Mazowieckiej znajduje się kościół św. Jana Vianey zbudowany w 1929 r. o założeniu centralnym z kopułą.

SPŁAWIE

Peryferyjna dzielnica miasta położona przy pd.-wsch. granicy. W XIX w. istniała w Spławiu cukrownia. Wieś w 1942 r. włączona do Poznania w dużej części zachowała dawny charakter. W ostatnich latach pomiędzy Spławiem a Szczepankowem i Krzesinami powstało dużo domów o charakterze willowym. Obiektem zabytkowym jest kościół św. Andrzeja Apostoła, pierwotnie budowla powstała w XIV w., przebudowana w XVII, XVIII i XIX w. Obecnie posiada formy eklektyczne. Wnętrze nakryte pseudosklepieniem z tynku na siatce posiada polichromię Janusza Bersza z 1959 r.

STADION IM. 22 LIPCA

Położony przy Dolnej Wildzie Stadion im. 22 Lipca zbudowany został jako stadion miejski w 1929 r. Wskutek błędów w wykonaniu konstrukcji trybun groziły one zawaleniem i krótko po wybudowaniu stadion został zamknięty. W l. 1941—43 hitlerowcy urządzili na stadionie obóz pracy dla Żydów. Po wojnie na stadionie mieściły się magazyny UNRA (organizacja pomocy Narodów Zjednoczonych), a później magazyny Okręgowego Urzędu Likwidacyjnego. W 1948 r. stadion przejął Klub Sportowy „Warta" i przystąpił do jego remontu. Otwarcie odbudowanego stadionu nastąpiło 18 lipca 1954 r., wtedy też otrzymał on swoje obecne imię. Z okazji centralnych dożynek, które odbyły się na stadionie w 1974 r., został on gruntownie przebudowany. Powstał wówczas wjazd na płytę boiska od strony wsch. i nowoczesny pawilon recepcyjny.

Obecnie stadion — liczący ok. 50 tys. miejsc siedzących należy do największych obiektów sportowych w kraju. Niestety rzadko są na nim rozgrywane poważniejsze imprezy sportowe. Pierwsza niegdyś piłkarska drużyna Poznania „Warta" gra obecnie w III lidze, a „Lech" posiada własny, nowy stadion przy ul. Bułgarskiej. Po pn. stronie obiektu, u wylotu ul. Olimpijskiej, ustawiony jest obelisk upamiętniający mieszczący się na stadionie w latach okupacji obóz pracy dla Żydów.

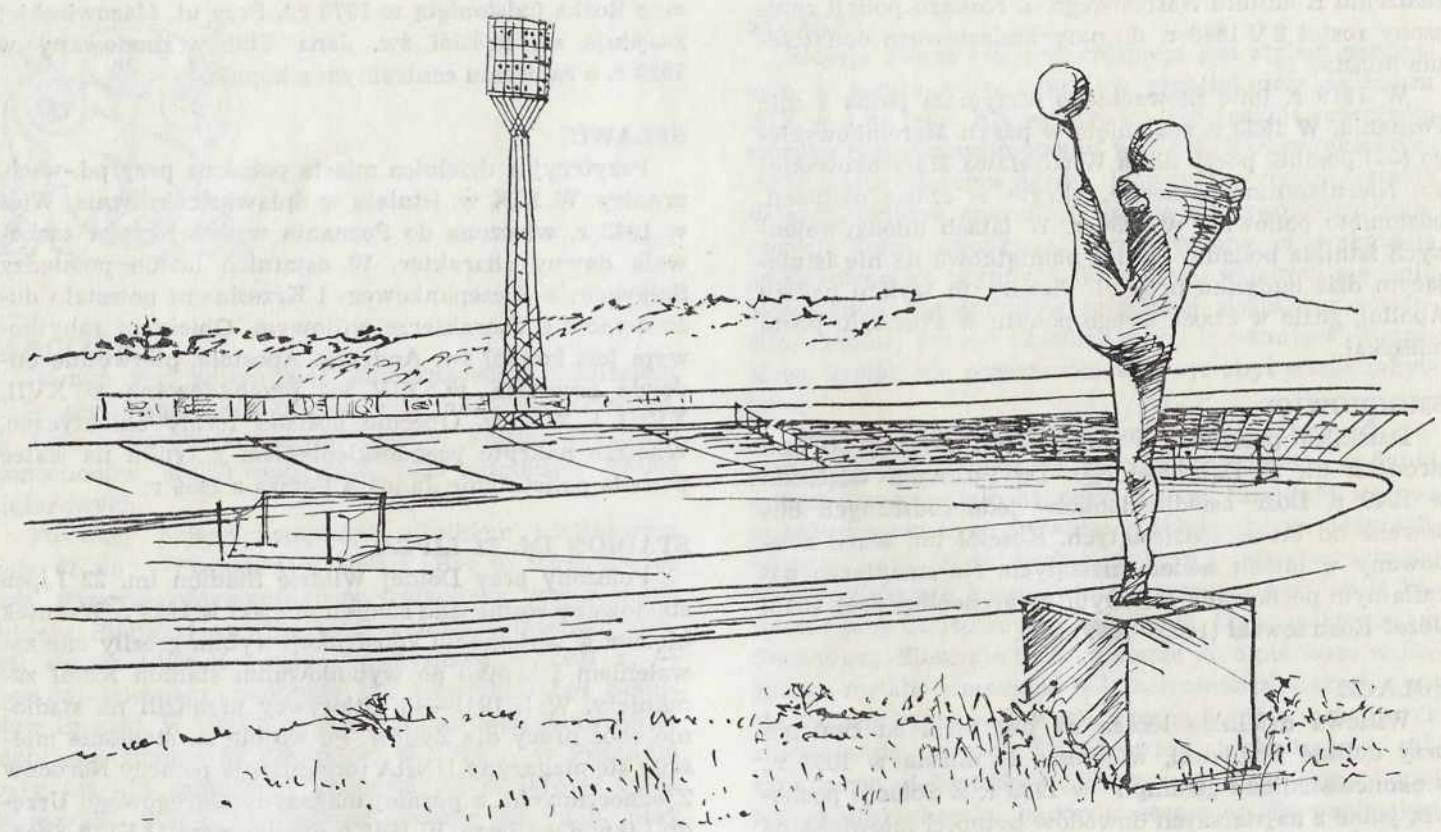

Stadion GKS „Olimpia" na Golęcinie

STADIONY

Poznań posiada 7 stadionów. Są to stadiony: im. 22 Lipca (→), GKS „Olimpia" na Golęcinie (wyróżniający się pięknym położeniem wśród zieleni), KKS „Lech" na Grunwaldzie (najmłodszy, zbudowany w latach siedemdziesiątych przy ul. Bułgarskiej), KKS „Lech" na Dębcu (tzw. stary stadion, używany obecnie głównie dla celów treningowych), AZS przy ul. Pułaskiego, KS „Energetyk" przy al. Reymonta (popularnie zwany „Areną") i SKS „Posnania" przy ul. Słowiańskiej. Największą frekwencją cieszy się stadion „Lecha" przy ul. Bułgarskiej, gdzie rozgrywa swe mecze drużyna piłkarska, jedna z czołowych w kraju, zdobywca tytułu mistrza Polski w 1983 i 1984 r. Oprócz stadionów w Poznaniu znajduje się 12 boisk z bieżniami i niewielkimi trybunami m.in. na Głównej (KS „Polonia"), na Śródce (MOS „Malta"), w Starołęce (MZKS „Przemysław"), przy ul. Kórnickiej (KS „Pocztowiec").

STARE MIASTO

A. Określenie d. miasta w obrębie murów średniowiecznych (→ Mury miejskie) lokowanego w 1253 r. (→ Lokacja). Powstałe wówczas miasto obejmowało obszar 21 ha, na którym ok. 21% powierzchni przypadało na ulice i place, ok. 50% pod zabudowę domów mieszkalnych i warsztatów rzemieślniczych i ok. 23% pod

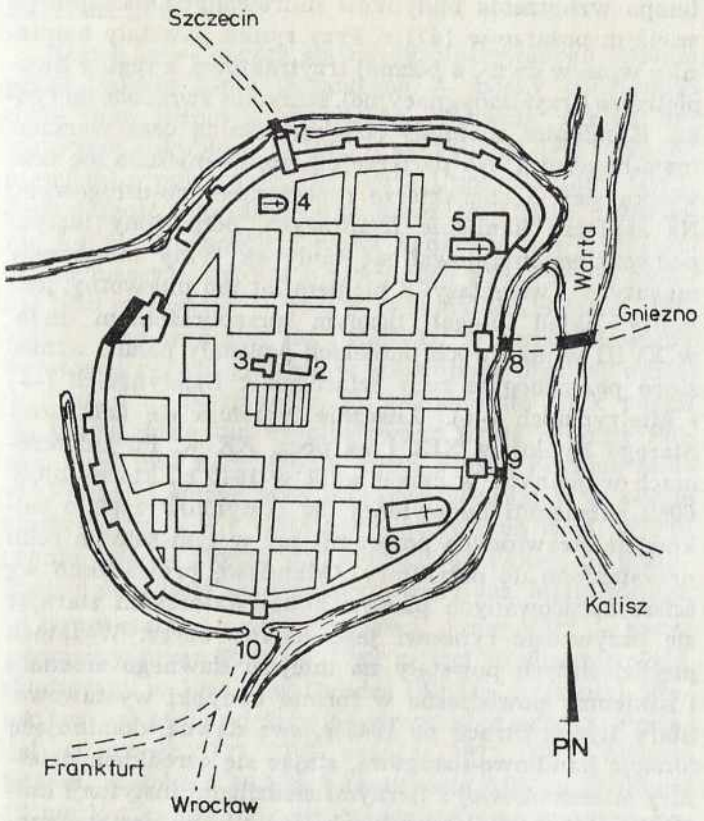

Rys. 16 Stare Miasto w Poznaniu (w XVI w.)
1 — zamek, 2 — ratusz, 3 — Waga, 4 — kościół ss. Katarzynek, 5 — kościół św. Gotarda, 6 — kościół farny, 7 — brama Wroniecka, 8 — brama Wielka, 9 — brama Wodna, 10 — brama Wrocławska

budynki użyteczności publicznej. Centralnym placem miasta był rynek, obecnie Stary Rynek (→) z bogatym programem zabudowy wewnętrznej. W XIX w. i na pocz. XX w. Stare Miasto zostało poważnie zmienione, powstały kamienice w formach eklektycznych z programem użytkowo dostosowanym do ówczesnych potrzeb. W czasie działań wojennych w 1945 r. Stare Miasto ucierpiało w b. poważnym stopniu. Zniszczonych lub uszkodzonych było 179 zabytkowych budowli, stopień zniszczeń wynosił 80% całej zabudowy. W zasadniczym zrębie Stare Miasto zostało odbudowane do 1960 r. Wielu obiektom przywrócono formy architektoniczne z XVI—XVIII w. Obecnie poznańskie Stare Miasto należy do najciekawszych zespołów staromiejskich w kraju. Czołowymi jego zabytkami są: ratusz (→), kościół farny (→), kościół Franciszkanów (→), kościół podominikański (→), Zamek Przemysława (→).

B. Jedna z pięciu dużych dzielnic administracyjnych miasta obejmująca centralną i pn. część miasta, ok. 12% jego obszaru. Na terenie Starego Miasta położone jest centrum miasta wraz ze starówką, czyli właściwym Starym Miastem, a także nowe dzielnice: Winogrady (→), Piątkowo (→) oraz Naramowice (→). Poza obiektami handlowymi, kulturalnymi oraz administracji położonymi w centrum, dzielnica posiada charakter mieszkaniowy. Wśród kilku mniejszych zakładów przemysłowych wyróżniają się zakłady rowerowe „Predom-Romet" (→).

STAROŁĘKA

Przemysłowa dzielnica położona w pd. części miasta, równolegle do prawego brzegu Warty. W przeszłości była to wieś stanowiąca uposażenie miasta, wymieniona w dokumencie lokacyjnym z 1253 r. W XIX w. istniała Starołęka Wielka — w rejonie dzisiejszego rozwidlenia ulic: Starołęckiej i Głuszyny oraz Starołęka Mała — na pd. od obecnej stacji kolejowej. Starołęka dziś przedzielona linią kolejową do Ostrowa Wlkp. posiada dwa oblicza: część na pn. od linii kolejowej — w stronę centrum miasta, to dzielnica grupująca parę dużych fabryk; część na pd. to dzielnica mieszkaniowa o przeważającej zabudowie domami jednorodzinnymi.

Awans dawnej wsi podmiejskiej na osiedle przemysłowe rozpoczął się w końcu XIX w. Z chwilą pobudowania linii kolei górnośląskiej powstało dogodne połączenie zarówno z Poznaniem, jak i przemysłowym Śląskiem. W 1878 r. powstała m.in. duża fabryka nawozów sztucznych. Znaczny rozwój przemysłu nastąpił w okresie międzywojennym, po włączeniu w 1925 r. części Starołęki w granice miasta. W okresie tym ze śródmieściem była Starołęka połączona linią autobusową. Kolejny etap rozwoju przemysłu w tej dzielnicy to lata powojenne.

Obecnie w Starołęce znajduje się kilka większych

fabryk: fabryka opon „Stomil" (→), proszku do prania — oddział „Lechii" (→), maszyn żniwnych (→), akumulatorów „Centra" (→), wyrobów korkowych. Ma tutaj też swoją siedzibę Przemysłowy Instytut Maszyn Rolniczych, Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Przemysłu Oponiarskiego, Centralne Laboratorium Akumulatorów i Ogniw oraz najnowsza zajezdnia tramwajowa (zbudowana w l. 1974—80). Na skraju Starołęki w ostatnich latach powstały dwa nowe obiekty przemysłowe: fabryka pomp wtryskowych (1982 r.) oraz największa w Poznaniu piekarnia i ciastkarnia (1980 r.).

STARY RYNEK

Centralny plac lokowanego w 1253 r. na lewym brzegu Warty miasta wytyczony został na planie kwadratu o boku 141 m. Pod względem wielkości rynek staromiejski w Poznaniu jest trzecim w Polsce: po krakowskim i wrocławskim. Z każdej strony — pierzei rynku wybiegają 3 ulice, dzieląc pierzeje na 2 bloki, w każdym po 8 długich i wąskich działek budowlanych (7—8 m szerokości, 35—43 m głębokości). Z 12 ulic wybiegających z rynku 4 (Wrocławska, Wroniecka, Wielka i Wodna) prowadziły do bram miejskich. Wewnętrzna zabudowa rynku przeznaczona została dla budynków administracyjnych oraz handlowych. Wkrótce po lokacji powstały tam: ratusz (→), Waga (→) oraz kramy w części pd.

Pierwotna zabudowa zarówno wewnętrzna, jak i zewnętrzna rynku była drewniana. Lecz już w końcu XIII w. zaczęły stopniowo powstawać budowle murowane: Waga Miejska, gotycki ratusz, w XIV w. sukiennice. W 1 poł. XVI w. powstał zespół kamieniczek budników tzw. domki budnicze (→), wzniesionych przez indywidualnych właścicieli poszczególnych działek. W XVII w. powstał na miejscu jatek chlebowych arsenał, a jatki przeniesiono pod Wagę. Ostatnią budowlą wzniesioną wewnątrz Starego Rynku był odwach (→) postawiony w pocz. XVIII w. Budynki te wielokrotnie niszczone, odbudowywane i przebudowywane w swym zasadniczym zrębie (z wyjątkiem arsenału i sukiennic) zostały odbudowane po zniszczeniach w 1945 r.

Zabudowę zewnętrzną, drewnianą od XIV w. zaczęto zastępować budynkami murowanymi. Znaczniejsze tempo wznoszenia budynków murowanych nastąpiło po wielkim pożarze w 1471 r. Przy rynku powstały kamienice wpierw dwu-, a później trzytraktowe, z reguły dwupiętrowe (trzykondygnacyjne), szczytem zwrócone do rynku. Kamienice spełniały rolę mieszkalną oraz warsztatowo-handlową. Na parterze od frontu mieściła się tzw. wielka sień o charakterze reprezentacyjno-usługowym. Na zapleczu kamienic frontowych, oddzielony małym podwórkiem znajdował się budynek tylny mieszczący magazyny i warsztaty. Z biegiem lat ten pierwotny, jednolity układ ulegał licznym przeobrażeniom m.in. w XVIII w. na dwóch parcelach powstały pałace wzniesione przez bogate rody szlacheckie: Działyńskich (→) i Mielżyńskich (→). Znacznie zmieniła się zabudowa Starego Rynku w XIX i na pocz. XX w. Po zniszczeniach wojennych w czasie walk w 1945 r., które objęły 60% substancji budowlanej (80 budynków zostało całkowicie strawionych pożarami) już w tym samym roku przystąpiono do odbudowy. Odbudowę prowadzono wg ściśle opracowanych planów konserwatorskich starając się przywrócić rynkowi jego dawny obraz. W latach pięćdziesiątych powstały na miejscu dawnego arsenału i sukiennic nowoczesne w formie budynki wystawowe. Stary Rynek utracił po 1945 r. swą dawną, dominującą funkcję handlowo-usługową, stając się ośrodkiem dzielnicy mieszkaniowej z licznymi siedzibami instytucji kulturalnych i administracyjnych. Jedynie na parterze części budynków pozostawiono sklepy — często z upominkami i pamiątkami, a szczególnie w latach siedemdziesiątych powstało szereg stylowych barów, kawiarni i restauracji.

Od 1880 r. do 1955 r. przez Stary Rynek kursowały tramwaje. W latach późniejszych stopniowo ograniczano na nim ruch pojazdów aż do 1970 r., kiedy to zamknięto go dla wszelkich pojazdów z wyjątkiem posiadających specjalne zezwolenia.

W 2 poł. XIX w. Stary Rynek otrzymał żeliwną sieć wodociągową, gazową i oświetlenie lampami gazowymi, a na pocz. XX w. podziemną sieć elektryczną. W końcu XIX w. Stary Rynek posiadał nową nawierzchnię. Obecna nawierzchnia jest wynikiem gruntownej przebudowy placu dokonanej w końcu lat sześćdziesiątych.

STATEK „POZNAŃ"

Nazwę tę — oprócz statku eksploatowanego obecnie przez Polskie Linie Oceaniczne — nosiły poprzednio dwie inne jednostki pływające. Pierwszą z nich był masowiec, zakupiony w 1926 r. we Francji. Był to statek niewielki o pojemności 2017 BRT i nośności 3000 DWT. Jego długość wynosiła 84,6 m, szerokość 12,1 m, zanurzenie 5,4 m. Prędkość 8,5 węzła nadawała mu trzycylindrowa maszyna parowa o mocy 1200 KM. Pływał głównie jako węglowiec. W 1939 r. był ostatnim polskim statkiem, który wydostał się z Bałtyku. W czasie II wojny światowej pływał głównie w konwojach, brał też udział w inwazji na Normandię. Po zakończeniu walk wrócił do kraju, gdzie był eksploatowany przez Żeglugę Polską, a od 1951 r. do 1962 r. przez Polską Żeglugę Morską. Później służył jako magazyn pływający w porcie szczecińskim, a w r. 1975 został pocięty na złom. W Poznaniu oglądać można jego kotwicę, ustawioną na postumencie przy jazie spiętrzającym wody Jez. Maltańskiego.

Drugi statek — noszący nazwę „Poznań II" — został zakupiony przez PŻM w 1962 r. Był to drobnicowiec, zbudowany w 1949 r. w Dundee (Wielka Brytania). Statek ten był nieco większy od swego poprzednika. Posiadał pojemność 2725 BRT, nośność 3873 DWT, długość 97,6 m, szerokość 14,1 m i zanurzenie 6,06 m. Prędkość 12 węzłów zapewniała mu trzycylindrowa maszyna parowa o mocy 1700 KM. Pod banderą PŻM pływał do 1972 r., a następnie użytkowany był jako magazyn pływający w porcie gdańskim.

Obecny „Poznań", zwodowany w 1982 r. w hiszpańskiej stoczni Astilleros Espanoles w Puerto Real jest jednym z najnowocześniejszych statków polskich. Przez 9 lat i 3 miesiące będzie on własnością polsko-hiszpańskiej spółki żeglugowej, później stanie się własnością eksploatujących go Polskich Linii Oceanicznych. Jednostka posiada nośność 21 000 DWT, długość 199 m, szerokość 31 m, wysokość do pokładu górnego 20 m i zanurzenie 9,5 m. Prędkość 20 węzłów zapewnia silnik spalinowy o mocy 23 450 KM. Statek wyposażony jest — jako pierwszy w naszej marynarce handlowej — w system nawigacji satelitarnej „INMARSAT". Posiada 4 ciągłe i 3 dodatkowe pokłady ładunkowe. Uroczystość podniesienia bandery na statku odbyła się na pocz. 1983 r. w Gdyni.

STOMIL

Jedną z głównych fabryk przemysłowych dzielnicy Starołęka są Poznańskie Zakłady Opon Samochodowych „Stomil". Zakłady powstały jako pierwsze tej branży w Polsce w 1928 r. na terenie dawnej cegielni. Pierwotna nazwa brzmiała: Centralna Poznańska Fabryka Wyrobów Gumowych Poznań-Starołęka. Wyposażona w 1930 r. w nowoczesne maszyny fabryka przyjęła nazwę „Stomil". Pomimo kryzysu ekonomicznego fabryka szybko się rozwijała, od 1931 r. przynosząc znaczne zyski. W 1930 r. pracowało w fabryce 56 pracowników, w 1934 r. — 400. W 1938 r. wielkość produkcji wynosiła około 2100 opon samochodowych, motocyklowych i rowerowych dziennie. W l. 1938—39 pracownicy poznańskiego „Stomila" przyczynili się w głównym stopniu do powstania nowej fabryki opon w Dębicy. Do 1939 r. fabryka była własnością spółki akcyjnej, przy czym gros akcji był w rękach miasta Poznania. W 1945 r. fabryka została upaństwowiona.

W okresie powojennym nastąpił znaczny rozwój fabryki. Do 1960 r. nastąpił dziesięciokrotny wzrost produkcji w stosunku do 1938 r. Rozwój motoryzacji dyktował konieczność dynamicznego zwiększenia produkcji. Od nazwy fabryki poznańskiej swą nazwę wzięło Zjednoczenie Przemysłu Gumowego. Pracownicy poznańskiego „Stomila" brali udział w latach siedemdziesiątych w uruchomieniu fabryki opon w Olsztynie. Obecnie PZOS „Stomil" jest przedsiębiorstwem wielozakładowym. Główna fabryka produkująca różnego rodzaju opony do samochodów, ciągników, rowerów znajduje się w Starołęce. W Bolechowie pod Poznaniem znajduje się oddział regeneratu zajmujący się produkcją regeneratu gumowego (6 tys. t. rocznie) i regeneracją opon (220 tys. szt. rocznie). W Karolinie w trakcie budowy (od lat siedemdziesiątych) znajduje się m.in. nowa walcownia oraz przygotowalnia tzw. przedmieszek gumowych. W 1984 r. „Stomil" zatrudniał 2400 osób i produkował m.in. 400 tys. opon ciężkich, w tym 15 tys. tzw. opon gigantów. Na bazie fabryki opon powstał w Poznaniu COB-R Przemysłu Oponiarskiego „Stomil".

STRAŻ POŻARNA

Tradycje ochrony miasta przed pożarami sięgają w Poznaniu co najmniej XV w. Najstarszym znanym dokumentem z zakresu profilaktyki pożarniczej jest statut dotyczący zasady budowy domów murowanych z dnia 2 IV 1459 r. Później ochronę miasta przed pożogą, obowiązki poszczególnych stanów i cechów, regulowały tzw. porządki ogniowe. Obowiązywało również „pospolite ruszenie" do gaszenia pożaru.

Ochotnicza Straż Pożarna powstała w Poznaniu w 1845 r. Stała się ona podstawą do utworzenia w końcu 1877 r. Zawodowej Straży Pożarnej, z siedzibą przy Wolnicy. Tworzyło ją początkowo 12 strażaków. W 1879 r. powiększono jej stan do 26 ludzi, ustalając jednocześnie rezerwę 60 osób do obsługi sikawek i 250 osób spośród Straży Obywatelskiej. Obowiązek udziału mieszkańców miasta przy gaszeniu pożarów zniesiono w 1884 r. Od 1887 r. siedzibą straży była strażnica przy ul. Masztalarskiej. W 1900 r. nastąpiła reorganizacja straży, zwiększono m.in. liczbę strażaków do 100, zlikwidowano rezerwę (w 1904 r.), utworzono nowe strażnice na Jeżycach i Wildzie. Tę ostatnią zamieniono później na posterunek telegraficzny i w 1925 r. zlikwidowano. Nową strażnicę otwarto natomiast w 1926 r. na Głównej. W latach międzywojennych w miejsce pojazdów konnych wprowadzono silnikowe wozy bojowe. W 1939 r. poznańscy strażacy pospieszyli na pomoc płonącej Warszawie, gdzie uczestniczyli m.in. w ratowaniu Zamku Królewskiego, Teatru Wielkiego i katedry.

Obecnie Zawodowa Straż Pożarna w Poznaniu składa się z pięciu oddziałów. Zakładowe straże znajdują się ponadto w większych zakładach przemysłowych. Wszystkie te jednostki wyposażone są w najnowocześniejszy sprzęt ratowniczy i środki gaśnicze. Przy ul. Czechosłowackiej znajduje się Szkoła Chorążych Pożarnictwa, kształcąca wysokiej klasy techników pożarnictwa.

Dokumenty i pamiątki związane z dziejami straży w Poznaniu zgromadzono w Izbie Pamięci Zawodowej Straży Pożarnej, mieszczącej się w strażnicy przy ul. Grunwaldzkiej 16 A.

STRUŚ JÓZEF

Jeden z najwybitniejszych lekarzy okresu Odrodzenia. Ur. w 1510 r. w Poznaniu. Kształcił się w Akademii Lubrańskiego (→), a w l. 1525—29 odbył studia medyczne na Uniwersytecie Krakowskim. Od 1532 r. przebywał w Padwie. Do kraju powrócił w 1537 r. i po krótkim pobycie w Krakowie zawitał do Poznania. Był lekarzem starosty generalnego Andrzeja Górki (→ Górkowie), u którego boku odbywał liczne podróże zagraniczne. W 1555 r. wydał w Bazylei dzieło, stanowiące plon jego ok. 20-letniej pracy naukowej „Nauki o tętnie ksiąg pięcioro". Przyniosło mu ono sławę twórcy diagnostyki zaburzeń krążenia krwi. Rozgłos wokół jego osoby ułatwił Strusiowi uzyskanie w l. 1557—59 godności burmistrza poznańskiego. Od 1559 r. był lekarzem Zygmunta Augusta. Umarł w 1568 r. w czasie epidemii dżumy, niosąc pomoc ubogiej ludności Poznania.

Strusia — jako uczonego — znamionował racjonalizm i krytycyzm w podejściu do zagadnień medycznych. Jako jeden z nielicznych uczonych wykonywał już w XVI w. doświadczenia na zwierzętach. Jego główne dzieło („Nauki o tętnie...") stanowiło ważne ogniwo w rozwoju medycyny. Nic więc dziwnego, że po ponad 400 latach od chwili ukazania się, doczekało się wznowień w jęz. włoskim (1961 r.) i polskim (1968 r.).

Imię Strusia nosi jedna z ulic poznańskich oraz największy szpital miejski. W jego ścianę, na narożniku ul. Szkolnej i ul. Walki Młodych, wmurowano tablicę przypominającą działalność znakomitego lekarza. Druga tablica znajduje się na kamieniczce nr 97/100 przy Starym Rynku (→), w której Struś mieszkał.

STRZELECKI PAWEŁ EDMUND

Podróżnik, badacz Ameryki Północnej i Południowej oraz Australii. Ur. w 1797 r. w Głuszynie k. Poznania (obecnie dzielnica miasta). Po upadku powstania listopadowego, w którym brał czynny udział, wyemigrował do Anglii i Stanów Zjednoczonych. W l. 1834—38 odbył szereg podróży po Stanach Zjednoczonych i krajach Ameryki Łacińskiej (głównie: Brazylii, Argentynie, Chile i Meksyku), prowadząc tam badania mineralogiczne, klimatologiczne, geologiczne i etnograficzne. W 1838 r. wyruszył na kontynent australijski. Po krótkim poby-

cie na Nowej Zelandii dotarł do Australii. Do jego największych osiągnięć zaliczyć należy zbadanie pd. odcinka Wielkich Gór Wododziałowych. Zdobył najwyższy szczyt kontynentu i nazwał go Górą Kościuszki. Penetrował tereny pustynne i źródła rzeki Murray. Odkrył złoża złota, węgla i innych cennych surowców. W 1843 r. powrócił do Anglii. Opublikowane tam wyniki badań kontynentu australijskiego przyniosły mu światową sławę. Uwagę zwraca humanitarna działalność Strzeleckiego w obronie autochtonicznej ludności Ameryki i Australii. Zmarł w 1873 r. w Londynie.

Tablicę upamiętniającą postać wielkiego podróżnika odsłonięto w 1984 r. na dziedzińcu gmachu PTPN. Imię Strzeleckiego nosi szkoła podstawowa w Głuszynie. W 1983 r. znaczek pocztowy upamiętniający Strzeleckiego wydała poczta australijska.

STRZESZYN

Peryferyjna dzielnica położona przy pn.-zach. granicy miasta, włączona w jego obręb w 1940 r. Znajduje się tutaj oddział i gospodarstwo doświadczalne Instytutu Budownictwa, Mechanizacji i Elektryfikacji Rolnictwa. W 1980 r. rozpoczęto budowę obiektów dla Centralnego Ośrodka Doskonalenia Kadr Ministerstwa Rolnictwa. W latach siedemdziesiątych na pd. skraju Strzeszyna powstało osiedle domków jednorodzinnych.

STRZESZYNEK

Ośrodek wypoczynku świątecznego położony nad Jez. Strzeszyńskim (pow. 32 ha, głębokość 16,5 m) w dolinie Bogdanki, w tzw. Zachodnim Klinie Zieleni. Znajduje się tutaj motel, duży zespół domków campingowych, pole namiotowe, restauracja, parkingi. Atrakcją jest zlokalizowana na pontonie na jeziorze pływająca kawiarnia. Nad jeziorem posiadającym czystą wodę położone jest duże kąpielisko. Większość istniejących tu obiektów powstała na początku lat sześćdziesiątych.

STUDZIENKA BAMBERKI

Wykonana z brązu figurka Bamberki zdobi ustawioną na Starym Rynku studzienkę. Ufundowana została przez poznańskiego kupca i winiarza Goldenringa. Odsłonięta została w 1915 r., wykonał ją rzeźbiarz Józef Wackerle, w oparciu o fotografię Jadwigi Gadymskiej z Winiar. Figurka przedstawia kobietę w charakterystycznym stroju bamberskim (→ Bambrzy). Studzienkę, stojącą początkowo u wylotu ul. Woźnej już w 1929 r. przeniesiono pod zach. ścianę ratusza. W 1945 r. nie uległa zniszczeniu, została jednak rozebrana i dopiero w 1964 r. ustawiono ją przy ul. Mostowej. Na Stary Rynek wróciła w 1977 r.

STUDZIENKA HYGIEI

Fontannę Hygiei, greckiej bogini zdrowia można by nazwać wędrującą fontanną, jako że dwukrotnie w swoim istnieniu zmieniała miejsce ustawienia. Kamienny cokół został ufundowany w 1841 r. przez Edwarda Raczyńskiego z okazji fundacji wodociągów miejskich i postawiony przy obecnym skrzyżowaniu al. Marcinkowskiego i ul. 23 Lutego, tam gdzie znajduje się dziś fontanna z delfinami. Cokół ozdobiony został medalionem z portretem lekarza Wincentego Priessnitza, propagatora wodolecznictwa. Był to akt podziękowania lekarzowi za uzdrowienie syna fundatora. Dookoła medalionu umieszczono napis w języku polskim i greckim „Nic lepszego nad wodę". W 1908 r. przeniesiono cokół na al. Marcinkowskiego u wylotu ul. Walki Młodych i ustawiono na nim pomnik bogini Hygiei, będący kopią pomnika z grobowca Edwarda Raczyńskiego w Zaniemyślu. Bogini posiada rysy żony Edwarda, Konstancji z Potockich. Pomnik wykonany został wg proj. Alberta Wolfa, ucznia Jana Raucha. Tryskająca woda przy studzience fontanny była używana m.in. do pojenia koni dorożkarskich. W 1971 r. przeniesiono fontannę w obecne miejsce — na pl. Wolności przed Bibliotekę Raczyńskich, pozbawiając zasadniczego elementu uzasadniającego nazwę: fontanny tryskającej z cokołu.

SUKIENNICE

Na pd. od ratusza i Wagi wkrótce po lokacji miasta (→) powstał kompleks kramów podzielony w układzie południkowym na siedem parcel — zespołów branżowych. W sumie znajdowało się tam ok. 200 małych działek dla poszczególnych kramów. Najszerszy pas — 22 m zajmowały parcele krojników sukna (najwęższy — 6 m — szewcy). Między kramami biegły uliczki. W 1386 r. przy-

wilejem Władysława Jagiełły miasto uzyskało prawo wybudowania murowanych sukiennic w miejscu drewnianych kramów. Przebudowane w XIX w. sukiennice zniszczone zostały w 1945 r. W czasie odbudowy w 1961 r. w przybliżeniu na ich miejscu postawiono nowoczesny pawilon żelbetowy, nazwany Sukiennicami, a przeznaczony na Wielkopolskie Muzeum Wojskowe (→).

SYPNIEWO

Niewielka dzielnica położona w najbardziej na pd. wysuniętej części miasta. W jego granicach od 1942 r. Na jej terenie znajduje się parę gospodarstw rolnych. Od pd. przylega do Sypniewa malownicza dolina Głuszynki.

SZCZEPANKOWO

Osiedle Szczepankowo położone w pd. części miasta założone zostało w 1931 r. przez Komunalną Kasę Oszczędności m. Poznania po parcelacji folwarku Mycielskich. Nabywcami działek byli mniej zamożni mieszkańcy Poznania. W granice miasta osiedle włączono w 1942 r., w 1948 r. otrzymało połączenie ze śródmieściem linią autobusową. Osiedle posiada zabudowę domami jednorodzinnymi stojącymi w dużych ogrodach. Większość istniejących budynków powstała w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych.

W 1959 r. zbudowano okazały (na ówczesne czasy i peryferyjną dzielnicę) budynek szkoły podstawowej.

SZELĄG

Niewielka dzielnica w pn. części miasta, nad Wartą, w okolicach ul. Szelągowskiej i ul. Ugory. Z Szeląga pochodzą najstarsze ślady pobytu człowieka na obszarze dzisiejszego Poznania: wyroby krzemienne tzw. kultur mazowszańskich z ok. 10 000 lat p.n.e. Z I w. n.e. znaleziono na Szelągu cmentarzysko. W XVI w. istniał na Szelągu folwark założony na gruntach wsi Winiary (→) prawdopodobnie na miejscu dawnej wsi książęcej Szydłów nadanej w 1253 r. miastu jako zaplecze gospodarcze. W granice Poznania Szeląg włączono w 1925 r. Nazwa Szeląg pochodzi od nazwiska Mikołaja Szylinga, właściciela osady w XVI w. W tym czasie powstała na Szelągu pierwsza manufaktura produkująca proch strzelniczy.

W XIX w. stał się Szeląg ulubionym miejscem spacerów mieszkańców Poznania. W okresie późniejszym na terenie starego parku powstała strzelnica. Park uległ zniszczeniu po 1945 r. Na pocz. lat siedemdziesiątych zbudowano tu dom weterana — spokojnej starości. Nieco później na terenie d. strzelnicy zbudowano parę wysokościowych bloków mieszkalnych.

SZKOŁY

Szkolnictwo elementarne związane było dawniej z placówkami religijnymi. Do szkółek tych, istniejących głównie przy parafiach uczęszczał bardzo mały procent dzieci i młodzieży. Obowiązkowe nauczanie od 6 do 14 r. życia wprowadziło dopiero rozporządzenie królewskie w 1825 r. Brak szkół i nauczycieli powodował jednak, iż nie można go było w pełni zrealizować. Jeszcze w 1837 r. do szkół chodziło tylko 49 na 100 dzieci poznańskich. Poprawa w tym wzgl. nastąpiła dopiero w latach siedemdziesiątych ubiegłego stulecia.

Tradycje szkolnictwa średniego sięgają XVI w., kiedy założono w Poznaniu Kolegium Jezuickie. Szkoła ta posiadająca aspiracje stania się wyższą uczelnią, praw akademickich jednak nie otrzymała nigdy. Tradycje patriotyczne pielęgnowane były przez uczniów założonego w 1834 r. polskiego, katolickiego Gimnazjum „Ad sanctam Mariam Magdalenam".

Obecnie Poznań posiada rozbudowany system szkolnictwa. Do 81 szkół podstawowych uczęszcza ok. 63 tys. dzieci (wszystkie dane z r. szk. 1984/85). Ponadto istnieje 10 szkół specjalnych oraz dwie placówki stopnia podstawowego dla pracujących. W 13 liceach ogólnokształcących kształci się ok. 7,4 tys. młodzieży. Dla pracujących utworzono 5 szkół typu licealnego. Sieć szkolnictwa zawodowego tworzą 144 placówki, w których kształci się łącznie ok. 31 tys. osób. W liczbie tej znajdują się 43 szkoły zasadnicze i 108 różnego typu techników.

SZKOŁY WYŻSZE

Poznań jest jednym z większych ośrodków szkolnictwa wyższego w kraju. Tradycje akademickie sięgają tu pocz. XVI w., kiedy utworzona została Akademia Lubrańskiego (→). Obecnie znajduje się w Poznaniu 12 wyższych uczelni (w tym 2 wojskowe i 2 katolickie).

W 8 uczelniach cywilnych studiowało w r. akad. 1985/ /86 ok. 29,5 tys. studentów, w tym 22,7 tys. na studiach dziennych. Było wśród nich ok. 200 cudzoziemców. Największymi szkołami są: Uniwersytet im. A. Mickiewicza (→) — 12 tys. studentów, Akademia Rolnicza (→) — 4,7 tys. studentów i Politechnika Poznańska (→) — 4 tys. studentów. Inne uczelnie to: Akademia Ekonomiczna (→), Akademia Medyczna (→), Akademia Muzyczna (→), Akademia Wychowania Fizycznego (→) i Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych (→). Szkołami wojskowymi są: Wyższa Szkoła Oficerska Służb Kwatermistrzowskich im. Mariana Buczka i Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Pancernych im. Stefana Czarnieckiego. Uczelnie katolickie to: Wyższe Seminarium Duchowne z Papieskim Wydziałem Teologicznym i Seminarium Zagraniczne.

SZOSY

Jednym z głównych czynników decydujących o rozwoju Poznania było i jest jego położenie na skrzyżowaniu ważnych dróg. W przeszłości były to trakty handlowe, obecnie są to szosy i linie kolejowe. Poznań jest jednym z największych węzłów drogowych w Polsce. Z miasta wybiega 10 głównych szos i kilka lokalnych. Poznański węzeł drogowy ukształtował się w średniowieczu. W XIII w. schodziły się w Poznaniu następujące główne trakty: z Niemiec przez Frankfurt, Międzyrzecz, Pniewy; ze Szczecina przez Drezdenko, Szamotuły; z Gdańska przez Nakło, Wągrowiec; z Litwy i Rusi przez Toruń, Gniezno; z Mazowsza przez Sompolno, Słupcę, Pyzdry; z Małopolski przez Kalisz, Pyzdry; z Dolnego Śląska przez Rawicz, Krzywiń; z Głogowa przez Wschowę, Kościan. Ówczesne trakty były drogami gruntowymi, nieumocnionymi. W 1808 r. na trakcie Warszawa—Poznań uruchomiono pierwszą polską regularną pocztę wozową obsługiwaną przez dyliżansy.

Pierwsza droga umocniona zbudowana w l. 1826—35 z kamieni łamanych, tłucznia i piasku połączyła Poznań z Berlinem przez Pniewy, Kostrzyn. W 1838 r. zbudowano szosę przez Kościan, Leszno, Wschowę do Głogowa, z odgałęzieniem w Lesznie do Wrocławia. Do poł. XIX w. zbudowano jeszcze szosy do Torunia i do Warszawy. Szosy miały szerokość 7,5—9,5 m, korzystanie

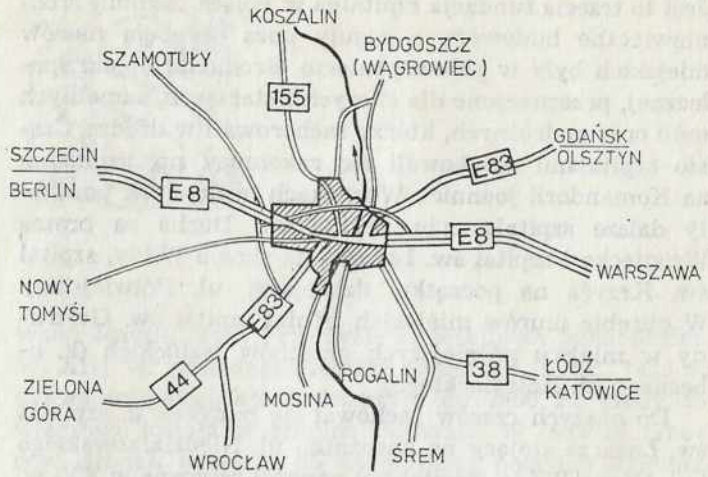

Rys. 17 Węzeł drogowy Poznania

z nich było płatne. Do dziś m.in. w sąsiedztwie Poznania zachowały się budynki tzw. rogatek, gdzie pobierano opłaty drogowe. Do 1939 r. większość szos wybiegających z Poznania miała nawierzchnię żwirową.

Pierwszą szosą, która otrzymała nawierzchnię asfaltową była szosa do Warszawy. W latach sześćdziesiątych i na szerszą skalę w latach siedemdziesiątych zmodernizowano szosy w Wielkopolsce, w tym wszystkie szosy wybiegające z Poznania. Na dwupasmowe arterie przebudowano szosy do Warszawy, Berlina i Katowic (→ Trasy komunikacyjne).

Główną szosą przebiegającą przez Poznań jest szosa międzynarodowa E 8 wiodąca z Londynu przez Berlin, Warszawę do Moskwy. Szosa międzynarodowa E 83 prowadzi z Jeleniej Góry (Pragi) przez Wrocław, Bydgoszcz do Gdańska. Inne, główne szosy wiodą do Koszalina przez Piłę, Bydgoszczy przez Wągrowiec, Katowic i Łodzi z rozwidleniem w Pleszewie, Rawicza przez Gostyń, Zielonej Góry przez Wolsztyn i do Szczecina przez odgałęzienie w Pniewach od szosy E 8.

SZPITALE

Pierwszy szpital ufundował na terenie obecnego Poznania w 1170 r. Mieszko III Stary na Komandorii (→).

Jest to trzecia fundacja szpitalna w Polsce. Szpitale średniowieczne budowane z reguły poza obrębem murów miejskich były w głównej mierze ośrodkami opieki społecznej, przeznaczone dla chorych i starszych, samotnych osób oraz podróżnych, którzy zachorowali w drodze. Często szpitalami opiekowali się zakonnicy np. szpitalem na Komandorii joannici. W wiekach następnych powstały dalsze szpitale m.in. szpital św. Ducha za bramą Wroniecką i szpital św. Łazarza na skraju Wildy, szpital św. Krzyża na początku dzisiejszej ul. Półwiejskiej. W obrębie murów miejskich istniał szpital św. Gertrudy w miejscu późniejszych gmachów jezuickich (k. obecnego pl. Kolegiackiego).

Do naszych czasów zachował się budynek d. szpitala św. Łazarza stojący na narożniku ul. Niedziałkowskiego i ul. Górna Wilda. Szpital ten powstał zapewne w XVI w. jako Szpital Lazaretański. Zachowany budynek był pd., najmłodszym pawilonem szpitalnym. Zbudowano go w 1757 r. kryjąc łamanym dachem polskim i gontem. Pozostałe budynki tego szpitala rozebrano w 1837 r.

Wydana w 1775 r. konstytucja szpitalna przekazała opiekę nad szpitalami w ręce państwa. W 1823 r. otwarto ufundowany z funduszy społecznych szpital i zakład Sióstr Miłosierdzia (Szarytek) w budynkach skasowanego klasztoru Bernardynek na pl. Bernardyńskim. W 1833 r. szpital miejski wraz z domem dla ubogich i domem dla starców i sierocińcem zlokalizowano w d. klasztorze franciszkańskim. Pierwsze szpitale w dzisiejszym tego słowa znaczeniu powstały w 2 poł. XIX w.: szpital ogólny przy ul. Szkolnej w l. 1878—81, w l. 1877—78 szpital św. Józefa przy obecnej ul. Krysiewicza. Obydwa te szpitale istnieją do chwili obecnej. Dalsze szpitale powstały w pocz. XX w. m.in. duży szpital Sióstr Diakonysek przy ul. Grunwaldzkiej (obecny zespół klinik AM im. H. Święcickiego).

W okresie powojennym poza modernizacją i rozbudową istniejących szpitali zbudowano w 1973 r. duży szpital ogólny przy ul. Lutyckiej oraz w sąsiedztwie szpital Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. W 1984 r. Poznań posiadał 16 szpitali liczących łącznie 5327 łóżek. Na 10 000 mieszkańców przypadało 95,5 łóżka (przy średniej krajowej 110 łóżek).

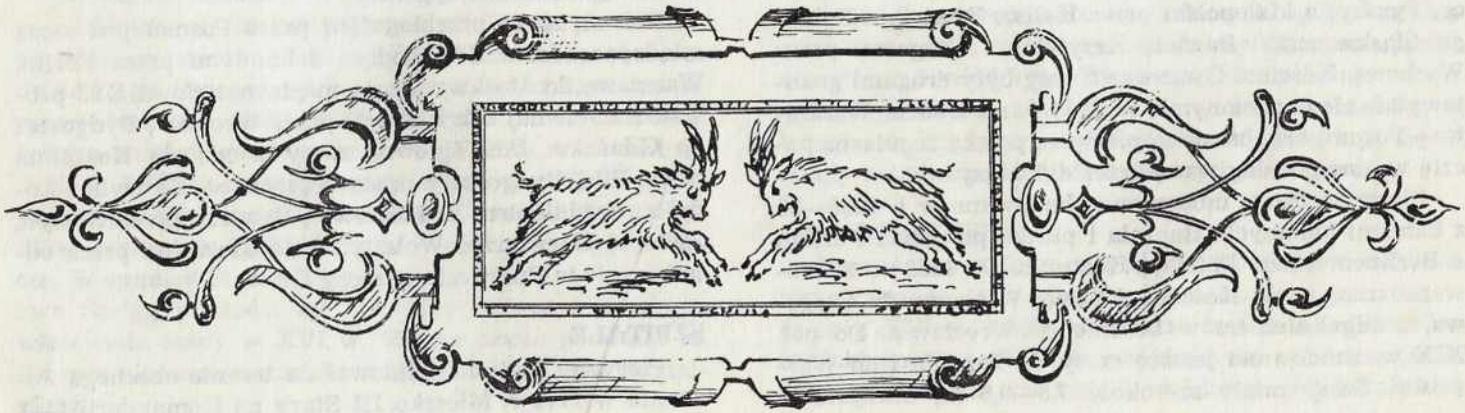

ŚRÓDKA

Zbudowane w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ruchliwe trasy komunikacyjne: Chwaliszewska i Podwale w istotny sposób zniweczyły autonomiczny układ przestrzenny jednej z najstarszych dzielnic Poznania, a wcześniej niezależnego miasta.

Pierwotnie Śródka rozwijała się pod bokiem Ostrowa Tumskiego jako osada targowa. W 1288 r. Śródka darowana została przez Przemysła II biskupom poznańskim. W XIII w. posiadała znaczny samorząd, a ok. 1425 r. prawa miejskie, które dzierżyła do 1800 r., kiedy to włączona została w granice Poznania. W okresie zaborów Śródka należała do najbardziej polskich dzielnic miasta. Do naszych czasów zachował się częściowo dawny układ urbanistyczny z centrum — rynkiem. Przy rynku położony jest kościół św. Małgorzaty (→), obok przy ul. Filipińskiej d. klasztor Filipinów. We wsch. części kościół i d. klasztor Reformatów. Przy ulicach Śródki (ul.: Bydgoska, Śródka, Ostrówek) zachowało się kilka domów z końca XIX i pocz. XX w. o cechach eklektycznych i secesyjnych.

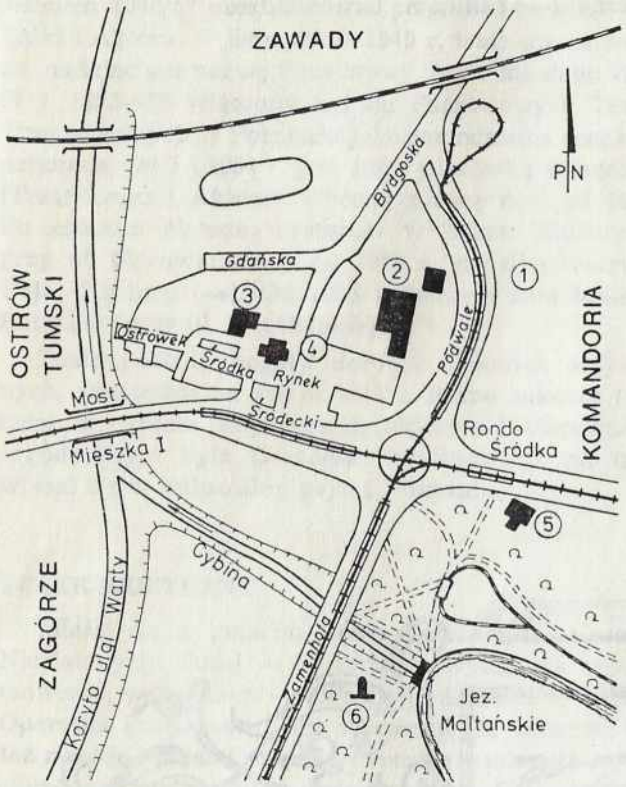

Rys. 18 Śródka
1 — teren d. fortu Reformatów z XIX w., 2 — kościół św. Kazimierza i d. klasztor Reformatów, 3 — d. dom Kongregacji Filipinów, 4 — kościół św. Małgorzaty, 5 — kościół św. Jana Jerozolimskiego na Komandorii, 6 — pomnik statku „Poznań"

Na pd. wsch. od Śródki położony jest jeden z ruchliwszych węzłów komunikacyjnych miasta: Rondo Śródka z podziemnym przejściem zbudowanym w 1974 r.

ŚWIERCZEWO

Największe w Poznaniu osiedle domków jednorodzinnych położone przy pd. granicy miasta, na pograniczu Lubonia, między Dębcem i Górczynem. Obejmuje tereny wsi z d. gminy Żabikowo włączone w granice miasta w 1940 r. Intensywna zabudowa Świerczewa rozpoczęła się w końcu lat pięćdziesiątych m.in. prowadzona przez członków spółdzielni mieszkaniowej pracowników zakładów H. Cegielski. W 1984 r. na Świerczewie znajdowało się ponad 1000 domków jednorodzinnych: pojedynczych, bliźniaczych i szeregowych. Przy ul. Kołłątaja od 1980 r. budowany jest kościół NPM Matki Kościoła o ciekawej, nowoczesnej sylwetce architektonicznej.

ŚWIĘCICKI HELIODOR

Lekarz, działacz społeczny. Ur. w 1854 r. w Śremie. Studia medyczne, zaczęte w 1872 r. we Wrocławiu, zakończył pięć lat później doktoratem z medycyny i chirurgii. W l. 1879—83 specjalizował się w zakresie ginekologii i położnictwa w kilku miastach niemieckich. W 1883 r. zamieszkał w Poznaniu. Oprócz pracy zawodowej absorbowała go praca społeczna. W l. 1885—1904 był przewodniczącym Komitetu Poznańskiego Towarzystwa Pomocy Naukowej. Opiekował się rodzinami biedoty poznańskiej, wspierając je materialnie. Był propagatorem zasad społecznego działania na rzecz ochrony zdrowia. Od 1883 r. do końca życia pracował w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk (→), którego był prezesem od 1915 r. Był głównym organizatorem i pierwszym rektorem Uniwersytetu Poznańskiego (→). Zm. w 1923 r. w Poznaniu, pochowany na „Skałce Poznańskiej" w kościele św. Wojciecha (→).

Plonem jego działalności naukowej było blisko 40 rozpraw z zakresu etiologii i terapii chorób ginekologicznych oraz z anatomii i patologii ogólnej. Imię Święcickiego nosi szpital kliniczny poznańskiej Akademii Medycznej (→) i ulica na Grunwaldzie.

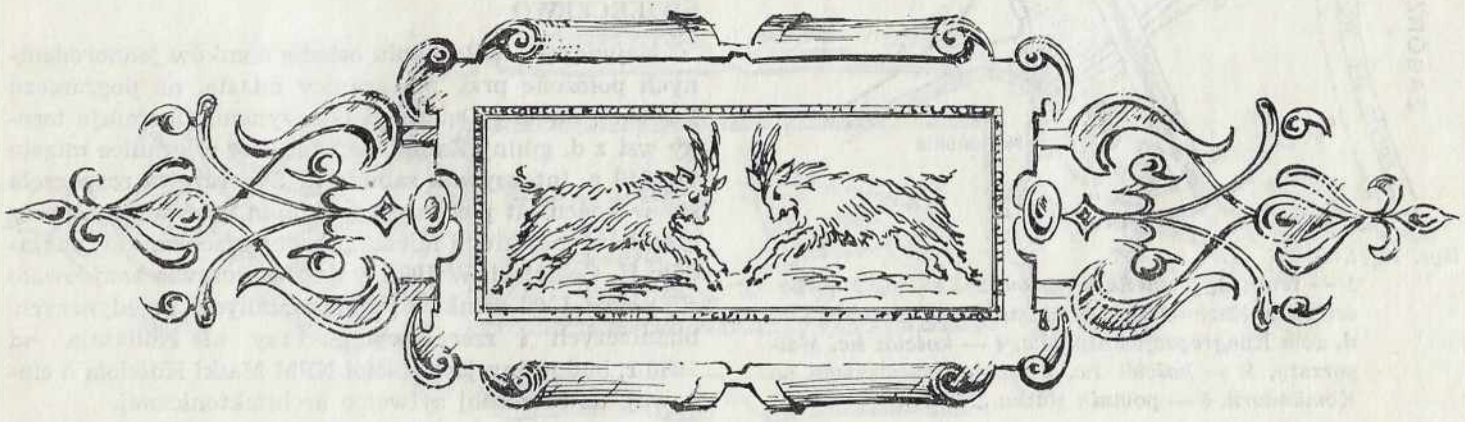

TEATR „MARCINEK"

„Marcinek" — to znana wszystkim poznańskim dzieciom nazwa Poznańskiego Teatru Lalki i Aktora. Powstał on w 1945 r. pod patronatem ZWM. Mieścił się w nie istniejącym dziś budynku przy ul. Czerwonej Armii, koło kościoła św. Marcina. Pierwsze pełnospektaklowe przedstawienie w Poznańskim Teatrze Marionetek odbyło się 17 IV 1945 r. Po przejęciu teatru przez Zarząd Miejski otrzymał on 1 IX 1945 r. nazwę Miejski Teatr Marionetek. Jesienią tego roku rozpoczyna na tej samej scenie działalność Miejski Teatr dla Młodzieży. Przed sezonem 1946/47 obie placówki połączono tworząc Teatr Lalki i Aktora. W listopadzie 1949 r. teatr upaństwowiono, nadając mu nazwę Państwowy Teatr Młodego Widza. W l. 1952—53 włączony był do Państwowych Teatrów Dramatycznych w Poznaniu jako samodzielna scena młodzieżowa. Od 1 I 1954 r. jest znów placówką samodzielną (Teatr Lalki i Aktora). Obecną nazwę nosi od 1958 r. Po krótkim okresie występów w Domu Kultury MO przy ul. Grunwaldzkiej, od 1979 r. siedzibą teatru jest Pałac Kultury (→). Od 1985 r. istnieje filia teatru na Ratajach (przy ul. Wioślarskiej).

Teatr posiada bogaty dorobek dokonań artystycznych, zanotował na swym koncie liczne sukcesy (zwłaszcza w okresie, gdy jego dyrektorem i kierownikiem artystycznym była Leokadia Serafinowicz), na trwałe wpisał się w kulturalny pejzaż Poznania.

TEATR MUZYCZNY

Mieści się w gmachu Domu Żołnierza (→) przy ul. Niezłomnych. Tutaj — w tymczasowych, jak wówczas mówiono, warunkach — rozpoczęła działalność w 1956 r. Operetka Poznańska. Taką nazwę nosiła wówczas i tak też zwykle i dzisiaj nazywają ten teatr mieszkańcy miasta. Pierwszą premierą była operetka Pála Abrahama „Wiktoria i jej huzar". Od momentu otwarcia cieszy się ogromną popularnością. W 1973 r. przemianowano placówkę na Teatr Muzyczny, zmieniając nieco jego profil artystyczny. Obok klasycznych operetek proponuje on obecnie nowe formy widowiskowe, jak np.: musicale, komedie muzyczne, wodewile.

TEATR NOWY

Niewielki, lecz głośny w ostatnich latach teatr, mieści się na zapleczu secesyjnej kamienicy przy ul. Dąbrowskiego 5. Swą działalność — jako Teatr Nowy im. Heleny Modrzejewskiej — zainaugurował 14 IX 1923 r. sztuką Bogdana Katerwy „Przechodzień". Teatr był przedsiębiorstwem prywatnym, jego założycielem i wieloletnim (do 1934 r.) dyrektorem był Mieczysław Rutkowski. W repertuarze przeważały pozycje o charakterze rozrywkowym, częste były gościnne występy gwiazd sceny polskiej (m.in. Stefana Jaracza, Józefa Węgrzyna, Mieczysława Frenkla, Jerzego Leszczyńskiego, Ireny Solskiej, Kazimierza Junoszy-Stępowskiego czy Juliusza Osterwy). W 1931 r. powstała przy teatrze druga scena — Komedia Muzyczna, w 1933 r. zainaugurowano w parku Sołackim tzw. Scenę na wodzie. Trudności finansowe, z jakimi borykał się teatr przez cały okres swego istnienia doprowadziły w 1937 r. do jego zamknięcia. Odrodzenie sceny nastąpiło w październiku 1945 r. Do 1949 r. teatr działał jako przedsiębiorstwo prywatne, później — w ramach przedsiębiorstwa Państwowe Teatry Dramatyczne w Poznaniu. Jako samodzielna placówka Teatr Nowy wznowił działalność w sezonie 1973/74, kiedy dyrekcję i kierownictwo artystyczne objęła Izabella Cywińska. 20 XII 1973 r., po gruntownym remoncie gmachu teatralnego (zespół występował w tym czasie w sali Domu Kultury „Olimpia" przy ul. Grunwaldzkiej), spektaklem „A jak królem, a jak katem będziesz" Tadeusza Nowaka rozpoczął się najnowszy okres działalności teatru. W foyer teatru powstała Galeria Nowa, przedstawienia na scenie głównej uzupełniły nieco

później spektakle na tzw. Scenie Nowej. Działalność artystyczna teatru szybko zaznaczyła się na kulturalnej mapie kraju, wreszcie dwa spektakle autorskie Janusza Wiśniewskiego („Panopticum á la Madame Tussand" oraz „Koniec Europy") przyniosły zespołowi sukcesy i rozgłos również poza granicami kraju.

TEATR POLSKI

Gmach Teatru Polskiego jest najstarszym z zachowanych obiektów polskiej architektury teatralnej. Wzniesiony został ze składek publicznych w l. 1873—75, wg proj. Stanisława Hebanowskiego. Stanowi przykład architektury eklektycznej. Zdobiący fasadę budynku napis „Naród sobie" pojawił się w tym miejscu w 1929 r. Poprzednio znajdował się on na tylnej ścianie hotelu „Victoria", przez którego sień przechodziło się na dziedziniec teatralny. Gmach teatru położony był bowiem na zapleczu przylegającego do ulicy budynku mieszkalnego.

Swą działalność zainaugurował teatr 21 VI 1875 r. Jednak polski zawodowy zespół aktorski istniał w Poznaniu już od 1870 r. Występował on m.in. na scenie Teatru Miejskiego (→ Arkadia). W okresie zaborów teatr krzepił ducha narodowego i jako placówka kultury polskiej odegrał ważną rolę w walce z germanizacją. Na jego scenie wystawiano sztuki dramatyczne, opery i operetki. W l. 1920—30 teatr był własnością miasta, później — spółki akcyjnej, w 1946 r. — został upaństwowiony. Pierwotnie nosił nazwę „Teatr Polski w ogrodzie Potockiego w Poznaniu". Była to nazwa nader bałamutna. Teatr wzniesiony został bowiem na parceli Stanisława Hebanowskiego. Bolesław Potocki podarował grunt w innej części miasta, którego sprzedaż umożliwiła zakup terenu pod budowę teatru. Obecną nazwę wprowadzono w 1925 r. Dwukrotnie w swej historii działał teatr w zespoleniu z innymi scenami poznańskimi. W l. 1920—23 wystawiał także na scenie Teatru Wielkiego (→). Po II wojnie światowej, w l. 1949—73 istniało natomiast przedsiębiorstwo Państwowe Teatry Dramatyczne w Poznaniu, obejmujące oprócz Teatru Polskiego także Teatr Nowy (→), Komedię Muzyczną, Teatr Objazdowy, a nawet przez pewien czas Teatr Młodego Widza (→ Teatr „Marcinek").

Na scenie teatru występowało wielu znakomitych

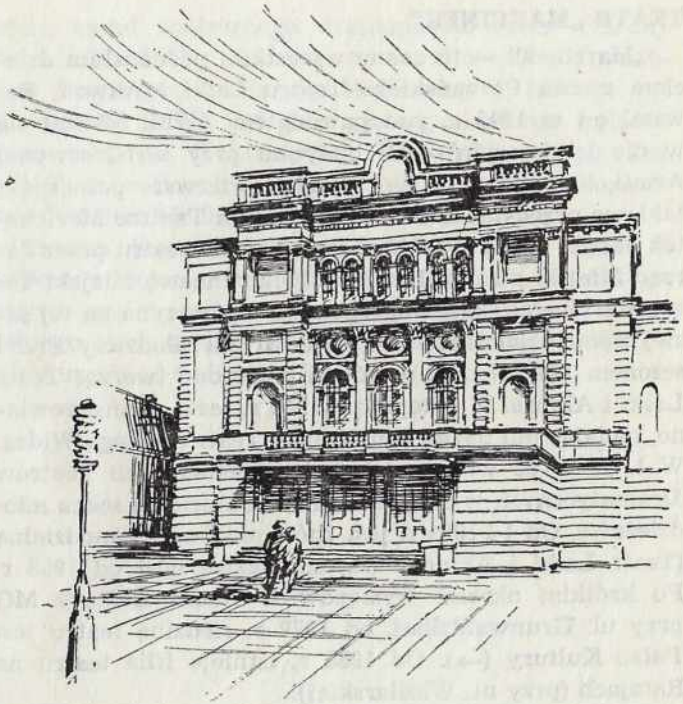

Teatr Polski

aktorów m.in. w 1880 r. triumfy święciła tu Helena Modrzejewska. Wśród goszczących tu młodych aktorów wielu stało się później filarami sceny polskiej. Do takich należeli m.in. Ludwik Solski, Kazimierz Junosza-Stępowski, Stefan Jaracz, Juliusz Osterwa, Władysław Hańcza, Jerzy Kreczmar, Jan Świderski, Hanna Skarżanka, Kazimierz Wichniarz, Adam Hanuszkiewicz i Zofia Rysiówna.

TEATR WIELKI

Teatr Wielki — jedna z najlepszych scen operowych w kraju — znajduje się przy ul. Fredry, w ciągu zieleni otaczającej centrum miasta. Gmach operowy został wzniesiony w stylu neoklasycystycznym, wg proj. Maxa Littmanna. Fasadę o 6 potężnych kolumnach wieńczy trójkątny naczółek z rzeźbą na szczycie. Widownia teatru posiada 900 miejsc.

Otwarcie placówki nastąpiło w 1910 r., pierwszą pre-

mierą był „Czarodziejski flet" Mozarta. Działalność po wyzwoleniu zainaugurował Teatr Wielki 31 VIII 1919 r. przedstawieniem „Halki" Moniuszki. W okresie międzywojennym odbyło się w nim kilka prapremier m.in. światowa opery „Legenda Bałtyku" Feliksa Nowowiejskiego (→) i polska baletu „Harnasie" Karola Szymanowskiego. Na scenie poznańskiej śpiewali w tym czasie m.in. Ewa Bandrowska-Turska i Jan Kiepura, gościnnie występowali: Wanda Wermińska, Adam Didur i inni. W okresie kryzysu, w 1931 r. magistrat zawiesił działalność operową. W gmachu odbywały się koncerty symfoniczne. W 1932 r. wydarzeniem było światowe prawykonanie IV Symfonii Karola Szymanowskiego. W 1933 r. powstał „Zespół Artystów Opery", który wznowił działalność operową sceny poznańskiej. Pierwszy spektakl operowy po II wojnie światowej odbył się 2 VI 1945 r. Wystawiono wówczas „Krakowiaków i górali" Karola Kurpińskiego. W 1950 r. teatr przemianowano na Operę Poznańską imienia Stanisława Moniuszki. Dawną nazwę Teatr Wielki przywrócono w 60-tą rocznicę istnienia polskiej sceny operowej — w 1979 r.

Na ścianie gmachu odsłonięto w 1983 r. tablicę przypominającą wydarzenia z okresu wyzwolenia w 1945 r. W czasie szturmu Cytadeli dowództwo radzieckie miało tu swój punkt obserwacyjny. Stąd szły rozkazy do walczących oddziałów.

Teatr Wielki

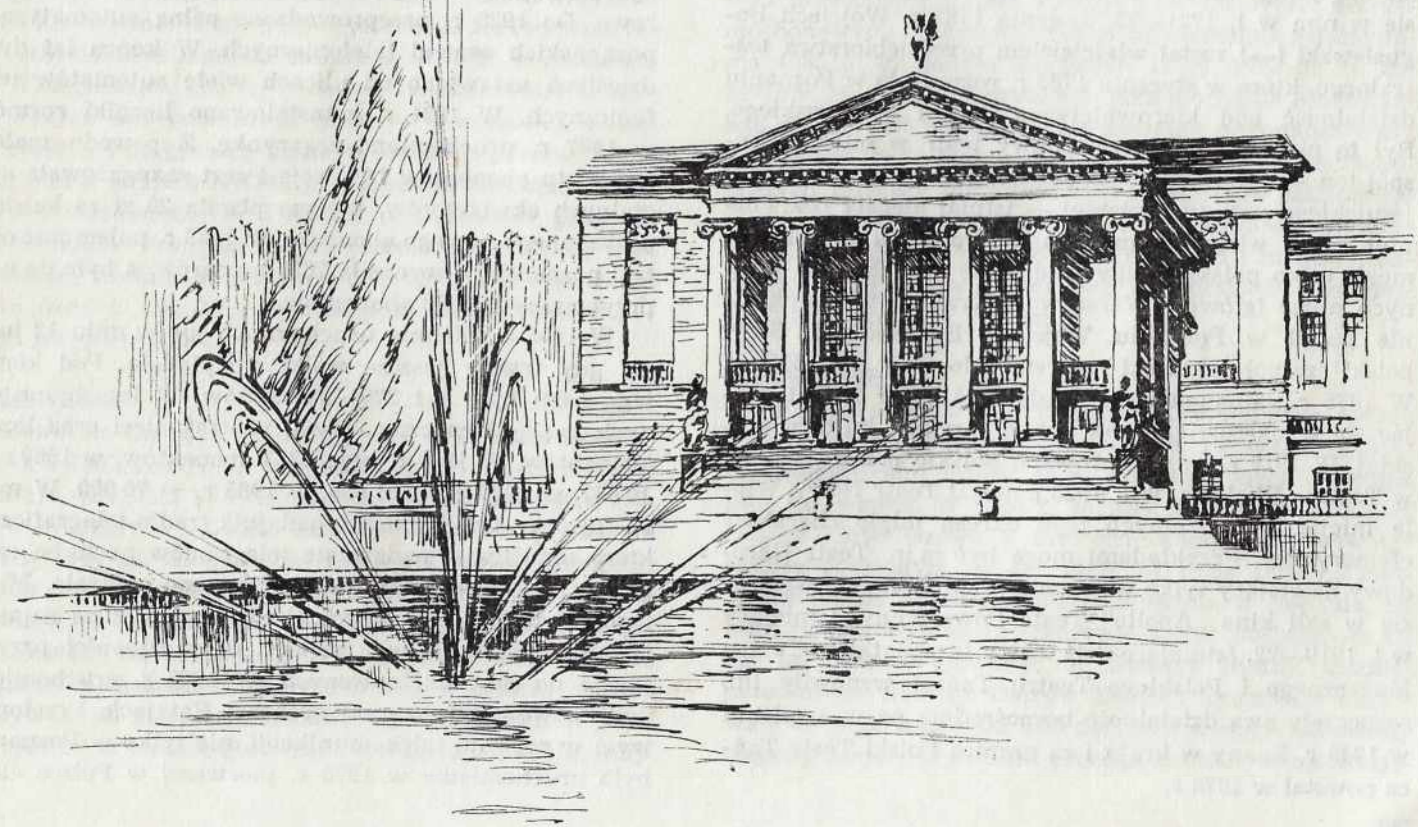

TEATRY

W Poznaniu działają: dwa teatry dramatyczne — Teatr Nowy (→) i Teatr Polski (→); Teatr Wielki (→) im. St. Moniuszki, Teatr Muzyczny (→), Polski Teatr Tańca (→) oraz Poznański Teatr Lalki i Aktora „Marcinek" (→ Teatr „Marcinek"). Wykorzystywane przez nie sale teatralne pomieścić mogą jednorazowo łącznie ok. 2,5 tys. osób.

Początki ruchu teatralnego sięgają średniowiecza i wiążą się z rozwojem tzw. teatru liturgicznego. Najstarszy przekaz historyczny, potwierdzający istnienie w Wielkopolsce zawodu aktora pochodzi z 1235 r. Przypuszcza się, że już w 1 poł. XVI w. odbywały się przedstawienia teatralne w Akademii Lubrańskiego. W 1572 r. rozpoczął prawdopodobnie działalność teatr szkolny w Kolegium Jezuickim. Dla potrzeb teatru jezuici wznieśli specjalny budynek, widowiska teatralne odbywały się w nim w l. 1721—73. Jesienią 1782 r. Wojciech Bogusławski (→) został właścicielem przedsiębiorstwa teatralnego, które w styczniu 1783 r. rozpoczęło w Poznaniu działalność pod kierownictwem Józefa Srokowskiego. Był to pierwszy stały, zawodowy teatr w mieście. Zespół ten — występujący w dawnej sali szkolnego teatru jezuickiego przy ul. Gołębiej — istniał niecały rok. Później przez wiele lat mieszkańcy Poznania oklaskiwać mogli tylko polskie trupy wędrowne lub aktorów z innych miast (głównie Warszawy i Krakowa). Wielokrotnie gościł w Poznaniu Wojciech Bogusławski. Stały polski zespół aktorski powstał dopiero w 1870 r. W 1875 r. zainaugurował działalność Teatr Polski, stając się w okresie zaborów ostoją języka i kultury polskiej. W 1919 r. zainaugurowano polskie przedstawienia w Teatrze Wielkim, w r. 1923 powstał Teatr Nowy. Wiele inicjatyw teatralnych tego okresu miało charakter efemeryczny. Przykładami mogą być m.in. Teatr Narodowy działający tylko w sezonie 1918/19, czy mieszczący się w sali kina „Apollo" Teatr Powszechny, istniejący w l. 1919—22. Istniejące dziś teatry (z wyjątkiem Teatru Muzycznego i Polskiego Teatru Tańca) wznowiły lub rozpoczęły swą działalność bezpośrednio po wyzwoleniu w 1945 r. Znany w kraju i za granicą Polski Teatr Tańca powstał w 1973 r.

TELEFONY

Pierwsza poznańska centrala telefoniczna została zainstalowana w urzędzie pocztowym przy ul. Pocztowej (obecnie ul. 23 Lutego) we wrześniu 1885 r. i liczyła 27 abonentów. Do pierwszych posiadaczy telefonów w Poznaniu należeli m.in. Józef Czepczyński — drogerzysta, Donat Stabrowski — fabrykant makaronu, Józef Wojniewicz — hurtownik towarów kolonialnych, Hipolit Cegielski — przemysłowiec, Antoni Glabisz — hurtownik win. Łączna długość linii telefonicznych wynosiła wówczas 32 km. Do 1911 r. czynna była centrala ręczna, która rozbudowana posiadała pojemność 3000 numerów. W tym roku zainstalowano pierwszą centralę półautomatyczną o pojemności 4000 numerów. Ówczesne aparaty telefoniczne nie posiadały jeszcze tarcz numerowych. W 1913 r. zbudowano przy ul. Głogowskiej centralę automatyczną dla 1000 numerów, która wymagała aparatów telefonicznych wyposażonych w tarcze numerowe. Do 1928 r. przeprowadzono pełną automatyzację poznańskich central telefonicznych. W końcu lat dwudziestych ustawiono na ulicach wiele automatów telefonicznych. W 1931 r. zainstalowano liczniki rozmów, w 1937 r. uruchomiono zegarynkę. Z powodu małego przyrostu abonentów Dyrekcja Poczt zaangażowała specjalnych akwizytorów, którym płaciła 20 zł za każdego pozyskanego nowego abonenta. W 1939 r. pojemność central poznańskich wynosiła 7600 numerów, a było do nich przyłączonych 6836 abonentów.

W 1945 r. telefony uruchomiono już w dniu 12 lutego, gdy trwały jeszcze walki o Cytadelę. Pod koniec tego roku było już 2205 abonentów. W latach następnych nastąpił znaczny rozwój central, sieci oraz liczby abonentów. W 1950 r. było 8323 abonentów, w 1960 r. — 16 962, w 1970 r. — 31 639, w 1985 r. — 70 000. W marcu 1946 r. uruchomiono nadajnik radio-telegraficzny, który umożliwiał nadawanie telegramów na teren całego kraju. Sukcesywnie modernizowano centrale. Mimo tego, od lat pięćdziesiątych liczba chętnych na zainstalowanie telefonów jest większa od możliwości przyłączenia do sieci telefonicznych. W 1960 r. uruchomiono dwie nowe centrale na Jeżycach i Ratajach. Przełomowym w rozwoju telekomunikacji, nie tylko w Poznaniu, było uruchomienie w 1976 r. pierwszej w Polsce elek-

tronicznej centrali telefonicznej systemu Citedis na Winogradach.

Od 1970 r. Poznań posiada automatyczne połączenie telefoniczne z Warszawą. W następnych latach liczba połączeń automatycznych z innymi miastami wzrosła do kilkudziesięciu. W 1980 r. Poznań włączony został w system automatycznej łączności telefonicznej Pentaconta, przez co abonenci uzyskali bezpośrednie połączenia z wieloma miejscowościami w kraju.

TELETRA

Wielkopolskie Zakłady Teleelektroniczne „Telkom-Teletra" należą do najmłodszych dużych przedsiębiorstw produkcyjnych w Poznaniu. Powstały w 1954 r. jako zakłady produkcji pomocniczej i napraw sprzętu teletechnicznego resortu łączności. Obecnie zakłady mieszczące się w nowych obiektach zbudowanych w połowie lat siedemdziesiątych przy ul. Bułgarskiej zatrudniają ok. 1900 pracowników. Główną produkcję stanowią elektroniczne centrale telefoniczne systemu E-10. Pierwsza taka centrala uruchomiona została w 1976 r. w Poznaniu na Winogradach. Szereg dalszych zainstalowano w kilku dużych miastach kraju (m.in. w Warszawie, Łodzi, Szczecinie) i za granicą (m.in. w Pradze). „Teletra" jest jedynym w krajach RWPG producentem elektronicznych central telefonicznych. Ponadto w zakładach przy ul. Bułgarskiej wytwarzane są urządzenia do telegrafii wielokrotnej, telefonii impulsowej oraz urządzenia do transmisji danych. Ok. 30% produkcji zakładów przeznaczonych jest na eksport.

TELEWIZJA

Otwarcie Ośrodka Telewizyjnego w Poznaniu nastąpiło 1 V 1957 r. Był to wówczas dopiero trzeci ośrodek w kraju, program telewizyjny emitowany był dotąd tylko w Warszawie i Łodzi. Ośrodek — mieszczący się do dzisiaj przy ul. Głogowskiej 14 — obejmował wówczas: studio o powierzchni 250 m² wyposażone w dwa tory kanałowe i telekino oraz nadajnik o mocy 50/20 W, zainstalowany na wieży targowej. Przez 2 lata ośrodek nie posiadał połączenia z Warszawą, co w istotny sposób wpływało na zawartość nadawanego programu. W końcu 1957 r. na terenie Poznania i najbliższych okolic znajdowało się zaledwie 608 odbiorników telewizyjnych. W 1964 r. wybudowano nowy Radiowo-Telewizyjny Ośrodek Nadawczy w Górze k. Śremu. Zainstalowano tam nadajnik telewizyjny o mocy 10/2 kW, emitujący program I. Skromne początkowo wyposażenie ośrodka powoli zaczynało się wzbogacać. W 1966 r. wprowadzono do eksploatacji pierwszy w kraju wóz transmisyjny polskiej produkcji, w 1972 r. zainstalowano magnetowid. W 1971 r. rozpoczęto nadawanie programu II. W związku z tym uruchomiono na wieżowcu przy ul. Piekary nowy nadajnik o mocy 250/50 W.

W końcu 1984 r. było w Poznaniu 170,9 tys. abonentów telewizyjnych. Na 1000 mieszkańców przypadało ich 296, wskaźnik ten znacznie przekraczał średnią krajową.

TOR SAMOCHODOWY

Na Ławicy wykorzystując nieużywane pasy startowe lotniska z czasów II wojny światowej powstał w l. 1975—77 nowoczesny obiekt sportowy — tor wyścigów samochodowych „Poznań". Tor o nawierzchni asfaltowej ma 4085 m długości i szerokości 12 m. Posiada 16 zakrętów. Maksymalna szybkość, jaką można na nim osiągnąć wynosi 280 km/godz., a przeciętna pokonania trasy ok. 140 km/godz. Tor nadaje się do wyścigów samochodowych formuły turystycznej. W 1983 r. w sąsiedztwie toru rozpoczęto budowę motelu oraz trybun dla publiczności. Na terenach przy torze w czwartki i niedziele odbywają się giełdy samochodowe, przeniesione w to miejsce z placu przy ul. A. Bema.

TRAMWAJE

W 1980 r. tramwaje poznańskie, popularnie zwane „bimbami" obchodziły swoje stulecie. Początki regularnej komunikacji miejskiej w Poznaniu sięgają jednak parę lat wstecz. W 1865 r. zaczęły kursować omnibusy łączące Chwaliszewo z dworcem kolejowym wówczas jeszcze położonym na Jeżycach. 31 lipca 1880 r., piętnaście lat po uruchomieniu tramwajów w Berlinie, na ulice miasta wyjechały tramwaje konne obsługujące linię od dworca głównego do Starego Rynku. Później przedłużono linię na Ostrów Tumski. Tramwaje kursowały co sześć minut od 7.00 do 22.00, w nocy kursowały wagony nocne. Prywatne przedsiębiorstwo eksploatują-

ce linię posiadało na początku ok. 50 koni, z których każdy dziennie przez 4—4,5 godziny przebiegał 7—40 km. Wagony (było ich 20) miały 16 miejsc siedzących i 12 stojących. Jeszcze w 1880 r. koncesja na komunikację miejską sprzedana została spółce akcyjnej z Berlina. Wkrótce zbudowano drugą linię przez ulice: Mielżyńskiego, Solną, Małe Garbary, Szewską do ul. Wielkiej i Garbar, gdzie łączyła się z linią poprzednią. W 1891 r. uruchomiono linię omnibusów konnych kursujących z pl. Wolności do ul. Polnej na Jeżycach, zastąpioną w 1896 r. linią tramwajową.

Rewolucję w komunikacji spowodowało wprowadzenie tramwaju elektrycznego. Nastąpiło to w Poznaniu w 1898 r., po wybudowaniu specjalnej elektrowni przy ul. Grobla. Tramwaje elektryczne kursowały na trasach tramwaju konnego. W tym samym roku uruchomiono dalsze linie na Łazarz i do Górczyna oraz do bramy Wildeckiej. W pierwszym roku eksploatacji przedsiębiorstwo dysponowało 25 wagonami silnikowymi wyposażonymi w automaty do sprzedaży biletów. Wagony te przewiozły prawie 3 mln pasażerów. Na pocz. XX w. nastąpił dalszy rozwój tras tramwajowych. Tramwaje zaczęły docierać ul. Grunwaldzką do ul. Ułańskiej (1902 r.), do rzeźni przy ul. Garbary (1903 r.), na Wildę do ul. Fabrycznej (1905 r.), na Śródkę (1905 r.), do parku Sołackiego (1913 r.). W 1914 r. czynnych było dziewięć linii, a długość torów wynosiła 21,8 km. Kursowało po nich 78 wagonów silnikowych i 46 przyczepek, przewożąc w ciągu roku 12 mln pasażerów. Główna zajezdnia mieściła się przy ul. Gajowej, w 1907 r. zbudowano zajezdnię przy ul. Głogowskiej. Po I wojnie światowej przedłużono linie do Dębca i Golęcina (1925 r.), do ul. Botanicznej (1926 r.), do al. Reymonta (1926 r.) oraz na Górczyn (1928 r.). W 1929 r. — roku „Pewuki" — tramwaje przewiozły 29 mln pasażerów. Po przedłużeniu linii na Winiary (1935 r.) oraz ul. Grunwaldzką do ul. Palacza (1937 r.) długość linii tramwajowych wzrosła do 52,2 km. Nowe wagony m.in. sprowadzano z Czechosłowacji, budowano też w Zakładach H. Cegielski i we własnych warsztatach.

Działania wojenne zniszczyły 30% taboru i 80% sieci. Już 4 marca 1945 r. uruchomiono komunikację tramwajową na ul. Głogowskiej. Pod koniec 1945 r. czynnych było siedem linii o łącznej długości 47 km. Od 1946 r. dotychczasowa spółka akcyjna zamieniona została na przedsiębiorstwo komunalne. Powojenną rozbudowę sieci tramwajowej rozpoczęto w 1947 r. budową linii na ul. Garbary i w 1949 r. trasą do Junikowa. W 1952 r. tramwaje przez most Marchlewskiego zaczęły docierać na prawy brzeg Warty — do Rataj. W 1953 r. uruchomiono regularną komunikację nocną. Linie nocne łączyły wszystkie główne dzielnice, tramwaje podobnie jak dziś kursowały w odstępach 30-minutowych. Wzrastała też liczba linii dziennych: w 1949 r. — było ich 13, w 1970 r. — 20, w 1980 r. — 24. Podstawą zwiększania linii tramwajowych była budowa nowych tras związanych z rozwojem miasta. Nowe trasy powstały: w 1955 r. do Starołęki do „Stomila", w 1967 r. do dworca w Starołęce, w 1959 r. na Zawady i na Osiedle Warszawskie, od 1957 r. do 1964 r. etapami budowano trasę na Winogrady. Pierwszą obwodową trasą tramwajową była trasa od ul. Dąbrowskiego na Wildę m.in. tzw. Trasa Hetmańska zbudowana w paru etapach w l. 1970—72, przedłużona do Starołęki w 1973 r. W 1977 r. połączono trasą tramwajową Śródkę z pl. Wielkopolskim. W 1980 r. tramwaje zaczęły dojeżdżać do Chartowa — na Osiedle Lecha, a w 1981 r. na skraj Osiedla Piątkowo. W 1985 r. ukończono budowę trasy łączącej Osiedle Lecha ze Starołęką — przedłużenie Trasy Hetmańskiej. Stopniowo modernizowany był tabor. Do lat sześćdziesiątych dominowały wagony starszego typu, w części produkcji przedwojennej. W 1970 r. zaczęły kursować nowe wagony typu 102N, przegubowe. Od 1975 r. tabor tramwajowy jest zasilany nowoczesnymi wagonami typu 105N produkcji chorzowskiego „Konstalu". W 1985 r. długość tras tramwajowych wynosiła 55 km, kursowało po nich 470 wagonów, które przewiozły 320 mln pasażerów. Średnia prędkość tramwajów wynosiła 13,2 km/godz.

TRASY KOMUNIKACYJNE

Znaczny rozwój ruchu kołowego w latach sześćdziesiątych stworzył pilną potrzebę przebudowy struktury sieci komunikacyjnej miasta. Obok doraźnych poczynań w postaci modernizacji ulic i węzłów ulicznych zaczęto budować w miarę możliwości nowoczesne arterie tzw. trasy komunikacyjne.

W 1964 r. oddano do użytku przebudowany odcinek tzw. Trasy Chwaliszewskiej łączącej Śródkę z Garbarami. Na trasie zbudowano dwa mosty: Chrobrego nad Wartą i Mieszka I nad Cybiną. W 1973 r. poprzez ul. Solną trasa ta otrzymała połączenie z al. Stalingradzką.

W l. 1973—74 przebudowany został wylot wsch. szosy E 8. W ramach całości zamierzenia powstała wówczas dwupasmowa droga szybkiego ruchu na odcinku od Śródki w Poznaniu do Wrześni — długości 46 km. Na odcinku miejskim zbudowano wówczas duże przejście podziemne pod Rondem Śródka, 4 dalsze przejścia podziemne na trasie oraz w Antoninku najbardziej złożony węzeł komunikacyjny w Poznaniu z wiaduktem na przecięciu trasy z linią kolejową oraz odgałęzieniu ul. Bałtyckiej.

W l. 1974—75 przebudowano w nowoczesną arterię odcinek zachodni trasy E 8 — ul. Dąbrowskiego, całkowitej długości 17,6 km, z tego w granicach Poznania 5,9 km. Odcinek ten zaprojektowany został jako droga szybkiego ruchu o szybkości pojazdów 100 km/godz. Na trasie powstały w granicach miasta: dwa tunele jezdne wykonane w wykopie otwartym (na wysokości ul. Polskiej i ul. Lutyckiej), trzy wiadukty drogowe i pięć przejść podziemnych dla pieszych.

Trzecią z kolei trasą wylotową z miasta była tzw. Trasa Katowicka powstała w l. 1974—77. Wiedzie ona od Ronda Rataje do granicy miasta i dalej do Kórnika. Łączna długość trasy wynosi 21 km, w tym 9 km w granicach administracyjnych miasta. Trasa posiada dwie jezdnie z dwoma, a na czterokilometrowym odcinku do wiaduktu we Franowie z trzema pasami ruchu. Na trasie powstało dziewięć obiektów inżynierskich, z czego siedem na odcinku miejskim m.in. długa na 800 m estakada nad doliną Obrzycy na Ratajach, najdłuższy wiadukt w Poznaniu, długości 535 m nad torami kolejowymi we Franowie oraz dwa przejścia podziemne.

W ciągu paru lat od 1971 r. powstała wewnętrzna trasa łącząca Grunwald, Łazarz, Wildę i Rataje — Trasa Hetmańska. Głównym obiektem inżynierskim jest tu most Przemysła na Warcie (→ Mosty). Na odcinku między Wildą i Ratajami powstały dwa wiadukty na skrzyżowaniu z ul. Dolna Wilda i z ul. Bema.

W l. 1979—82 przebudowana została w nowoczesną arterię komunikacyjną ul. Żeromskiego i ul. Niestachowska na odcinku od ul. Dąbrowskiego do ul. Lutyckiej. Wraz z ul. Przybyszewskiego, al. Reymonta i ul. Arciszewskiego łączy ona Piątkowo i Winogrady z Jeżycami i Grunwaldem oraz najkrótszą trasą wylot szosy nr 155 w kierunku Piły z wylotem szosy E 83 w kierunku Wrocławia, a wraz z Trasą Hetmańską stanowi fragment wewnętrznej obwodnicy komunikacyjnej miasta.

W 1977 r. powstały plany budowy tzw. miejskiej autostrady zwanej też północną obwodową trasą Poznania, która miała łączyć wsch. i zach. wylot szosy E 8. Na 21-kilometrowej trasie miało powstać szereg obiektów inżynierskich m.in. most na Warcie. W 1980 r. zbudowano na tej trasie wiadukt na skrzyżowaniu z ul. Koszalińską na Golęcinie. Kryzys lat następnych odsunął realizację tego zamierzenia na dalszą przyszłość.

TROLEJBUSY

Nie mają szczęścia trolejbusy do komunikacji miejskiej w Polsce. Pomimo licznych zalet nie odgrywały one większej roli w komunikacji, a w końcu lat sześćdziesiątych prawie we wszystkich miastach dotychczas istniejąca trakcja trolejbusowa została zlikwidowana. W Poznaniu przestały kursować trolejbusy w 1967 r.

Pierwsza w Polsce linia trolejbusowa połączyła w 1930 r. Śródkę z Główną. Trolejbusy sprowadzono z Anglii. W 1941 r. trolejbusy zaczęły kursować na Osiedle Warszawskie. Po wojnie pierwszą linię uruchomiono z Ogrodów do Smochowic (1946 r.). W 1948 r. linia trolejbusowa połączyła dworzec Garbary z Naramowicami, a w 1950 r. ul. Pułaskiego z ul. Umultowską. W 1950 r. łączna długość linii trolejbusowych wynosiła 20,6 km. Przez krótki czas, od 1951 r. trolejbusy dojeżdżały do centrum miasta: z ul. Pułaskiego na pl. Młodej Gwardii. W końcu lat sześćdziesiątych zaczęto likwidować stopniowo linie trolejbusowe w Poznaniu. Było to spowodowane decyzjami centralnymi o likwidacji tego środka komunikacji w kraju. Ostatnie trolejbusy przestały jeździć na linii Ogrody—Smochowice 29 marca 1967 r.

TWIERDZA PRUSKA

W XIX w. władze pruskie wybudowały w Poznaniu potężną twierdzę, która obok Koblencji była najpotęż-

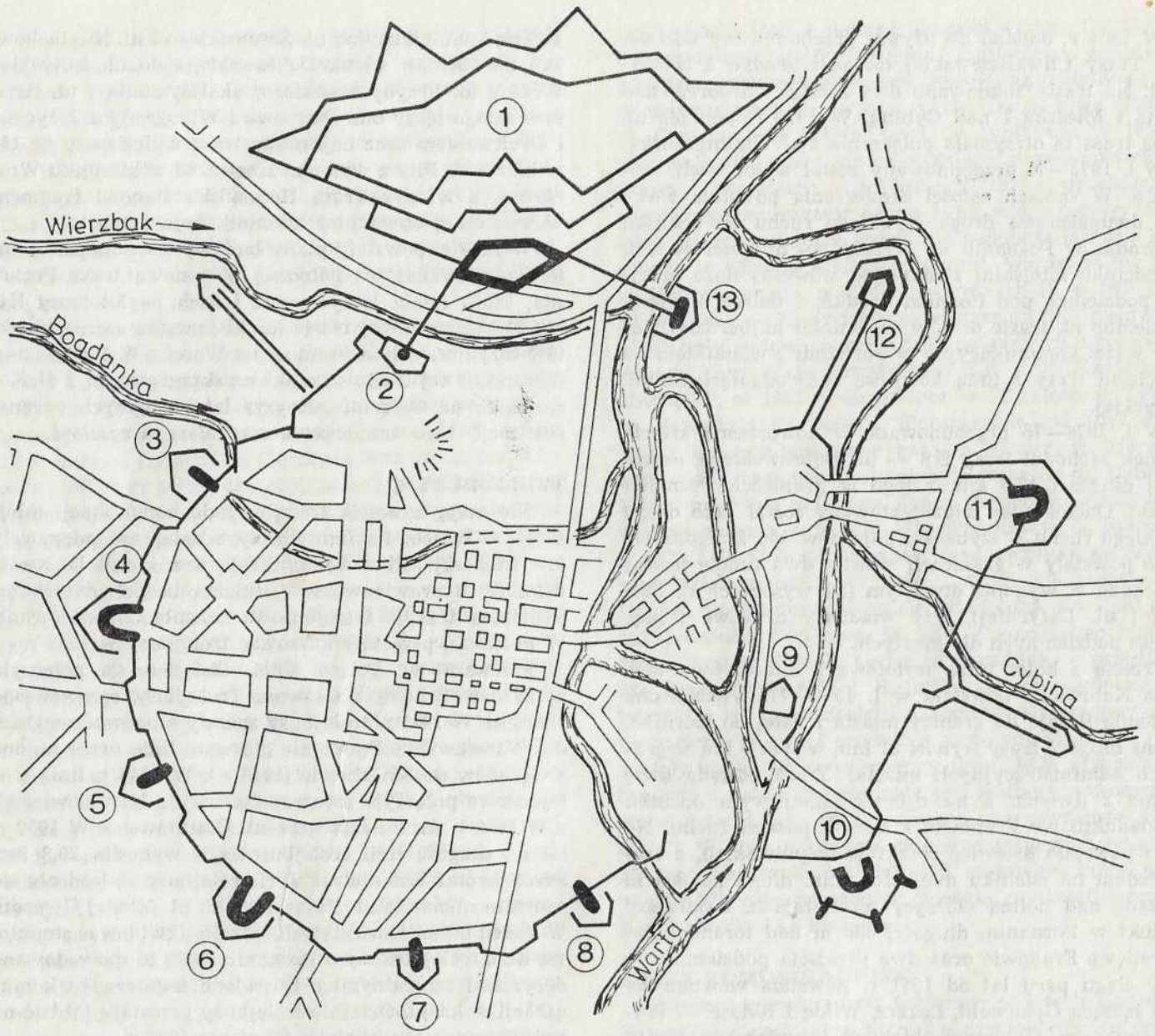

Rys. 19 Twierdza pruska w poł. XIX w.
Forty: 1 — Winiary, 2 — Hako, 4 — Tietzena, 6 — Grolmana, 9 — Radziwiłła, 10 — Raucha, 11 — Prittwitz (Reformatów), 12 — Steinäckera, 13 — Roon
Baszty: 3 — Waldersea, 5 — Colomba, 7 — Rödera, 8 — Brünnecka

niejszą fortecą w państwie pruskim. Pod względem architektonicznym była ona dziełem nowatorskim. Po raz pierwszy bowiem zastosowano tu w całej rozciągłości system fortyfikacji zwany później „nowopruskim", którego współtwórcą i głównym teoretykiem był autor projektów twierdzy poznańskiej — mjr Leopold Brese.

Budowę dzieła rdzennego, którym był Fort Winiary (→ Cytadela) rozpoczęto w 1828 r. Rok później przystąpiono do budowy tzw. wielkiej śluzy na Warcie, a w r. 1836 — fortu w rejonie kościoła reformackiego. W r. 1839 zakończono budowę Fortu Winiary, gotowe były również śluzy na Warcie i Cybinie. Prace fortyfikacyjne na prawym brzegu Warty trwały do poł. XIX w. W 1839 r. król Fryderyk Wilhelm III wydał zgodę na wzniesienie obwodowych umocnień w lewobrzeżnej części miasta. Składały się one z 6 bastionów i 2 fortów. Ok. 1860 r. ich budowa została zakończona.

W 1872 r. postanowiono więc otoczyć istniejące już umocnienia obwodowe wieńcem fortów, położonych w promieniu kilku kilometrów od centrum miasta. Powstały one w dwóch etapach. Budowę pierwszych 12 fortów (9 głównych i 3 pośrednich) rozpoczęto w 1876 r., a ukończono ok. 1883 r. Do 1896 r. wzniesiono 6 kolejnych fortów pośrednich. Powstała w ten sposób typowa fortowa twierdza pierścieniowa.

W 1902 r. cesarz Wilhelm II zezwolił na rozbiórkę fortyfikacji obwodowych miasta lewobrzeżnego, z wyjątkiem Fortu Winiarskiego. Było to spowodowane niewielką już przydatnością militarną tego typu fortyfikacji. Zapoczątkowane w 1904 r. prace rozbiórkowe trwały szereg lat. Do czasu uzyskania przez Polskę niepodległości zachowały się tylko: umocnienia Cytadeli z tzw. wielką śluzą, Fort Grolman, brama Dębińska oraz wszystkie fortyfikacje prawobrzeżne. Bramę Dębińską rozebrano w 1919 r. W latach następnych zlikwidowano też tzw. wielką śluzę i wiele umocnień na prawym brzegu Warty. Pozostałe dzieła obronne wykorzystali hitlerowcy organizując w 1945 r. swe pozycje obronne (→ Wyzwolenie w 1945 r.). Do dziś prawie w całości zachował się zewnętrzny pierścień fortów wybudowanych w l. 1876—96. Ze starszych dzieł obronnych przetrwały tylko niewielkie fragmenty umocnień m.in. na Cytadeli (→) i na Ostrowie Tumskim (→).

TYTOŃ I FABRYKI PAPIEROSÓW

Początki przemysłu tytoniowego w Poznaniu sięgają XVIII w. i związane są z rozpowszechniającą się modą na zażywanie tabaki i palenie tytoniu. Do ok. 1830 r. mieszkańcy miasta zażywali wyłącznie tabaki, później stopniowo rozprzestrzenił się zwyczaj palenia fajki. Ok. poł. XIX w. zaczęto palić cygara, a nieco później papierosy. Pierwszy polski sklep tytoniowy otworzył w nowo zbudowanym Bazarze, Grzegorz Jankowski. Wcześniej — w 1820 r. Franciszek Traeger założył w Poznaniu fabrykę tabaki. W 1862 r. powstała fabryka cygar M. Rozenberga, która miała kilka oddziałów w różnych miastach Wielkopolski m.in. w Kościanie. Później powstały dalsze wytwórnie tytoniu m.in. fabryka papierosów „Patria", która w 1910 r. zatrudniając 100 robotników wyprodukowała 250 mln sztuk papierosów.

Po przejściowych trudnościach spowodowanych I wojną światową w Poznaniu zaczęły powstawać nowe zakłady tej branży. W 1920 r. przy ul. Wojskowej utworzono fabrykę wyrobów tytoniowych — spółkę akcyjną „Sarmatia". Po 1924 r. nastąpiła w Polsce pełna monopolizacja przemysłu tytoniowego, prywatne wytwórnie drogą wykupu przejęło państwo. Drobniejsze zakłady zlikwidowano, w Poznaniu pozostały trzy fabryki Polskiego Monopolu Tytoniowego: przy ul. Staszica, ul. Bukowskiej (obecna ul. Świerczewskiego) i ul. Wojskowej. W 1938 r. fabryki poznańskie wyprodukowały ok. 450 mln sztuk papierosów.

W czasie okupacji hitlerowskiej w fabryce przy ul. Wojskowej Niemcy urządzili fabrykę sprzętu radiowego — oddział firmy „Telefunken". Po wojnie musiano od nowa kompletować wyposażenie fabryki, wpierw sprowadzono stare maszyny z różnych miast kraju, w latach następnych zaczęto stopniowo modernizować park maszynowy. W 1946 r. wyprodukowano ok. 4 mld sztuk papierosów, w 1966 r. siedmiokrotnie więcej — ok. 28 mld sztuk, a w 1983 r. — 200 mld sztuk.

Po paru reorganizacjach fabryka papierosów przyjęła w 1964 r. nazwę Wytwórnia Wyrobów Tytoniowych w Poznaniu. Oddziałem fabryki poznańskiej jest fabryka tytoniowa w Kościanie. W Poznaniu produkowane są papierosy niższej klasy, w głównej mierze „Popularne" i „Klubowe". Fabryka zatrudnia ok. 1000 pracowników.

ULICE

W Poznaniu znajduje się ok. 1400 ulic, ich łączna długość wynosi 850 km. Nawierzchnię ulepszoną posiada 630 km, co stanowi 74,1% wszystkich ulic. Oświetlenie posiada 535 km ulic — 62,9% całkowitej długości ulic. Wyodrębnione chodniki istnieją na 618 km ulic. Najdłuższą ulicą jest ul. Jarosława Dąbrowskiego wiodąca od mostu Teatralnego do granicy miasta z Przeźmierowem, jej długość wynosi 8,5 km. Do najdłuższych ulic należą też ulice: Głogowska, Karola Świerczewskiego, Bolesława Krzywoustego, Starołęcka. Do najkrótszych ulic liczących ok. 50 m długości należą: ul. Podgórze (boczna od ul. św. Wojciech) i ul. św. Jacka na Śródce.

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA

Najstarsza i największa wyższa uczelnia miasta. Projekt powołania uniwersytetu zatwierdzony został 5 I 1919 r. przez Sejm Dzielnicowy w Poznaniu, a jego zaczątkiem był Wydział Filozoficzny utworzony 30 I 1919 r. Pierwsza inauguracja roku akademickiego odbyła się 7 V 1919 r., zajęcia dydaktyczne rozpoczęto 12 V 1919 r. Pierwszym rektorem został prof. dr Heliodor Święcicki (→). Uczelnia, nazywana Wszechnicą Piastowską przyjęła w 1920 r. oficjalną nazwę Uniwersytet Poznański. Wkrótce nastąpił jej szybki rozwój, powstały nowe wydziały. W roku akademickim 1933/34 uniwersytet osiągnął największą w latach międzywojennych liczbę studentów — 5353. Wśród nauczycieli akademickich tego okresu znajdowało się wielu wybitnych uczonych m.in.: archeolog Józef Kostrzewski, historycy Jan Rutkowski i Kazimierz Tymieniecki, socjolog Florian Znaniecki, geografowie Stanisław Pawłowski i Stanisław Nowakowski, ekonomista Edward Taylor, przyrodnicy Józef Paczoski i Adam Wodziczko.

Okupacja hitlerowska nie przerwała działalności uczelni. W końcu 1940 r. powstał na terenie Generalnej Guberni tajny Uniwersytet Ziem Zachodnich. Efektem jego pracy było wykształcenie 97 magistrów, przeprowadzenie 5 doktoratów i 5 habilitacji. Wielu studentów zaliczyło kilka lat studiów, co umożliwiło im wcześniejsze uzyskanie dyplomu po zakończeniu wojny.

Inauguracja pierwszego po wyzwoleniu roku akademickiego nastąpiła w kwietniu 1945 r. Uniwersytet szybko stał się ośrodkiem naukowym silnie oddziaływującym na zachodnie i północne rejony Polski. W 1956 r. otrzymał nazwę: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza.

Obecnie jest jednym z dziewięciu polskich uniwersytetów, przy czym pod wzgl. ilości studentów i nauczycieli akademickich zajmuje drugą — po Uniwersytecie Warszawskim — pozycję w kraju. W jego skład wchodzi osiem wydziałów: Biologii, Chemii, Filologiczny, Historyczny, Matematyki i Fizyki, Nauk Geograficznych i Geologicznych, Nauk Społecznych oraz Prawa i Administracji. Uczelnia posiada największą w Poznaniu bibliotekę naukową (→ Biblioteka Uniwersytecka). Szeroką działalność edytorską prowadzi Wydawnictwo Naukowe UAM, korzystając z uczelnianej drukarni i zakładu graficznego. W roku akademickim 1985/86 studiowało na UAM 12 tys. studentów. Uczelnia prowadzi wielokierunkową działalność naukową, współpracując z wieloma ośrodkami w kraju i za granicą. Wielu światowej sławy uczonych oraz innych wybitnych osobistości uzyskało honorowe doktoraty uniwersytetu, byli wśród nich m.in.: Maria Curie-Skłodowska, Ignacy Paderewski (→), Heliodor Święcicki (→), Eugeniusz Romer, Józef Piłsudski, Ignacy Mościcki, Henryk Łowmiański, Kazimierz Tymieniecki.

W przyszłości uniwersytet przeniesiony zostanie do nowego kompleksu gmachów naukowo-dydaktycznych, zlokalizowanych na pn. krańcu miasta w rejonie Moraska. Uroczyste wmurowanie kamienia węgielnego pod budowę obiektów UAM nastąpiło 1 X 1977 r.

WAGA MIEJSKA

Stojący obok ratusza budynek Wagi Miejskiej, odbudowany od fundamentów w l. 1958—60 należy do budynków Starego Miasta o najstarszej metryce. Pierwszy budynek Wagi zbudowany został w XIII w., wkrótce po lokacji miasta. Nowy gmach powstał w l. 1532—34, przebudował go w formach renesansowych Jan Quadro w 1563 r. W budynku mieściła się waga, na której ważono towary sprzedawane w hurtowniach i przywożone przez kupców spoza miasta. Całością zarządzał „Pan Ważnik" pobierający opłaty. Miał on do pomocy „potażników" — pracowników fizycznych obsługujących wagę, zrzeszonych we własnym cechu. W XIX w. budynek chylił się ku ruinie i w 1890 r. został rozebrany. Na miejscu Wagi Prusacy zbudowali duży, neorenesansowy gmach siedziby części władz miejskich tzw. nowy ratusz. Uległ on zniszczeniu w czasie walk o miasto w 1945 r.

Obecnie Waga Miejska jest siedzibą Urzędu Stanu Cywilnego, a sala 1 piętra o charakterze reprezentacyjnym pełni rolę sali ślubów.

Od wsch. przylegają do Wagi jatki chlebowe zrekonstruowane wraz z budynkiem Wagi. Przed jatkami stoi studzienka Bamberki (→), postawiona w tym miejscu w 1977 r.

WARTA

Czwarta pod względem powierzchni dorzecza i długości biegu rzeka w Polsce, po Wiśle, Odrze i Bugu. Źródła Warty znajdują się k. wsi Kromołów pod Częstochową, ujście do Odry w Kostrzynie. Długość 808 km, zlewnia 50 042 km² (ok. 1/5 pow. kraju). Zasoby wodne dorzecza są niewielkie, a sama rzeka charakteryzuje się największą zmiennością odpływu średniego rocznego wśród polskich rzek nizinnych oraz dużą zmiennością przepływów w ciągu roku. Najniższy przepływ w Poznaniu zanotowany w 1959 r. wynosił 12,1 m³/s, największe przepływy wiosenne przekraczają 750 m³/s, a tzw. woda stuletnia (prawdopodobna do wystąpienia raz na 100 lat) może mieć przepływ 1500 m³/s. Średni roczny przepływ Warty w Poznaniu wynosi 30 m³/s.

Przez Poznań Warta przepływa na długości 16 km, wpływając w obszar miasta pod Luboniem i wypływając za Naramowicami. Do niedawna koryto rzeki było nie uporządkowane, a brzegi umocnione faszyną i ostrogami. W 1968 r. oddano ujęty w betonowe opaski pierwszy odcinek nowego koryta żeglugowego od mostu św. Rocha do mostu kolejowego na Tamie Garbarskiej. W latach następnych w podobny sposób umacniano kolejne odcinki brzegów. W najbliższym czasie umocnione będzie koryto na całym odcinku od mostu Przemysła do mostu Lecha. Dzisiejszy przebieg koryta Warty w Poznaniu został ukształtowany w 1968 r., kiedy to po paroletnich przygotowaniach przerzucono główny nurt rzeki z zakola przy Chwaliszewie w obecne koryto.

W ramach modernizacji tzw. węzła rzeki Warty zlikwidowano uciążliwe dla żeglugi zakole przy Chwaliszewie, zbudowano nowe koryto żeglugowe pod mostem Chrobrego oraz dwa tzw. kanały ulgi: od mostu Chrobrego do elektrociepłowni na Garbarach oraz na wsch. od Zagórza, między Ostrowem Tumskim i Śródką. W tym samym czasie ukształtowany został obecny port rzeczny, zajmujący część dawnego koryta rzeki. W sferze koncepcji istnieje budowa nowego portu rzecznego poniżej elektrociepłowni Garbary oraz budowa stopnia wodnego na wysokości mostu Lecha, przez co podniesiony zostałby poziom rzeki w obrębie miasta.

W przeszłości Warta wielokrotnie zmieniała swoje koryto w obrębie Poznania, częstymi powodziami przysparzając kłopotów mieszkańcom miasta oraz przedmieść. Koryto utworzone w gruntach łatwo rozmywalnych w czasie większych powodzi zmieniało swoje położenie, często dzieląc się na szereg odnóg. Od średniowiecza nad Wartą budowane były liczne młyny i inne obiekty produkcyjne. Częste powodzie przynosiły im zagładę, lecz szybko były odbudowywane. Dopiero w 2 poł.

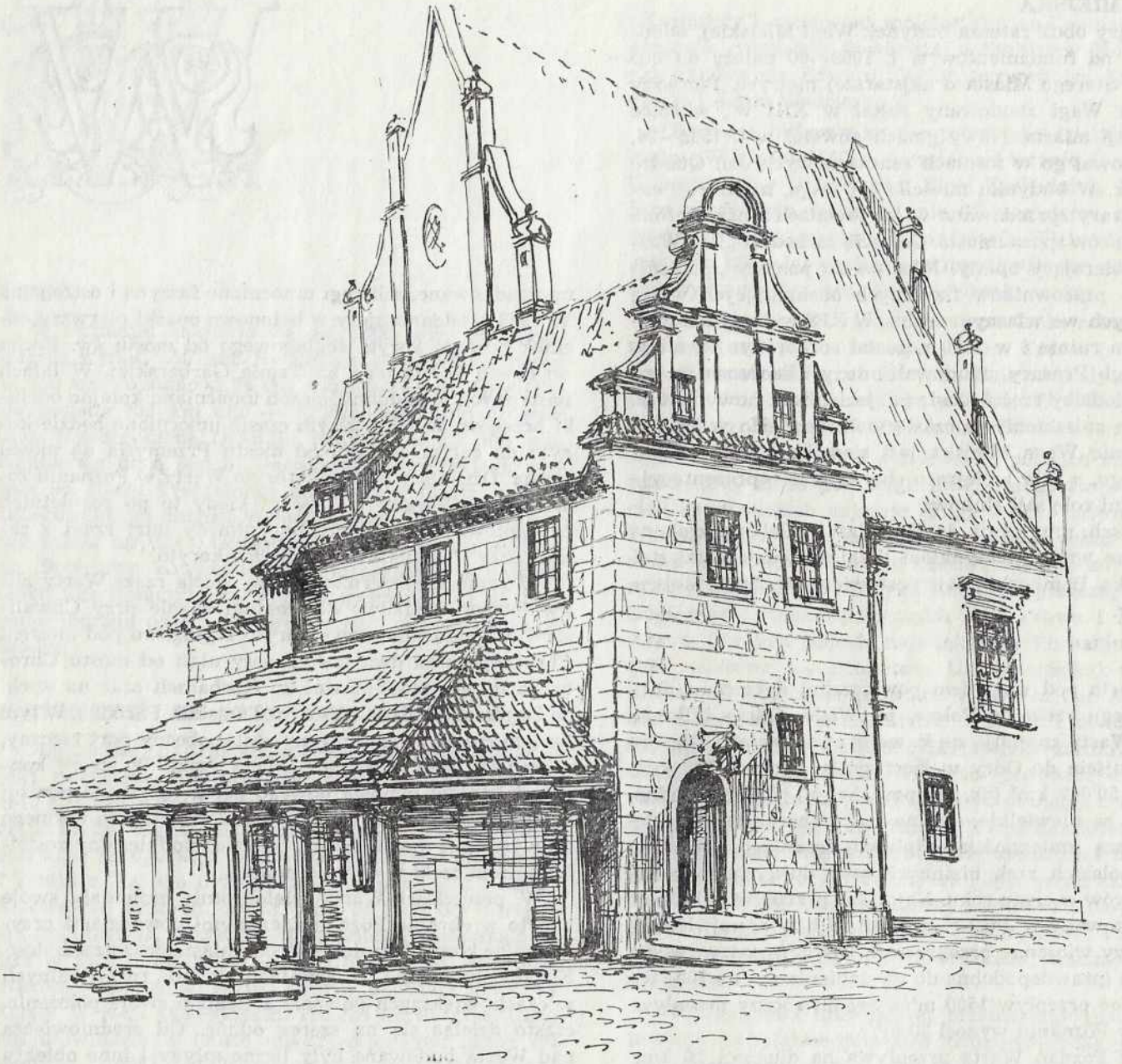

Waga Miejska

XIX w. przeprowadzono systematyczną regulację koryta rzeki w obrębie miasta. Nie uwolniło to jednak Poznania od groźby powodzi, które średnio zdarzały się co 7,5 roku. Katastrofalne powodzie miały miejsce w l. 1855, 1888, 1889, 1924 i 1940, woda wdzierała się wówczas na Stary Rynek, Dolną Wildę i Śródkę. Dla zmniejszenia różnic przepływów, zmniejszenia fali powodziowej i zwiększenia poziomu rzeki w okresie letnim (umożliwiającego żeglugę) powstaje duży zbiornik na Warcie w Jeziorsku, na pograniczu woj. konińskiego i woj. sieradzkiego.

WIADUKTY

Wiadukty to budowle inżynierskie wznoszone dla stworzenia traktu komunikacyjnego (drogi lub linii kolejowej) nad inną drogą, linią kolejową lub doliną. W potocznym języku często określane są mianem mostów, które spełniają tę samą rolę w przypadku przekraczania rzek lub jezior. W Poznaniu w 1985 r. znajdowało się 28 wiaduktów o łącznej długości 5 km. Część z nich oficjalnie, acz błędnie nazywana jest mostami. Są to: most Dworcowy, most Uniwersytecki, most Teatralny. W pierwotnej postaci powstały one na pocz. XX w., później były przebudowywane i odbudowywane m.in. po zniszczeniach w 1945 r.

Najstarszymi wiaduktami pochodzącymi z ok. 1870 r. są ceglane wiadukty przy linii kolejowej do Jarocina (w Dębinie) oraz przy linii kolejowej do Szczecina (przy skrzyżowaniu z ul. Kościelną). Jednym z pierwszych wiaduktów żelbetowych jest zbudowany w 1928 r. wiadukt w ciągu ul. Zawady pod linią kolejową m.in. do Inowrocławia. Szereg nowych wiaduktów powstało po 1945 r.

W 1971 r. oddano do użytku jeden z większych wiaduktów w mieście — wiadukt Górczyński na skrzyżowaniu ul. Głogowskiej z linią kolejową do Zbąszynka. W 1974 r. wraz z budową wylotu wschodniego trasy E 8 powstał duży wiadukt w węźle kolejowo-drogowym w Antoninku. Dwa lata później na Trasie Katowickiej zbudowano 5 wiaduktów m.in. najdłuższy w mieście: estakadę nad doliną Obrzycy długości 800 m oraz wiadukt nad torami kolejowymi we Franowie (długości 535 m). Szereg wiaduktów powstaje obecnie w ramach budowy linii szybkiego tramwaju m.in. estakada nad doliną Bogdanki i al. Wielkopolską o długości 500 m.

WIELKOPOLSKA SYMFONICZNA ORKIESTRA IM. KAROLA KURPIŃSKIEGO

Jest drugim — obok orkiestry filharmonii — poznańskim zespołem symfonicznym. Wyodrębniła się w 1950 r. z Towarzystwa Filharmonii Robotniczej. Początkowo nosiła nazwę Symfonicznej Orkiestry Objazdowej. Zadaniem jej jest szerzenie kultury muzycznej wśród szerokich mas społeczeństwa wielkopolskiego, działalność koncertowa orkiestry obejmuje więc głównie niewielkie miasta i większe ośrodki wiejskie. W swym bogatym repertuarze zespół posiada przede wszystkim popularne utwory symfoniczne kompozytorów polskich i zagranicznych.

WIELKOPOLSKI PARK ZOOLOGICZNY

Na Białej Górze wśród lasów Wschodniego Klina Zieleni, na skraju i w dolinie Cybiny, na powierzchni 113 ha położony jest największy pod względem obszaru ogród zoologiczny w Polsce — Wielkopolski Park Zoologiczny. Zwany jest on często „Nowym ZOO", jako że przy ul. Zwierzynieckiej istnieje jeszcze „Stare ZOO". Budowa Parku Zoologicznego trwa od 1967 r. i obliczona jest na kilkanaście lat. Ukończone w zasadniczym zrębie ZOO udostępniono publiczności w 1974 r.

W zalesionym terenie o bogatej konfiguracji istnieje szereg zagród i pawilonów, w których przebywa ok. 2000 zwierząt ok. 140 gatunków. W nowoczesny sposób zaprojektowane ZOO stwarza zwierzętom optymalne warunki egzystencji, a zwiedzającym przedstawia zwierzęta na tle środowiska zbliżonego do naturalnego. Poszczególne części ZOO przedstawiają różne środowiska: lasy, pustynie, tundrę, tajgę, step i sawannę. W dolinie Cybiny położonych jest kilka stawów stanowiących teren bytowania ptactwa wodnego. W obrębie ZOO znajduje się pruski fort z końca XIX w., który w dalszych latach będzie zaadoptowany na centralny obiekt ZOO — tzw. zooramę przedstawiającą rozwój świata zwierząt od pierwotniaków począwszy poprzez świat bezkręgowców, ryb, płazów, gadów, ptaków, ssaków aż po rozwój człowieka.

Dotarcie do Wielkopolskiego Parku Zoologicznego u-

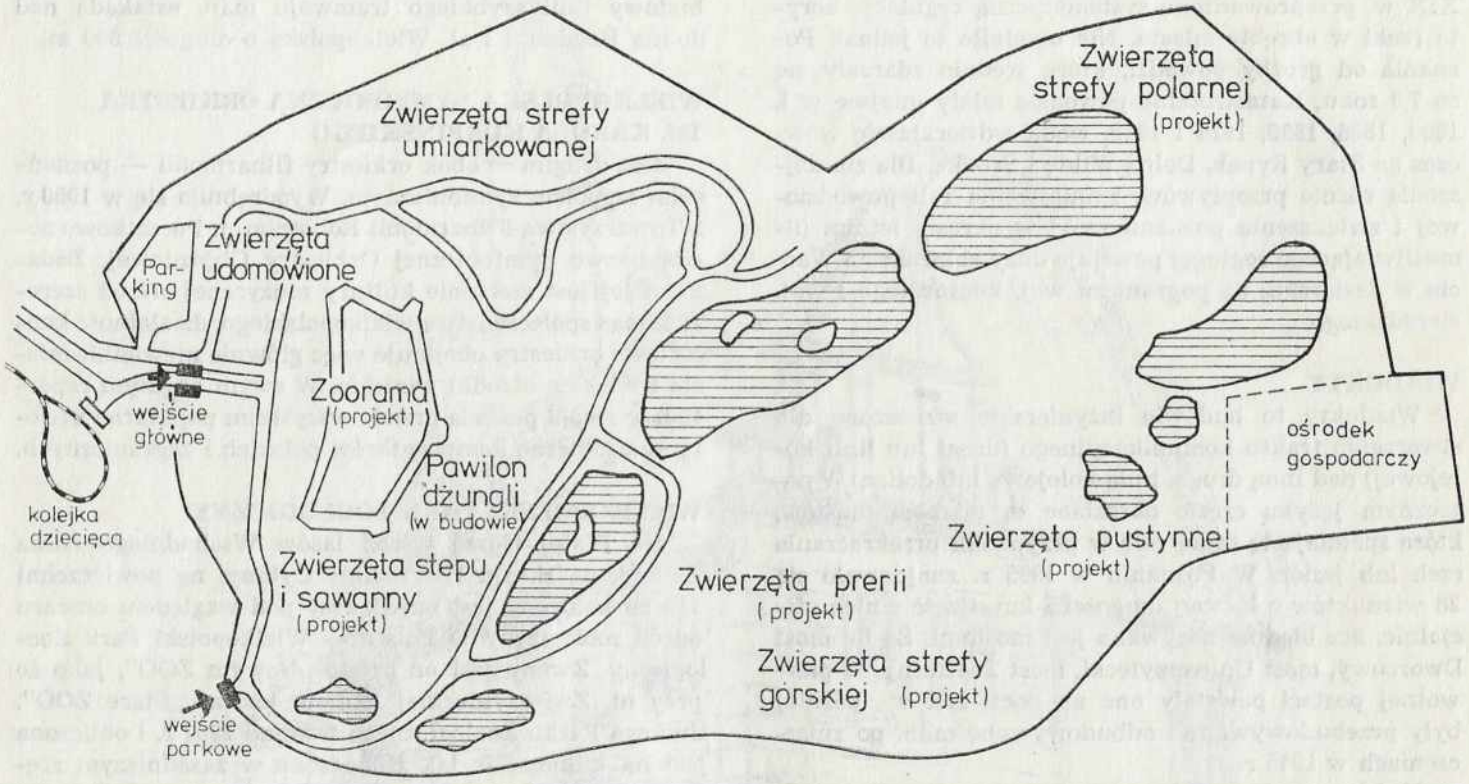

Rys. 20 Wielkopolski Park Zoologiczny

łatwiają autobusy MPK oraz w okresie letnim kolejka dziecięca od Ronda Śródka.

WIEPOFAMA

Fabryka Obrabiarek Specjalnych „Wiepofama" powstała w 1919 r. jako spółka akcyjna pod nazwą Wielkopolska Odlewnia, Fabryka Narzędzi i Maszyn „Wiepofama". Niewielka fabryczka zatrudniała wkrótce po utworzeniu 100 pracowników, a w 1939 r. — 425. W okresie międzywojennym fabryka produkowała różne obrabiarki (tokarki, rewolwerówki, wiertarki, szlifierki), ciężką armaturę wodno-kanalizacyjną i sprzęt dla wojska. Po okresie rabunkowej gospodarki w czasie okupacji hitlerowskiej, w 1945 r. fabryka została częściowo zniszczona. Ponownie „Wiepofama" została uruchomiona jeszcze w lutym 1945 r., produkując elementy na potrzeby wojska, a później tokarki. W ramach Planu Sześcioletniego fabrykę rozbudowano, w 1955 r. 70% produkcji stanowiły tokarki, zatrudnienie wzrosło do 750 osób. Po dalszej rozbudowie w l. 1955—60 podjęto produkcję skomplikowanych obrabiarek zespołowych. W ciągu tego pięciolecia wyprodukowano też prawie 3000 obrabiarek klasycznych, ok. 25% przeznaczając na eksport do 25 państw świata.

W latach następnych po modernizacji parku maszynowego rozwinęła się produkcja obrabiarek zespołowych oraz automatycznych linii obróbczych, które stanowią ponad 80% całej produkcji fabryki. Część obrabiarek i linii obróbczych kierowana jest na eksport. Obrabiarki, zarówno klasyczne, jak i zespołowe produkcji

„Wiepofamy" stanowią wyposażenie ponad 150 polskich i zagranicznych fabryk m.in. fabryk samochodów. W 1978 r. fabryka otrzymała imię Powstańców Wielkopolskich. W 1984 r. fabryka będąca największym w kraju producentem obrabiarek zespołowych i linii obróbczych zatrudniała 1600 osób.

WILDA

Wilda to obecnie nazwa dużej dzielnicy obejmującej fragment pd. części miasta, między Wartą i torami kolejowymi do Leszna wraz z położonym poza tą linią Świerczewem. Przywilej lokacyjny miasta z 1253 r. wymienia dwie wsie Wierzbice położone w okolicy dzisiejszej ul. Górna Wilda. Do niedawna nazwa Wierzbic przetrwała w nazwie ul. Wierzbięcice przemianowanej po II wojnie światowej na ul. Gwardii Ludowej. W XV i XVI w. na terenie Wierzbic istniał folwark rodziny Wildów, od nazwiska których w XVI w. całą wieś zaczęto nazywać Wildą. Folwark wildecki stanowiący od XVI w. własność miasta był jednym z większych majątków miejskich, na jego terenie znajdował się browar, karczma i duże sady. W 2 poł. XIX w. zaczęły powstawać na Wildzie zakłady przemysłowe m.in. w związku z tworzeniem się węzła kolejowego — warsztaty kolejowe. Pod koniec XIX w. Wilda miała charakter samodzielnego miasta, z rynkiem — placem centralnym. W granice Poznania centralna część Wildy (okolice Rynku Wildeckiego) włączona została w 1900 r. W 1925 r. włączono do miasta dalsze części obecnej dzielnicy m.in. Dębinę, Dębiec, a w 1940 r. Świerczewo. W l. 1919—20 na Wildę przeniesione zostały zakłady HCP (→).

Zabudowa Wildy w części bliższej centrum miasta (m.in. ul. Górna Wilda, ul. Gwardii Ludowej, Rynek Wildecki i okolice) pochodzi z pocz. XX w. Część budynków mieszkalnych posiada ładne formy secesyjne i eklektyczne. Osią dzielnicy jest ul. Górna Wilda i stanowiąca jej przedłużenie do granic miasta ul. 28 Czerwca 1956 (→ Wydarzenia Czerwcowe 1956 r.). Do głównych obiektów przemysłowych Wildy należą zakłady HCP (→), Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego (→), Wielkopolskie Zakłady Mechanizacji Budownictwa „Zremb".

WILLA FLORA

Eklektyczny budynek o formach neorenesansowych zbudowany w pocz. XX w. przy ul. Grunwaldzkiej 3. W okresie międzywojennym mieścił restaurację, salę zabaw i ogród rozrywkowy tłumnie odwiedzane przez uboższe społeczeństwo Poznania. W l. 1919—25 na terenie Willi odbywały się zebrania pierwszomajowe, zabawy robotnicze, wiece przedwyborcze i zgromadzenia strajkowe. 7 XI 1920 r. w Willi Flora na wiecu proklamowano strajk generalny w Poznaniu, który objął 12 tys. robotników. Później przez krótki okres czasu istniała w Willi wytwórnia filmowa „Popfilm". Po 1945 r. przez kilka lat w Willi mieścił się młodzieżowy dom kultury, a obecnie budynek wraz z salą widowiskową zajmowany jest na cele przemysłowe przez spółdzielnię dziewiarską.

WINIARY

Dzielnica położona na pn. od centrum, obecnie między ulicami: Wincentego Witosa i Obornicką. W to miejsce zostały przeniesione Winiary w 1829 r. w momencie rozpoczęcia budowy Cytadeli (→). Dawna wieś Winiary położona była na stoku wzgórza, na którym obecnie znajduje się Park — Pomnik Braterstwa Broni i Przyjaźni Polsko-Radzieckiej. Wieś ta należała do Poznania i była letnią rezydencją książąt. Obecne Winiary włączono do miasta w 1925 r. W latach siedemdziesiątych zniesiono znaczną część starej zabudowy o charakterze wiejskim budując osiedle mieszkaniowe Winiary dla ok. 10 000 mieszkańców. Przy ul. Winiarskiej mieści się Instytut Technologii Drewna. Przed zbudowanym w okresie międzywojennym kościołem św. Stanisława Kostki o cechach eklektycznych znajduje się niewielki ogród botaniczny — kolekcja drzew i krzewów.

WINOGRADY

Winogrady, duża dzielnica mieszkaniowa, położone są na pn. od centrum, na terenie pól d. wsi Winiary, włączonych do miasta w 1925 r. W okresie międzywojennym powstało tu niewielkie skupisko domów jednorodzinnych w rejonie ul. Winogrady. W latach pięćdziesiątych między ul. Winogrady i ul. Słowiańską zbudowano osiedle domów akademickich i nieduże osiedle mieszkaniowe.

W końcu lat sześćdziesiątych rozpoczęto budowę no-

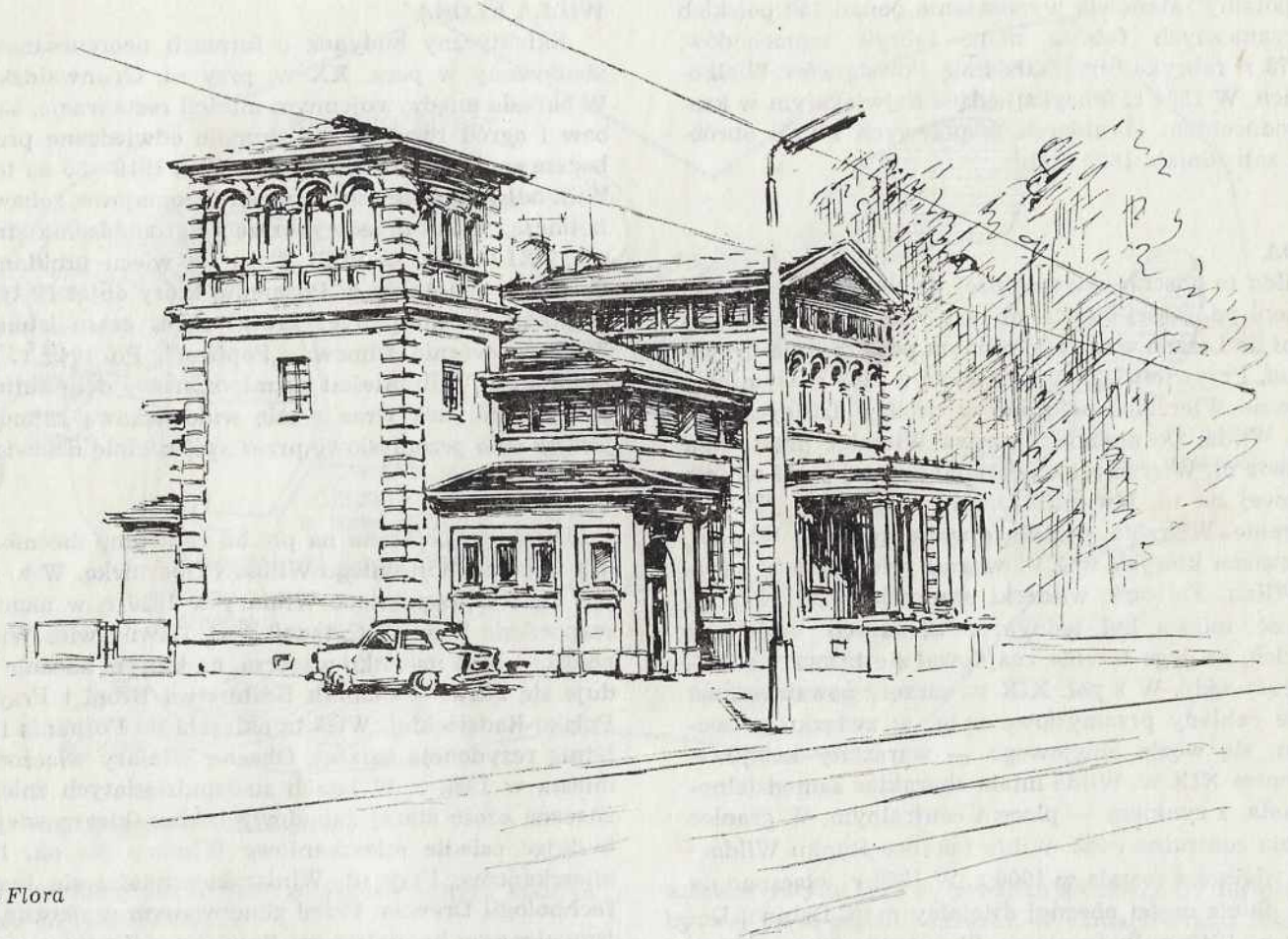

Willa Flora

wych Winograd — zespołu osiedli mieszkaniowych zlokalizowanych na obszarze ok. 275 ha obramowanych ulicami: Lechicką, Naramowicką, Słowiańską i Rakoczego (dwie ostatnie ulice powstały w trakcie budowy osiedla). Całość zespołu podzielona została na 5 jednostek osiedlowych, które otrzymały nazwy: „Przyjaźni", „Kraju Rad", „Zwycięstwa", „Kosmonautów", „Wielkiego Października". Inwestorem całego osiedla winogradzkiego, które zamieszkuje ponad 70 tys. osób, była Poznańska Spółdzielnia Mieszkaniowa.

Budowę Winograd rozpoczęto od realizacji osiedli: Wielkiego Października i Przyjaźni. Pierwszy budynek — na Osiedlu Wielkiego Października oddano mieszkańcom w 1969 r. Budowę ostatniego osiedla — Zwycięstwa zakończono w 1985 r.

Budynki mieszkalne zaprojektowano w dwóch zasadniczych typach: jako 5- i 13-kondygnacyjne, przy czym budynki niższe obejmują ok. 70% kubatury mieszkaniowej. W połowie lat siedemdziesiątych zaczęto wznosić na Osiedlu Kraju Rad i Osiedlu Zwycięstwa budynki szesnastokondygnacyjne.

Całość budynków mieszkalnych realizowana jest w jednorodnej technologii wielkopłytowej, z elementów zaprojektowanych indywidualnie dla zespołu Winogra-

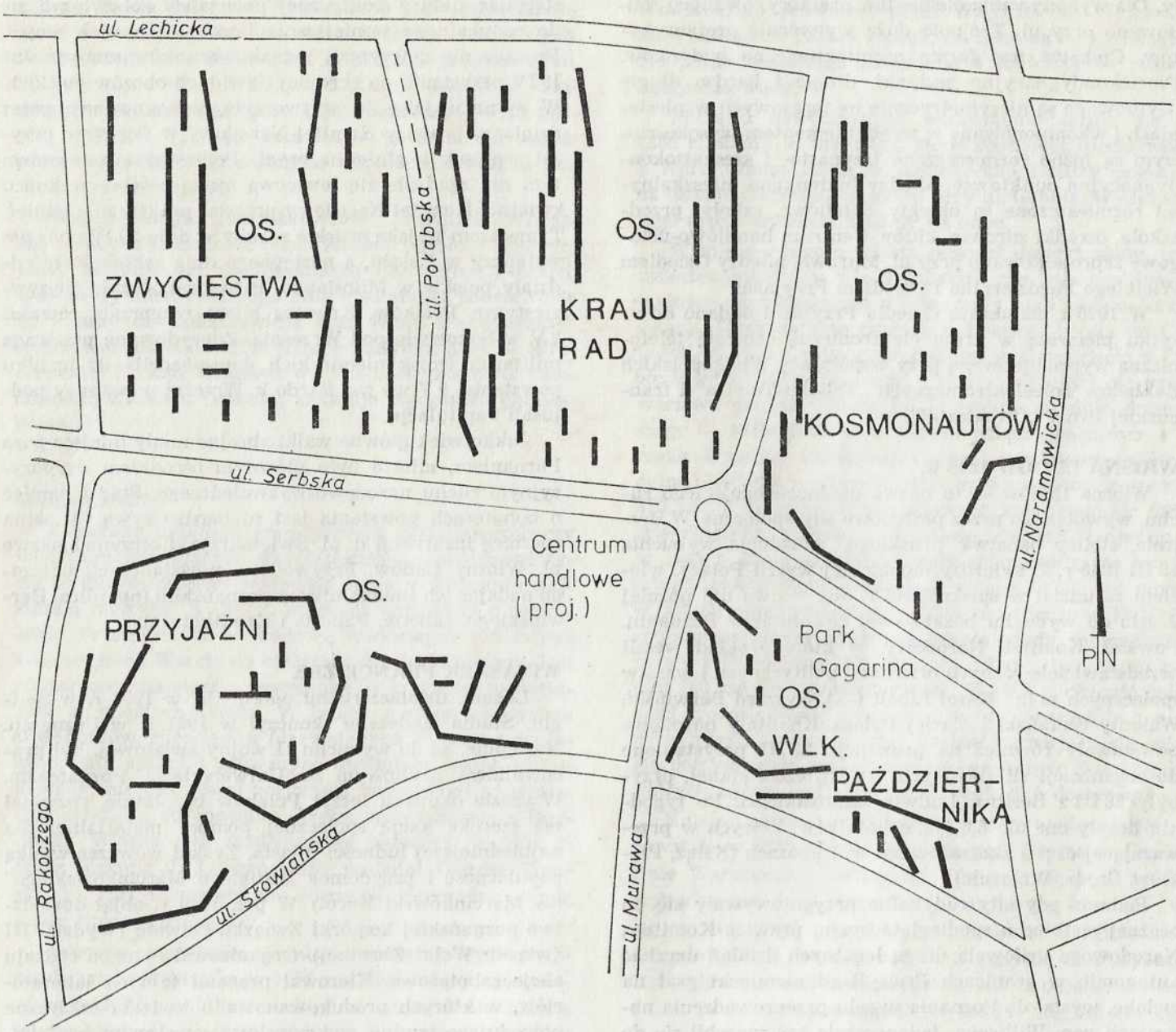

Rys. 21 Zespół osiedli mieszkaniowych Winogrady

dy. Dla wykonywania elementów prefabrykowanych zbudowano przy ul. Trójpole dużą wytwórnię prefabrykatów. Ciekawa jest forma architektoniczna budynków. Pięciokondygnacyjne budynki, długie i bardzo długie usytuowane są niesymetrycznie na tarasowych wzniesieniach i wkomponowane w teren. Elementem wysokościowym są luźno rozmieszczone trzynasto- i szesnastokondygnacyjne punktowce. Między budynkami mieszkalnymi rozmieszczone są obiekty handlowe, szkoły, przedszkola, ośrodki zdrowia, kluby. Centrum handlowo-usługowe zaprojektowano przy ul. Murawa, między Osiedlem Wielkiego Października i Osiedlem Przyjaźni.

W 1976 r. na skraju Osiedla Przyjaźni oddano do użytku pierwszą w kraju elektroniczną centralę telefoniczną wyprodukowaną przy współpracy Wielkopolskich Zakładów Teleelektronicznych „Telkom-Teletra" i francuskiej firmy „Cit Alcatel".

WIOSNA LUDÓW 1848 R.

Wiosna Ludów — to nazwa ogólnoeuropejskiego ruchu, wywołanego przez postępowe siły społeczne. W Berlinie, stolicy państwa pruskiego, rewolucja wybuchła 18 III 1848 r. Z twierdzy moabickiej wyszli Polacy, więzieni za udział w spisku 1846 r. Już w dwa dni później doszło do wybuchu bezkrwawej rewolucji w Poznaniu. Powstał Komitet Narodowy, w którego skład weszli przedstawiciele różnych orientacji politycznych i warstw społecznych m.in.: Karol Libelt (→), Ryszard Berwiński, Walenty Stefański i Maciej Palacz. Komitety narodowe powstawały również na prowincji. 22 III przystąpiono do organizacji sił zbrojnych. Na ich czele stanął, przybyły 28 III z Berlina, Ludwik Mierosławski. Po tygodniu liczyły one ok. 8,8 tys. ochotników, których w przeważającej części skoszarowano w 4 obozach (Książ, Pleszew, Środa, Września).

Podczas gdy siły radykalne przygotowywały się do orężnej walki o niepodległość kraju, prawica Komitetu Narodowego usiłowała drogą legalnych działań uzyskać autonomię w granicach Prus. Rząd niemiecki grał na zwłokę, wysłał do Poznania w celu przeprowadzenia negocjacji gen. Willisena, jednocześnie zaś sposobił się do zbrojnej rozprawy z Polakami. W dniu 11 IV podpisano tzw. konwencję jarosławiecką. W zamian za pewne ustępstwa natury politycznej powstańcy zobowiązali się do radykalnego zmniejszenia liczebności swych wojsk. Prusacy nie dotrzymali jednak warunków umowy. Już 19 IV przystąpili do zbrojnej likwidacji obozów polskich. W sytuacji jaka się wytworzyła, zdominowany przez działaczy prawicy Komitet Narodowy w Poznaniu przyjął wniosek o złożeniu broni. Ponieważ z zaleceniem tym nie zgadzała się lewicowa mniejszość — w końcu kwietnia Komitet Narodowy przestał praktycznie istnieć. Tymczasem wojska pruskie rozbiły w dniu 29 IV obóz powstańczy w Książu, a następnego dnia zaatakowały oddziały polskie w Miłosławiu. Bitwa zakończyła się zwycięstwem Polaków. Krwawa bitwa rozgorzała również 2 V w Sokołowie pod Wrześnią. Zdecydowana przewaga militarna wojsk niemieckich doprowadziła do upadku powstania. 9 V we wsi Bardo k. Wrześni powstańcy podpisali kapitulację.

Jakkolwiek główne walki zbrojne miały miejsce poza Poznaniem, miasto było głównym ośrodkiem dyspozycyjnym ruchu narodowo-wyzwoleńczego. Stąd i pamięć o bohaterach powstania jest tu bardzo żywa. W setną rocznicę insurekcji d. pl. Świętokrzyski otrzymał nazwę pl. Wiosny Ludów. Przywódców powstańczych uczczono nadając ich imiona ulicom poznańskim (np. ulice: Berwińskiego, Libelta, Palacza i Krauthofera).

WITASZEK FRANCISZEK

Lekarz, działacz ruchu oporu. Ur. w 1908 r. w Śmiglu. Studia medyczne skończył w 1931 r. w Poznaniu. Następnie, aż do wybuchu II wojny światowej, był pracownikiem naukowym na Uniwersytecie Poznańskim. W czasie okupacji leczył Polaków bezpłatnie, rozwinął też szeroką akcję społecznej pomocy materialnej dla najbiedniejszej ludności miasta. Zyskał wówczas wielką popularność i przydomek „drugiego Marcinkowskiego" (→ Marcinkowski Karol). W poł. 1940 r. objął dowództwo poznańskiej komórki Związku Odwetu (Wydział III Związku Walki Zbrojnej). Organizował różnego rodzaju akcje sabotażowe. Kierował pracami tajnych laboratoriów, w których produkowano m.in. związki toksyczne powodujące trudno wykrywalny, powolny proces chorobowy kończący się śmiercią. Służyły one do wykonywania wyroków śmierci na Niemcach szczególnie niebez-

piecznych dla Polaków. Wytwarzano tam również substancje korozyjne do niszczenia silników spalinowych, bomby termitowe stosowane w akcjach sabotażowych. W kwietniu 1942 r. Witaszek został aresztowany. Osadzony w siedzibie gestapo w Domu Żołnierza (→), a później w Forcie VII (→). Tam też — po odmowie współpracy — został wraz z innymi członkami Związku Odwetu stracony 8 I 1943 r.

Wspólna mogiła „witaszkowców": Franciszka Witaszka, Henryka Günthera, Soni Górznej i Heleny Siekierskiej znajduje się na Cmentarzu Bohaterów Polskich (→) na Cytadeli (→). Jego imię nosi szkoła podstawowa nr 9 przy ul. Łukaszewicza oraz jedna z poznańskich spółdzielni inwalidów. Na ścianie budynku przy ul. Wrocławskiej 5, skąd Witaszek w l. 1941—42 kierował działalnością Związku Odwetu, znajduje się tablica pamiątkowa.

WODOCIĄGI

Z szeregu urządzeń komunalnych ułatwiających czy wręcz umożliwiających współczesnemu człowiekowi życie w dużym mieście wodociągi mają w Poznaniu najstarszą metrykę. Z 1282 r. pochodzi wzmianka o zezwoleniu Przemysła II na budowę wodociągów od młyna książęcego na Warcie do klasztoru dominikańskiego. Jest to zarazem najstarsza wzmianka o budowie wodociągów w miastach Polski. W latach następnych system akweduktów, rurociągów (drewnianych — rury z drążonych pni), studni i sztucznych strumieni został rozbudowany, nie ustępował poziomem najbardziej rozwiniętym miastom europejskim. Wodę sprowadzano z Bogdanki. Własną sieć wodociągową założoną w 1502 r. przez biskupa J. Lubrańskiego posiadał Ostrów Tumski. W 1521 r. zaczęto do Poznania sprowadzać wodę z Jez. Strzeszyńskiego.

Znaczne zniszczenia urządzeń wodociągowych przyniosła wojna szwedzka w 1656 r. Odbudowę podjęto dopiero w XVIII w. Duże zasługi w zaopatrzeniu miasta w czystą, zdrową wodę ze źródeł na Wzgórzu Winiarskim położyli: Edward Raczyński (→) i Karol Marcinkowski (→). Zbudowany na pocz. XIX w. rurociąg ze Wzgórza Winiarskiego prowadził przez Wzgórze św. Wojciecha, pl. Wielkopolski, Stary Rynek, ul. Szkolną do ul. Długiej. Na trasie wodociągu ustawiono 4 fontanny — punkty czerpania wody.

Początki nowoczesnych wodociągów datują się od 1866 r., kiedy to inż. John Moor zbudował ujęcie wody z Warty, zaopatrzone w stację pomp i filtry położone na terenie ówczesnej gazowni przy ul. Grobla. Wydajność tego ujęcia wynosiła 2300 m³ na dobę.

W miarę rozwoju miasta powstał deficyt wody, lecz wskutek sprzeciwu władz pruskich nie było możliwości budowy odpowiedniego ujęcia wody poza pasem fortyfikacji. Wodę zaczęto czerpać z dawnego ujęcia na Cytadeli. W 1902 r. rozpoczęto budowę nowego ujęcia w Dębinie, gdzie czerpano wodę z Warty filtrującą się przez warstwy gruntu. Ujęcie to — czynne do dnia dzisiejszego — rozbudowano w okresie międzywojennym i w czasie II wojny światowej, tworząc tzw. stawy infiltracyjne. W 1938 r. długość sieci wodociągowej wynosiła 270 km, z urządzeń wodociągowych korzystało ok. 66% mieszkańców miasta. W czasie działań wojennych w 1945 r. część urządzeń uległa zniszczeniu, ale już 21 lutego uruchomiono wodociągi dające 14 500 m³ wody. W latach powojennych rozbudowano ujęcia w Dębinie, zbudowano nowe, brzegowe ujęcia wody, pompownie, stawy infiltracyjne, 122 studnie, filtry, zbudowano ponad 200 km sieci wodociągowej. W 1964 r. długość całej sieci wodociągowej wynosiła 536 km, korzystało z niej 90% mieszkańców miasta. Rozbudowywujące się miasto potrzebowało jednak coraz to większych ilości wody, których ujęcie w Dębinie nie mogło już dostarczyć.

Kolejne ujęcie — z głębokich warstw wodonośnych — powstało w 1967 r. koło Sowińca pod Mosiną w Pradolinie Warszawsko-Berlińskiej. Dla potrzeb tego źródła wybudowano duże zbiorniki żelbetowe na Morenie Pożegowskiej, skąd grawitacyjnie, dwiema magistralami o średnicy 1 m woda ponad 20 km płynie do Poznania. Rozbudowana sieć wodociągowa, która objęła również dalsze przedmieścia osiągnęła w 1984 r. długość 574 km. Z sieci korzystało 95% mieszkańców. Zużycie wody na 1 mieszkańca wynosiło 69 m³ rocznie. Rocznie miasto zużywa obecnie ok. 40 mln m³ wody.

WOLA

Willowa dzielnica położona w zach. części miasta wzdłuż ul. J. Dąbrowskiego, na terenie dawnej wsi Krzyżowniki. W granicach miasta część na pd. od ul. J. Dąbrowskiego od 1900 r., część na pn. od tej ulicy od 1925 r. Na pd. od ul. J. Dąbrowskiego położone jest d. lotnisko wojskowe na Ławicy, w styczniu 1919 r. zdobyte przez powstańców wielkopolskich. Przy ul. Tatrzańskiej znajduje się pierwsza w Poznaniu duża stacja obsługi samochodów zbudowana w latach sześćdziesiątych.

WYBICKI JÓZEF

Prawnik, działacz polityczny, autor tekstu hymnu polskiego. Ur. w 1747 r. w Będominie k. Kościerzyny. Mocno związany z Poznaniem, choć nigdy dłużej w mieście tym nie mieszkał. W 1766 r. przybył do Poznania, gdzie został dependentem przy Trybunale Koronnym. Wybór na posła z województwa pomorskiego w roku następnym przerwał jego karierę sądową. Ponownie osiedlił się w Poznaniu w 1775 r. Został wówczas podwojewodzim poznańskim. Jednak już na początku 1776 r., po niespodziewanej śmierci żony, a wkrótce także matki — znowu opuścił Poznań. 6 XI 1806 r. przybywa wraz z Henrykiem Dąbrowskim (→) do miasta, zajętego już przez wojska napoleońskie. Wybicki energicznie przystąpił do organizacji administracji polskiej. 27 XI przybył do Poznania Napoleon. Już następnego dnia wysłał on Wybickiego do Warszawy w celu zorganizowania tam władz polskich. Swe zdolności organizacyjne wykazał Wybicki w Poznaniu także w 1809 r. Podczas agresji austriackiej na ziemie polskie pełnił funkcję naczelnika powstania departamentu poznańskiego, formując oddziały wojskowe i przysposabiając miasto do obrony.

Posiadłością Wybickiego były Manieczki k. Śremu, częściej jednak przebywał w Warszawie. W 1791 r. został plenipotentem Poznania na sejm, uzyskał wówczas obywatelstwo miasta. Zm. w 1822 r. w Manieczkach, pochowany w Brodnicy k. Śremu. W 1923 r. jego prochy przeniesiono na „Skałkę Poznańską" do kościoła św. Wojciecha (→). Na Wildzie znajduje się ulica jego imienia. Pobyt Wybickiego w Poznaniu przypomina również tablica na pałacu Mielżyńskich (Stary Rynek 91).

WYCZÓŁKOWSKI LEON

Malarz i grafik, jeden z najwybitniejszych twórców polskich przełomu XIX i XX w. Ur. w 1852 r. w Hucie Miastkowskiej k. Garwolina. W 1922 r. będąc już na emeryturze Wyczółkowski ofiarował Muzeum Wielkopolskiemu w Poznaniu swoje bogate zbiory artystyczne. Oprócz własnych obrazów i grafik, były to cenne dzieła z wszystkich dziedzin rzemiosła artystycznego, europejskiego i wschodniego od XV do XIX w., grafiki i malarstwo. W zamian Wydział Krajowy w Poznaniu ofiarował mu resztówkę po rozparcelowanym majątku w Gościeradzu, położoną na pn. od Bydgoszczy. W 1929 r. Wyczółkowski na stałe zamieszkał w Poznaniu (przy ul. Głogowskiej), w Gościeradzu spędzając tylko wakacje letnie. Mimo podeszłego wieku aktywnie uczestniczył w życiu kulturalnym miasta, często wystawiając swe prace. Nadal tworzył, z okresu tego pochodzą m.in. liczne prace graficzne przedstawiające krajobrazy wielkopolskie (np. słynne „Dęby Rogalińskie"), cykl widoków Poznania wykonanych w akwareli, tuszu i kredce oraz portrety znanych mieszkańców miasta. Wiele z tych prac znajduje się obecnie w poznańskim Muzeum Narodowym. W 1932 r. uroczyście obchodzono 80-lecie urodzin artysty, odbyły się liczne imprezy, wśród nich wielka wystawa jubileuszowa. W 1934 r. Wyczółkowski przeniósł się do Warszawy, gdzie objął stanowisko profesora w Akademii Sztuk Pięknych. Zmarł w 1936 r. w Warszawie.

WYDARZENIA CZERWCOWE 1956 R.

W końcu czerwca 1956 r., w dniach 28—30, doszło w Poznaniu do poważnych wydarzeń, kiedy to robotnicy wielu fabryk i zakładów zorganizowali manifestację uliczną, która przerodziła się później w walki uliczne. Wydarzenia Czerwcowe 1956 r. określane są też mianem Poznańskiego Czerwca, a także Wypadków Poznańskich.

Przyczyn tragicznych wydarzeń w czerwcu 1956 r. w Poznaniu było kilka. Główną była obniżająca się stopa życiowa ludności w okresie intensywnej industrializacji w latach Planu Sześcioletniego. Wielkopolska była w tym czasie w szczególnie niekorzystnej sytuacji w skali krajowej. Pomimo dużego, wytwarzanego w tym re-

gionie dochodu narodowego, Poznańskie otrzymywało stosunkowo małą część z jego podziału.

W Wielkopolsce niezadowolenie robotników z niskich zarobków i podwyższanych norm pracy najsilniej objawiało się w zakładach HCP (zwanych wówczas Zakładami im. J. Stalina). Sytuację pogarszały braki wielu towarów w sklepach i ukryty wzrost cen.

W maju i czerwcu 1956 r. w zakładach HCP miały miejsce liczne zebrania i masówki pracowników domagających się zmian m.in. płacowych. Pozostawały one bez echa. Dopiero 26 czerwca uzyskano zapewnienie ministra na częściową realizację postulatów. Nie zadowoliło to robotników, a jednocześnie przedstawiciele władz centralnych odsunęli delegację załogi od dalszych negocjacji.

Wywołało to falę oburzenia. 28 czerwca rano załogi HCP, ZNTK, a później i innych fabryk wyszły na ulice kierując się pod zamek — siedzibę Miejskiej Rady Narodowej oraz gmach KW PZPR.

W manifestacji na pl. Mickiewicza udział wzięło ponad 100 tysięcy osób. Wskutek błędnych informacji o aresztowaniu delegacji robotników część manifestantów udała się na ul. Młyńską i opanowała więzienie. Inne grupy wtargnęły do sądu, gmachu KW PZPR, komendy miejskiej MO. W czasie próby opanowania gmachu UB przy ul. Kochanowskiego padli pierwsi zabici i ranni.

W 1981 r. w 25-tą rocznicę Czerwca odsłonięto monumentalny pomnik (→) na pl. A. Mickiewicza. Tablice pamiątkowe odsłonięto przed zakładami HCP (dwie), ZNTK, MPK oraz przy ul. Mylnej. Część ul. Dzierżyńskiego przemianowano na ul. 28 Czerwca 1956, a ul. Mylną na ul. Romka Strzałkowskiego (upamiętniając najmłodszą ofiarę walk o gmach UB). Ukazało się też parę publikacji naświetlających tło i przebieg wydarzeń.

WYDAWNICTWA

Poznań jest jednym ze znaczniejszych, regionalnych ośrodków wydawniczych. Ma tu swoją siedzibę 7 większych oficyn wydających publikacje książkowe i prasowe z różnych dziedzin. Największą jest Wydawnictwo Poznańskie opisane osobno poniżej. Oddział Państwowego Wydawnictwa Naukowego publikuje książki i skrypty naukowe, głównie autorów poznańskich i pomorskich. Oddział Państwowego Wydawnictwa Rolniczego i Leśnego jest edytorem czasopism oraz książek i broszur z dziedziny rolnictwa. Szereg pozycji literatury politycznej oraz popularnonaukowej m.in. z dziejów Wielkopolski i krajoznawstwa wydaje Krajowa Agencja Wydawnicza będąca agendą RSW „Prasa — Książka — Ruch". Publikacjami książek o treści religijnej zajmują się m.in. dwa wydawnictwa kościelne: Księgarnia św. Wojciecha i Pallotinum. Kilkadziesiąt skryptów i prac naukowych wydają rocznie wydawnictwa uczelniane, z których do większych należą wydawnictwa: UAM, AM, AR i PP. Publikacjami prasowymi zajmuje się Wielkopolskie Wydawnictwo Prasowe RSW „Prasa — Książka — Ruch" wydające m.in. trzy dzienniki, pięć periodyków regionalnych oraz tygodnik „Wprost" i miesięcznik „Nurt" (→ Prasa poznańska).

WYDAWNICTWO POZNAŃSKIE

Wydawnictwo Poznańskie utworzone zostało w 1956 r. jako oficyna, która miała być edytorem literatury pięknej i książek o Wielkopolsce, Ziemiach Zachodnich oraz problematyce niemieckiej. W sferze zainteresowań wydawnictwa znalazła się też literatura skandynawska. W 1957 r. ukazało się nakładem Wydawnictwa Poznańskiego 29 tytułów o łącznej objętości 318 arkuszy wydawniczych i nakładzie 337 tys. egzemplarzy, a w 1985 r. ukazały się 72 tytuły, o objętości 824 arkuszy wydawniczych i nakładzie 4213 tys. egzemplarzy.

Pierwszą książką Wydawnictwa Poznańskiego była powieść Elizy Orzeszkowej „Nad Niemnem". W wydawnictwie publikowali swe dzieła m.in.: Arkady Fiedler, Kazimiera Iłłakowiczówna, Jarosław Iwaszkiewicz, Michał Choromański, Eugeniusz Paukszta, Jerzy Putrament. W dziedzinie literatury pięknej — obcej dużą popularnością cieszy się „Seria Dzieł Pisarzy Skandynawskich". Bogata jest również lista publikacji naukowych i popularnonaukowych, w tej grupie m.in. ukazały się fundamentalne prace: „Kultura ludowa Wielkopolski", „Dzieje Wielkopolski", „Historia Pomorza", „Armia Poznań w wojnie obronnej 1939". Nakładem Wydawnictwa Poznańskiego ukazują się również albumy i przewodniki turystyczne opisujące Wielkopolskę, Ziemię Lubuską i Pomorze Zachodnie.

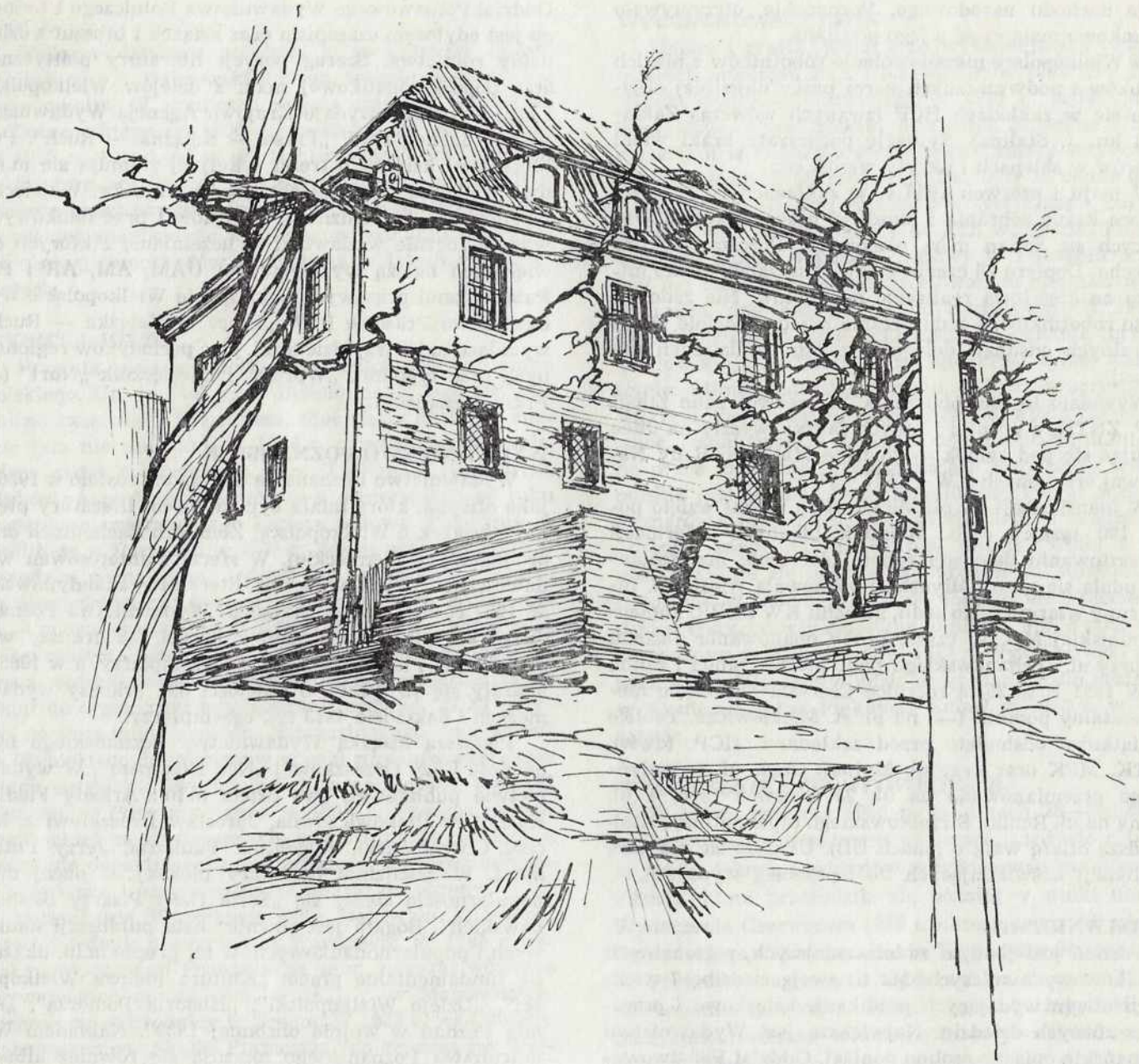

Wzgórze Przemysława

WYZWOLENIE MIASTA W 1945 R.

Poznań wyzwolony został w czasie słynnej ofensywy styczniowej armii radzieckiej, w ramach działań 1 Frontu Białoruskiego. Oddziały 1 armii pancernej gwardii gen. Michaiła Katukowa dotarły na przedpole Poznania 22 I 1945 r. Jeszcze tego samego dnia wieczorem wojska radzieckie przeprawiły się w rejonie Czapur przez Wartę i uchwyciły przyczółek na zachodnim brzegu rzeki. Następnej nocy Poznań oskrzydlony został również od strony północnej. Próby zdobycia miasta z marszu nie powiodły się. Hitlerowcy przekształcili bowiem Poznań w twierdzę, bronioną przez ponad 60-tysięczną załogę. Do likwidacji oporu niemieckiego dowództwo radzieckie wydzieliło związki 8 armii gwardii i 69 armii ogólnowojskowej. Główne siły frontu nacierały dalej na zachód.

Szturm na okrążone miasto rozpoczął się 26 I. Natarciem dowodzili: gen. mjr Afanasiej Szemienkow (dowódca 29 korpusu armijnego 8 armii gwardii) na lewym brzegu Warty i gen. lejtn. Fiodor Wołkow (dowódca 91 korpusu armijnego 69 armii ogólnowojskowej) w prawobrzeżnej części miasta. W początkowej fazie walk (26—29 I), po przełamaniu obrony hitlerowskiej na południowo-zachodnim froncie twierdzy, bez większych zniszczeń wyzwolone zostały dzielnice lewobrzeżne: Dębiec, Wilda, Górczyn, Łazarz i Grunwald. Potem jednak doszło do znacznie bardziej zaciętych bojów o zdobycie śródmieścia. Ciężkie walki trwały również na prawym brzegu Warty. Ta część Poznania oswobodzona została ostatecznie dopiero 17 II. Tego dnia wojska radzieckie zamknęły pierścień wokół Cytadeli (→).

Gdy w rejonie śródmieścia i Cytadeli trwały jeszcze walki, w oswobodzonych dzielnicach Poznania życie powoli wracało do normy. 11 II ruszył z dworca poznańskiego pierwszy pociąg, 12 II otwarto pierwszą szkołę, 13 II uruchomiono pierwszą placówkę pocztową, 14 II opuścił warsztaty kolejowe pierwszy naprawiony po wojnie parowóz, 16 II ukazał się pierwszy numer „Głosu Wielkopolskiego", 19 II odbył się pierwszy ślub w Urzędzie Stanu Cywilnego.

18 II rozpoczęło się natarcie na Cytadelę, w której znajdowało się jeszcze ponad 12 tys. żołnierzy niemieckich. Zacięte walki trwały przez kilka dni. Uczestniczyli w nich również mieszkańcy Poznania. W celu wzmocnienia sił oraz przyspieszenia działań ofensywnych, radziecki komendant miasta płk Nikołaj Smirnow zarządził w dniach 20, 21 i 22 II mobilizację mężczyzn w wieku od 18 do 45 lat. Zwerbowano wówczas około 5 tys. osób.

23 II rano, gdy główne obiekty Cytadeli znajdowały się już w rękach atakujących, Niemcy zaprzestali walki i zaczęli masowo poddawać się wojskom radzieckim. Jak podawał radziecki komunikat wojenny, w czasie miesięcznych walk o wyzwolenie miasta, do niewoli dostało się 23 tys. żołnierzy niemieckich. Zdobyto również pokaźną ilość sprzętu bojowego. Cena zwycięstwa była jednak wysoka. Miasto zniszczone zostało w blisko 50%, przy czym najwięcej ucierpiały rejony sąsiadujące z Cytadelą i okolice Starego Rynku.

WZGÓRZE PRZEMYSŁAWA

Wzgórze Przemysława położone jest w zach. części Starego Miasta. W momencie lokacji w XIII w. stanowiło dominujący akcent wysokościowy nowego miasta. W końcu XIII w. zbudowany został na wzgórzu niewielki zamek, który wszedł w kompleks średniowiecznego zespołu fortyfikacyjnego, zwiększając jego walory od strony zach. Rozbudowa zamku nastąpiła w XV w. za panowania Władysława Jagiełły. Po pożarze w 1536 r. zamek odbudowany został w formach renesansowych z inspiracji ówczesnego starosty wielkopolskiego, Andrzeja Górki. Po kolejnym zniszczeniu w czasie wojen szwedzkich zamek był w ruinie do XVIII w., kiedy to za sprawą Kazimierza Raczyńskiego, przewodniczącego Wielkopolskiej Komisji Dobrego Porządku na starych murach zbudowano klasycystyczny budynek rozbierając część innych pozostałości zamkowych m.in. wieżę. W XIX w. na d. fundamentach Prusacy wznieśli nowy, bezstylowy budynek. W czasie działań w 1945 r. budynki zostały mocno zniszczone. W 1964 r. przekazano odbudowany budynek tzw. Raczyńskiego lokując w nim Muzeum Rzemiosł Artystycznych (→). W kwestii odbudowy pozostałej części nie zapadły jeszcze wiążące decyzje. Zamek Przemysława jest obecnie jedynym, znaczniejszym zabytkiem Poznania nie odbudowanym całkowicie po zniszczeniach w 1945 r.

Wzgórze św. Wojciecha — kościół św. Wojciecha

W przeszłości zamek spełniał ważną rolę w życiu Poznania i Wielkopolski. Od czasów Władysława Łokietka był on siedzibą starostów generalnych Wielkopolski — namiestników królewskich. Królowie polscy w czasie pobytu w Poznaniu zatrzymywali się na zamku. W 1300 r. odbyła się na zamku uroczystość weselna Wacława II i córki Przemysła II — Ryksy, a w 1341 r. Kazimierza Wielkiego i księżniczki heskiej Adelajdy. W 1493 r. król Jan Olbracht odebrał na zamku poznańskim hołd wielkiego mistrza krzyżackiego Jana von Tiefen.

Na zamku odbywały się sądy grodzkie i do rozbiorów przechowywano księgi sądowe. W wieży więziono skazanych wyrokiem sądu szlachciców. W czasie zaborów na zamku zlokalizowano Archiwum Akt Dawnych, które istniało do 1945 r.

Na Wzgórzu Przemysława obok zamku znajdują się fragmenty średniowiecznych murów obronnych miasta (→) oraz kościół Franciszkanów (→). Żonę Przemysła II, Ludgardę, upamiętnia krótka ulica łącząca Wzgórze z ul. Paderewskiego. Przy ulicy tej stoi pomnik 15 Pułku Ułanów Poznańskich (→).

WZGÓRZE ŚW. WOJCIECHA

Położone jest na pn. od Starego Miasta, oddzielone od d. Wzgórza Winiarskiego (później Cytadeli) doliną Bogdanki. Zapewne już w XI w. istniała tu osada stanowiąca własność księcia. W 1244 r. Przemysł I wymienił ją z biskupem za osadę przy kościele św. Gotarda (dziś OO. Jezuitów), co umożliwiło lokację miasta na tamtym terenie. Od XIII w. było tu przedmieście Poznania posiadające własne władze: burmistrza, rajców i ławników. W XVI i XVII w. wzgórze stanowiło znaczne skupisko rzemieślników, istniał tu także browar i gorzelnia. W 1797 r. włączone w granice Poznania. Osią dawnego przedmieścia była ul. św. Wojciech, dziś posiadająca częściowo zabudowę z pocz. XX w.

Na Wzgórzu św. Wojciecha wznoszą się dwa zabytkowe kościoły: św. Józefa (→) i św. Wojciecha (→). Na stoku pn. położony jest Cmentarz Zasłużonych Wielkopolan (→), a w jego sąsiedztwie wznosi się pomnik Armii „Poznań" (→). Uporządkowanie cmentarza, budowa pomnika, jak i udostępnienie podziemi kościoła św. Wojciecha — stworzyło ze Wzgórza św. Wojciecha bardzo znaczące miejsce pamięci narodowej.

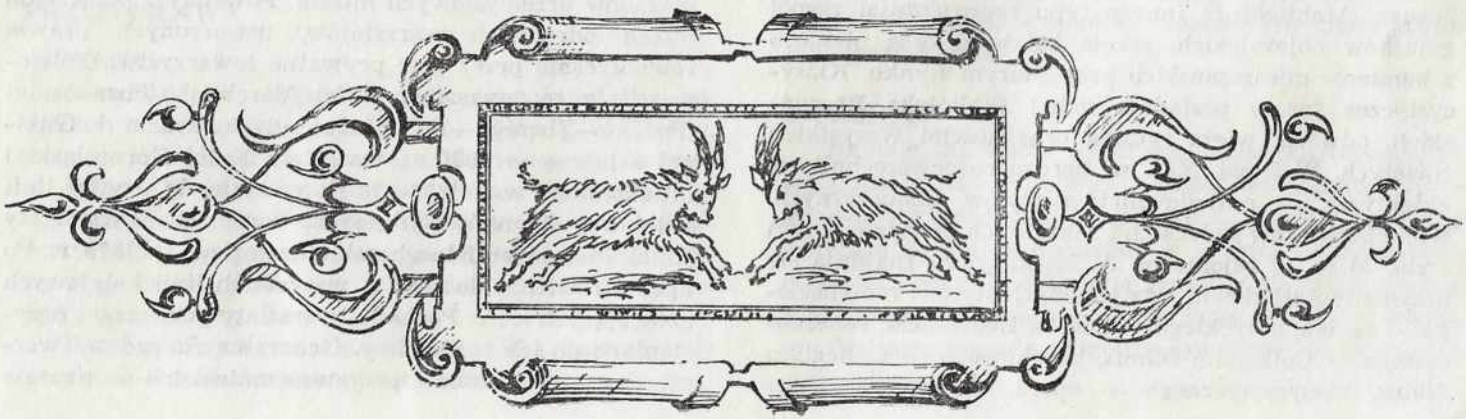

ZABYTKI

Rejestr konserwatorski w Poznaniu obejmuje ok. 300 obiektów uznanych za zabytki architektury, budownictwa i urbanistyki. Miasto jest jednym z największych skupisk zabytków w skali krajowej. Poznań jest też jednym z nielicznych miast posiadających zabytki z wszystkich okresów stylowych, od romanizmu po secesję. Fragmenty budowli romańskich widoczne są w przebudowanych później kościołach: katedralnym i św. Jana Jerozolimskiego. Dobrymi przykładami architektury gotyckiej są kościoły: Bożego Ciała, katedralny, NMP, św. Marcina, Psałteria i położony na peryferiach kościół w Głuszynie. Styl renesansowy nie pozostawił po sobie zbyt wielu obiektów. Jednym z najcenniejszych przykładów tego stylu jest ratusz, skromniejsze formy prezentują renesansowe szczyty kościoła św. Wojciecha. Za to zabytków barokowych jest stosunkowo dużo. Do bardziej okazałych należą kościoły: farny, Franciszkanów, Pana Jezusa. Architekturę innego typu reprezentują: zespół gmachów pojezuickich, szkoła baletowa oraz niektóre z kamienic mieszczańskich przy Starym Rynku. Klasycystyczne formy posiadają m.in.: Biblioteka Raczyńskich, odwach, wieża ratusza oraz kościół Wszystkich Świętych. W 2 poł. XIX w. bardzo rozpowszechnił się eklektyzm — naśladownictwo stylów historycznych. Wiele budynków świeckich i sakralnych powstało w tym stylu. M. in. w rejonie pl. A. Mickiewicza znajdują się przykłady naśladownictwa głównych stylów: romańskiego — zamek, gotyckiego — kościół Zbawiciela, renesansowego — Collegium Minus, barokowego — Collegium Maius, klasycystycznego — opera. Ciekawym zabytkom secesyjnym poświęcono oddzielne hasło (→ Secesja). Na liście obiektów zabytkowych figurują też prawie najnowsze budowle konstruktywistyczne: gmach ZUS przy narożniku ul. Dąbrowskiego i ul. Mickiewicza oraz gmach PKO przy pl. Wolności.

ZAGÓRZE

Niewielka dzielnica zgrupowana przy ulicy o tej samej nazwie na pd. od Ostrowa Tumskiego (→), w przeszłości część Ostrowa Tumskiego. W X w. sięgało tu podgrodzie grodu poznańskiego zlokalizowanego na Ostrowie Tumskim. W pd. części położona była osada otwarta z targiem i ośrodek rzemiosła. W 1 poł. XII w. zbudowano na Zagórzu kościół św. Mikołaja, pierwotnie drewniany, od 1464 r. murowany, rozebrany w 1817 r.

Obecnie Zagórze posiada w części zabudowę domami czynszowymi z przełomu XIX i XX w., w części — w pd. fragmencie szeregowymi domami jednorodzinnymi z lat sześćdziesiątych. Obiektem zabytkowym jest neogotycki zespół seminarium duchownego i kaplicy Zwiastowania NMP, zbudowany w l. 1894—96 wg proj. Otto Hirta. Kaplica posiada jednolite, neogotyckie wyposażenie. Od wschodu do budynków seminarium przylega ogród seminaryjny posiadający urozmaicony, w części stary drzewostan.

Przy ul. Zagórze mieści się Urząd Dzielnicowy dzielnicy Nowe Miasto.

ZAKŁADY NAPRAWCZE TABORU KOLEJOWEGO

Jeden z najstarszych, a jednocześnie największych, zakładów przemysłowych miasta. Powstały z połączenia trzech odrębnych warsztatów, utworzonych prawie równocześnie przez trzy prywatne towarzystwa kolejowe. Były to: warsztaty Kolei Marchijsko-Poznańskiej (Poznań—Zbąszyń—Frankfurt z odgałęzieniem do Gubina) założone w 1870 r., warsztaty Kolei Górnośląskiej uruchomione w l. 1872—73 po oddaniu do użytku linii kolejowej Poznań—Bydgoszcz—Toruń oraz warsztaty Kolei Poznańsko-Kluczborskiej założone w 1875 r. Po upaństwowieniu do 1886 r. wszystkich linii kolejowych zbiegających się w Poznaniu warsztaty połączono i przystąpiono do ich rozbudowy. Generalna rozbudowa warsztatów — połączona z przystosowaniem ich do napraw

nowego taboru — przeprowadzona została w l. 1908—13. W 1919 r., w chwili przejęcia przez władze polskie, teren warsztatów obejmował ok. 20 ha powierzchni. Posiadały one wówczas m. in. 73 stanowiska do napraw parowozów, 118 stanowisk do napraw wagonów w hali, 240 stanowisk do napraw wagonów na powierzchni otwartej. W latach międzywojennych w warsztatach naprawiano parowozy, wagony osobowe i towarowe. Po wyzwoleniu zakłady podjęły działalność już 12 II 1945 r. W następnych latach zostały one znacznie rozbudowane i zmodernizowane. Obecną nazwę otrzymały zakłady w 1956 r. W początkowym okresie powojennym (lata 1945—61) specjalizowały się one w naprawach parowozów i wagonów osobowych. Remonty wagonów towarowych przeprowadzano tylko do 1951 r. W r. 1957 zapadła decyzja o zmianie profilu zakładów, które odtąd specjalizują się w naprawach taboru spalinowego i spalinowo-elektrycznego. W 1961 r. wyremontowano w nich pierwszą lokomotywę spalinową. Natomiast ostatni parowóz opuścił zakłady w 1966 r. Równocześnie w 1952 r. rozpoczęto produkcję wąskotorowych lokomotywek spalinowych. Obecnie zakłady noszą imię II Armii WP.

Zakłady zlokalizowane są na Wildzie, a główne wejście do nich usytuowane jest przy ul. Roboczej. Przy nim — w 1981 r. — odsłonięto pomnik upamiętniający udział robotników ZNTK w Wydarzeniach Czerwcowych 1956 r. (→).

ZAMEK → PAŁAC KULTURY

ZAMEK PRZEMYSŁAWA → WZGÓRZE PRZEMYSŁAWA

ZAWADY

Niewielka jednostka topograficzna położona na pn. wsch. od centrum, między Śródką i Główną. W XIII w. była tu wieś książęca. Do Poznania włączono Zawady w 1800 r. W okresie międzywojennym zbudowano na Zawadach niewielkie osiedle mieszkaniowe z charakterystycznymi budynkami tzw. galeriowców (z zewnętrznymi galeriami, z których prowadzą wejścia do mieszkań) oraz fabrykę „Lechia" (→).

Przy ul. Zawady zachowało się kilka parterowych domków — reliktów d. wiejskiej zabudowy.

ZIELEŃ MIEJSKA

Poznań należy do miast posiadających dużo zieleni. Różnego rodzaju tereny zielone (nie licząc użytków rolnych) zajmują ok. 21% obszaru miasta. Łączna powierzchnia parków — a jest ich w Poznaniu 44 — wynosi 1042 ha. Najciekawsze z parków zostały opisane w formie oddzielnych haseł. Na 1 mieszkańca przypada w Poznaniu 25,6 m² parków i zieleńców (1984 r.). Dla porównania: w Warszawie — 9,1 m²; w Łodzi — 9,8 m²; w Krakowie — 13,3 m² i Wrocławiu — 19,5 m². Ogródki działkowe zajmują ok. 800 ha.

Ok. 11% powierzchni miasta pokrywają lasy. Przyjęta w latach międzywojennych koncepcja rozwoju terenów zielonych zakładała utworzenie 4 klinów zieleni, łączących centrum miasta z jego obrzeżem. Miały to być: Klin Północny (ciągnący się lewym brzegiem Warty (→) od parku leśnego w Naramowicach na pd.), Klin Wschodni (zwany też Cybińskim, od nazwy rzeczki, wzdłuż której miał przebiegać), Klin Południowy (Dębiński, biegnący brzegiem Warty od Dębiny na pn.) i Klin Zachodni (wiodący od Kiekrza przez Golęcin (→), Sołacz (→) do centrum). Do tej pory w znacznym stopniu udało się zrealizować ww. zamierzenia w odniesieniu do Klina Wschodniego i Zachodniego. Oba są dziś chętnie odwiedzanymi terenami spacerowymi. Na terenie pierwszego, w dolinie Cybiny (→ Rzeki i strumienie) utworzono Jez. Maltańskie (→), a nieco dalej na wsch. — Wielkopolski Park Zoologiczny (→). Na obszarze Klina Zachodniego, ciągnącego się wzdłuż Bogdanki (→ Rzeki i strumienie), położone jest jez. Rusałka (→), kompleks obiektów sportowych klubu „Olimpia", park Sołacki.

ZIELINIEC

Najdalej na wsch. wysunięta jednostka topograficzna Poznania. Leży na skraju lasów Wschodniego Klina Zieleni oraz nad Jez. Swarzędzkim. Osiedle uprzednio należące do gminy Swarzędz w granice Poznania włączono w 1940 r. Nad Cybiną znajduje się młyn, obecnie elektryczny, powstały z przebudowy d. młyna wodnego. Zieliniec posiada jednolitą zabudowę domkami jednorodzinnymi.

ZNACZKI POCZTOWE

Do 1985 r. Poczta Polska wydała 42 znaczki związane z Poznaniem. Są to znaczki poświęcone budowlom miasta oraz różnym imprezom w nim się odbywającym.

Pierwszymi znaczkami pośrednio związanymi z Poznaniem była seria 5 znaczków tzw. poznańskich, opublikowana w 1919 r. Były to dawne znaczki niemieckie z nadrukiem Poczta Polska. Pierwszym w pełnym tego słowa znaczeniu znaczkiem poznańskim był wydany w 1925 r. znaczek o nominale 5 gr z serii „Widoki" przedstawiający ratusz poznański. W 1928 r. ukazał się znaczek z okazji Powszechnej Wystawy Krajowej. W 1935 r. w ramach „serii widokowej" wydano znaczek przedstawiający Bibliotekę Raczyńskich. W 1945 r. Poczta Polska wydała dwa znaczki związane z Poznaniem: z serii „Wyzwolenie" nadruk z datą wyzwolenia miasta oraz bodaj najładniejszy z wszystkich dotychczasowych, znaczek z sylwetką ratusza, z okazji Kongresu Pracowników Poczt i Telekomunikacji.

11 znaczków poświęcono Międzynarodowym Targom Poznańskim (1950 — 1, 1955 — 2, 1957 — 2, 1958 — 2, 1961 — 2, 1966 — znaczek z przywieszką, 1971 — 1). Z okazji Konkursów Skrzypcowych im. H. Wieniawskiego wydano 5 znaczków (1952 — 2, 1957 — 2, 1982 — 1).

Wystawom filatelistycznym odbywającym się w grodzie Przemysława poświęcono 8 znaczków (1955 — 2, 1961 — 2 i 1973 — 4) oraz 7 bloczków (1955 — 2, 1961 — 2 i 1973 — 3). Sylwetkę Ostrowa Tumskiego przedstawia znaczek opublikowany w 1960 r. Pomnik Powstańców Wielkopolskich pokazano na znaczku wydanym w 1968 r., a gmach Teatru Polskiego na znaczku z 1976 r. Inne znaczki poznańskie to: z 1957 r. znaczek jubileuszowy 100-lecia PTPN, wydany w 1960 r. znaczek z okazji zjazdu farmaceutów, wydane w 1961 r. 3 znaczki z okazji VI Kajakowych Mistrzostw Europy, znaczek z 1968 r. z okazji 75-lecia ruchu filatelistycznego (z widokiem ratusza), znaczek z 1971 r. opublikowany w czasie VI Kongresu Techników Polskich, znaczek z 1978 r. z serii „lokomotyw" z sylwetką zakładów HCP i lokomotywy Pm 36.

4 poczty zagraniczne wydały znaczki „poznańskie". W 1940 r. Niemcy wydały znaczek z serii „miast niemieckich" z widokiem Teatru Wielkiego. Z okazji Światowej Wystawy Filatelistycznej poczta węgierska wydała serię 4 znaczków z elementem zdobniczym w postaci herbu Poznania, a poczta rumuńska wydała znaczek z popiersiem Kopernika i przywieszką z widokiem ratusza poznańskiego i herbu miasta. W 1983 r. poczta australijska wydała znaczek poświęcony Pawłowi Strzeleckiemu, urodzonemu w Głuszynie, dziś leżącej w granicach Poznania. Oprócz znaczków w okresie po 1945 r. Poczta Polska wydała kilkanaście tzw. całostek tj. pocztówek z nadrukowanym znaczkiem, poświęconych wydarzeniom w Poznaniu i jubileuszom poznańskich fabryk.

Ok. 300 pozycji liczy spis datowników okolicznościowych używanych z różnych okazji przez urzędy pocztowe w Poznaniu.

ZWIĄZKI WYZNANIOWE

W 1985 r. na terenie Poznania znajdowały się świątynie i domy modlitw 14 różnych związków wyznaniowych religii chrześcijańskich i innych.

Obok dominującego Kościoła Rzymsko-Katolickiego posiadającego w mieście ponad 50 świątyń, w tym 36 kościołów parafialnych i katedrę z najstarszym w Polsce biskupstwem (→) w Poznaniu prowadziły działalność następujące związki wyznaniowe:

— Kościół Polsko-Katolicki,
— Kościół Ewangelicko-Augsburski,
— Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny,
— Polski Kościół Chrześcijan Baptystów,
— Kościół Adwentystów Dnia Siódmego,
— Kościół Metodystyczny,
— Zjednoczony Kościół Ewangeliczny,
— Świecki Ruch Misyjny „Epifania",
— Zrzeszenie Wolnych Badaczy Pisma Świętego,
— Stowarzyszenie Badaczy Pisma Świętego,
— Nowoapostolski Kościół w Polsce,
— Związek Buddystów Zen-Sangha,
— Kościół Jezusa Chrystusa Dni Ostatnich (Mormoni).

Ponadto w Poznaniu znajduje się grupa Świadków Jehowy — związku wyznaniowego działającego bez akceptacji władz państwowych.

ŻEGLUGA NA WARCIE

Warta od dawna stanowiła ruchliwą drogę wodną i szlak handlowy. W średniowieczu po rzece pływały stosunkowo niewielkie łodzie przewożące towary między miastami nadrzecznymi oraz do dysponującego portem morskim Szczecina. Z Wielkopolski wywożono głównie zboże, a także mąkę, spirytus, wełnę, skóry surowe, drewno. Rozbiory na krótko przerwały żeglugę, później w XIX w. nastąpił znaczny jej rozwój. Towary wywożono głównie do Niemiec.

W 1863 r. przypłynął do Poznania, prawdopodobnie ze Szczecina, pierwszy statek parowy. Dwa lata później powstała w Poznaniu spółka żeglugowa, która w 1866 r. zakupiła statek parowy „Warta", który odbył kilka przejażdżek w okolicach miasta. Przeprowadzone na przełomie XIX i XX w. prace regulacyjne przyczyniły się do znacznego ożywienia żeglugi na Warcie. Do czasów I wojny światowej kursował w niedziele i święta jeden, a nawet dwa statki wycieczkowe przewożąc mieszkańców grodu Przemysława do podmiejskich miejscowości. Pod koniec XIX w. odbywał rejsy na Warcie bardzo duży parostatek zabierający jednocześnie 500 osób. Odbywał on rejsy do: Dębiny, Puszczykowa, Wilczaka, Owińsk, Radojewa i Biedruska. Równolegle rozwijała się żegluga towarowa. W 1883 r. uruchomiono regularną linię parostatków ze Szczecina do Poznania. Podstawowymi jednostkami były holowniki posiadające napęd za pomocą koła łopatkowego umieszczonego na rufie statku. W latach następnych regularna linia żeglugowa połączyła Poznań z Hamburgiem i Magdeburgiem.

Do końca XIX w. Poznań nie posiadał portu rzecznego. Poniżej mostu Chwaliszewskiego istniało umocnione nabrzeże, gdzie dokonywano przeładunku towarów. Nabrzeże portowe z prawdziwego zdarzenia, długości 740 m, wyposażone w bocznice kolejowe, żurawie i inne urządzenia przeładunkowe zbudowano w l. 1900—05 pomiędzy mostem Chwaliszewskim i Tamą Garbarską. Planowana budowa portu z wydzielonymi basenami postanowiona w 1910 r. nie została zrealizowana.

Do najczęściej przewożonych towarów należało zboże oraz drewno, później znaczną część ładunków stanowił węgiel. Urządzenia przeładunkowe portu umożliwiły przeładunki towarów masowych ok. 200 tys. t rocznie. Przeładunki w porcie z 73,1 tys. ton w 1900 r. (34,4 tys. ton przywóz, 38,7 tys. ton wywóz) wzrosły do 170 tys. ton w 1913 r. (37 tys. ton przywóz, 133 tys. ton wywóz). Rok ten był rekordowym w historii żeglugi na Warcie. Zmiana granic, odcięcie dolnego biegu rzeki od Polski poważnie osłabiło żeglugę na Warcie. Po 1923 r. wznowiono żeglugę towarową z Poznania do Szczecina.

W celu połączenia drogi wodnej Warty z Wisłą z pominięciem dolnego odcinka rzeki znajdującego się w Niemczech w końcu lat trzydziestych przystąpiono do budowy kanału Warta—Gopło, który ukończono już po II wojnie światowej, w 1948 r. W okresie okupacji w 1943 r., w celu dowozu pracowników do fabryk w Starołęce uruchomiono komunikację wodną czterema statkami motorowymi.

W okresie powojennym żegluga na Warcie przeżywała zmienne koleje losu, nigdy nie odgrywała jednak większego znaczenia w transporcie towarów z i do Poznania. Do lat siedemdziesiątych utrzymywana była na Warcie żegluga pasażerska. Statki o napędzie motorowym kursowały z przystani przy moście św. Rocha, a później przy moście Chrobrego do Puszczykowa. Jedną z przyczyn ograniczania żeglugi są niskie stany wody na rzece w okresach lata i wczesnej jesieni. Obecnie przeładunki towarów w porcie poznańskim nie przekraczają 10 tys. ton rocznie. Od paru lat barki przywożą do portu piasek wydobywany pod Luboniem z dna rzeki i przeznaczony dla budownictwa. W celu m. in. poprawienia warunków żeglugi na Warcie budowany

jest zbiornik retencyjny w Jeziorsku na skraju woj. konińskiego i sieradzkiego. Po oddaniu go do użytku możliwa będzie żegluga na Warcie przez cały rok z wyjątkiem zimy.

ŻEGRZE

W przeszłości Żegrze było wsią nadaną w 1253 r. Poznaniowi jako zaplecze gospodarcze miasta. Leżało ono przy ruchliwym trakcie z Poznania przez Środę do Kalisza. W granice Poznania włączone zostało w 1940 r., do lat siedemdziesiątych zachowało zabudowę i atmosferę wsi podmiejskiej. Obecnie Żegrze położone w centrum zabudowy górnego tarasu Rataj (→) w poważnym stopniu zmienia swoje oblicze. Zburzono część parterowych budynków, na miejscu pól i ogrodów powstają bloki nowych osiedli mieszkaniowych: ZWM, ZMS i ZMP.

ŻURAWINIEC

Jedyny na terenie Poznania rezerwat przyrody, położony w pn. części miasta, w niewielkim lasku przy ul. Jasna Rola. Jest rezerwatem ścisłym. Ochronie podlega w nim charakterystyczne dla torfowisk przejściowych zbiorowisko roślinne. Wśród mszaru złożonego z torfowisk występują m. in.: gwiazdnica bagienna, rosiczka okrągłolistna, bobrek trójlistkowy oraz turzyce — dzióbkowata, ciborowata i sztywna. Powierzchnia rezerwatu wynosi 1,47 ha.

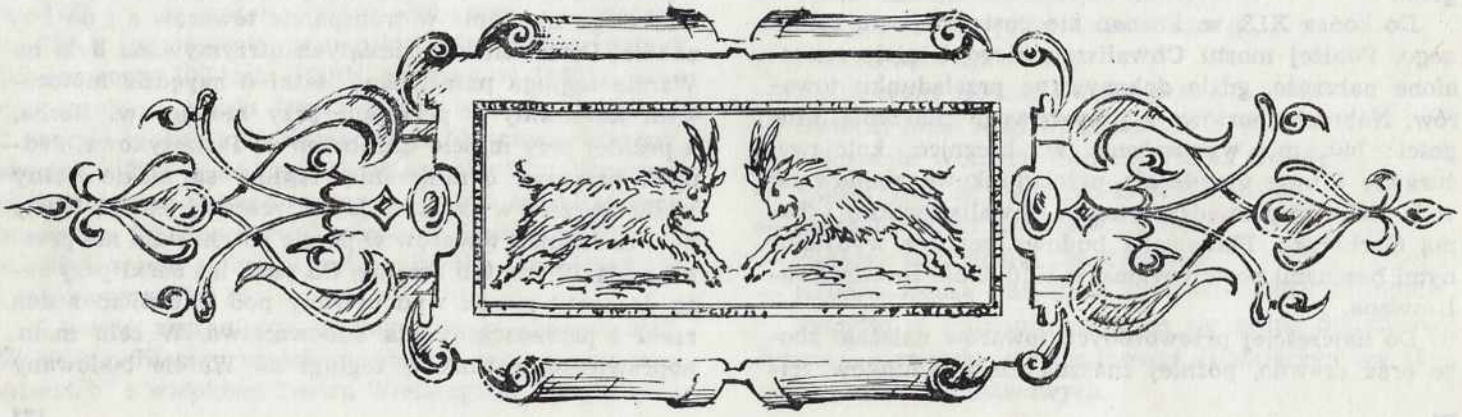

WAŻNIEJSZA LITERATURA

Boras Z., Trzeciakowski L.: *W dawnym Poznaniu.* Poznań 1969

Cmentarz Zasłużonych na Wzgórzu św. Wojciecha w Poznaniu. Pod red. M. A. Smoczkiewiczowej. Warszawa—Poznań 1982

Czubiński A., Grot Z., Miśkiewicz B.: *Powstanie Wielkopolskie 1918—1919. Zarys dziejów.* Warszawa—Poznań 1978

Dziesięć wieków Poznania. Pod red. K. Malinowskiego. Poznań—Warszawa 1956

Gołębniak K.: *Muzea miasta Poznania.* Poznań 1978

Grabkowski E., Winowicz K., Zakrzewska-Nikiporczyk G.: *Towarzystwo Muzyczne im. Henryka Wieniawskiego w Poznaniu 1885—1985.* Poznań 1985

Grot Z., Paprocki F.: *Szkice poznańskie.* Warszawa 1957

Hensel W.: *Najdawniejsze stolice Polski. Gniezno, Kruszwica, Poznań.* Warszawa 1960

Hensel W.: *Poznań w zaraniu dziejów.* Wrocław 1958

Jakimowicz T.: *Pałac Górków.* Poznań 1971

Jakimowicz T.: *Ratusz poznański.* Warszawa 1979

Jasiecka I., Kondziela H.: *Przegląd zabytków miasta Poznania.* Poznań 1965

Jaśkowiak F., Łęcki W.: *Poznań i okolice. Przewodnik.* Warszawa 1983

Kaczkowski A.: *Biblioteka Raczyńskich.* Warszawa—Poznań 1978

Katalog Zabytków Sztuki. Seria Nowa t. VIII cz. 1 *Miasto Poznań. Ostrów Tumski i Śródka z Komandorią.* Warszawa 1983

Kondziela H.: *Stare Miasto w Poznaniu.* Poznań 1971

Kondziela H.: *Stare Miasto w Poznaniu. Przewodnik.* Poznań 1975

Kronika miasta Poznania. Roczniki 1923—1985. Poznań 1923—85

Kubiak S., Olszewski M.: *Rok 1945. Rok pierwszy w Poznaniu.* Poznań 1969

Linette E.: *Zamek w Poznaniu.* Warszawa—Poznań 1981

Łęcki W.: *500 zagadek o Poznaniu i Wielkopolsce.* Warszawa 1975

Maluśkiewicz P.: *Cytadela Poznańska. Park-Pomnik Braterstwa Broni i Przyjaźni Polsko-Radzieckiej.* Poznań 1981

Motty M.: *Przechadzki po mieście.* Warszawa 1957

Nowacki J.: *Dzieje archidiecezji poznańskiej. T. 1. Kościół katedralny w Poznaniu.* Poznań 1959

Olejnik K.: *Z wojennej przeszłości Poznania.* Poznań 1982

Olszewski M.: *Fort VII w Poznaniu.* Poznań 1981

Ostrowska-Kębłowska Z.: *Architektura i budownictwo w Poznaniu w latach 1790—1880.* Warszawa—Poznań 1982

Ostrowska-Kębłowska Z.: *Pałac Działyńskich w Poznaniu.* Poznań 1958

Piotrowski C.: *Przewodnik po Katedrze Poznańskiej.* Poznań 1959

Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu. Pod red. W. Błaszczyka. Warszawa—Poznań 1977

Poznań. Przewodnik. Pod red. H. Kondzieli i T. Ruszczyńskiej. Poznań 1968

Poznań. Rozwój miasta w Polsce Ludowej. Pod red. C. Łuczaka i Z. Zakrzewskiego. Warszawa 1971

Poznań. Zarys dziejów. Pod red. J. Topolskiego. Poznań 1973

Poznański czerwiec 1956. Pod red. J. Maciejewskiego i Z. Trojanowiczowej. Poznań 1981

Poznańskie wspominki. Starzy poznaniacy opowiadają. Opr. zbiorowe. Poznań 1960

Poznańskie wspominki z lat 1918—1939. Pod red. T. Kraszewskiego i T. Świtały. Poznań 1973

Ruszczyńska T., Sławska A.: *Poznań.* Warszawa 1953

Serwański E.: *Wielkopolska w cieniu swastyki.* Warszawa 1970

Serwański E.: *Wrzesień 1939 w Wielkopolsce.* Poznań 1966

Sieciechowiczowa L.: *Życie codzienne w renesansowym Poznaniu 1518—1619.* Warszawa 1974

Szafran H.: *Miasto Poznań i okolice.* Poznań 1959

Szumowski Z.: *Boje o Poznań 1945.* Poznań 1985

Szymankiewicz Z.: *Poznań we wrześniu 1939.* Poznań 1985

Trzeciakowscy L. i M.: *W dziewiętnastowiecznym Poznaniu.* Poznań 1982

Warkoczewska M.: *Dawny Poznań. Widoki i fotografie miasta z lat 1618—1939.* Poznań 1975

Wielkopolski Słownik Biograficzny. Warszawa—Poznań 1981

Zakrzewski Z.: *Nazwy osobowe i historyczne ulic Poznania.* Poznań 1971

Zakrzewski Z.: *Ulicami mojego Poznania.* Poznań 1985

Zaremba P.: *Pierwsze poznańskie dni 1945 roku.* Poznań 1980

ALFABETYCZNY SPIS HASEŁ

A

Aeroklub Poznański
Akademia Ekonomiczna
Akademia Lubrańskiego
Akademia Medyczna
Akademia Muzyczna
Akademia Rolnicza
Akademia Wychowania Fizycznego
Amino
Antoninek
Apteki
Archiwum
Arena
Arkadia
Armia „Poznań"
Arsenał
Aula Uniwersytecka
Autobusy

B

Bambrzy
Banki
Barbakan
Bazar → Hotel „Bazar"
Biblioteka Raczyńskich
Biblioteka Uniwersytecka
Biblioteki
Biennale Sztuki dla Dziecka
Biskupstwo
Bogdanka
Bogusławski Wojciech
Bollwerk
Browary
Budnicze domki

C

Campingi
Cegielski Hipolit
Centra
Centrum
Chartowo
Chopin Fryderyk
Chór Archikatedralny
Chór Kurczewskiego
Chór Stuligrosza
Chóry
Chrzest Polski w 966 r.
Chwaliszewo
Cmentarz Bohaterów Polskich
Cmentarz Bohaterów Radzieckich
Cmentarz Garnizonowy
Cmentarz Garnizonowy Brytyjski
Cmentarz Górczyński
Cmentarz na Junikowie
Cmentarz na Miłostowie
Cmentarz Zasłużonych Wielkopolan
Cybina → Rzeki i strumienie
Cytadela

D

Darzybór
Dąbrowski Jan Henryk
Dębiec
Dębina
Dom Partii
Dom Technika
Dom Tramwajarza
Dom Żołnierza
Drukarnie
Drwęski Jarogniew
Dworzec autobusowy
Dworzec Główny i inne dworce kolejowe
Dywizjon 302
Działyńscy
Dziedzińce

E

Elektrownie
Enigma

F

Fabianowo
Fabryka Samochodów Rolniczych
Filharmonia
Fontanna Lwów
Fontanna Perseusza i Andromedy
Fontanny
Fort VII
Foto-Expo
Franowo

G

Galeria BWA
Gazownia
Główna
Głuszyna
Golęcin
Gont
Goplana
Górczyn
Górkowie
Groby Królewskie
Grunwald
Gwara poznańska

H

HCP
Herb miasta
Hotel „Bazar"
Hotel „Merkury"
Hotel „Polonez"
Hotel „Poznań"
Hotele
Huta szkła

I

Iłłakowiczówna Kazimiera
Instytut Zachodni
Instytuty naukowe

J

Jan Paweł II
Jarmark Świętojański
Jeziora i stawy
Jeżyce
Junikowo

K

Kabarety
Kanalizacja
Kaponiera
Karolin
Kasprzak Marcin
Katedra
Kawiarnie
Kierskie Jezioro
Kina
Klęski żywiołowe
Kluby sportowe
Kobylepole
Kolej
Komandoria
Konsulaty
Kopiec Wolności
Kostrzewski Józef
Kościół Bożego Ciała
Kościół Dominikanów
Kościół Farny
Kościół Franciszkanów (Bernardynów)
Kościół Franciszkanów Konwentualnych
Kościół Jezuitów
Kościół Matki Boskiej Bolesnej
Kościół Matki Boskiej Królowej
Kościół Najświętszego Serca Jezusowego
Kościół Najświętszej Marii Panny
Kościół Pana Jezusa

Kościół Przemienienia Pańskiego
Kościół Salezjanów
Kościół św. Anny
Kościół św. Jana Jerozolimskiego
Kościół św. Jana Vianey
Kościół św. Józefa
Kościół św. Kazimierza i d. klasztor Reformatów
Kościół św. Małgorzaty
Kościół św. Marcina
Kościół św. Wojciecha
Kościół Wszystkich Świętych
Kościół Zmartwychwstania Pańskiego
Kotowo
Koziołki
Krzesiny
Krzyżowniki
Księgarnie

L
Lechia
Legendy
Libelt Karol
Lokacja miasta
Lotnisko
Loża Masońska
Ludność

Ł
Ławica
Łazarz

M
Malta
Maltańskie Jezioro
Marcelin
Marcinkowski Karol
Marlewo
Miasteczko
Mickiewicz Adam
Miejsca straceń
Międzynarodowe Konkursy im. Henryka Wieniawskiego
Międzynarodowe Targi Poznańskie
Miłostowo
Minikowo
Modena
Mosty
Motty Marceli
Mury miejskie
Muzea
Muzeum Archeologiczne
Muzeum Archidiecezjalne
Muzeum Armii „Poznań"
Muzeum Historii Miasta Poznania
Muzeum Historii Ruchu Robotniczego
Muzeum Instrumentów Muzycznych
Muzeum Literackie Henryka Sienkiewicza
Muzeum Martyrologii — Fort VII → Fort VII
Muzeum Narodowe
Muzeum Przyrodnicze
Muzeum Rzemiosł Artystycznych
Muzeum Sztuki Ludowej
Muzeum Wiedzy o Środowisku → Muzeum Przyrodnicze
Muzeum Wojskowe
Muzeum Wyzwolenia Miasta Poznania

N
Naj...naj...naj...
Naramowice
Niestachów
Nowe Miasto
Nowowiejski Feliks

O
Obserwatorium Astronomiczne
Odwach
Ogrody
Ogród Botaniczny
Ogród Zoologiczny
Okrąglak
Okupacja hitlerowska
Opera → Teatr Wielki
Orkiestra Kameralna Polskiego Radia i Telewizji
Osiedle Warszawskie
Ostrów Tumski

P
Paderewski Ignacy
Palmiarnia
Pałac Działyńskich
Pałac Kultury
Pałac Mielżyńskich
Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych
Park Chopina
Park Kasprzaka
Park Lubuski
Park Marcinkowskiego
Park Moniuszki
Park-Pomnik Braterstwa Broni i Przyjaźni Polsko-Radzieckiej
Park Sołacki
Paukszta Eugeniusz
Piątkowo
Pierwszy...pierwsza...pierwsze...
Piotrowo
Plac Bernardyński
Plac Kolegiacki
Plac Mickiewicza
Plac Wielkopolski
Plac Wiosny Ludów
Plac Wolności
Place
Planetoida „Posnania"
Pływalnie
Poczta
Podolany
Podział administracyjny
Pojezuicki zespół gmachów
Pokrzywno
Polfa
Politechnika Poznańska
Polska Akademia Nauk
Polski Teatr Tańca
Pomet
Pomnik Armii „Poznań"
Pomnik Bohaterów
Pomnik Kościuszki
Pomnik Mickiewicza
Pomnik Powstańców Wielkopolskich
Pomnik Poznańskiego Czerwca 1956 r.
Pomnik 15 Pułku Ułanów Poznańskich
Pomniki
Powierzchnia miasta
Powogaz
Powstanie Wielkopolskie 1918—1919
Powszechna Wystawa Krajowa (Pewuka)
Poznańska Fabryka Łożysk Tocznych
Poznańska Fabryka Maszyn Żniwnych
Poznańska Wiosna Muzyczna
Poznańskie Towarzystwo Fotograficzne
Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
Prasa poznańska
Pręgierz
Przemysł
Psałteria
Psarskie

R
Raczyński Edward
Radio
Raszyn
Rataje
Ratajski Cyryl
Ratusz
Restauracje i bary
Romet
Rożek Marcin
Rusałka
Rynki
Rzeki i strumienie
Rzemiosło
Rzeźnia miejska

S
Samochody
Secesja
Słowacki Juliusz
Smochowice
Sołacz
Spławie
Stadion im. 22 Lipca
Stadiony
Stare Miasto
Starołęka
Stary Rynek
Statek „Poznań"
Stomil
Straż Pożarna
Struś Józef
Strzelecki Paweł Edmund
Strzeszyn
Strzeszynek
Studzienka Bamberki
Studzienka Hygiei
Sukiennice
Sypniewo
Szczepankowo
Szeląg
Szkoły
Szkoły wyższe
Szosy
Szpitale

Ś
Śródka
Świerczewo
Święcicki Heliodor

T
Teatr „Marcinek"
Teatr Muzyczny
Teatr Nowy
Teatr Polski
Teatr Wielki
Teatry
Telefony
Teletra
Telewizja
Tor samochodowy
Tramwaje
Trasy komunikacyjne
Trolejbusy
Twierdza pruska
Tytoń i fabryki papierosów

U
Ulice
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

W
Waga Miejska
Warta
Wiadukty
Wielkopolska Symfoniczna Orkiestra im. Karola Kurpińskiego
Wielkopolski Park Zoologiczny
Wiepofama
Wilda
Willa Flora
Winiary
Winogrady
Wiosna Ludów 1848 r.
Witaszek Franciszek
Wodociągi
Wola
Wybicki Józef
Wyczółkowski Leon
Wydarzenia Czerwcowe 1956 r.
Wydawnictwa
Wydawnictwo Poznańskie
Wyzwolenie miasta w 1945 r.
Wzgórze Przemysława
Wzgórze św. Wojciecha

Z
Zabytki
Zagórze
Zakłady Naprawcze Taboru Kolejowego
Zamek → Pałac Kultury
Zamek Przemysława →
→ Wzgórze Przemysława
Zawady
Zieleń miejska
Zieliniec
Znaczki pocztowe
Związki wyznaniowe

Ż
Żegluga na Warcie
Żegrze
Żurawiniec

CENA: 480 zł

ISBN 83-03-01260-6